

Szerkesztette

NAGY JANKA

TEODÓRA –

BÉLI GÁBOR

A jog kulturális holdudvara

A magyar jogtörténet,
jogi kultúrtörténet európai
kontextusai

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 56.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 56.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

NAGY JANKA TEODÓRA – BÉLI GÁBOR (szerk.)

A jog kulturális holdudvara

A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet
európai kontextusai

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 56.

A kötet az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként
az ELTE Magyar Állam- és Jogi történeti Tanszékén működő
MTA–ELTE Jogi történeti Kutatócsoport programja keretében jelenik meg.
mtajogtortenet.elte.hu

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2022

Technikai szerkesztő Szabó Ernő
Lektor Dr. Révész T. Mihály

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István
A borító Megyeri-Pálffi Zoltán ötlete alapján készült
Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 556 264 0
ISSN 0134-0026

In memoriam Kajtár István

Kajtár István
(1951–2019)

TARTALOM

ELŐSZÓ 13

TANULMÁNYOK A JOG KULTURÁLIS HOLDUDVARÁBÓL

KAJTÁR ISTVÁN

Áttekintő értékelés a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről 19

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

A történelemformáló privilégiumok és a helyi szokásjog hatása a jászkun társadalomra 36

BÓDINÉ BELIZNAI KINGA

Ítéltáblai tanácselnök és műgyűjtő
Ráth György élete és munkássága 44

BOGNÁR SZABINA

Két jogtörténeti életmű néprajztudományi hozadékaról
Csizmadia Andor (1910–1985) és Kajtár István (1951–2019) 53

FREY DÓRA

Az osztrák–magyar kiegyezés és a nemzetiségi jogok 64

GELENCSÉR JÓZSEF

Öt vásárhelyi végrendelet 74

HORVÁTH JÓZSEF

„... Cum solemnitatibus consuetis” a kora újkori végrendeletek ünnepélyességének fontosabb elemeiről 84

MARIAN MAŁECKI – FALUS ORSOLYA

Szent Hedvig házassága – Ślub Św. Jadwigi 98

MATLA GABRIELLA	
A <i>Siete Partidas</i> alkalmazása a joggyakorlatban	109
MEZEY BARNA	
A jogi népszokások szankciórendszerének eszközei	121
NAGY JANKA TEODÓRA	
Az európai és a magyar jogi kultúrtörténet olvasatai	
Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi értelmezések Kajtár István „Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe” monográfiájában	136
NÁNÁSI LÁSZLÓ	
A dél-alföldi ún. betyárpererek joga és kriminalisztikája 1869 és 1874 között	148
PERES ZSUZSANNA	
Az özvegyi jog intézményének egyes aspektusai a Festicsek toponári kastély iránt indított családi pere alapján	167
SZABÓ ERNŐ	
Közöletlen római felirat Gyurikovits György bíró, jogtörténeti író kézirathagyatékából	174
SZABÓ GÉZA	
Két kontinens határán	
Hadtörténeti emlékek Werbőczy István és Zrínyi Miklós várából	187
VARGA CSABA	
Kulturális holdudvar kívül és belül, avagy a jogi kultúra fogalmisága	200
VÖLGYESI LEVENTE	
Városjogtörténeti kutatások egy jogtörténész életművében	207

A MAGYAR JOGTÖRTÉNET, JOGI KULTÚRTÖRTÉNET EURÓPAI KONTEXTUSAINAK KUTATÓJA: KAJTÁR ISTVÁN

BÉLI GÁBOR – NAGY JANKA TEODÓRA Artificem Commendam Opus	219
HOMOKI-NAGY MÁRIA Európai kitekintéssel művelt jogtörténet-tudomány: Kajtár István emlékezete	225
BALOGH ELEMÉR – STIPTA ISTVÁN – SZABÓ ISTVÁN Kajtár István és „a magyar jogtörténész céh”	231
KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA Kajtár István és a Pécsi Jogi Kultúrtörténeti Műhely	237
LÁSZLÓ BALÁZS Ókori gályaháborúk: Kajtár István professzor úr tengeri háborúk jogtörténeti szeminárium	244
KAJTÁR ISTVÁN BIBLIOGRÁFIA (<i>összeállította: Kajtár Istvánné</i>)	253

ELŐSZÓ

Az európai és a magyar jogtörténet a jogfejlődés folyamatát vizsgálva újra és újra szembesült a jogi tradícióval, illetve az azt körbefonó anyagi és szellemi kultúrával: a természeti és épített környezettel, a jogalkotás és joggyakorlás kitüntetett tárgyi világával, az öltözet, az eljárásrend, a rituálék, a szimbólumok, a magatartások, a stilisztikai megnyilvánulások és az ikonográfiai ábrázolások sokszínűségével: a jogi kultúra rendkívüli gazdagságával, „a jog kulturális holdudvarával.”

Az európai, elsősorban a német és az osztrák kutatás a jogi kultúrát a jogtörténet-tudomány szerves részének tekintő irányzatai hatására a 90-es évektől Magyarországon is mind konkrétabban és mind markánsabban fogalmazódtak meg jogi kultúrtörténeti kutatási témák. Egyre szélesebb körben elfogadottnak tekintették, hogy a feudális jog forrásainak tartalmi elemzését elmélyíti és differenciáltabbá teszi annak a jogi környezetnek, jogi kultúrának az ismerete, amelyben azok megszülettek. A polgári kor jogi architektúrájának kiépülése és modernizációja folyamatában pedig szintén új kutatási eredményeket hozott a jogi kultúra vizsgálata.

Az *MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport* a 19–20. századi magyar és az európai jogtörténet viszonyrendszerének bemutatását célul tűző kiadványsorozatában megjelenő *A jog kulturális holdudvara. A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai* tanulmánykötet a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoporttal közös műhelymunka során született jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti kutatások új eredményeit adja közre – európai kutatási kitekintéssel.

A kötetet a szerkesztők *Dr. iur. Dr. habil. Kajtár István DSc. (1951–2019)*, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar jogtörténész professzora, a jogi kultúrtörténet mint kutatási irány egyik hazai megalapozója emlékének ajánlják, akinek meghatározó szerepe volt az osztrák és német jogtörténet, jogi kultúrtörténet legújabb eredményeinek közvetítésében a magyar kutatás számára.

A *Tanulmányok a jog kulturális holdudvarából* fejezet tematikailag sokszínű, de mindvégig a jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti transzfer fogalmához köthető publikációi egyaránt hozzájárulnak az interdiszciplináris kutatási terület legújabb hazai eredményeinek differenciált értelmezéséhez, valamint azoknak az egyes tudományterületek kutatási folyamataiban történő, európai

kitekintésű elhelyezéséhez. (Kajtár István: *Áttekintő értékelés a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről*; Bánkiné Molnár Erzsébet: *A történelemformáló privilégiumok és a helyi szokásjog hatása a jászkun társadalomra*; Bódiné Beliznai Kinga: *Ítéltáblai tanácselnök és műgyűjtő. Ráth György élete és munkássága*; Bognár Szabina: *Jogtörténeti életművek néprajztudományi kapcsolódásai: Csizmadia Andor (1910–1985) és Kajtár István (1951–2019)*; Frey Dóra: *Az osztrák–magyar kiegyezés és a nemzetiségi jogok*; Gelencsér József: *Öt vásárhelyi végrendelet*; Horváth József: „... cum solemnitatibus consuetis”. *A kora újkori végrendeletek ünnepélyességének fontosabb elemeiről*; Marian Malecki – Falus Orsolya Fruzsina: *Szent Hedvig házassága – Ślub św. Jadwigi*; Matla Gabriella: *A Siete Partidas alkalmazása a joggyakorlatban*; Mezey Barna: *A jogi népszokások szankciórendszerének eszközei*; Nagy Janka Teodóra: *Az európai és a magyar jogi kultúrtörténet olvasatai: a jogi néprajz mint az „alattvalók világának” jogi kultúrtörténete*; Nánási László: *A dél-alföldi ún. betyárperek joga és kriminalisztikája 1869 és 1874 között*; Peres Zsuzsanna: *Az özvegyi jog intézményének egyes aspektusai a Festeticsek toponári kastély iránt indított családi pere alapján*; Szabó Ernő: *Közöletlen római felirat Gyurikovits György bíró, jogtörténeti író kézírathagyatékából*; Szabó Géza: *Két kontinens határán – hadtörténeti emlékek Werbőczy István és Zrínyi Miklós várából*; Varga Csaba: *Kulturális holdudvar kívül és belül, avagy a jogi kultúra fogalmisága*; Völgyesi Levente: *Városjog-történeti kutatások egy jogtörténész életművében*).

A jogtörténeti műhelyek tudós képviselői, a tanszéki szakmai-baráti közösségéhez tartozó, Pécsről indult kutatók a „Magyar Tudomány Ünnepe”, 2019. november 28–29-én a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában az MTA Pécsi Akadémiai Bizottság Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottsága, az MTA Szegedi Akadémiai Bizottság Jogtudományi Szakbizottsága, a Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Karának Jogtörténeti Tanszéke és a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szervezte emlékülésen és konferencián Kajtár István professzor oktatói és kutatói munkásságát méltatták.

Az emlékének ajánlott kötet *A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusainak kutatója: Kajtár István* fejezetének tanulmányai, személyes hangú visszaemlékezései a nemzetközi és a hazai jogtörténet elismert kutatója, a „magyar jogtörténész céh” tagja, az iskolateremtő, a pécsi jogi kultúrtörténeti műhely vezető, a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport alapításában részt vevő tudós professzor pályaképét és a kolléga, a barát alakját idézik. (Béli Gábor – Nagy Janka Teodóra: *Artificem commendam opus*; Homoki-Nagy Mária: *Európai kitekintéssel művelt jogtörténet-tudomány: Kajtár István emlékezete*; Balogh Elemér – Stipta István – Szabó István: *Kajtár István és „a magyar jogtörténész céh”*; Korsós né

Delacasse Krisztina: *Kajtár István és a pécsi jogi kultúrtörténeti műhely*; László Balázs: *Ókori gályahaborúk*), tematikus szerzői bibliográfiája pedig kutatási területeinek gazdagságát és sokrétűségét (*Kajtár István bibliográfia*. Összeállította: Kajtár Istvánné).

A tanulmánykötet újabb bizonyítéka annak a szakmai felkészültséggel párosult kutatói elhivatottságnak, szellemiségnek, amely az elmúlt évtizedekben szerzőit – a hazai jogtörténet-tudományt és jogi kultúrtörténetet művelő jogtörténész, történész és néprajzos kutatókat – a Kajtár István által „kisdiszciplínának” nevezett közös tudományterület elismert művelőivé, tudományos műhelyének tagjaivá avatta.

E gondolatokkal ajánljuk *A jog kulturális holdudvara – A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai* tanulmánykötetet a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet kutatói, a joghallgatók jelen és jövő generációja, továbbá a kutatási terület iránt érdeklődők figyelmébe.

Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra – Béli Gábor

**TANULMÁNYOK
A JOG KULTURÁLIS
HOLDUDVARÁBÓL**

Kajtár István*

ÁTTEKINTŐ ÉRTÉKELÉS A JOGI KULTÚRTÖRTÉNET FORRÁSAIRÓL, MÓDSZERTANI ÉS ELMÉLETI KÉRDÉSEIRŐL, EREDMÉNYEIRŐL¹

Aki kedves kutatási területéről ír, az – ha átfogó ismertetésre törekszik is – egyfajta szubjektivitást akaratlanul belevisz az előadásába. Így vagyok én a jogi kultúrtörténet materiájával, mivel ennek hazai megszületésénél bábáskodtam.

1. Alapozó megjegyzések a Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe (2004) monográfiára építve

1.1. A jog kulturális holdudvara

A joggal foglalkozó tudományok, de maguk a gyakorlatban tevékenykedő jogászok évszázados felismerése a törvénykönyvekben írt normaanyag és a praxis világa között fennálló eltérés lehetősége és ténye, ami mögött a „jog a törvénykönyvben és az életben” kettőssége, vagy a „száraz az elmélet fája, és zöldell a gyakorlat lombkoronája” formulára egyszerűsített bölcsesség nyilvánul meg. Mégis megállapíthatjuk, hogy mindkét jelenségcsoport mögött egyaránt meghúzódik a jogtörténet különböző korszakaiban a történelmi tapasztalat; kulturális jelenségek, kulturális elemek sokasága veszi őket körül. Adott civilizáció kultúrájának a jogi-hatalmi kultúra szerves része, de viszonylagos önállósággal rendelkező, kulturális környezetével kölcsönhatásban álló

* Kajtár István † prof. emeritus, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék.

¹ A tanulmány első közzlése: KAJTÁR István: Áttekintő értékelés a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi digitális adattár* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 8). Szekszárd, 2018. 205–240. p.

része. Nem függetlenítheti magát az általános kultúra hatásaitól, de hatást is gyakorol arra. Ez a jog kulturális holdudvara, historikusan szemlélve a jogi kultúrtörténet világa.²

1.2. A források sajátos jellegéről

A jogi szövegek sajátos stílust alkotnak. Régi formulákat, „szakrális szövegréseket” görgetnek régi időkől, képeik információkat hordoznak.³ Nemritkán a fóliások is tipográfiai remekek. A gyakorlatban a jogi kultúra részét jelenti a jogászok viselete, az eljárás egyes mozzanatai és kellékei. Az alattvalókat az ítélet-végrehajtás komor szereplői és rítusai rémisztik. Jogéletünkben archaikus nyomokat is hordoznak az eskük, a petíciók, a magánjog szerződésai, a testamentumok. Mindezek színterei az uralkodók erődjei, a törvényhozás, az ítékezés csarnokai, a börtönök és a vesztőhelyek. Magasztos jelképek őrködnek a jogi kultúrtörténet tarka világa felett: az uralkodók koronázási jelvényei, címerállatai, a Roland-szobrok (a városokban az autonómia talán legkifejezőbb szimbólumai) és kiemelten az igazságosság égi megtestesítője, az isteni *Justitia*.

1.3. A jogi kultúrtörténeti szemléletmód

A jogi kultúrtörténeti szemléletmód a jogtörténész számára is kiválóan alkalmas jog és hatalom kulturális, igencsak kiterjedt holdudvarának felvillantására. Közéltéseink során természetesen irányadónak tekintjük azt, hogy egyrészt az általános kultúrtörténet nagy területei jogilag közvetlenül nem értelmezhetőek, másrészt, hogy az általános jogi kultúra sok területe a maga törvényszerűségei szerint működik, mégsem tárgya a szorosán vett jogi kultúrtörténet igen kiterjedt területének.

² BÓNIS György: *Jogtörténet és művelődéstörténet. Magyar Jogi Szemle*, 1943. 288–293, 341–346. p.; HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítások és antik jogrendszerek*. Budapest, 1998. 66., 67., 69. p. idézi Köhlert, miszerint a kultúrjog a kulturális fejlődés céljainak megfelelő, azzal összhangban álló jogot jelent. Az antikvitás kultúrtörténetének a Wegener nevével fémjelzett iskola a joggal és állammal foglalkozó eredményeket szerves részének tartja.

³ Közölt végrendeleteink kezdő- és záróformulái is a református vallás mélyrétegét tükrözik. Pl. „A Tellyes Sz. Háromságnak, Atyának Fiúnak és Szent lélek Istennek nevében...” Öreg Szabó György végrendelete, Decs, 1802. április 10. WMMM Néprajzi Adattára 374–77.

1.4. A jogi kultúrtörténet ismételt felbukkanása az évszázadok folyamán

Arra a következtetésre kellett jutnunk, hogy a jogi kultúrtörténet „kisdiszciplína” 19–21. századi végleges kialakulása előtt már évszázadokkal korábban jelentkezik mint körülhatárolható szemlélet, így például a *Szász Tükör* esetében a jogi rendelkezéseket illusztráló szín és forma, vagy a klasszikus ikonológia formájában. Cesare Ripánál a kép és a klasszikus irodalmi idézetek párosulnak a jogi és hatalmi témákat messze meghaladó jelenségek magyarázatával. A jogi kultúrtörténet elméleti és gyakorlati működése keretében a modern korszakban több szellemóriás tett hitet a jog és a hatalom jelenségeinek jogi kultúrtörténeti értelmezése mellett.

1.5. Rokon ismereti területek bemutatása

A rokon ismereti területek bemutatása azért is szükséges, mert választott tárgyunk határterületi diszciplína lévén, nem egyszer előfordulhat a vizsgált területek párhuzamos elemzése, érintkezése. Mivel a jogi kultúrtörténet határterületeit elemezzük, ezt feltétlen komplex módon kell megtenni. A jogtörténet évszázadai során a jogéletnek és a hatalom világának számtalan kulturális jellegzetességével találkozunk: a jogforrásokkal, a jog szereplőivel, intézményeivel foglalkozhatunk sajátosan jogi kultúrtörténeti szempontból is.⁴ Ennek az elemzésnek feltétlenül összetettnek kell lennie, ugyanis egy-egy elemi forrás, szövegrészlet, tárgy, képi ábrázolás teljes jogi kultúrtörténeti tartalma többszörös megközelítés után, jogi, politikai, történeti, társadalmi és kulturális módszerek alkalmazásának eredményeképpen tárul fel. A jog és hatalom jelenségeinek megközelítési módja tehát a kulturális nézőpont alkalmazásának megfelelően lehetőség szerint sokszínű: szimbolikai, stilisztikai, ikonográfiai, etnográfiai, etológiai, retorikai, funkcionális architektúrális – hogy csak a legfontosabbakat említsük.

⁴ Kapcsolódási pont lehet: BECKER, Hans-Jürgen et al. (Hrsg.): *Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. Festschrift für Adalbert Erler zum 70. Geburtstag*. Aalen, 1976. A bevezetés utal arra, hogy Erler mindig nyitott volt „(...) gegenüber den Aspekten, rechtlichen Volkskunde, Rechtssprache, Rechtssymbolik und Bildhaftigkeit von Rechtsvorstellungen” – azaz a jogi néprajz, a jogi nyelv, a jogi szimbolika és a jogi elképzelések képszerűsége iránt.

1.6. A német terminológia és lehetséges alkalmazása

A német jogtörténet irodalmában számos rokon értelmű fogalom alakult ki. Ezek közül különösen figyelemre méltó számunkra a Rechtsarchäologie, a Rechtsaltertum⁵ és a Rechtssymbol⁶, vagyis a jogrégészet, a jogi régiségek és a jogi szimbólum kategória. A sok azonosság mellett a magyar jogi kultúrtörténet számos sajátos értelmezést is tesz. Ez a terminológia mint a jogi kultúra történeti (jogtörténeti) vizsgálatának egy lehetséges módja, az utóbbi években jelentkezett a magyar szakirodalomban.

1.7. A jogi kultúrtörténet hordozói és közvetítő közegei

A jogi kultúrtörténet tanulmányozása során szükséges annak hordozóival, közvetítő közegeivel megismerkedni. Ha röviden akarnánk meghatározni: hordozó minden szöveg, rítus, kép, tárgy, magatartás, amely történelmi értelemben a jog és a hatalom jelenségeinek történelmi manifesztálódásával kapcsolatos. Ezen belül a tárgyakon, képeken, szövegeken és viselkedésformákban megjelenő jogi és hatalmi szimbolika kiemelt, mondhatni központi, rendező szerepet játszik. A szöveg lehet különböző jogállású személy közjogi vagy magánjogi esküje, a legkülönbözőbb célú, mégis hagyományos szerkezetű oklevél, végül lehetnek a hétköznapi jogélet szerződésai és végrendeletek. A rituális cselekvés lehet például a koronázás, a trónfosztás, az uralkodó temetése. Ugyanakkor a bírói ítélelhozatal, a kivégzés sok-sok eleme is idesorolható. Az ikonográfia területe (elsősorban Gernot Kocher munkásságára utalva)⁷ roppant széles térre, szinte kimeríthetetlen. A tudományos transzfernél a grazi professzor óriási segítséget adott a pécsi jogtörténészeknek a jogi ikonográfia hazai meghonosításánál. Könyvét Herger Csabáné magyarra fordította.⁸ Az ikonográfia

⁵ „R. ist die bewusste Beschäftigung mit den Gegenständen des vergangenen Rechts (Örtlichkeiten, Geräten, Darstellungen, Handlungen.)” KÖBLER, Gerhard: *Lexikon der europäischen Rechtsgeschichte*. München, 1999. 472. p., illetve Rechtsaltertum „ist eine erkennbare Erscheinung vergangenen Rechts (Gegenstände, Symbole, Quellen, Institute)”, lásd KÖBLER 1999. 471. p. Ennek megfelelően a megfogalmazás a hajdani jog helyszíneken, tárgyakban, szimbólumokban, cselekményekben, ábrázolásokban és intézményekben való jelentkezésre utal.

⁶ R. ist eine Handlung oder ein Gegenstand, die bzw. der ein Rechtsgeschäft oder Rechtsverhältniss versinnbildlicht. Azaz a jogi szimbólum cselekvés, illetve tárgy, mely jogügyletet vagy jogviszonyt jelenít meg képszerűen. KÖBLER 1999. 478. p. Ezenkívül mindhárom fogalomra: HRG Bd. IV. Berlin, 1990. 266–272, 382–384. p.

⁷ KOCHER, Gernot: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*. München, 1992. vö. KÖBLER, Gerhard: *Bilder aus der deutschen Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München, 1988.

⁸ KOCHER, Gernot: *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia*. Ford. Herger Csabáné (A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének Kiadványai 11). Pécs, 2008.; HERGER Csabáné (szerk.): *Európai Jogtörténetészportrék 2. Gernot Kocher*. Budapest–Pécs, 2013.

igen gazdag, hiszen a Cesare Ripa⁹ közvetítette sok évszázados tartalmaktól a mai propagandaanyagokon, a politikai plakátig és tulajdonképpen a reklámokig terjed.

1.8. Érintkező tudományterületek

Az érintkező tudományterületek – a jogi kultúrtörténet hármaskarú karakterének (hatalom/jog–kultúra–történelem) önmagában véve is komplex jellege miatt – jelentős számban nevezhetők meg. Mindenekelőtt a történelmi tudományok, ezen belül az általános történelemtudományok, a történelmi segédtudományok, így különösen a címertan, a pecséttan, a lobogókkal mint szimbólumokkal foglalkozó, az inszigniológia, azaz a hatalom és a méltóság jelvényeit vizsgáló tudomány, a képértelmezés és az ikonológia, a művelődéstörténet, a művészettörténet és a nyelvtudomány. Ezen kívül példaként lehet utalni a történelmi feladatokat is felvállaló politológiára és a társadalom-lélektanra, etnográfiaira a szervezet-szociológiára és különösen a jogszociológiára.

1.9. A jogi kultúrtörténet körvonalai

A jogi kultúrtörténet fogalma, kutatásaink jelen állása mellett, természetesen nem végleges értelemben, de már világos körvonalakat öltve az alábbiak szerint határozható körül. *A jogi kultúrtörténet maga az egyetemes állam- és jogtörténelmi jelenségekhez kapcsolódik, tehát a joghistoriái tudományág részének tekinthető, míg anyaga alakulófélben van. A formálódó diszciplína természetesen épít az általános történelem, a történelmi segédtudományok, a néprajz, a szociológia, a pszichológia, az irodalom- és a művészettörténet, valamint a vallástudományok ismeretanyagára, amennyiben az a jogi és hatalmi kultúrtörténet jelenségeire alkalmazható.*¹⁰

Ugyanakkor természetesnek kell tekintenünk, hogy a szerteágazó vizsgálati területeket felölelő, sok szempontú, módszertanilag is sokrétű jogi kultúrtörténet nem válhat parttalanná. Mindig vissza kell térnie az egyetemes jog- és

⁹ RIPA, Cesare: *Iconologia*. Budapest, 1997.

¹⁰ Bevezető fejtegetésünkben hangsúlyozzuk, hogy a jogi ikonográfia, a jogi szimbolika természetesen az általános ikonográfia és szimbolika szelétét jelenti, amelyre kiemelt példa PÁL József: *Ikonológia és műértelmezés*. Szeged, 1997.; FONTANA, David: *A szimbólumok titkos világa. Jelképek, jelképrendszerek és jelentései*. Budapest, 1995. és PÁL József – UJVÁRI Edit: *Szimbólumtár*. Budapest, 1997.

államfejlődés alapkontextusához, annak intézményeit, eljárásait és értékeit kell a szorosan vett szaktudományok kiegészítéseként a maga sajátos, jogi kultúrtörténeti szempontjaival teljesebben megvilágítani.

1.10. A jogi kultúrtörténet klasszikus művelői

A jog kulturális vizsgálatának nagy alakjai közül példaként kiválaszthatunk klasszikussá vált közép-európai német és magyar tudósokat, akik a jogi kultúrtörténeti gyűjtőszemléletmódban felhasználható, önálló eredményeket hozó területeken jelentőset alkottak. Rövid bemutatásukkal igen jelentős tudományos tapasztalatok összegezhetők.

A német jogtörténet nagy alakjai közül *Jakob Grimm*, *Karl von Amira*, *Hans Fehr* és *Percy Ernst Schramm* munkásságának a jogi kultúrtörténet egy-egy alkotó előzményével kapcsolatos kiemelkedő teljesítményeire kívánunk utalni.

Jakob Grimm (1785–1863) germanista tudós volt, a szónak mind bölcsész, mind jogász értelemben. Sajátos, hogy annak ellenére, hogy a marburgi egyetemen igazi tanítvány–tanár viszonyt teremtett Savignyvel, az utolsó jogi vizsgákat mégsem tette le. Mint a *göttingeni hetek* képviselője, politikai véleményének kifejezése miatt el kellett hagynia Hannover, Berlinben azonban hamarosan egyetemi előadásokat tarthatott a német jog régiségeinek tárgykörében. A frankfurti nemzetgyűlés tagja lett 1848-ban. Bár diplomája alapján nem volt jogász, mégis megtermékenyítette a német jogtörténetet, hiszen annak száraz anyagát a romantika leheletével frissítette föl. 1828-ban jelent meg *„Deutsche Rechtsaltertümer”* című munkája, és 1840-től több kötetben kiadta a német paraszti jogforrást, a *„Weistümer”*-eket. Ennek a gyűjteménynek az alapja a romantika hite volt a népiségben, az abban ható népszellemben. Jakob Grimm úgy gondolta, hogy a parasztok joga szinte megfelel a szabadon termelt népdalnak.

Karl von Amira (1848–1933) akadémiai pályafutása során professzor volt Freiburg/Br-ban és Münchenben. Munkássága nemcsak terjedelmében, hanem tartalmában is imponáló. Általában azon a véleményen volt, hogy a jogot mint kulturális jelenséget csak az egész kultúrával összefüggésben lehet megérteni, ezért olyan hatásokat is figyelembe kell venni, amelyek nem jogi természetűek. Egyik fő kutatási területe a nordikus jog volt, másrészt Amira a jogtörténeti kutatás teljesen új ága, a jogi archeológia megalapítójának is tekinthető. Művei közül megemlíthető a *Dresdner Sachsenspiegel-Bildhandschrift* (1902, 1925/26) kétkötetes kommentárja, a *„Der Stab in der germanischen Rechtssymbolik”* (1909) és a *„Die germanischen Todesstrafen”* (1922). A pozitivistá iskolával közös szöveghűsége és szorgalma, de mégis túllép ezen a korszakon,

mert időben és térben együttesen vesz figyelembe minden elemet, amely a jogot, mint a kultúra jelenségét meghatározhatja.

Hans Fehr (1874–1961) Jénában, Halléban, Heidelbergben és Bernben volt professzor. Az ő munkássága is túlmutatott a pozitivista módon leszűkített jogtörténet-tudományon. *Das Recht im deutschen Volkslied* (1926) munkája tanúsága szerint művelte a jogi néprajzot, s tevékenységébe bevonta a művészeteket is: *Das Recht im Bilde* (1923), *Das Recht in der Dichtung* (1933), *Die Dichtung im Recht* (1937).

Percy Ernst Schramm (1894–1970) professzori tevékenysége Göttingenhez köthető, kutatása azonban széles körben mozgott, és a jogtörténetre is nagymértékben hatott, az alkotmánytörténet mellett mindenekelőtt a jogszimbolika elemzése területén. Utóbbi területen említhető munkái: *Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit* (1928), *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik I–III.* (1954–1956), *Herrschaftszeichen gestiftet, verschenkt, verkauft, verpfändet* (1957).

A nagy elődök, a magyar tudósok közül példánk *Vajna Károly*, *Tagányi Károly*, *Eckhart Ferenc*, *Bónis György* és *Tárkány Szücs Ernő*.

Vajna Károly a budapesti királyi országos gyűjtőfogház igazgatója volt. Ikonográfiai szempontból nagyon jelentős, 181 illusztrációt tartalmazó kétkötetes munkája, a sokat hivatkozott *Hazai régi büntetések*, amely Budapesten 1906–1907-ben jelent meg.

Tagányi Károly (1858–1924) történész, levéltáros volt, 1920-tól a Magyar Néprajzi Társaság elnöke. Gazdag életművéből tárgyunk szempontjából kiemelhető a *Magyarország címertára* (1880–1881) és *A földközösség története Magyarországon* (1894), valamint *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről* szóló, első részében a családi és öröklési jogszokásokat összegző tanulmánya (1919).

„*Eckhart Ferenc* (1885–1957) méltán híres tankönyvében írta, hogy a jogtörténetnek élő kapcsolatot kell tartani a jelennel, mert egyébként jogrégészetté válik. A megjegyzés nyilvánvalóan arra utal, hogy tudományterületünk nem lehet a kuriózumok tudománya, művelőinek feladata sem kizárólag az eltűnt korok az eltűnt korok holt intézményeinek vizsgálata. A pesti egyetem jogtörténeti bölcsész-professorának 1931-es nagy ívű programja szerint a jogtörténetnek olyan ténytudománnyá kell válnia, amely a jogot körülvevő, napjainkig ható eszményeket és a jogfejődést hosszabb távon befolyásoló kulturális tényezőket egyaránt figyelembe veszi. A program a jogtörténet tudományos jellegének erősítését, módszerének pontos körülhatárolását célozva támadta a hazai jogtörténet tudomány apologetikus szemléletét és túlhajtott nemzeti ideológiai nemzeti-ideológiai irányultságát.”¹¹

¹¹ STIPTA István: A jogi kultúrtörténet Magyarországon. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. 305–312. p.

Bónis György (1914–1985) történész, jogtörténész, levéltáros, Kolozsváron és Budapesten egyetemi tanár, 1957-től levéltáros. Sokréteggű történészi működéséből témánk szempontjából kiemelhetők az alábbi publikációi: *Magyar jogi néphagyományok* (1939), *Magyar törvény, magyar lélek* (1942), *Népi jogélet-kutatás* (1943), *Jogtörténet és művelődéstörténet* (1943), *Népi szemlélet és jogalkotás* (1948).¹²

Tárkány Szücs Ernő (1921–1984) komoly jogászi beosztásai mellett aktív néprajzkutató, a jogi néprajz és a jogtörténet művelője, 1975-től az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának főmunkatársa, címzetes egyetemi tanár. Munkásságának eredményei a *Die juridischen Volksbräuche der Eheschliessung bei den Ungarn* (1976), a *The Local Legal Customs in Europe* (1977) nemzetközi téren is érdeklődést keltettek. Több mint 200 jogi és néprajzi publikációja közül példaként említhető a *Mártély népi jogélete* (1944), a *Vásárhelyi testamentumok* (1961) és a magyar jogi néprajzi kutatás mérföldkövét jelentő, méltán nagy hazai és külföldi elismerést aratott *Magyar jogi népszokások* (1981, 2003) összegző monográfia. Szellemi hagyatékának felvállalását jelenti, hogy a Szekszárdon 2011-ben megalakult interdiszciplináris és nemzetközi profilú kutatócsoport a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* nevet viseli.¹³

1.11. A jogi kultúrtörténet elhatárolása és kölcsönhatásai más megközelítési szempontoktól

A jogi kultúrtörténet, a jogi kultúrák, a jog, mint kulturális értékhorozó, a jog, mint érték: mindezek annak a sokszínű fogalom-tartalomnak karakterisztikusan elkülönülő, nagy terjedelmű irodalommal kifejtett, önálló kimunkált területei, amelyeket a jog–kultúra–(történelem) fogalmak természetesen magukban rejtnek. Amikor ebben a munkában a jogi kultúrtörténetet vázoljuk fel, nem maradhat el a fenti megközelítési szempontoktól való elhatárolása. Ugyanakkor

¹² Bónis György a jogi kultúrtörténethez kapcsolódó kutatásainak, publikációinak legutóbbi értékelésére lásd NAGY, Janka Teodóra: György Bónis und die Forschung des siebenbürgischen volkstümlichen Rechtslebens des Volkslebens (1939–1948). In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. Drei Szegediner Rechtshistoriker. Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján* (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára). Szeged, 2017. 263–270. p.

¹³ Részletesen: NAGY Janka Teodóra: A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szakmai munkája (2011–2016). In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I–II.* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 2). Szekszárd, 2016. 388–399. p.

jelentős kölcsönhatást is megfigyelhetünk. A jogi kultúrtörténet a ma számára közvetített értékei is fellelhetőek a modern jogi és politikai kultúra területén, a politikai érvelés retorikájában, vagy például a politikai architektúrában.

1.12. Hozzárendelt kulturális szövegek, tárgyak, rítusok, szimbólumok

A jogi kultúrtörténet a jog és a hatalom világából kiindulva, annak intézményi, szervezeti, eljárási és személyi elemeihez rendel a kultúra világában szövegeket, tárgyakat, rítusokat, szimbólumokat. Ezek ugyanakkor a korszak és a régió anyagi és szellemi kultúrájának részei, természetesen jogi és hatalmi szempontból minősülő részei. A jogi kultúrák felépítésének belső rendező elvei, sajátos jogforrási rendszerük, speciális eljárásaik, jogi értékpreferenciájuk, karakterisztikus jogászrendjük – vagyis típusként, alváltozatként megjelenő sajátosságai – eltérő jogi kulturális egységekként jelenítik meg őket.¹⁴ A makroszkopikus felosztások itt tovább bontandók:¹⁵ már csak azért is, mert a közös történeti, jogi-politikai örökség hasonló, a modifikációk és a markáns eltérések pedig a jogi kultúrtörténet megjelenési formáinál szintén eltéréseket eredményezhetnek.

1.13. Társadalmi értékek érvényre juttatása

A jog társadalmi értékek érvényre juttatója. Belső törvényszerűségei révén szabályainak csiszolt, eljárásainak hatékony volta, humánus vagy antihumánus jellege, általában jogpolitikája alapján, saját, bonyolult rendszerének önmagában való értékelésére is lehetőséget ad.¹⁶ Könnyű belátni, hogy a fenti

¹⁴ Vö: SZABADFALVI József: A jog mint történeti-kulturális fenomén. In SZABADFALVI József (szerk.): *Ius humanum=Ember alkotta. Műhelytanulmányok*. Miskolc, 2001. 93–111. p.; VI-SEGRÁDY Antal: *Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat*. Budapest, 2003. Összehasonlító jellegű dokumentáció – VARGA Csaba: *Összehasonlító jogi kultúrák*. Budapest, 2000. Fejlődéstörténeti kialakítottságú – HORVÁTH Pál: *A jogi kultúrák fejlődéstörténete*. Budapest, 2000. Konkrét időben vizsgálódik – RÁCZ Lajos: A hatalomkorlátozás tendenciái a magyar politikai jogi kultúrában. In MEZEY Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Budapest, 1998. 57–58. p. és NAGYNÉ SZECVÁRI Katalin: Az 1848-as magyar forradalom és az európai jogi kultúra. *Jogtudományi Közlemény*, 1998. 7–8. sz. 221–226. p.

¹⁵ Az angolszász-kontinentális kategóriák tovább differenciálандók.

¹⁶ ÁDÁM Antal: Az alkotmányi értékek fejlődési irányairól. *Jura*, 2002. 1. sz. 5–20. p.

szempontnak – bár nem egyszer áttételes, időben megkésett, esetleg a későbbi korszakba áthúzódó és sokszor manipulatív – megjelenését a jogi és politikai kultúrtörténet világában is tetten érhetjük.¹⁷

2. Jogi kultúrtörténeti tárgyú publikációk

A fenti általános megjegyzések után a magam 1982 és 2016 közötti esztendőikben megjelent, mintegy negyven jogi kultúrtörténeti publikációját kívánom alaposabban elemezni. Az irodalmi munkásság részletes rögzítése igen fontos a szerző és a szakmai publikációs regiszter szempontjából.

2.1. Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe (*Dialog Campus, Pécs, 2004.*)

A monográfia az addig megjelent tanulmányok összegzése. Tartalmát tekintve a kötet a jogi kultúrtörténet körvonalainak és területeinek meghatározása után az alábbiak szerint tagozódik. 1. A szuverén hatalom jogi kultúrtörténeti ábrázolása. A koronázás jogi kultúrtörténete. Az uralkodói (államfői) eskük. A hatalom kitüntetései polgárainak. A nemzeti és állami jelképek és ünnepek. A törvényhozás jogi kultúrtörténete. Az önkormányzatok jogi kultúrtörténeti világa. A rendészet és a jogi kultúrtörténet. Az állam szolgái. 2. Bűn és bűnhődés. A bűnös cselekedetek. A büntetőeljárás. A büntetések. A vesztőhely és a hóhér. A „szegény bűnös” útban a vesztőhely felé. 3. A magánjog és az üzleti élet jogi kultúrtörténete. Házasság – család – személyi állapot. A magánjogi ügyletek oklevéltani gyökerei. A jogi stílus a kontraktusok világában. A végső akarat okiratai: a testamentumok. A pénzügyek világa. 4. Az igazságszolgáltatás jogi kultúrtörténete részben az igazságszolgáltatás jelképei, az igazságszolgáltatás színhelyei és tárgyi kultúrája mellett az igazságszolgáltatás „szent szövegei”, pl. bírói esküszövegek kerülnek bemutatásra. A jogásrend jelentős szereplői a prókátorok a jogi kultúrtörténetben. 5. A háborúk, a követségek és békekötések is megjelennek a jogi kultúrtörténet tükrében. Feltűnik a háború és a győzelem arca, az állam fegyveres erejének szimbólumai az építészetben és az egyenruhák hatalmi szimbolikája. Gazdag képi és szövegvilága van a katonai kitüntetések kultúrtörténetének, a katonai eskünek, hadijelvényeknek.

¹⁷ Az állam fegyveres erejének szimbólumai esetében kiváló szovjet példát hoz a második világháború idejéből BÉKÉSI László: *Az orosz/szovjet katonai szimbólumok változásai. Jel-kép*, 2002. 4. sz. 67–74. p.; BÉKÉSI László: *Cári időkből visszatérő patrióta, nacionalista elemek és szimbólumok a Nagy Honvédő Háború idején.* (Ms.) Budapest, 2003.

A katonai bűncselekmények és a fegyelmezés joga, benne a közlegény életérzése. 6. Külön világ a diplomácia, a diplomaták, a követségek, hadüzenetek és békekötések világa. 7. A közemberek mindennapjait, a hatalomhoz való viszonyulást hozza közel az alattvalók a jogi kultúrtörténetben fejezet. Az alattvaló a maga körében egyrészt a rendtartó falu, benne az agrárközösségek célszerű rendje. A céhek világát gazdag képi és szövegvilág hozza közel a mai olvasóhoz.

2.2. Összegző tanulmányok

2000 és 2014 között négy, a jogi kultúrtörténeti munkásságom adott szakaszára vonatkozó, átfogóan regisztráló, összegző tanulmányom jelent meg: *A jogi kultúra holdudvara* (2000), *Die Grundzüge der Rechtskulturgeschichte in Ungarn um die Jahrtausendwende* (2002), *Jogi kultúra, jogi szimbolika és rítusok* (2006), *A jogi kultúrtörténet a Pécsi Műhelyben* (2014).

2.3. A jogi stílussal kapcsolatos művek

A legkedveltebb téma, az egyéni, de bizonyára a jogi kultúrtörténeti szakmai témaválasztásnál a stílus jogi kultúrtörténete. Itt teremthető a legjobb minőségű kapcsolat a levéltári forrásokkal. A jogi stílus vizsgálatánál volt a hazai jogi kultúrtörténet kialakulása leginkább megfigyelhető. A szerző publikációi ebben a körben: *Jogi kultúrtörténeti szövegek a tradíció és a modern határán* (2009), „...valahányszor a nemzet alkotmányos életfájára az irtó bárd nehezedett...” *Politikai stílusunk 1860/1861.* (2006). *Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei* (2001), *Jogi stílusunk kultúrtörténeti gyökereiről* (1996), *Méltóságod lábainál azért hullok térdre. Fogvatartottak kérvényezési szokásai a Bach-korszak elején* (1986), *A Népköztársaság nevében! Adalékok az ítéleti praeambulumhoz.* (1982) A társszerzővel, Kengyel Miklós kollégámmal bizonyos tekintetben ekkor voltunk alapító atyái a jogi kultúrtörténetnek, ez az új nézőpont azonban hosszabb idő elteltével vert csak gyökeret az 1990-es években.

2.4. A haditengerészet

A haditengerészet jogi kultúrtörténetével összefüggésben négy tanulmányt írtam. *Tengeralattjárók* (2016), *Hadihajónevek a tengeri hatalom szimbólumrendszerében* (2011), *Az osztrák–magyar haditengerészet jelképeiről* (2011), *A császári és királyi haditengerészet jelképei, jogtörténeti háttérrel* (2007). A haditengerészeti kultúrtörténeti munkák bázisirodalmának biztosításánál

a zömmel idegen nyelvű forrásokat kellett egy, mondhatni alapozó jellegű „haditengerészeti kiskönyvtár” kiépítésével, sokszor éveken át tartó gyűjtőmunkával felderíteni. A kultúrtörténeti megközelítésen kívül a haditechnikai alapismeretek, a tengeri politika és a tengeri hadviselés alapelemeiben való jártasság, nemkülönben az admirálisok életrajza és a tengeri csaták ismerete is megkívántatik. Az utóbbi években a magyar források már nagyobb terjedelemben a témával foglalkozók rendelkezésre állnak.

2.5. A hegyközség és bora

A hegyközségek viszonyai, a rendtartások, a borminőség biztosításának, szabályozásának kultúrtörténeti bemutatása előzetes ismereteket feltételez a borvidéken, a terepen. A tájadottságok miatt a szekszárdi borvidék ezt kiválóan biztosította, s egyben rögzíthetjük, hogy ennek a témaválasztásnak a kidolgozása mindig nagy népszerűséget biztosított a kiadott köteteknek, s benne tanulmányaimnak: *Hegyközségek bora* (2011), *A szőlőskertek (jogi) kultúrtörténeti dicsérete* (2009), *Hegyközségek jogtörténeti szemmel (Egy tradicionális agrárszervezet máig tartó fejlődési ívéről)* (2007).

2.6. A városi önkormányzatok jogi kultúrtörténete

Egész pályám során behatóan foglalkoztam az önkormányzatok jogtörténetével, így legtöbbit idézett könyvemben is: *Magyar városi önkormányzatok, 1848–1918* (1992). A kultúrtörténeti érdeklődés és kutatás később teljesedett ki ebben a témában: *A magyar városok jogtörténeti értékeiről* (2010), *A pécsi városi önkormányzat kultúrtörténete a 19–20. században* (1996), *Az önkormányzatok története és kultúrtörténete* (1996).

2.7. A jogtörténet tárgyi világa

Az épített jogi környezet a hatalom és az igazságszolgáltatás méltóságteljes jelképe. Nemzetközi konferencián elhangzott előadásom: *Die Architektur des Parlamentarismus in der Rechtskulturgeschichte*. (2003). A megelőző, megalapozó tanulmány: *Architektúra a jogi kultúrtörténetben* (2002). Az épületek, tárgyalótermek berendezése, díszítése is méltóságot sugallt. Ennek jó példája a sas szimbóluma. Publikációimban ismételten foglalkoztam ezzel. *Egy hatalmi jelkép kultúrtörténeti gyökerei: A sas* (1994), *Der Adler als Machtsymbol* (2007).

2.8. Történelmi események, forradalmak, szabadságharc, kiegyezés kultúrtörténete

A jeles történelmi évfordulók jogi kultúrtörténeti kidolgozása méltó feladat. A 19. század derekát vizsgálva számos inspiráció éri a jogtörténészt, ezek között 1848–49. Tanulmányaim: *Über das Symbolsystem der ungarischen Revolutionen und Freiheitskämpfe* (2007), *A forradalmak és szabadságharcok jelképeiről* (2006), *A dualizmus jogi kultúrtörténeti lenyomatai* (2007), *Állami ceremóniák és rítusok a dualizmus korában* (2007). A nemzeti történeti események aktuális évfordulói alkalmával a téma iránti érdeklődés és a megszülető munkák eredményeként a szakirodalom is jelentősen bővül. A tapasztalat szerint a jogi kultúrtörténeti műveket fokozott érdeklődés kíséri, nemritkán az aktuális politikum részéről is.

2.9. Jegtörténeti fogalmak jogi kultúrtörténeti háttere

Az alábbi írások az általános köztörténetírás alapjain az egyetemes jogtörténetírás közjogi forrásait mintegy speciális alapozásként figyelembe véve, a jogi kultúrtörténet elemeinek gondos felhasználásával készültek. A kidolgozás minőségét jelzi a megállapítások jogi kultúrtörténeti forrásszövegekkel történő bőszeges, részletező alátámasztása. *Tradicionális jogi értékek – modern alkotmányos értékek. Alapvonulatok* (2005), *Traditionelle Wertordnung in Europa und die Wertordnung der Aufklärung in der Konstituierung der Staaten* (2004), *Tradition und Reform: Politische Argumentation in den Jahrzehnten des ungarischen Reformzeitalter* (2002), *Europäische Rechtskultur im ungarischen Parlament des 19. Jahrhunderts* (2001).

2.10. Közjegtörténet

A közjegtörténet, kormányzat (különösen az alkotmányjog, közigazgatási jog, közszolgálat joganyaga) elemzése, a közhivatalnoki személyzet alapulvétele ugyancsak felkerülhet a jogi kultúrtörténész publikációinak palettájára. Ennek példaanyagát jelentik az alábbi publikációk: *Joghistoriai mozaikkövek a kormányzatról és a közszolgálatról* (2008), *A polgári korszak igazságügy-miniszterei és az európai jogi kultúra* (2003).

2.11. A Klimó-könyvtár német szakirodalma

A pécsi Klimó Könyvtár páratlanul gazdag könyvanyagának jogi kultúrtörténeti részeit – elsősorban a német jogi kultúrához kapcsolódó kiadványait – ismerettem tanulmányomban: *Az újkori német jogi kultúra szakirodalma a pécsi püspöki könyvtárban a XIX. század közepéig* (2001).

2.12. Szakrális elemek

A *Szagrális elemek a jogi kultúrtörténetben* (2016) című publikáció fontos a szerző az OTKA-pályázat keretében vállalt összegzése szempontjából éppúgy, mint a legutóbbi jogi kultúrtörténeti írások számbavétele. A szagrális kultúra több ponton kapcsolódik a jogi kultúrtörténethez. Elegendő itt utalni Rudolf Pfleiderer először 1898-ban Ulmban *Die Attribute der Heiligen (Ein Alphabetisches Nachschlagebuch zum Verständnis kirchlicher Kunstwerke)* címmel megjelent alapmunkájára (Heinrich Kerler Verlags-Conto), amely a szentek azonosítását teszi lehetővé a viselt tárgyi attribútumok alapján. A jogi kultúrtörténet körébe tartozik az is, hogy máig él szent Ivó, a jogászok védő-szentjének tisztelete.

2.13. Vizuális források

Forrástani megjegyzések, módszertani megállapítások számos publikációmban a textusba ágyazva is megtalálhatók. Kiemelten módszertani tárgyú e témakörben Nagy Janka Teodórával közösen írt tanulmányunk: *A jogi kultúrtörténet vizuális néprajzi forrásai* (1999).

3. A jogi kultúrtörténet fejlődési irányai

Elméleti elemzést kaptunk legutóbb Stipta István tollából *A jogi kultúrtörténet Magyarországon* című tanulmányában az *Ut juris ordo exigit* című ünnepi tanulmánykötetben. Stipta István méltatja a jubiláns úttörő szerepét, de hangsúlyozza, hogy az egész jogtörténeti szakma nyitottá vált a jogi kultúrtörténet iránt a következő évtizedben.

Különösen fontosnak tartja Mezey Barna, hogy a szimbólumok vizsgálata számára új utakat nyit, ahogy ez az alábbi kötetben történt: *A szimbólumok üzenete. (A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak)* (szerkesztette: Mezey Barna Budapest, 2011.) A műben megjelenő jogi

kultúrtörténeti tanulmányok tematikája is informatív jellegű, ha áttekintjük: Balogh Judit: Fattyak, potyagyerekek, orozva költek. A törvénytelen gyerekek a magyar jogtörténetben; Bató Szilvia: A halálbüntetés és Kossuth Pesti Hírlapja (1841–1844); Bánkiné Molnár Erzsébet: Jogi tartalmat megtestesítő tárgyak és funkciójuk a jászkun társadalomban; Beke-Martos Judit: A protokoll hídja a jog és a szimbolika pillérei között; Bertényi Iván: A vörös-ezüst sávozat és Aragónia; Béli Gábor: Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon; Bódiné Beliznai Kinga: Ruházat és jelképek; Bónis Péter: Az ausztriai polgári törvénykönyv szimbolikus jelentése a magyar jogtörténetben; Décsey Sándor: Zászlógyalázási per (1956); Föglein Gizella: A nemzetiségi-kisebbségi szervezetek névszimbolikája Magyarországon (1945–1969); G. Etényi Nóra: Az európai balett, a küzdőtér és a laboratórium; Gosztonyi Gergely: A (médiá)szabadság kis körei; Homoki-Nagy Mária: A beiktatás; Horváth Attila: A hatalom ünnepe – az ünnep hatalma; Jany János: Szimbólumok a keleti jogi kultúrákban; Kabódi Csaba: A börtön jelképes funkciói; Kajtár István: Hadihajónevek a tengeri hatalom szimbólumrendszerében; Karácsony András – Techet Péter: Idő és jog; Kardos Gábor: A nemzetközi jog mint szimbólum és eljárás; Koncz Ibolya Katalin: A néphittől a boszorkányfogalom jogtörténeti meghatározásáig; Máthé Gábor: A Szent Korona-eszme; Mezey Barna: A börtönarchitektúra szimbólumai; Nagy Janka Teodóra: Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz; Nótári Tamás: Kora középkori missziós politika és okirathasználat; P. Szabó Béla: A hétszemélyes tábla ülészakának megnyitásával kapcsolatos ceremónia a 18. század második felében; Pandula Attila: Fejezetek az „árpádsávos” zászló és lobogó történetéből; Pap András László: Határok és szabad mozgás; Pálvölgyi Balázs: Kontraszt: a nem közveszélyes elmebetegék ápolási telepeinek ideája és a községi ápolás valósága a dualizmusban; Peres Zsuzsanna: „Adjunk neki serleget a hőstettéért”; Schweitzer Gábor: A peleskei nótáriustól a falu jegyzőjéig; Suba János: Az állam szuverenitásának jelképe a földrajzi térben: az államhatár határjelei; Szádeczky-Kardos Irma: A honfoglalás politikai szimbolikája; Szigeti Magdolna: Hatalmi berendezkedés és hatalmi szimbólumok a Német Demokratikus Köztársaságban; Takács Péter: Az elfeledett „Jogtudomány”; Varga Norbert: Az Osztrák–Magyar Monarchia középcímere; Vitek Gábor: „Dignaremur comitatibus arma atque sigillum dare” (A magyar vármegyék hitelesítési gyakorlatának történeti ciklusai a jogalkotás tükrében); Völgyesei Levente: A városok hatalmi szimbolikája.

Azért volt érdemes részletesen ismertetni a fenti kötet tanulmányait, mert egyértelműen bizonyítják azt az öröndetes tényt, hogy a jogi kultúrtörténet meghonosodása a magyar jogtörténeti/jogi kultúrában a közelmúlt éveiben komoly eredményeket hozott. A jogtörténész szakma szinte egésze, minden nemzedéke fogékonnak bizonyult műveléséhez, ez pedig komoly publikációs eredményekkel járt. Az is figyelmet érdemel, hogy az alapidiszciplinájuk szerint

hivatásos jogtörténészek mellett kiváló tanulmányokkal jelentkezett számos, a jogtörténetet nem főállásként művelő jogász, történész is. A kötet műfaji és témagazdagságát ez tovább bővítette.

Megállapításunkat a fenti gyűjteményes köteten túl monográfiák is igazolják, melyek közül kiemelendő Bódiné Beliznai Kinga monográfiája: *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben* (2014). A szerző anyaga összehasonlító jellegét példásan kezeli, az illusztrált eszközvilág szervesen kerül beépítésre. Beke-Martos Judit: *Állami legitimitációs eljárások és államfői jogkör, 1867–1918 között. Az amerikai köztársasági és a magyar monarchikus államfői hatalom átruházási processzusok és a ceremonális legitimitáció összehasonlító jogtörténeti elemzése* (2012) kötetében a szerző a címben feltüntetett nemzetközi összehasonlítást kiválóan oldotta meg.

Öröm szemlélni az utóbbi években a jogi kultúrtörténet felvirágzását. A jogi kultúrtörténet irodalma a kezdeti figyelemfelhívást követően tovább gyarapodott, ahogy a jogtörténész szakma egésze munkálkodott a „kisdiszciplína” minél teljesebb kiépítésén.¹⁸ Ebben Mezey Barna professzornak meghatározó szerepe és elvitathatatlan érdeme van. Azon túlmenően, hogy évtizedeken keresztül megszakítás nélkül publikált a jogi kultúrtörténet tárgykörében,¹⁹ szervezőtehetsége, különösen szerkesztőként a kötet-összeállításokkal, folyamatosan előrevitte a formálódó jogi kultúrtörténet diszciplína fejlődését. Gyülekezési pontot, megjelenési fórumot biztosított a jogi kultúrtörténet jogtörténész és csatlakozó szerzői számára. Kiemelhető ezek közül: Mezey Barna (szerk.): *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, 2006. [Bibliotheca Iuridica. Acta Congressum 14.]; Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Budapest, 2009. Mezey Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. Budapest, 2011. ELTE Eötvös Kiadó [ELTE Jogi Kari Tudomány 14.]

Mezey professzor egy, a jogi diszciplína továbbfejlődése szempontjából eléggé fel nem értékelhető állandó szerkesztői tulajdonsága: a terjedelmes kötet

¹⁸ Rendkívül fontos volt ebből a szempontból is Homoki-Nagy Mária a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kutatócsoport alakulóülésén elhangzott módszertani előadása, majd megjelent tanulmánya. HOMOKI-NAGY Mária: Kutatói tapasztalatok a jogtörténet és a néprajz tudományának határán. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1). Szekszárd, 2014. 135–151. p.

¹⁹ Publikációinak száma imponáló. Mégis, kiterjedt témái mellett képes súlypontok racionális képzésére. Ezt bizonyítja „A fenyítőházak forradalma. A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában” c. kötete (Budapest, 2012). A monográfia alapul vett forrásjegyzékében a szerző által felhasznált saját műveinek száma 1990 és 2011 közötti intervallumban 10, köztük két munka (2006, 2007) szimbolikai irányultságú.

előszavában a kijavítandó magyar szakmai láttelel rögzítése, majd a következő gyűjteményben a kiegészítés szerepeltetése. Stipta István 2016-os figyelemreméltó jogi kultúrtörténeti alapozó munkájában ezt az alábbiakban foglalja össze „Mezey Barna az első hazai szimbólum-kötet szerkesztői előszavában utalt rá, hogy a magyar jogtörténet-tudomány eddig kevés figyelmet szentelt a jog szimbolikus elemeinek vizsgálatára ... sem a magyar jogi szimbolika, sem a hatalmi jelképrendszer, sem pedig a jogi ikonográfia nem tudhat magának gazdag irodalmat.” Az 1998-as *Magyar művelődéstörténet a jogérettel szintén* periférikusan foglalkozott. Mezey szerint nyugaton „a jogi műveltség vizsgálatai nem szűkültek le az olvasottság és a tudományosság elemzésére, kiterjedtek a jogi szimbólumok, a jogi nyelv, a népi jogélet legkülönfélébb területeire.” Arra, hogy ma is kapcsolatban állnak a szépirodalommal és a népköltéssel, példaként említette a Justitia-ábrázolásokat, a jogi szakmunkák táblaképeinek elemzését, a jogi ikonográfiát, a jogrégészeti kutatásokat, a jogszolgáltatási szimbólumok történeti vizsgálatát, a jogi ceremóniák történetét, a népköltészet és a jogi jelenségek kapcsolatát. Mezey az olvasó benyomása alapján kiváló ismerője a nyugati jogi kultúrtörténeti helyzetnek. Annál „fájdalmasabb” a jogtörténetben a 2006-os „hiánylista”, ahogy Stipta István 2016-ban a jogtörténész szakma emlékezetébe visszaidézte azt.²⁰ Mezey professzor a jogi kultúrtörténeti láttelel abszolút precízen tudta rögzíteni. A 2011-ben megjelent „Szimbólum kötetben” arról számolhatott be, hogy a hatalmi és jogi szimbolika a hatalmas szakirodalommal bíró szimbólumtudomány jól körülhatárolható belső tartománya lett. A kötet különleges értéke, hogy a hazai történészek, levéltárosok, jogfilozófusok, politológusok és jogtörténészek összefogásának eredményeként született meg.

Ugyancsak nagy jelentőségű, hogy Stipta István tollából 2016-ban megjelent az első hazai jogi kultúrtörténeti diszciplínatörténeti tanulmány, *A jogi kultúrtörténet Magyarországon*,²¹ amely kiválóan mutatja be a hazai jogi kultúrtörténet tudományterület keletkezését, és kitér egyes műfajainak, így a magyar szimbolika létrejöttének körülményeire, utal meghatározó alakjaira és műveikre. A tanulmány nélkülözhetetlen a magyar jogi kultúrtörténeti diszciplína alapjainak megismeréséhez.

²⁰ A „magyar jogtörténet-tudományban szinte teljesen hiányzott a jogi szimbólumok és ítélkezési szokások vizsgálata. Nem születtek tanulmányok a jogi hatalmi jelvények: a pálca, a jogar, a talár kérdésében. Alig akadt írás a törvénykezési szokásokról, az ítélkező helyekről, berendezésekről, törvényfáról, pellengérről. Várattott magára a jogi közmondások szakmai feldolgozása, egyoldalú maradt a néprajz és a jog találkozási pontjainak ábrázolása. A jogi szaknyelv kérdéseinek világából születtek figyelemreméltó művek Kovács Ferenc, Szádeczky-Kardos Irma és a jogi szimbolika területéről Kajtár István és Rácz Lajos tollából, ezek azonban nem pótolhatták a művelődéstörténeti tablón látható fehér foltokat.” STIPTA 2016. 310.

²¹ STIPTA 2016. 305–312. p.

Bánkiné Molnár Erzsébet*

A TÖRTÉNELEMFORMÁLÓ PRIVILÉGIUMOK ÉS A HELYI SZOKÁSJOG HATÁSA A JÁSZKUN TÁRSADALOMRA

A jászok és kunok társadalmában két alaptörvény töltött be sorsfordító szerepet: a kun törvényként ismertté vált 1279. augusztus 10-én (Kun) IV. László király által kiadott keresztségi kiváltságlevél¹ és a jászkun redempciót engedélyező Mária Terézia királynő által 1745. május 6-án kiadott privilégium. A két alaptörvénynek tekinthető jogszabály között eltelt több mint négy és fél évszázad alatt nagyobb mértékben a Jászkun kerület 43 évig tartó eladottságának korszaka akadályozta jogaik érvényesítését.

Autonómiájukat mégsem tekinthetjük folytonosnak, hiszen az 1279-es alaptörvény a kunok etnikai autonómiáját foglalta jogi keretbe, s ez a törvény Károly Róbert király 1323-ban kiadott oklevelében szintén etnikai alapokra építkezve egészült ki a jászok szabad bíróválasztási jogával. Mindkét befogadott

* Bánkiné Molnár Erzsébet ny. múzeumigazgató, Kiskun Múzeum.

¹ A szakirodalom két kun törvényről tud, az elsőt 1279. július 24-én, a másodikat 1279. augusztus 10-én adta ki IV. László király. A másodikat *keresztségi kiváltságlevélként* is szokták emlegetni. Az első eredetiben nem maradt fenn, 1339-ben keletkezett másolata a Vatikáni Levéltárban található. A másodikat 18. századi átiratokból és az ezt követő irodalomból ismerjük. Ez utóbbi hitelességét többen kétségbe vonják, legutóbb 2000-ben a Kiskunfélegyházán tartott *Jászkunság kutatása* konferencián Berend Nóra kérdőjelezte meg. Megpróbálta bizonyítani, hogy a második oklevél – az 1279. aug. 10-én kiadott – lényegében az elsőt ismétli csekély változtatással és 18. századi hamisítvány. Kring Miklós is gyanúsítást tartja, Györffy György szerint viszont nincs okunk eredetiségében kételkedni. A vita eldöntése a jövőbeni kutatóinak feladata. A vita eldöntetlen volta azonban nem változtat az oklevélben ~ oklevelekben foglalt szabályozás megszületésének tényén. BEREND Nóra: Az 1279-i „kun törvények” szövege és keletkezési körülményei. In BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet – HORTINÉ BATHÓ Edit – KISS Erika (szerk.): *A Jászkunság kutatása 2000. Tudományos konferencia a Kiskun Múzeumban. 2000. szeptember 21–22.* Jászberény, 2000. 147–154. p. HATHÁZI Gábor: Halas kun székközpont és magyar mezőváros a középkorban. In Ö. KOVÁCS József – SZAKÁL Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története I.* Kiskunhalas, 2000. 169–188, 214–249. p.; GYÖRFFY György: *A magyarság keleti elemei.* Budapest 1990.

etnikum a nemzeti szervezetről az igazgatási és jogszolgáltatási székszervezeten át folyamatosan változó, de közösségekre meghatározó jogi kultúra szerint élt. A tekintélyelvű nemzeti társadalomban a hagyományok és szokások rendező ereje dominált, a közösség ügyeiben az egyén beleszólási és döntési joga nemzeti szinten keresztül érvényesülhetett.

Mindkét etnikum katonai szolgálataiért nyert befogadást a magyar királyság területére. Életmódjuk meghatározója a katonáskodás volt, miközben a jászok inkább földműveléssel, a kunok legeltető állattartással biztosították megélhetésüket. Az 1279-es kun törvény előírta, hogy keresztény vallást kövessenek, a sátorozás helyett házakban lakjanak a király által számukra kijelölt szálláshelyeken, miközben megtarthatták hagyományos viseletüket, mind az öltözködésben, mind a haj- és szakállviseletben. A jászokra vonatkoztatva hasonló törvényi szabályozást nem ismerünk. Az etnikai sajátosságokra vonatkozó kitételeknél hosszabb távon meghatározta a befogadott népcsoportok szabadságát, hogy kiváltságleveleik belső ügyekben önkormányzatot engedtek számukra legfőbb bírójuk a nádor, bizonyos időszakokban a magyar király által kijelölt főrend fennhatósága alatt. A 17. század első harmadától az országos főhatóságok által is elismerten zajlott a jászok és kunok jogi egységesítése. Időközben alapjogaik kiegészültek, újabb kiváltságokat szereztek a magyar királyoktól, sajátjukká vált a szabad költözés, a vámmentesség, a robot és kilenced teljesítése alóli mentesség, és elnyerték a kaducitás jogát. Az itt felsorolt szerzett jogukat az alsó és középfokú önkormányzat jogosultságával együtt a földesúri alávetettség 43 éve alatt megőrizték.

Az 1682-ben formálisan is önállósult rendezett törvényhatóság, a jászkun kerület jogrendje sajátos átmenetet képezett az etnikai és a területi autonómia között. A szabad időszak mintegy húsz évig tartott, majd 43 esztendeig a jászkun kerület egységében, de földesúri alávetettségben taksás jobbágyokként éltek. A jászkun kerület földje az ország legnagyobb kiterjedésű koronabirtoka volt, eladása a Német Lovagrendnek súlyos jogsértést jelentett a kerület népével és a magyar országgyűléssel szemben. A kerületbeli helységek túlélési stratégiáit és a szabadság visszaszerzésére irányuló törekvéseiket nagymértékben segítette hagyományaikban megőrzött jogi kultúrájuk. Az alsó és középfokú önkormányzatuk segítségével, helyi módszerekkel – a földesúri hatalommal szembeni ellenállással, ügyeskedéssel, politikai érdekvédelemmel és a maguk szokásjogi szabályaival – igyekeztek minél nagyobb szabadságot biztosítani településeiknek. A módszer több mint négy évtized után, a külső körülmények számukra kedvező fordulatának is köszönhetően eredményesnek bizonyult.

1745. május 6-án megszületett az etnikailag már kevert jász és kun jogait őrző népesség új alaptörvénye, s a hajdani etnikai autonómiájuk helyett területi autonómiát adott számukra. A királynő kiváltsága megerősítette mindazon jogukat, amelyeket az idők során a magyar királyoktól elnyertek, s amelyek

a fennálló törvényekkel nem ellenkeztek. A jászkun kerület 1745-től a nádor tisztségén, hivatalán keresztül, melyet az 1485. évi Articuli de Officio Palatinatus 11. cikkelye már tartalmazott, mint autonóm közösség illeszkedett a birodalom szervezetébe.

A jászkun területi autonómia alaptörvénye

Az alaptörvény I., III., IX. cikkelye a kerületek jogszolgáltatására vonatkozott, s változásokat okozott a joghatóságaikban, a bíróságai személyi állományában, megnevezésében és hatáskörében. Bíróságai hatásköre kibővült a pallosjoggal, az ítélkezés és a szervezet a területi elv mellett, a per tárgyának értékrendje és társadalmi veszélyessége szerint formálódott.

Az alaptörvény IV. cikkelye rendelkezett az önkormányzatról. A jászkun szabadság folytonosságát tiszteletben tartó törvénycikk tartalmazta, hogy igazgatási és jogszolgáltatási ügyeiket maguk, a maguk közül szabadon választott tisztségviselőkkel intézhetik. Kivételt képezett a főkapitány személye, akit a mindenkori nádor nevezett ki. Utóbbi kitétel szintén ősi szabadságuk sarkalatos részét képezte. Viszonyuk az ország többi törvényhatóságához mellérendelő volt. Sajátos választási rendszerük jelentősen eltért a kerületeken kívüli törvényhatóságokétól. Míg ott a municipalizmus a vármegyében testesült meg, a jászkun kerületben a községen alapult. A legszélesebb választói réteg a községben nyert szavazati jogot, s az egymásra épült választási szinteken át a közvetett választói jog alkalmazásával minden szinten érvényesülhetett a községek akarata. A jászkun önkormányzatok választási rendszere tehát alapjaiban tért el a vármegyékben érvényes rendszertől, s a választójogot elnyert redemptus lakosság számára széles beleszólásra adott lehetőséget a települési és a kerületi politikai és gazdasági életbe. Az alaptörvény II. és V. cikke gazdasági jogokat: vámmentességet és a koronabirtok státus megtartásával földterületet adományozott, melynek megváltását a kapcsolódó beneficiumokkal egyetemben feltételekhez kötötte. Az új jászkun autonómia legfőbb éltetője a jogszolgáltatási, igazgatási és a gazdasági önállóság lett.

Az autonómia VI. cikke engedélyezte a jövevények befogadását és a befogadottak teherviselésének helyi megállapítását.

A VII. cikk a jogok kiérdekléséről rendelkezett. Ez a helyi társadalomban kardinális változásokat generáló paragrafus rögzítette, hogy a redemptióban elnyerhető mentességek és kedvezmények egyenlő feltételhez kötöttek legyenek, s a jogok elosztása szintén e szerint történjen. A helyi értelmezésben a jogokból ki-ki olyan mértékben részesülhetett, amilyen mértékben részt vállalt a redempció terheiből. A gyakorlatban a jogokat a megváltott föld hordozta, ami egy bizonyos terület váltása után redemptusságot, kevesebb hozzájárulásért

irredemptusságot vagy éppen földet nem, de személyes szabadságot eredményezett. A jászkun kerület lakossága elfogadta a VII. tc. helyi értelmezését, miáltal számukra törvényessé vált, hogy aki eladta a váltott tőkeföldjét, vele adta a hozzákapcsolt jogait is. A redemptusi jogok a föld nélkül nem öröklődtek, de elméletben bárki számára megszerezhetők voltak, aki megfelelő mennyiségű földet tudott vásárolni és teljesítette a tehervállalás egyéb kötelezettségeit, például a katonaállítás kötelezettségét. A Jászkun kerületben az alaptörvény, kiemelten annak VII. cikke alapján született meg a jászkun földtulajdon és a kerületben élők sajátos társadalmi rétegződése, ami meghatározta mindennapi életüket, társadalmi kapcsolataikat és viszonyukat a helyi politikai, gazdasági és erkölcsi élethez. Az alaptörvény – kiemelten a VII. cikk – olyan jászkun jogi közösséget teremtett, melynek rendtartásait önmaguk alakították. A jászkun kerületben a felsőbb rendelkezéseket befogadhatóvá szelídítették a statútumokká formált szokásjoguk folyamatos megújításával, bővítésével. Az alaptörvényben külön paragrafus rendelkezett a kegyúri jogról, amely a papválasztás joga mellett tartalmazta papjaik, egyházuk megfelelő javakkal történő ellátásának kötelezettségét.

Az 1745-ben keletkezett diploma tehát a redemptio engedélyezésén túl, a jászkun kerület területi autonómiájának alaptörvénye lett. A kiváltság végrehajtását elősegítette az 1751-ben a magyar országgyűlésen is elfogadott 24 pontos rendtartás.

A statútumokba foglalt szokásjog rendtartó ereje

A redemptiót engedélyező diploma a jászkunok szemében örökérvényű volt, amelyet a gyakorlatban a maguk törvényévé fogadtak, és szabadságaik tudatában helyi törvényeikkel kiegészítettek. A helyi rendszabásokat, „törvényeket” mindenkor közös akaratral, a szükséges közösségi rend megőrzése érdekében alkották és fogadták el. A helyi rendtartások sokasága a redemptus érdekek érvényesülését szolgálta, s a társadalmi rétegek közötti megkülönböztetést konzerválta. A kiváltságlevélben elnyert előjogok döntő többségét a földváltó redemptusok nyerték el, hiszen a népi gondolkodás az 1745. évi alaptörvény VII. cikkét az ősi, *valamit valamiért* elv alapján fogadta be.

Dokumentálható, hogy a lokális társadalom irányítói 1745 után a privilégiumra és a hagyományokra támaszkodó tekintélyelvű irányítás mellett, egyre inkább a statútumaikra, az írásba foglalt helyi rendeletekre támaszkodtak. A jászkun társadalom mindennapjait szabályozó rendelkezések azonban soha nem kerültek összeütközésbe az alaptörvény paragrafusaival, és mindenkor a helyi társadalom jogszokásaiban gyökereztek, bár nem öltöttek mindenkor statútum formátumot. A változás nem a redemptióval kezdődött, források

tanúsítják, hogy a jogszokások statútummá alakítása már az eladottság időszakában szabadságaik átmentésének egyik eszköze volt.

Az 1745 utáni korszakban a települések közössége részese lehetett a „törvényhozás” folyamatának, ami megfelelt a szabad jász és kun társadalom hagyományainak. A szabályalkotás szervezett közigazgatásuknak² megfelelően a közösségi képviselő testületeiben, az úgynevezett nagyobb gyűlésekben zajlott. Nagyobb gyűlést jegyzőkönyveztek, amikor a település tanácsának ülésén a redemptusok népesebb csoportjának jelenlétében a lakosság szélesebb rétegeit érintő ügyet tárgyaltak. Ilyen gyűléseken döntöttek a számadásokról, a települési szintű gazdasági ügyekről, az adókivetésről, a helyi szabályozás szükségességéről, illetve azok meghozásáról és számos, a közösség egészét érintő kérdéssről. A nagyobb gyűlésen megjelentek nevét beírták az ülés jegyzőkönyvébe. A nagyobb gyűléseken jelenlévők száma és köre a tárgyalt témától függően változott, az idők során irredemptusokkal bővült, de soha nem a teljes lakosságot jelentette, hanem az alaptörvényben biztosított előjogokból részesülők szűkebb vagy tágabb csoportját. Helyi specifikumként döntéseiket tekinthetjük a közösségi akarat megnyilvánulásainak, hiszen a 18. században a jászkun kerület minden helységében a redemptusok voltak többségben. A szabályokat, bármelyik szintet vizsgáltam, önmaguk alakították ki és fogadták el a saját közösségeikben: a generális vagy partikuláris közgyűlésekben, a települések tanácsaiban, esetleg a tanácsba behívott lakosokkal kibővített gyűlésben. Bizonyos rendelkezések csupán egyetlen tényezőre koncentráltak: például a legeltetési jogokat szabályozták, mások a helyben gyakorolt földkiosztás és földhasználat módját, vagy éppen az idegenek befogadását kívánták kordába szorítani. A jászkun népesség statútumainak teljes körű összegyűjtése és rendszerezése még folyamatban van. Jelen tanulmányban a megkezdett kutatásból emelek ki egy szeletet, az autonóm kerület helyi statútum alkotásának és a lakosság jogi kultúrájának felvázolására.

Amikor a földváltási hullám túljutott a tetőpontján, a már birtokba kerülteknek kevésbé állt érdekében az előjogok további megosztása, s megszülettek az első korlátozó rendelkezések. A kerületi szabályozás, ha a közgyűlés elfogadta és körlevélben kihirdették, kötelező érvényű volt. 1752. augusztus 18-án a nagykunok kérésére a Jászkun kerület közgyűlésén, ahol szavazati joggal jelen voltak a települések főbírói is, kerületi rendeletet alkottak arról, kit tartsanak redemptusnak. A kerületi rendelkezés húsz forint értékű váltott földhöz kapcsolta a redemptusi jogokat, s kihirdették, hogy „*akik legalább 20 Ft értékű földet nem váltottak, a Districtusok privilégiumával és útlevelével*”³ nem élhetnek, vagyis őket nem tekintették redemptusoknak. Ezt a szabályt az idők során többször módosították.

² BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: *A Jászkun kerület igazgatása 1745–1876*. Debrecen, 1996.

³ MNL [Magyar Nemzeti Levéltár] BKML [Bács-Kiskun Megyei Levéltár] Kh. lt. [Kiskunhalas levéltára] Protocollum Currentale tom. 1. p. 20./1752.

A helyi törvények egyik erénye éppen rugalmasságukban rejlett, amikor változtak a körülmények, a helyismeret birtokában gyorsan módosíthattak a jegyzőkönyveikben leírt rendelkezéseken. Előfordult, hogy a kerületi statútumot már megelőzték a hasonló kérdéskörben született községi rendeletek. Például Félegyházán 1752. február 25-én, „*A Nemes Tanáts némely érdemes lakosokkal egygyüt az Tanáts Házában Concurrálván illyen Statutumot rendeltek hogy tii aki tavali esztendőben Bírák Urajimék híre nélkül házat tsinált büntetésül hat forintot köl neki fizetni vagy pediglen Házát le fogják dönteni .*

2do Ha valaki ezen parancsolatnak publikációja után Hír nélkül Házát állítana vagy istállóból házat tsinálna hat forint büntetése, és házának le törése is el végeztetett.

Harmadszor egy általlába meg nem engettetik hogy valami földetlen ember házat építsen, sőt az kinek ház hele ki vagyon is mutatva, hogy ha kert följye nincsen, Annak is földállítása hat forint büntetés, és az Házának le rontása alatt tilalmaztatik.

Negyedszer A Zselléreknek is most emlétet büntetés alatt parancsoltatik: hogy Istállót vagy Tanyát tsinálni ne merészellenek.

Ötödször Különösen el végezték Bírák és Lakos Urajmék, hogy az mely Házának Istállója nintsen büntetésül az olyan Házatul nem három, hanem hat forint portiot köl nékiek fizetni, valamedig Istállót nem tsinálnak.

Hatodszor A Ki Bírák Urajmék híre nélkül valamely jövevény embert, vagy munkássát lakosnak bé fogadgya hat forint büntetése lészen, azon uj lakos pediglen Helységünkbul ki tilalmaztatik.

Hetedszer A Zsellér ha el akar menni, Gazdája hírt adgyon, mert különben magának kel az zsellér portioját meg fizetni.

Nyolcadszor A mely Gazda marháját portiobul ki tagadgya, azon marha confiscaltatik.

Kilencedszer Aki más ember Lakossát és Zsellérit Bíró Uram híre nélkül bé fogadgya 3 forint büntetése lészen.

Tizedszer Ha valami Zsellér rossz életben tapasztaltatik, azon Zsellérnek Gazdája tudván ő rossz életét hasonló büntetéssel fog meg büntetődni, ha Bírák Urjaméknak hírt nem ad.”⁴

A rendtartás mérőföldkő volt Félegyháza (Kiskunfélegyháza) társadalmának gazdasági alapokhoz kötött jogi differenciálásában, s az előjognak számító ingatlanbirtoklás, a házépítés akadályozásával a redemptussá válást akadályozta, bár még nem kötötte konkrét értékhatárhoz a redemptusjogok birtoklását. A két különböző szinten keletkezett rendtartás szellemisége és célja egy irányba mutat. A 18. században a jászkun kerület többi helységében is születtek hasonló helyi rendeletek. A földváltás reményében beköltözők számát éppen

⁴ MNL BKML Kf. lt. [Kiskunfélegyháza levéltára] Protocollum 1. p. 48–49./1752. febr. 25.

ezek a rendtartások hivatottak visszaszorítani. Az, hogy a szabályzatot különféle változatban többször megismételték, mutatja, milyen nehéz volt ellensúlyozni a szabad kerület vonzását. A házépítésre vonatkozó tilalmat öt év múlva, tömörebb formában megismételték. „*A Nemes Tanáts némely Nemes Lakosokkal együtt az Tanáts Házában Concurrálván ilyen Statutumot Rendeltek hogy ki tavali esztendőben Bírák Uraimék híre nélkül Házát Tsinált büntetésül hat forintot köletik fizetni vagy pediglen Házát le fogják töretni*”⁵.

Felmerülhet a kérdés, vajon mennyire ismerte és fogadta el ezeket a rendszabásokat a lakosság? Mivel jegyzőkönyvi bejegyzések tanúsítják, hogy a község rendszabásai a főbíró és a tanácstörvényszék ítélkezési gyakorlatában büntetést alátámasztó törvényi hivatkozásul szolgáltak, úgy gondolom, ismerniük kellett. Egy-egy ítéletről nemcsak az érintettek családja, hanem a lakosok szélesebb csoportja is tudomást szerezhette, s intő példának tekinthette a hasonló esetek elkerülésére. 1758-ban Félegyházán „*A Nemes Helységnek Statutuma tartván azt; hogy az sertéssek kertek közt ne tartassanak, és ha valamely notabilis házban tapasztaltatnak, szabadon agyon ütheti a Káros Ember, így Besze Istvány az sertéssére nem vigyáztván Tott Albert kertén lévő Tökben notabilis kárt okozott, melyet el nem szenvedhetvén Tott Albert az sertést agyon ütötte azért a statutum szerint Besze Istvánnak Praetendalt Causaja Simpliciter cassaltatik.*”⁶ Minthogy a statútumok mindenkor szerves részét képezték a helyi jogszolgáltatásnak, alkalmazásuk az ítélkezésben egyzersmind elősegítette beépülésüket a lakosság jogi kultúrájába.

A közösségi rend megőrzésében kiemelt fontosságot tulajdonítottak a munkavállalás szabályozásának, pontosan megszabva a törvényszegők büntetését. A munkavállalás szabályozása az ingatlanok birtoklásához hasonlóan szinte évente megismétlődött. 1758-ban például „*A Nemes Tanáts némely Nemes Lakosokkal együtt az Tanáts Házában Concurrálván ilyen Statutumot Rendeltek hogy ki tavali esztendőben Bírák Uraimék híre nélkül esztendő napján már el Szegődött, és ugyan más gazdához szegődik, hogy a gazdáknak válogat és bért próbálgat, az ollyatén Szolga minden kegyelem nélkül 50 pálczákkal megh csapattatik, ellenben Ha az Gazda tudván tudva az ollyatén Béres Szolgát ha már elszegődött Szolgálatra csábítani maga ha tapasztaltatik, azon Gazda irreversibiliter ad. 6 f. büntettetni, ugy nem különben Az mezei munkások akár aratók, akár kaszások akár gyűjtők légyenek azon szerint a mondot büntetést tapasztalni fogják ugy hasonló képpen a gazdákis.*”⁷ A munkavállalást kordában tartani hivatott statútum szövege az idők során alig módosult.

⁵ MNL BKML Kf. lt. Protocollum 1. 1757. február 5.

⁶ MNL BKML Kf. lt. Protocollum 1. 1758. szept. 30.

⁷ MNL BKML Kf. lt. Protocollum 1. 1758. február 7.

Nem céлом a statútumok halmazának idézése, azt azonban meg kell jegyezni, hogy az 1760-as évek végéig alkotott rendszabások nagy száma az alaptörvény következménye. Már 1745 után a településeken nagymértékű társadalmi átrendeződés történt, s a kerületek többi helységéből, illetve a kerületeken kívüli helyekről beáramló embereket integrálni kellett az új rendbe, esetleg megakadályozni az új lakosok ingatlanszerzését. Mindezt a község elöljárói nehezen tudták megoldani, hiszen a munkavállalási céllal érkezett commoransoknak [tartózkodóknak] nevezettekre szükség volt. Megoldásul a munkavállalók lakhatását szabályozták, követendő magatartásukat normák közé szorították, ha a normákat nem tartották be, kiutasították őket a helységéből. A folyamat jól dokumentálható Halas (Kiskunhalas) levéltári anyagából és az 1743-ban újratelepült Félegyházán. Utóbbi településen a népesség össze sem kovácsolódott a redemptióig, máris meg kellett oldaniuk a földváltás hatalmas feladatát és a teljesen más mentalitású, a kerületeken kívülről érkezett szabadon költözhető volt jobbágyok befogadását. Bármilyen jól szervezett volt a jászkun kerület és településeinek igazgatása és jogszolgáltatása, nem nélkülözheték a lakossághoz közelebb álló jogszokásokba épült szankciók rendtartó erejét. Az önkormányzatok szabályalkotó tevékenységének az adott körülmények között óriási jelentősége volt.

Sajnálatos, hogy mindeddig nem történt meg sem a községi, sem a kerületi statútumok összességének feltárása. A helyi szabályalkotásban mérőföldkőnek tekinthető 1799, amikor publikussá vált a 13 statútumot tartalmazó Jászkun Statútum. A Jászkun Statútum szellemiségében szinte az összes megelőző helyi szabályt magába olvasztotta. Jelentősége kiemelkedő volt a lakosság jogi kultúrájában, hiszen a jászkun társadalom minden rétegében ismerték, paragrafusait törvényként tisztelték. Amikor a statútum nyomtatásban megjelent, bekerült az írástudó gazdák levelesládáiba, s apáról fiúra hagyományozódott, mint a jászkun kerület törvényes rendjének útmutatója.

A Jászkun Statútum helyi érvényén túlmutat, hogy a jászkun társadalom rendtartásait beemelte Magyarország jogrendjébe. Paragrafusai törvénybe foglalták mindazokat a jogokat, amelyek az országosan egyedülálló társadalmi rétegződésére, a sajátos jászkun földtulajdonra, a jászkun öröklésre, az özvegyi jogra, a jászkun közösségek megmaradására, együttélésére vonatkoztak. A 13 statútumra tagolt helyi törvény előkészületei két évtizedig tartottak, s a jászkun kerület fennállásáig, bizonyos cikkei 1946-ig hatályosnak bizonyultak. A Jászkun Statútum ugyan beemelte a jászkun kerület helyi törvényeit Magyarország jogrendjébe, de éppen elfogadottsága és mindenre kiterjedő hatása következtében visszaszorította a helyi statútumalkotás gyakorlatát, és 1799 után a kevés helyi statútum mellett inkább határozatok születtek.

Bódiné Beliznai Kinga*
ÍTÉLŐTÁBLAI TANÁCSSELNÖK
ÉS MŰGYŰJTŐ
RÁTH GYÖRGY ÉLETE ÉS
MUNKÁSSÁGA

Lyka Károlyt idézve, az 1828. május 6-án, Szegeden született Ráth György „Élő energia volt, hajthatatlan, meggyőződéséhez szívósan ragaszkodó. S fe-gyelmezett elme. Világos látású férfiú, aki nem a perc sikereinek dolgozott, de messzi előre tekintett.”¹

Szülők és testvérek

Édesapja Ráth József (1798 – Budapest, 1880. január 27.) Csanád megyei földbirtokos. Édesanyja Décsy Terézia (? – Karlsbad, 1850) volt. Házasságukból hat gyermek született: György; Mór (Szeged, 1829. június 29. – Budapest, 1903. február 5., felesége Pfeiffer Gabriella) könyvkereskedő, könyvkiadó; Jozefin (Szeged, 1831. – Budapest, 1911. január 23., Strobentz Károlyné); Amália (Szeged, 1832. – Budapest, 1874. március 17., Nagy Józsefné); Károly (Szeged, 1838. július 6. – Budapest, 1902. május 1., felesége laki és alistáli Végh Gizella, gyermekük Ráth-Végh István) kir. tanácsos, miniszteri biztos, a hazai ipartestületek központi bizottságának elnöke, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, valamint az Országos Iparegyesület alelnöke, és János (Szeged, 1840. – Budapest, 1922. január 11., felesége keresztesi Szende An-tonia) Csanád megye törvényhatósági bizottságának tagja.²

* Bódiné Beliznai Kinga egyetemi docens, ELTE ÁJK Magyar Állam és Jogtörténeti Tanszék. MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH). ORCID ID: 0000-0003-3420-2260

¹ LYKA Károly: Ráth György. *Uj Idők*, (11) 1905. július 16. 29. sz. 65. p.

² A családfa összeállításában Pigler Andorné Ráth Éva, Ráth János dédunokája volt segítségemre.

Fényes Elek 1839. évi adata szerint a Csanád – ma Békés – megyéhez tartozó Dombiratos község területét mint királyi kamarai pusztát a dohánykertészettel³ foglalkozó Ráth József birtokolta. Az ő kezdeményezésére 1842-ben megindult a terület betelepítése, az első lakók a Csongrád megyei Csanyból (a mai Csanytelekről), illetve a szomszédos Kevermesről érkeztek, és költöztek az 1835-ben odatelepült Eger vidéki palócok mellé. Ráth József 1200 magyar holdat dohánykertészeknek adott bérbe. A kincstár Ráth bérletét a falura eső területen 1873-ban megszüntette.⁴

A pályakezdő Ráth György

Ráth György líceumi tanulmányait szülővárosában és Temesváron folytatta.⁵ Szegeden Horváth Cirill iskolaigazgató ösztönzésére tagja lett az önképzőkörnek, ahol a latin nyelv mellett nagy hangsúlyt fektettek a magyar nyelv tudományos művelésére. Ráth szépirodalmi dolgozataiért többször részesült elismerésben, és az 1840-es években ő volt az első, aki ugyan latin nyelvű könyvekből tanult, de magyar nyelven tette le a vizsgákat.

Jogi tanulmányainak befejezése után 1847-ben írnokként tevékenykedett az országgyűlésen Csongrád megye követei mellett. 1848-ban a Pénzügyminisztériumban segédfogalmazóként alkalmazták, a forradalom és szabadságharc idején a pesti önkéntesekhez csatlakozott.

1850-ben Ráthkay álnéven Karádfival (Szilágyi Sándorral) közreadták Kossuth Lajos parlamenti beszédeit „*Kossuth parlamenti élete*” címmel.

A bírói pálya állomásai

Ítélezési pályára 1853-ban lépett: a bécsi Oberster Gerichtshof magyar osztályánál ideiglenes fogalmazóként, 1856 júliusától a Cs. Kir.

³ Az 1871. évi dohánykiállításra a Pénzügyminisztérium, a Földművelési, Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és az Országos Magyar Iparegylet küldötteiből alakult bíráló bizottság arany-, 1872 áprilisában pedig ezüstéremmel „jutalmazta” Ráth Józsefet. *Budapesti Közlöny*, (5) 1871. november 29. 274. sz. 6008. p.; *Budapesti Közlöny*, (6) 1872. október 2. 225. sz. 1797. p.

⁴ PATAKI Sándor: Dombiratos iskolapéldája. *Falukrónika. Új Magyarország*, (3) 1993. szeptember 24. 223. sz. 6. p.

⁵ STIPTA István: „Az igazságnak és a szépségnek élt”. Ráth György jogtudományi munkássága. In P. SZABÓ Béla – ÚJVÁRI Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis. Könyv Babják Ildikó emlékére*. Debrecen, 2017. 179. p.

Igazságügyminisztériumban miniszteri fogalmazóként,⁶ majd a M. Kir. Udvari Kancelláriánál fogalmazóként teljesített szolgálatot.

Udvari titkári címmel 1861-ben Apponyi György országbíró elnöki titkárává nevezték ki. E tisztségben az Országbírói Iroda alkalmazásában maradt Andrassy György és Majláth György országbírók hivatali idején is. Az országbírói értekezleten 1861-ben jegyzőként részt vett az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok megalkotásában. Az értekezlet tanácskozásairól és határozatairól forrásmunkát adott ki (*Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. I–II. kötet, Pest, Landerer–Heckenast, 1861).

Számfeletti kir. táblai ülnökké nevezték ki 1862-ben,⁷ a hétszemélyes táblánál pedig az esküdszéktől fellebbezett sajtóperek állandó előadója lett. Apponyi emellett a magyar törvénykezéssel kapcsolatos kancelláriai rendeletek hétszemélyes tábla előtti előzetes megvitatásának előkészítésével bízta meg.

A hétszemélyes tábla mint sajtóügyekben eljáró esküdszék, illetve semmítőszék 1868. április 24-én Majláth György országbíró elnökletével nyilvános ülésen tárgyalta Böszörményi László sajtóperét,⁸ az ügy előadója Ráth György volt.

„A tanácskozás első tárgyát azon semmiségi panaszok képezék, melyek a királyi ügyek igazgatójának mint közvádlónak Böszörményi László ellen indított sajtóperében hozott, a vádlottat elmarasztaló ítélet végrehajtása, illetőleg a vádlott által kérelmezett új esküdszéki tárgyalás ügyében úgy a közvádló, mint a vádlott által beadattak.

Ráth György k. ítélő-táblai bíró olvasta az ez ügyre vonatkozó irományokat, mi közel két órát vett igénybe.

A hétszemélyes tábla tagjai határozathozatal végett a mellékterembe vonultak, onnan 1 1/2 óra múlva visszatérvén, elnök előadja a határozatot: A királyi ügyek igazgatójának Böszörményi László elleni sajtóperében az elmarasztalt és a vádló által beadott semmiségi panaszokat a kir. hétszemélyes tábla, érett megfontolás után, részint mint kellő időben be nem nyújtottakat, részint mint

⁶ *Budapesti Hírlap*, 1856. július 17. 165. sz. 1. p.

⁷ *Politikai Ujdonságok*, (8) 1862. április 2. 14. sz. 215. p.

⁸ Böszörményi László 1867. április 1-jén alapította a *Magyar Ujságot* (az ellenzéki 48-as Párt lapját), amelynek 1868. június 20-ig szerkesztője és cikkírója is volt, nyíltan kiegyezésellenes nézeteket vallott. Ő teremtette meg a szélsőbaloldali első napilapját. Lapjában közölte Kossuth Lajos turini leveleit, köztük azt, amelyet 1867. augusztus 28-án Vác polgáraihoz intézett, benne a következő mondattal: „Igaz; és nem újságot mondok, mert hirdetem azt ezek hallatára két világrészben éveken át; igaz, én az osztrák ház uralmát hazám függetlenségével és önállóságával incompatibilisnek hiszem.” Mivel Kossuthot perbe vonni nem lehetett, a szerkesztőt vonták felelősségre felségsértés vádjával. A hétszemélyes tábla végül egyévi fogházra ítélte, néhány napig a Soroksári úton levő kaszárnyában tartották fogva, majd a büntetőtörvényszék Lipót utcai fogházába vitték. A súlyos tüdő- és szívbeteg Böszörményi 1869. március 24-én meghalt a börtönben. Halála miatt a szélső ellenzék hevesen támada Horvát Boldizsár igazságügy-minisztert. Esküdszéki tárgyalás február 27-dikén. *Budapesti Közlöny*, (2) 1868. március 1. 51. sz. 601. p.; Böszörményi László emlékezete. *Vasárnapi Ujság*, (56) 1909. március 28. 13. sz. 251. p.

*az elegendő alapot nélkülözőket elvetendőknek találta; az iratokat az illető bíróságnak visszaküldetni határozta; az ítélet indokaival együtt törvényes időben az illető felekkel írásban közölni fog.*⁹

Ráth György 1868-tól az Igazságügyminisztérium delegáltjaként az Országos Statisztikai Tanács tagja. 1871 novemberében – tekintettel a bírósági reformra – indítványozta az igazságszolgáltatási statisztika mintáiban való változtatást.¹⁰ 1869 májusától a pesti kir. ítéltábla polgári ügyekben eljáró rendes bírója.¹¹ 1871. január 5-én a Kúria semmítőszéki osztályához nevezte ki az uralkodó.

Bírói pályáján számos törvénykezési ankét munkájában vett részt előadóként és véleményezőként egyaránt. 1871-ben tagja volt az Igazságügyi Palota építésére létrehozott ankétbizottságnak.¹² (1894-ben az Igazságügyi Palota építőbizottságának elnökeként részt vett az épület művészi díszítőelemeiről való döntéshozatalban.)¹³

Az ötödik magyar jogászggyűlés IV. szakosztályának munkájában vállalt szerepet 1874-ben. A szakosztály egyetlen kérdéssel foglalkozott: miszerint „a közvetlen szóbeli eljárásban minő jogorvoslatok engedendők meg”. Négy vélemény érkezett be, köztük Plósz Sándor kolozsvári egyetemi tanártól, Weisz Lajostól, Rupp Zsigmondtól és Ráth Györgytől.

Ráth „a gyakorlati férfi teljes meggyőződésével s szabatos irálylyal és meggyőző érvekkel” kifejtett indítványa szerint „az elsőbírósági végítélet ellenében a semmisségi esetekre nézve, valamint akkor, ha valamely fél az ítéletet úgy a tény, mint a jogkérdés tekintetében sérelmesnek találja” fellebbezés nyújtható be a másodfokú bírósághoz „az ellenfél csatlakozása, tények és bizonyítékok ujithatásával”. Úgy vélte, felülvizsgálati kérelemnek van helye „az egyedül a jogkérdésben megtamadott elsőbírósági végítélet, továbbá semmisségi esetekre és jogkérdésekre nézve másodbírósági végítélet ellenében [...], olyképen, hogy a legfőbb bíróság ily kérelem folytán esetleg és a mennyiben az ügyet ítélet hozatalára megérettnek találja, annak érdemében is határozhasson”.¹⁴

A hatodik magyar jogászggyűlés elé terjesztendő indítványok előkészítésénél 1876-ban Ráth György a polgári eljárásjogot érintő kérdés egyik véleményezője

⁹ Esküdtszéki tárgyalások. *Budapesti Közlöny*, (2) 1868. április 25. 96. sz. 1194. p.

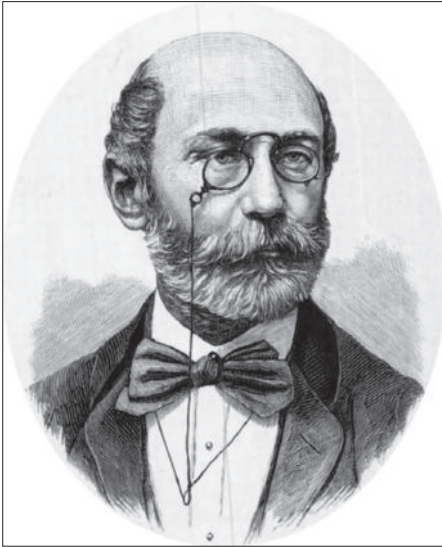
¹⁰ Az országos magyar statisztikai tanács. *Jogtudományi Közlöny*, (6) 1871. november 21. 48. sz. 374. p.

¹¹ *Politikai Ujdonságok*, (15) 1869. május 19. 20. sz. 231. p.

¹² *A Hon*, (9) 1871. február 6. 30. sz. 2. p.

¹³ Az új igazságügyi palota művészi díszei. *Budapesti Hírlap*, (16) 1894. december 21. 355. sz. 6. p.

¹⁴ A vitát követően a következő határozat született: „Mint másodfolyamodásu jogorvoslat a fellebbezés a tény- és jogkérdésben az ellenfél csatlakozásával és új bizonyítékok érvényesítésével megengedendő; mint harmadfolyamodásu jogorvoslat a felülvizsgálati kérelem a per teljes jogkérdésében megengedendő.” A magyar jogászggyűlés tárgyalásai. IV. szakosztály. *Jogtudományi Közlöny*, (9) 1874. június 24. 26. sz. 201. p.

I. kép: Ráth György
(*Vasárnapi Ujság*, 1882. március 19.)

volt, többek között Sztelhó Kornél budapesti ügyvéd mellett. A kérdés pedig, amelyre vonatkozóan javaslatot készített elő, a következő volt: „*Tekintettel az ötödik magyar jogászgűlésnek következő határozatára: mint másod folyamodási jogorvoslat a felebbezés a tény- és jogkérdésben az ellenfél csatlakozásával, és új bizonyítékok érvényesítésével megengedendő; mint harmadfolyamodási jogorvoslat pedig felülvizsgálati kérelem a per teljes jogkérdésében, megengedendő-e a perújítás és minő esetekben?*”¹⁵

Ugyanebben az évben Perczel Béla igazságügy-miniszter elnöke alatt Csemegi Károly igazságügyi államtitkár, Csernák Béla törvényszéki elnök és Teleszky István országgyűlési képviselő mellett az új perrendtartási javaslatot tárgyaló szakbizottság tagja volt.

Hivatalba 1876. november 2-i kinevezését követően, november 20-án lépett – a szeptemberben elhunyt Hengelmüller Mihály utódként – a budapesti kir. ítélőtábla tanácselnökeként. A IV. polgári (telekkönyvi) tanácsot és a telekkönyvi vizsgálóbizottságot vezette. Számos újítást kezdeményezett, így az addig használt nehézkes „*kuriális stílus*” helyett a bírósági határozatok részletes, de „*szabatos rövideggel, világos, modern és egyszerű nyelvezettel*” megfogalmazott indokolását szorgalmazta. Elengedhetetlennek tartotta, hogy az egyes ügyekben több ülésben tanácskozó szakosztályok egységes álláspontot képviseljenek, „*az elvi egyöntetűség megóvassék*”.¹⁶

„*A magyar s egyszersmind az osztrák igazságügyi politika körültekintő voltát mi sem jellemzi jobban azon nagy hézagnál, melyet törvényhozásunkban a tengeri jog mai napig képez. Szinte hihetetlen, hogy a nemzetközi forgalom mai kiterjedése mellett azon sajtászerű viszonyok, melyek a tengeri jog terén a hajótulajdon, ennek közössége s felosztása, zálogszerződés, felelősség a károkkért, a rakomány vízbedobása veszély esetén stb. tekintetében külön szabályozást igényelnek és az általános magánjog alá nem vonhatók, mindeddig teljesen rendezetlenek maradtak. Mikor Ausztria recipiálta a német kereskedelmi törvénykönyvet, kihagyta tengeri jogi részét. Később, még a hatvanas években,*

¹⁵ A hatodik magyar jogászgűlés. *Jogtudományi Közöny*, (9) 1874. július 23. 30. sz. 233. p.

¹⁶ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* XI. kötet. Budapest, 1906. 572. p.

annak mintájára osztrák javaslat készült, de törvénynyé nem vált. Nálunk is kodifikálták a kereskedelmi jogot, szinte német kaptafára, de nálunk nem is gondoltak a különben Ausztriával az egység értelmében közösen, egyformán szabályozandó tengeri jogra. *Mundus se expedit*. A gyakorlati következmény az lett, hogy a dalmát littorralén, Fiumeiben, Triestben egyaránt szokásjog címén alkalmazzák a francia uralom idejében (!) behozott *code de commerce* tengeri jogi szabályait, melyekkel nagyrészt megegyez a mostani olasz *codice di commercio* megfelelő része, ellenben attól eltér egyrészt az angol, másrészt a német tengeri jogi rendszer. Tény az, hogy a *code de commerce* vonatkozó része nem lett törvény által *expressis verbis* sem fentartva, sem eltörölve, de az idegen uralom megszűnte után és az osztrák polg. tvk. behozatala után szokásjog címén fenállását vitatni szintén közjogi nehézségekbe ütközik. A kérdés ismételve foglalkoztatta úgy az osztrák, mint hazai bíróságainkat, de megállapodásra nem jutottak sehoh. Minden vita alatt ismétlődik az érdekelt felek fejtegetése az idegen jog érvénybenléte illetve nem léte felett.

A budapesti kir. tábla legközelebb egy konkrét esetben (*Minach c. Gelletich*) foglalkozott e kérdéssel (Ráth György tanácsában) feloldotta a fiumei kir. tszék egy ítéletét s meghagyta annak vizsgálatát ill. bizonyítását, fenáll-e a *code de commerce* tengeri jogi része mint szokásjog. A fiumei tszék igenlően oldotta meg a kérdést. A kir. tábla most fog ítélni s ítéletét közölni fogjuk. A revisióra hivatott Curián ez ügyet plenáris ülésen kellene eldönteni.¹⁷

Ráth György 1890. március 23-án vonult nyugalomba, a bírói pályán szerzett kiváló érdemeinek elismeréséül az uralkodó a Szent István-rend kiskeresztje kitüntetésben részesítette. A királyi ítélőtábla március 26-i teljes ülésén a tábla elnökéhez írt levelében így búcsúzott: „eme rendkívül nagy felső bíróságnak minden tagja, elenyésző kivétellel, páratlan áldozatkészséggel, a külső siker reménye nélkül, minden lelki s testi erejét súlyos feladatának megoldására szentelte s magasatos tisztét folyton lelkiismeretes részrehajlatlansággal teljesíté.”¹⁸

„A művészetpolitikus”

Ráth György irodalmi és tudományos munkássága felbecsülhetetlen értékű, nemzetközi viszonylatban is páratlan könyv- és régiséggyűjteménnyel büszkélkedhetett.

Az Országos Képzőművészeti Társulat választmányi elnöke volt 1870-től, és kezdeményező szerepe volt a régi Múcsarnok és a Zeneakadémia palotájának

¹⁷ Tengeri magánjog. *Jogtudományi Közlöny*, (19) 1884. január 4. 1. sz. 8. p.

¹⁸ A budapesti kir. ítélőtábla (1861. május 1.–1891. május 4.). *Ügyvédek Lapja*, (8) 1891. szeptember 19. 38. sz. 4. p.

felépítésében. Az 1873. évi bécsi világkiállításon a magyar művészeti osztály szervezője, a nemzetközi zsűriben Pulszky Ferencsel együtt az újkori művészeti csoport egyik bírálója volt. 1871-től az Országos Képzőművészeti Tanács tagja, 1877-től alelnöke. 1881-től 1896-ig az Országos M. Kir. Iparművészeti Múzeum főigazgatója.

1882-ben az országos könyvkiállítás körül szerzett érdemei elismeréséül a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1894-től a Magyar Iparművészeti Társulat elnöke. Az 1900. évi párizsi világkiállításon ő szervezte az iparművészeti csoportot, és a nemzetközi szobrászati zsűri alelnökévé választották. 1902-ben a Francia Becsületrend (Commandeur de l'Ordre de la Legion d'Honneur) középkeresztjét nyerte el.

A Magyar Történelmi Társulat alapító tagja volt, 1886-tól a Budapesti Philológiai Társaság tagja. A Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti, illetve archeológiai bizottságainak tagja. 1895-ben Szilády Áron irodalomtörténész a MTA levelező tagjának ajánlotta, kiemelve Ráth magyar irodalomtörténet és könyvészet területén végzett tudományos munkáját, utalva páratlan könyvritkaságaira is.¹⁹

Közel háromezer példányt számláló könyvtáráról gondoskodni kívánván, 1895. november 21-én levéllel fordult az akadémiához:

„Régi óhajtatásom, hogy az 1711 előtt nyomtatott hungarikákból álló könyvtáram, mint jelentékeny anyagi áldozatokkal járó, hosszú évi, fáradságos és rendszeres gyűjtés eredménye, halálom után, főbb alkatrészeiben együjt maradjon, s valamint eddig a kutatóknak rendelkezésére állott, ez után is ily irányú használhatása állandóan biztosítva legyen.

Nyilván való, hogy e czélom leginkább úgy valósítható meg, ha könyvgyűjteményemnek az utókor számára való sértetlen fentartását valamely előkelő hazai nyilvános könyvtár vállalja magára. [...]

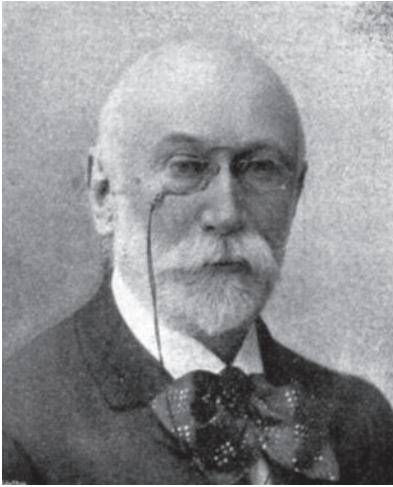
Minthogy pedig történetünk s irodalom-történetünk terén a Magyar Tudományos Akadémia fejt ki a legüdvösebb tevékenységet, [...] tiszteletemnek és kegyeletemnek kifejezéséül könyvtáramat halálom esetére visszavonhatlanúl és örök időkre a Magyar Tudományos Akadémiának kívánom ajándékozni [...].

Még élek, a könyvtár feletti rendelkezést magamnak tartom fenn, főleg abból az okból, hogy még tovább gyarapítsam s fejleszszem [...].”²⁰

¹⁹ MTA Tagajánlások, 1895. Kézirat gyanánt az Akadémia belső használatára, Budapest, 1895. 6. p.

Olyan ritkaságok voltak a tulajdonában, mint például egy, a magyarországi forradalmakról Hágában, 1739-ben francia nyelven megjelent kétkötetes munka, vagy Sztárai Mihály „Az Igaz Papság nac Tüköre” című könyve, amelyet 1559-ben adtak ki Magyaróváron. KEMÉNY István: Százötven éve született Ráth György. *Magyar Nemzet*, (34) 1978. május 26. 122. sz. 5. p.

²⁰ Ráth György könyvtára. *Magyar Könyvszemle*, (3) 1895. 357–358. p.

2. kép: Ráth György
(Uj Idők, 1905. július 16.)

Az akadémia november 25-én tartott ülésén „mély köszönete és hálája kifejezésével” vette tudomásul Ráth elhatározását, és az adományt elfogadta. A halál esetére szóló ajándékozási szerződést 1895. december 16-án kötötte meg Ráth György Eötvös Loránd akadémiai elnökkel.

„I. Ráth György a maga régi Hungaricák-ból álló tulajdon könyvtárát halála esetére visszavonhatatlanul és örök időre odaajándékozza a Magyar Tudományos Akadémiának a következő föltételek alatt:

1) Amennyiben ezen könyvtárban oly munkák találtatnának, melyek a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában teljes és jól megtartott példányokban már megvannak, [...] azokat [...] köteles legyen [...] az Országos Magyar Iparmű-

vészeti Muzeyumnak, továbbá [...] a Magyar Nemzeti Muzeyum könyvtárának Ráth György ajándéka címén kiadni.

Ajándékozó fönn tartja magának a jogot, hogy [...] az Országos Iparművészeti Muzeyumot és a Magyar Nemzeti Muzeyumot megilletendő munkákat még életében maga jelölhesse meg.

2) Ajándékozonak a jelen szerződésben foglalt intézkedéséhez képest a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába átmenő könyvei külön helyiségben, vagy ha ez ellen bármi oknál fogva akadály forogna fenn, külön szekrényben őrizendők, semmi szín alatt el nem idegeníthetők, és csakis a Magyar Tudományos Akadémia helyiségeiben legyen szabad azokat használni.”²¹

Ráthot 1897-ben a főrendiház élethossziglani tagjának nevezték ki. Magyar és német nyelvű jogi szakkikerei és monográfiái mellett iparművészeti, könyvészeti és történeti tárgyú írásokat is publikált.

Hosszas betegség után 1905. július 7-én hunyt el, Budapesten. Halála után özvegye, melcsiczi Melcsiczky Gizella (1847 – Budapest, 1917. május 23.) férje hagyatékát a magyar államnak ajándékozta, végrendeletében pedig általános örökösöként az általa alapított Ráth György Múzeumot nevezte meg.²²

²¹ Halál esetére szóló ajándékozási szerződés. A jogszolgáltatás területi szervei. Görgei István közjegyző iratai. Okiratok. HU BFL-VII.168.a-1895-0630. Az akadémia a könyvtárát 1905. október 16-án vette át.

²² Ráth Györgyné özv. Melcsiczky Gizella melcsiczi végrendelete. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. Kihirdetett végrendeletek. HU BFL-VII.12.e-1917-01101.

„A közmunkatanács most terjesztette elő 1912-ről szóló jelentését s ebben egy külön fejezet foglalkozik az új utcanevekkel. [...] Ebbe az esztendőbe esik a kis-svábhegyi bírói és ügyészi telep kiépülése s itt a közmunkatanács a bírák kérésére [...] nevezte el az utcákat. Így támadt Ráth György utca a volt táblai tanácselnök és kiváló műgyűjtő emlékére, Tóth Lőrinc utca a volt kúriai tanácselnök, Székács utca a kúriai bíró és jogtudományi író, Daruváry utca a Kúria másodelnöke, Csemegi utca a híres büntetőjogász s Karap utca a volt táblai tanácselnök emlékére.”²³

²³ Hogy nevezik el az utcákat? *Pesti Napló*, (64) 1913. november 21. 275. sz. 14. p.

Bognár Szabina*
KÉT JOGTÖRTÉNÉSZI
ÉLETMŰ NÉPRAJZTUDOMÁNYI
HOZADÉKÁRÓL
CSIZMADIA ANDOR (1910–1985)
ÉS KAJTÁR ISTVÁN (1951–2019)

A jogi néprajz interdiszciplináris területén jogtörténészek, néprajzosok, történészek dolgoznak együtt, újabb és újabb szempontokkal és eredményekkel gazdagítva több tudományterületet.¹ A különböző, jórészt intézményesült tudományágak határmezsgyéin született eredmények ugyanakkor gyakran perifériára szorulnak: a kutató választott szakterülete szempontjából „kis színesnek, hobbinak” minősülnek, a további érintett tudományterületek képviselőihez pedig gyakran el sem jutnak. Ezért talán nem érdemtelen jelen számadás, mely egymással mester-tanítványi viszonyban lévő két jogtudós néprajztudomány szempontjából is jelentős kezdeményezéseit sorakoztatja fel; egyúttal kísérletet tesz arra, hogy a két életmű jogi néprajzhoz kapcsolódó részeit integrálja a magyar népi jogéletkutatás történetébe. A számadás szomorú aktualitása Kajtár István halála: a rádöbbenés arra, hogy a jogi néprajz fontos jogtörténész bástyáját veszítette el személyében.

Nincs nehéz dolga annak, aki közös pontokat keres a két nemzetközi hírű jogtörténeti életútban: a Csizmadia Andor által betöltött pozíciók közül többen Kajtár István is helyállt. Csizmadia 1958 szeptemberétől bő két évtizeden át volt a Pécsi Tudományegyetem, illetve a Janus Pannonius Tudományegyetem (1982-től) Állam- és Jogtörténeti Kar (ÁJTK) Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezetője.² Kajtár István tudományos pályája is mindvégig ehhez a

* Bognár Szabina tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont NTI (ELKH).
ORCID ID: 0000-0002-7136-4544

¹ Jelen tanulmány az NKFIH FK 19 132220 „Tagányi Károly (1856–1924) jogszokás-gyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége” című pályázat támogatásával készült.

² ÁDÁM Antal: Csizmadia Andor 70 éves. In ÁDÁM Antal – BENEDEK Ferenc – SZITA János (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok.. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*. Pécs, 1980. 22. p.

tanszékhez kötődött: 1974 és 1977 között demonstrátorként, majd 1979-ig tudományos továbbképzési ösztöndíjasként vett részt a tanszék munkájában. 1982-ben adjunktusi, majd 1989-ben docensi kinevezést kapott ugyanitt; 1995-ben nevezték ki a Jogtörténeti és Római Jogi Tanszék élére (majd az önállósult Jogtörténeti Tanszék élére), ahonnan 2013-ban nyugdíjba vonult.³ Csizmadia 1962 és 1964 között az ÁJTK dékánhelyettese, majd dékánja 1964-től 1968-ig; Kajtár István 1990-től 1996-ig dolgozott dékánhelyettesként ugyanitt.

A betöltött „közös” pozícióknál is fontosabbak ugyanakkor a két jogtörténész kutatói érdeklődésében fellelhető párhuzamok, a „mester-tanítványi” viszony hozadékaként továbbvitt-kiteljesített kutatási témák. Csizmadia Andor kutatásainak fő területei: a városi és önkormányzati jog, a szociális jog, a jogi felsőoktatás története, különös tekintettel a pécsi egyetem történetére. A jogtörténet-tudomány historiográfiáját kutatva mindketten igyekeztek emléket állítani pécsi elődeik munkásságának, egyúttal jogtörténeti tananyag összeállításával járultak hozzá a jogászképzéshez. A jogi néprajzi érdeklődés tehát csupán egy volt a több kutatási terület közül, melyet Csizmadia Andor kedves tanítványára hagyományozott.

Csizmadia Andor néprajztudományi és jogi néprajzi érdeklődése

Csizmadia pályája kezdetén szülővárosában, Győrben aljegyzőként és kulturális előadóként dolgozott.⁴ Ekkor publikálta levéltári kutatásokon alapuló *A győri fertálymesterek* című tanulmányát. 1940-ben Kolozsvárra került, ahol tovább folytatta kutatásait a népi közigazgatásról, a tizedesek és fertálymesterek működéséről több tanulmányt is közreadott: 1942-ben jelent meg *Tizedesek a régi Kolozsváron*, valamint *Tizedesek és fertálymesterek* című írása⁵; illetve a *Szociális Szemle*ben a *Fertálymesterek és tizedesek szerepe a magyar városok gazdasági és szociális életében* című munkája. Pályája során Csizmadia többször visszatért ehhez a tárgykörhöz: 1983-ban jelent meg *Népi közigazgatásunk tizedesi és fertálymesteri intézménye a győri hadnagyok, tizedesek és fertálymesterek* című tanulmánya.⁶ Csizmadia Andor tizedesekre és fertálymesterekre vonatkozó kutatásaira a néprajztudomány gyakran támaszkodik.⁷ Csizmadia kutatásaiból

³ Az életrajzi adatok forrása: NAGY Janka Teodóra: In memoriam Kajtár István. Abiit non obiit. Búcsúznak... *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 93–94. p.

⁴ Az életrajzi adatok forrása: ÁDÁM i.m.

⁵ *Dunántúli Szemle*, (IX.) 1942. 1–2. sz. 4–22. p.

⁶ *Győri tanulmányok: tudományos szemle*, 1983. 5. sz. 45–73. p.

⁷ Vö. PETERCSÁK Tivadar: *A fertálymesterség*. Budapest–Eger, 2014. 18, 24, 27, 41. p.; BÁRTH János: *Utcakapitányok, fertálymesterek, tizesbírók*. In PETERCSÁK Tivadar – VERES GÁBOR – VERÓK

a községi szervezet („az igazgatás csirája”)⁸ és a községi közösségek (például a nyomásos gazdálkodás közössége, az erdőközösségek, a legelőközösségek, a hegyközösségek) és ezek szabályozásának (saját jogának) kutatása szintén a néprajztudomány fontos témája.

A tizedeseket Csizmadia elsősorban levéltári források alapján mutatja be, az abban az időben újraéledő intézmény értékeit számbavéve: „hogyan felgyújtsam a mécesest egy nagyszerű ősi intézmény homályba takart múltja előtt s tudatosítom a mai tizedesben az ősök munkájának szépségét és tiszteletét”.⁹ Ezekben a munkáiban a szerző nem támaszkodik terepkutatási eredményekre, csak érintőlegesen tér ki például arra, mit tart a kolozsvári színhagyomány a tizedesekről. Csizmadia Andort a terepmunkára Magyary Zoltán kutatásai inspirálták, erről részletesen is olvashatunk Nagy Janka Teodóra A szociális közigazgatás komplex értelmezése a két világháború között című írásában.¹⁰ Magyary munkatársaival 1936 nyarán a tatai járásban kezdte meg kutatásait, „ténymegállapító felvételt”, melyek elsődleges célja a közigazgatás és az emberek viszonyának, a közigazgatás eredményességének felmérése és fejlesztése volt. Csizmadia nagyra értékelte Magyary tatai „mintajárásban” végzett vizsgálatait: az *Erdélyi Tudósító*ban sorozatot indított Szociális város – szociális vármegye cím alatt¹¹, tanulmányokat közölt Magyary közigazgatási racionalizálási kormánybiztosi szerepéről.¹² Nagy megállapítja, hogy a Magyary-iskola¹³ hatására végzett Csizmadia később maga is „szociális közigazgatási komplex áttekintést” Veszprém megyében, melynek eredményeit az 1950-es évek végén publikálta.¹⁴

Csizmadia 1946 és 1949 között Egerben élt és dolgozott, ahová Tóth József dékán, Czapik Gyula egri érsek és Mindszenty József bíboros invitálására

Attila (szerk.): *Tizedesek, utca kapitányok, fertálmesterek a Kárpát-medencében. A helyi érték. Kulturális örökség tanulmányok* 2. Eger, 2016. 9–42. p.

⁸ CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. 53. p.

⁹ CSIZMADIA Andor: *Tizedesek a régi Kolozsváron*. Kolozsvár, 1942. 27. p.

¹⁰ NAGY Janka Teodóra: A szociális közigazgatás komplex értelmezése a két világháború között. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2018. 1. sz. 160–183. p.; Uő: Zoltán Magyarys Rolle in der dogmatischen und praktischen Begründung der ungarischen sozialen Verwaltung zwischen den beiden Weltkriegen. *Journal on European History of Law*, (VIII.) 2017. 2. sz. 108–113. p.

¹¹ CSIZMADIA Andor: Szociális város – szociális vármegye. *Erdélyi Tudósító*, (XII.) 1941. 1–12. sz.

¹² CSIZMADIA Andor: Magyary Zoltán szerepe a közigazgatás racionalizálásában. In CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. 409–418. p.; Uő: Magyary Zoltán kormánybiztos és a közigazgatás racionalizálása. A magyar közigazgatás racionalizálásának programja (1932). In CSIZMADIA Andor: *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*. Budapest, 1979. 434–451. p.

¹³ A Magyary-iskoláról bővebben: MEZEY Barna: A Magyar Közigazgatástudományi Intézet létrehozása a budapesti jogi karon 1931-ben. *Magyar Közigazgatás*, (LXI.) 2011. 2. sz. 13–21. p.

¹⁴ NAGY 2018. 175. p.; Vő.: CSIZMADIA Andor: A Veszprém megyei községek szociális, gyermekvédelmi és egészségügyi igazgatása. Veszprém megye községeinek komplex áttekintése. In *Szervezési és közigazgatási tanulmányok*. II. kötet. Budapest, 1959. 1–28. p.

érkezett, amikor is az Egri Érseki Jogakadémiát a megszervezendő Magyar Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának nyilvánították.¹⁵ Csizmadia Egerben 1946 decemberében Szociográfiai Intézetet szervezett, azzal a céllal, hogy Heves és a környező Nógrád, Borsod, Zemplén vármegyék szociális és gazdasági viszonyait, történeti és társadalmi problémáit tanulmányozzák, s ezen belül összegyűjtsék a vidék, főleg a palócok, a barkók, a matyók népi jogszokásait.¹⁶ Az 1947. év elején megnyílt Szociográfiai Intézet célkitűzéseit az igazgató, Csizmadia Andor jogtörténész négy pontban fogalmazta meg az intézet első, *A szociográfiai alapismeretek vázolata* című kiadványában. Elsődleges célként a népi jogszokások gyűjtését, a nép jogi meggyőződésének tanulmányozását, továbbá annak vizsgálatát jelölte meg, hogy „a jogszabályok miképpen mennek teljesezésbe az életben, s így az életviszonyok javítása milyen jogi reformokat tesz szükségessé”. A kutatások a különböző tudományágak képviselőinek bevonásával az egyes községek (városok), községcsoportok jogi, társadalmi és gazdasági viszonyait voltak hivatva feltárni úgy, hogy a kutatások eredményeit a „gyakorlati élet is érvényesíthesse”. Az intézet – alapítói szándékai szerint – egyben az északi vármegyék (Heves, Borsod, Zemplén, Abaúj és Nógrád) „állami és társadalmi berendezkedéséről”, gazdasági és kulturális életéről rendelkezésre álló adatok nyilvántartója, de adatgyűjtése kiterjed a „nem magyar szuverenitás alatt élő magyar etnikumra” is.¹⁷ Egy Szecső Károly által feltárt, Csizmadiának tulajdonított feljegyzés szerint az intézet céljai között szerepelt: „a felvidéki vármegyék gazdasági, kulturális és szociális adatainak, valamint népi jogszokásainak a gyűjtése, feldolgozása és községenként való közzététele, a hazai és a határon kívül élő katolikus szórványok nyilvántartása, illetve a reájuk vonatkozó adatok feldolgozása, valamint tudományos publikálása”.¹⁸ Az egri jogászképzésnek úgynevezett kiskollégiumi formában része lett a Bevezetés a népi jogéletkutatásba és a Szociográfia tantárgy is. A Szociográfiai Intézet mellett megalakítottak egy Népi Jogkutató és Összehasonlító Intézetet, egy Közigazgatási, egy Gazdaságjogi és Kereskedelem-tudományi, és egy Szövetkezetpolitikai Intézetet is, mindezek részei lettek volna egy „Északi Tudományos Intézetnek”.¹⁹ Csizmadia feljegyzésében úgy

¹⁵ SZECSKÓ Károly: Száz éve született Csizmadia Andor. *Comitatus: önkormányzati szemle*, (XX.) 2010. 10. sz. 54–58. p.

¹⁶ VERES Gábor: Népi jogszokások kutatása Heves megyében. *Agria*, (XXXIII.) 1997. 487–511. p.; Uő: Adatok a népi jog Heves megyei kutatástörténetéhez. In MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. ELTE Jogi Kari Tudomány 1. Budapest, 2009. 280–291. p.

¹⁷ CSIZMADIA Andor: *A szociográfiai alapismeretek vázolata*. Eger, 1947. 30. p.

¹⁸ SZECSKÓ Károly: Északi Tudományos Intézet terve az 1940-es évek végén. *Magyar Tudomány*, (XL.) 1995. 11. sz. 1384. p.

¹⁹ Uo. 1384–1385. p.

értékelte, hogy az Északi Tudományos Intézet működési feltételei már adottak, a munkatársak rendelkezésre állnak, csupán a jogi kereteket kellene megteremteni, ahogy az a Dunántúli Tudományos Intézet esetében rendeleti úton megtörtént.²⁰ Az Északi Tudományos Intézet három osztállyal indult volna: ezek az Államtudományi, a Szociográfiai és a Gazdaságkutató osztály. Közülük a Szociográfiai osztály Csizmadia megfogalmazásában felölelte volna a táj- és népkutatásokat, beleértve az etnográfiai és szociológiai kutatásokat is, a „jogi népelet etnográfiai” kutatását, valamint a népi közvélemény-kutatásokat is. A Szociográfiai Intézet Bélapátfalván, Pétervásárán (1948) és Ivádon (1949) szervezett falukutatást. Pétervásárán Csizmadia Andor mellett Tóth Zoltán György jogakadémiai tanársegéd, valamint a joghallgatók közül Kulcsár Kálmán, Acsády György és Ráczi Gabriella volt a jogszokásgyűjtő munkacsoport tagja.²¹ A gyűjtőmunka eredményei azonban már nem jelenhettek meg: a katolikus jogakadémia 1949-ben megszűnt, a munkaközösség feloszlott, a diákok más-más egyetemeken fejezték be tanulmányaikat. Az Ivád és Pétervására jogéletről összegyűjtött anyagát Csizmadia Andor csak évtizedekkel később, 1973 és 1983 között publikálta a *Heves megyei Levéltár Közleményeiben*.²²

A formálódó jogi néprajz szempontjából érdemes kiemelni, mit is jelentenek ezekben a kutatásokban a jogi hagyományok, a jogszokások, a jogélet. Jogi hagyományok alatt Csizmadia elsődlegesen a szokásjogot érti, és azt hangsúlyozza, hogy a jogi hagyományok megőrzendő értéket jelentenek, a folytonosságot képviselik. Álláspontja szerint sem a külföldi példák, sem a legfrissebb szakirodalom alapján végrehajtott felülről jövő kodifikáció nem képes azokat helyettesíteni.²³ Csizmadia szerint a szokásjog mellett a jogszokások is a jogrendszer, a jogélet szerves részét képezik. Ezek megismerése nélkül nincs hatékony jogalkotás és jogalkalmazás, a köz igazgatásához feltétlen szükséges megismerésük. Hogy miként ismerhetők meg a jogszokások, a joggyakorlat, arról Csizmadianak konkrét elképzelése volt. A jogi hagyományok, mint a jogi reformok korlátai Magyarországon a XIX. században című, a *Jogtudományi Közlönyben* megjelent cikkében sajnálattal jegyzi meg, hogy Mattyasovszky Miklós századelőn folytatott öröklésjogi jogszokásgyűjtése kizárólag kérdőíveken alapul.²⁴ Csizmadia a terepkutatás, a falukutatás elsődlegességét hangsúlyozza. Az

²⁰ Uo.; SZECSKÓ Károly: *Csizmadia Andor egri évei*. 63.752/1943. V. K. M. számú rendelet

²¹ CSIZMADIA Andor: Ivád község és az ivádiak a feudális kor hanyatló szakaszában. Nemzetiségi és birtoktörténeti kép. *Archivum. A Heves megyei Levéltár Közleményei*, (VIII.) 1979. 31. p.

²² Uo. 5–34. p.; Úó: Ivád jogélete. *Archivum. A Heves megyei Levéltár Közleményei*, (IX.) 1979. 34–61. p.; Úó: Pétervására jogéletéből. *Archivum. A Heves megyei Levéltár Közleményei*, (XI.) 1983. 64–81. p.

²³ CSIZMADIA Andor: A jogi hagyományok, mint a jogi reformok korlátai Magyarországon a XIX. században. *Jogtudományi Közlöny*, (XXXIV.) 1979. 1. sz. 30–40. p.

²⁴ Uo.

egri intézetben is erre helyezte a hangsúlyt. Az ivádi terepmunkája alapján egy általa „szokás-hagyomány komplexumnak” nevezett jelenséget írt le, mely az ivádiak életét irányítja. Kutatásai során azt tapasztalta, hogy az ivádi közösség életében rendkívül erős irányító szerepet játszottak a hagyományok és az ezek nyomán kialakult szokások: „A szokások szabályozták, szinte a legutóbbi időkig az ivádi ember életét, munkáját, magatartását, gyakran joggá is merevültek s ilyenkor kötelező erejűvé váltak az ivádi emberre, feltéve, hogy a feudális államhatalom valamilyen formában elismerte s gyakorlatában (legtöbbször bírói gyakorlatában) alkalmazta. A legtöbb ivádi szokás mégis megmaradt az állandóan követett magatartásnál, s feudális jog elismeréséig nem jutott el. Nem is volt szüksége rá, mert nem jogi vonatkozású kérdést, magatartást szabályozott, s megtartása felett itt nem a feudális állam joga, hanem a hagyományok által irányított közvélemény őrködött. A közvélemény pedig jogi kényszereszközök nélkül is tud elítélni és helyes magatartásra bírni, mintahogy a nemzeti, törzsi társadalomban is tudta a közösség, kényszereszközök alkalmazása nélkül is a közösség tagjának magatartását irányítani.”

A szokásoknak és köztük a jogszokásoknak ez a komplex megközelítése a Csizmadia által többször hivatkozott Fél Edit kutatói programjának hatását tükrözi. Csizmadia még Magyary kutatásaiból ismerte Fél Edit munkásságát. Fél Edit (1910–1988) Györffy István és Bátky Zsigmond tanítványaként kapcsolódott be a Magyary Zoltán által szervezett tatai kutatásba. Bátky szülőfalujában, Kocson megtelepedve folytatott vizsgálatokat. Az volt a feladata, hogy „egy társadalmi rétegek, vagyoni rétegek, társadalmi csoportok szerint tagolt állapotrajzot” készítsen.²⁵ Kutatómunkájának eredményeit a *Közigazgatás és az emberek* egy fejezetében, valamint később önálló monográfiában tette közzé *Kocs 1936-ban* cím alatt.

Csizmadia 1948-ban a Szociográfiai Intézet igazgatójaként felvette a kapcsolatot Fél Edittel, és meghívta, hogy tartson előadást az intézet előadás-sorozatában, mely a palóc népi kultúrával, hagyományokkal és szokásokkal foglalkozott.²⁶ A meghívott előadók közül Kresz Mária a palócok népi életformájáról, Dégh Linda a változáskutatás problémáiról vállalt előadást. Fél Edit *A nagycsalád és jogszokásai a palócoknál*, Timaffy László *A palóc-föld mezőgazdasága*, Palotay Gertrúd *A palócok népviselete*, Soproni Olivér pedig a *Törökvilág Egerben* címmel tartott előadást.

²⁵ FÉL Edit: Összegző visszatekintés a paraszti társadalom kutatására. In HOFER Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Pozsony, 2001. 380. p. Fél Edit 1936 nyarán három hetet töltött Kocson, majd oda télen további két hétre visszatért. (MAGYARY Zoltán – KISS István: *Közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról*. Budapest, 1939. 20–21. p.)

²⁶ MTA Kézirattár, Csizmadia Andor levelei Fél Editnek. Eger, 1948–1949. 9. db. Ms 2011/386–394

Fél Edit 1949. március 22-én megtartott előadása a résztvevők szerint nagyon jól sikerült. A kutatócsoport tagjai Csizmadia, Kulcsár Kálmán, Acsádi stb., Tóth Zoltán György azt írják Fél Edinek egy képeslapon, hogy előadásának szövegét másolják, „Gusztáv barátunktól, a bánatos lovagtól elkértük előadását, mert nem volt elég a palócokat egyszer hallani, meg akartuk azokat emésztetni”. Idézőjelben így folytatódik „Egerben a professzorok facipőben járnak, s több oktávval ünnepelnek” Kézcsók utóirat: „Igaz, hogy az újabb előadóknak már csak olyan feltétel mellett adnak szállást, ha megígérik, hogy 9 óráig hazatérnek. ... így a hajnali etno-szociológiai vizsgálatok megszakadnak.”²⁷

A kollegialitás az egri intézet kapcsán nem csupán a „hajnali etno-szociológiai vizsgálatokban” mutatkozik meg. Az egri intézet kiadványai megjelenésekor a népi jogélet kutatói tollat ragadtak. Tárkány Szücs Ernő lapjában, a *Puszták Népe*-ben hívta fel a figyelmet Csizmadia kötetére²⁸; Tóth Zoltán György könyvét pedig az *Ethnographiá*-ban ismertette. Mészáros Lászlóra, a kalotaszegi jogszokásgyűjtés aktív résztvevőjére hárult a feladat, hogy a *Puszták Népe*-ben bemutassa a barkók öröklési szokásait tárgyaló kismonográfiát. Mészáros László Tóth könyvét „a felszabadulás óta megindult első tényleges gyűjtőmunka” eredményeként jellemezte. Hangsúlyozta, hogy a „felszabadulás óta” nehezebb feladat előtt áll a népi jogéletkutató, mint annak előtte, mivel az egész magyar társadalom, így a jog is gyökeres változáson ment keresztül, és ez a változás a „tudományunk számára érdekes és a változás-kutatás számára értékes elindulási alap adatait nehezebben megközelíthetővé tette”.²⁹

Látnunk kell, hogy ez a szakmai szolidaritás kölcsönös volt. Csizmadia a kezdetektől segítette Tárkány Szücs Ernő munkáját: Tárkány Szücs kutatásai első eredményeit a kolozsvári *Hitel*, és az abban az időben Csizmadia Andor által szerkesztett *Kolozsvári Szemle*³⁰ hasábjain tehette közzé. Itt adhatott hírt a kalotaszegi jogszokásgyűjtésről, és itt jelent meg Jogi elemek a kalotaszegi népmesékben című munkája is.³¹

Később Csizmadia lektorálta Tárkány Szücs Ernő 1961-ben megjelent *Vásárhelyi testamentumok* című monográfiáját, melynek – idézem Csizmadiat – „kandidátusi disszertációként való elfogadásának egyedül az akkori jogi

²⁷ Uo.

²⁸ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Csizmadia Andor: A szociográfiai alapismeretek vázlata. (Eger, 1947). Ismertetés. *Puszták Népe*, (III.) 1948. 3. sz. 227. p. Az *Ethnographiá*-ban a Szociográfiai Intézet megalakulásáról név nélkül jelent meg egy tudósítás. *Ethnographia*, (LVIII.) 1947. 343. p.

²⁹ MÉSZÁROS LÁSZLÓ: Tóth Zoltán György: A barkók öröklési jogszokásai. Eger, 1947. Ismertetés. *Puszták Népe*, (III.) 1948. 2. sz. 150–151. p.

³⁰ Negyedévenként megjelenő várostörténeti és városigazgatási folyóirat Kolozsváron. Első száma 1942. december 15-én jelent meg, megszűnt 1944-ben. Szerkesztette Csizmadia Andor és Katona Lajos. A lap főmunkatársa volt Tárkány Szücs Ernő.

³¹ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Jogszokás-gyűjtés Kalotaszegen. *Kolozsvári Szemle*, 1943. 64–70. p.; Uő: Jogi elemek a kalotaszegi népmesékben. *Kolozsvári Szemle*, 1944. 137–145. p.

szakbizottság illetékességi felfogása volt akadálya”.³² Ennek előzménye, hogy Tárkány Szüics Ernő még 1956-ban pályázott először jogtörténetből rendes aspirantúrára. Kérelmét az állam- és jogtudományi aspiránsfelvételi bizottság 1958 májusában a következők miatt utasította el: „nevezett publikációi inkább néprajzi és nem anyira jogtörténeti jellegűek, ezért az általa kutatott terület és aspirantúrájának ügye nem a magyar jogtörténet és nem a jogi tudományok szerves körébe tartozik”.³³ Tárkány Szüics miután újabb felvételi kérelmet nyújtott be, 1962-től 1965-ig volt hivatalos aspiráns. A fennmaradt dokumentumokban nincs nyoma, hogy Tárkány Szüics kezdeményezte volna kandidátussá minősítését, azonban Csizmadia Andor húsz évvel később, az 1981-ben megjelent *Magyar jogi népszokások* című monográfiáról adott bírálatában leírja, hogy Tárkány Szüics aspiránsi tanulmányai befejezését követően a *Vásárhelyi testamentumok* kandidátusi disszertációként való elfogadását kezdeményezte, amit a jogi szakbizottság elutasított³⁴.

Csizmadia ott bábáskodott Tárkány Szüics Ernő *Magyar jogi népszokások* című munkájának 1981-es megjelentetése körül is. Amikor 1982-ben a Jogászszövetség Jogtörténeti Bizottságában Tárkány Szüics bemutatta munkáját, Csizmadia vezette az ülést – ahol már annak a véleményének ad hangot, hogy a monográfia meghaladja a doktori disszertációk felső színvonalát. Ugyanezt képviselte Tárkány Szüics 1983. június 20-án megtartott védésén, ahol bizottsági tagként vett részt (a beteg Bónis György helyett). A védésen a bírálók – Dömötör Tekla, Kulcsár Kálmán és Katona Imre – egyetértettek abban, hogy a benyújtott munka a tudományok doktora cím megadására képesíti a szerzőt. A bizottság elnöke Tálasi István, titkára Hoffmann Tamás, tagjai eredetileg Ferge Zsuzsa és Bónis György, de Bónis helyett a védésen végül Csizmadia Andor vett részt.³⁵

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Csizmadia Andor jogtörténész és közigazgatási szakember nagy tereptapasztalattal rendelkező gyűjtő volt. További példaként hozható, hogy Imreh István *A törvényhozó székely falu* című munkájáról az *Állam és Igazgatás* című folyóiratban megjelent munkájában is sárközi gyűjtéseire hivatkozik.³⁶ Csizmadia szociális kérdéseket érintő jogi

³² MTA Levéltár, Csizmadia Andor véleménye Tárkány Szüics Ernő Magyar jogi népszokások című doktori disszertációjáról. 2640/3.

³³ Kónya Sándor szaktitkár feljegyzése Erdei Ferenc főtitkár elvtársnak. Budapest, 1961. szeptember 14. MTA levéltár, Tárkány Szüics Ernő jogtudományi aspirantúra 3174/7.

³⁴ Csizmadia Andor véleménye Tárkány Szüics Ernő Magyar jogi népszokások című munkájáról. MTA levéltár 2640/3.

³⁵ Voigt Vilmos több levélben jelezte a bizottság felé, hogy Bónis messzemenően alkalmas a bírálói feladat ellátására, egészségi állapota maximum a bírálat felolvasásában okozna nehézséget, de a bizottság Csizmadia felkérése mellett döntött. MTA Levéltár, Tárkány Szüics Ernő (1921. okt. 13.) 2640/3.

³⁶ CSIZMADIA Andor: A törvényhozó székely falu. *Állam és igazgatás*, (34) 1984. 9. sz. 860–863. p.

néprajzi terepmunkái a Táj- és Népkutató Központ által 1939-től szervezett gyűjtőutak „folytatásaként” ugyanakkor megerősítik, hogy ezek a népi jogélet feltérképezésére szervezett kutatótáborok, kiszállások – annak ellenére, hogy alig tesznek róluk említést a falukutatást és a népi szociográfia történetét áttekintő művek – gyakorlatukkal, eszméikkel, elméletükkel és módszertanukkal integráns részei voltak a korszak falukutató mozgalmának. Csizmadia életművét áttekintve megállapíthatjuk továbbá, hogy a közigazgatásból érkezett, a népi jogéletkutatásba terepmunkásként is bekapcsolódó egy-egy település jogéletét feldolgozó jogász szakemberek munkái megkerülhetetlen részei a hazai jogi néprajzi szakirodalomnak. A Táj- és Népkutató Központ által szervezett gyűjtésbe bekapcsolódott jogászok eredményei, ugyanígy Csizmadia gyűjtőmunkáit nélkülözhetetlen építőkövei a hazai jogi néprajznak. Jelenünkből fájóan hiányoznak ezek a terepkutatások! Hogy mi mindent veszíthet tudományunk ezek hiányában, azt jól illusztrálják Gelencsér József 1980-as évek elején végzett gyűjtőmunkájának három évtized múltán közzétett kimagasló eredményei.³⁷

Kajtár István – a jogi néprajz (újja)születése körül bábáskodó jogi kultúrtörténet

Kajtár István Csizmadia szellemi hagyatékának – köztük a népi jogéletkutatás – gondozója. Kajtár megfogalmazásában a jogi néprajzi – népi jogéleti vonulat fő pillérei Tagányi – Bónis – Csizmadia – Tárkány Szücs Ernő.³⁸ Értelmezésében a jogi néprajz, a jogi hagyományok a jogtörténet szerves részét képezik. Ugyanakkor osztja Csizmadia azon – ha úgy tetszik gyakorlatias – megközelítését, hogy a jog hatékonyságának, a jogtudatnak fontos építőkövei a jogszokások. A *Jogtudományi Közönyben* 1988-ban Visegrády Antallal közösen jegyzett tanulmányban így fogalmaznak: „A társadalom építőkövei a makró- és mikró-közösségek többszörösen összefüggnek a jog hatékonyságával, hiszen közvetítik tagjaik – az alattvalók – felé a jogszabályok előírásait. Ha pedig a társadalom politikai vezetőrétege nem veszi figyelembe az alul létező közösségeket, visszahatásként azok is elhatárolják magukat a felső jogszabályoktól. A történelem folyamán ez megnyilvánulhatott a jogsértőkkel való szolidaritásban, az üldözöttek rejtegetésében, az újító rendelkezésekkel szemben a régi szabályok melletti konok kitartásban. Ez utóbbira az utolsó évszázad népi jogéletéből a

³⁷ GELENCSÉR József: *Székesfehérvár áldásos árnyékában. Sárkeresztes népi jogélete 1867–1959*. Szent István Király Múzeum Közleményei, 57. Székesfehérvár, 2018.; Uő: *Népi jogélet a Káli-medencében*. Szent István Király Múzeum Közleményei, 65. Székesfehérvár, 2019.

³⁸ KAJTÁR István: A népi jogéletéről Makón (1781–1821). *Jura*, (XV.) 2009. 1. sz. 238–249. p.

házközösség, a föld zálogba adásának fennmaradása lehet példa, vagy a telek-könyv huzamos negligálásának jelensége.³⁹ Kajtár professzor jogi kultúrtörténeti kutatásaival intézményt teremtett,⁴⁰ ugyanakkor azzal, hogy tevékeny szerepet vállalt a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport életrehívásában, a hazai jogi néprajz számára is történelmi esélyt adott. A jogi kultúrtörténet és jogi néprajz ily szoros együttműködése, ha úgy tetszik, szimbiózis, kimondhatjuk, magyar sajátosság: a jogi néprajz a jogi kultúrtörténet farvizén férkőzhetett a jogtudomány és a jogtörténet közelébe. A kutatócsoport könyvsorozatában megjelent publikációk mostanra bizonyítják, hogy nem érdemtelenül.⁴¹ Kajtár István véleménye szerint a kutatócsoport megalakítása szervezeti keretet jelenthet a továbblépésre, ugyanakkor fogalmi tisztázást hozhat „egyrészt a jogi néprajz, a jogi etnográfia, jogi népéletkutatás, másrészt a jogi kultúrtörténet, jogi szimbolika, rituálé között.”⁴²

Kajtár István a kezdetektől aktívan közreműködött a kutatócsoport szakmai munkájában, sőt, a tanítványa, Nagy Janka Teodóra által szervezett bölcskei kontrollvizsgálaton való részvételével a jogi néprajzi terepmunkába is bekapcsolódott. Ahogy Csizmadia a kezdetektől támogatta Tárkány Szücs jogszokáskutató munkáját, Kajtár István is bábáskodott Nagy Janka Teodóra jogi néprajzi tudományos és tudományszervező tevékenysége körül. Nagy Janka Teodóra makói kötetéről készült recenziójában így fogalmaz: „Egy-egy tudományág nemzedékek során (vagy több nemzedék múltán) igényli, kitermeli az újabb, széles spektrumon vizsgálódó összefoglaló munkát. Erre is figyelemmel ajánljuk az ismertetett tanulmányt a jogi népélet-kutatás, a jogi kultúrtörténet szerelmeseinek, hiszen igencsak kívánatos, hogy ilyen pillérekre (mint a Makó

³⁹ KAJTÁR István – VISEGRÁDI Antal: Jogtörténeti és jogelméleti adalékok a jog hatékonyságához. *Jogtudományi Közlöny*, (XLIII.) 1988. 9. sz. 497–503. p. (különösen: 503. p.)

⁴⁰ KAJTÁR István: A jogi kultúrtörténet a Pécsi Műhelyben. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1). Szekszárd, 2014. 57–63. p.

⁴¹ A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi kutatócsoport tevékenységéről részletesebben lásd www.jogineprajz.hu ill. NAGY Janka Teodóra: A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szakmai munkája (2011–2016). In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I–II.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2). Szekszárd, 2016. 388–392. p. Valamint: NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Ernő: Tárkány Szücs Ernő szellemi hagyatéka: a 10 éves Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport. In NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.): *Száz plusz tíz: jubileumi kötet: Tárkány Szücs Ernő (1921–1984): Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021)* [Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 10.]. Szekszárd, 2021. 405–422. p.

⁴² KAJTÁR István: A jogi kultúrtörténet a Pécsi Műhelyben. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére* [Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1.]. Szekszárd, 2014. 63. p.

jogélete) épüljön a hivatkozott megújított szintézis.”⁴³ Megállapítása híven tükrözi az egész tudományszakért érzett felelősségét.

Zárógondolatként megállapíthatjuk, hogy az itt vázlatosan áttekintett két jogtörténeti életmű megerősíti azt a felvetést, hogy „a jog kulturális holdudvarába” kétségtelenül beletartoznak a jogi néphagyományok; megismerésük nélkül nem teljes jogéletünk. A két nemzetközileg ismert jogtörténetész néprajztudományt gazdagító eredményeinek számbavételével reményeim szerint sikerült felhívni néprajzosaink figyelmét két olyan kutatói teljesítményre, melyek nélkül tudományterületünk szegényebb lenne. Ezt meghaladóak ambícióim jogtudósaink, jogtörténészeink kapcsán: bízom abban, hogy az itt leírtak kellően bizonyítják, hogy a jogi néprajzi érdeklődés nem a „kis színes, hobbi” kategóriába sorolandó, sokkal inkább komoly, rendszereken átívelően is elvitathatatlan szakmai eredményeket produkáló kutatói paradigma és értékválasztás. Csizmadia Andor és Kajtár István is fontos lépéseket tett a jogi néprajz intézményesítése érdekében, s mindketten figyelmet szenteltek arra is, hogy a népi jogi kutatásokat örökül hagyják kedves tanítványukra, így gondoskodva a jogi néprajzi kutatások jövőjéről.

⁴³ KAJTÁR István: A népi jogéletről Makón (1781–1821). *Jura*, (XV.) 2009. 1. sz. 238–249. p.

Frey Dóra*

AZ OSZTRÁK–MAGYAR KIEGYEZÉS ÉS A NEMZETISÉGI JOGOK

1. Bevezetés

A Habsburg Birodalom, benne a Magyar Királyság soknemzetiségű államalakulat volt. Az 1857-ben lefolytatott, a modern népszámlálási módszertannak nem mindenben megfelelő népszámlálás szerint Magyarország 13,7 millió lakosából 35% volt magyar, 10,9% német, 11,9% szlovák, 17,7% román, 8,8% horvát anyanyelvű volt.¹ A birodalom 1860-as évektől tapasztalható politikai válságában a külpolitikai kudarcok mellett a rendezetlen nemzetiségi és alkotmányos kérdések is szerepet játszottak. A válság megoldásában fontos szerepe volt az alkotmányos rendezésnek, így az osztrák–magyar kiegyezésnek, illetve a galíciai lengyel autonómia biztosításának is. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a nemzetiségi kérdés és az egyes nemzetiségek milyen szerepet játszottak a kiegyezéshez vezető úton.

2. Előzmények

A 19. század a nemzeti ébredés koraként vonult be a történelemkönyvekbe, nem volt ez másként a Habsburg Birodalom területén sem; a Magyar Királyság területén sem csak a magyarokat érintette a nemzeti mozgalmak kezdete, hanem szinte valamennyi nemzetiséget is. A magyar nyelv hivatalossá tétele, amelyre 1844-ben Magyarországon, 1847-ben Erdélyben is sor került,² a magyar történelem és a magyar nemzeti mozgalom szempontjából igen fontos

* Frey Dóra tudományos munkatárs, Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem. ORCID ID: 0000-0002-7075-3185

¹ Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993. 67. p.

² KATUS László: Egy kisebbségi törvény születése – Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Régió*, 1993/4. 101. p.

lépés volt, a nemzetiségek számára viszont sérelmes intézkedés volt. Hasonlóképpen a reformkorban a magyar és az erdélyi nemesség egyik fő politikai célja, a Magyar Királyság és Erdély uniója, az erdélyi szászok és románok számára korántsem volt kecsegtető lehetőség, mert érdekérvényesítési lehetőségeik további szűkülésétől tartottak.

Fontos szimbolikus eleme a nemzeti ébredésnek a nemzeti himnuszok megszületése, pontosabban azoké a hazafias daloké, amelyeket ma nemzeti himnuszként énekelnek. A magyar Himnusz szövege 1823-ban született meg Kölcsey Ferenc tollából, Erkel Ferenc 1844-ben zenésítette meg. Ugyanebben az évben írta Janko Matúška a Nad Tatrou (A Tátra felett) című szöveget a Kopala studenku kezdetű népdalra, amely 1848–1849-ben vált igazán ismertté és a szlovák nemzeti mozgalom egyik legfontosabb dalává, ma pedig Szlovákia himnusza.³ Ezzel gyakorlatilag egy időben született meg a mai román himnusz, Andrei Mureșanu verse, Un răsunet – Deșteaptă-te, române! (Ébredjetek, románok!) címmel, amelyet 1848 júniusában énekeltek először ma ismert dallamával.⁴ A mai horvát himnusz, a Horvatska domovina (Horvát hazá) szövegét 1835-ben írta Antun Mihanović, zenéje 1846-ban született – hozzá kell azonban tenni, hogy az eredeti szöveg horvát-szlavón területekre utalt, a Szávára és a Dunára, a Dráva és a tenger említése később került a szövegbe.⁵

Az 1848-as forradalmi hullám a Magyarország területén élő nemzetiségeket sem hagyta érintetlenül. 1848-ban Karlócán a szerbek, Balázsfalván a románok, Liptószentmiklóson a szlovákok tartottak gyűlést és fogalmaztak meg memorandumot.⁶ A magyar forradalom és alkotmányos átalakulás letétéményesei, a liberális nemesség kevéssé volt fogékony a nemzetiségi igényekre, úgy vélték, hogy a jobbágyfelszabadítás, jogegyenlőség megteremtése, az egyéni szabadságjogok biztosítása a nemzetiségi konfliktusokat is elsimítja majd. Ez az elképzelés alapvetően téves volt, a szabadságharc kitörése után a nemzetiségek a magyar kormány ellen fordultak, Erdélyben, de a Felvidéken is polgárháborús állapotok uralkodtak.⁷ Csak a szabadságharc végnapjaiban, 1849. július 28-án, az Országgyűlés utolsó ülésén fogadták el az 1849. évi 8. törvényt, amely széleskörű jogokat biztosított volna a nemzetiségeknek.⁸ Mivel alig több mint két héttel később került sor a világozi fegyverletételre, a törvény valódi hatást nem tudott kifejteni, azonban később mind a magyar politikai

³ KISS Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-európai himnuszok*. Budapest, 2011. 223. p.

⁴ Uo. 217–218. p.

⁵ Uo. 69. p.

⁶ SZARKA László: Elmaradt nemzetiségi kiegyezés (ek). *Magyar Tudomány*, 2017. 12. sz. 1566. p.

⁷ SZÁSZ Zoltán: A nemzetiségek és az 1848-as magyar forradalom. *Történelmi Szemle*, 1998. 3–4. sz. 200. p.

⁸ RUSZOLY József: Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés. *Jogtörténeti Szemle*, 2007. 1. sz. 58. p.

elit, mind a nemzetiségek számára hivatkozási alappá vált. A szabadságharc leverését követő neoabszolutizmus időszakában azonban a nemzetiségek nem voltak elégedettek az osztrák kormányzat által biztosított jogokkal – mivel lényegében semmilyen jogot nem biztosítottak, így mind a magyar politikai elit, mint a '48-as emigráció, mind a nemzetiségek értelmisége kereste a lehetséges kiutat, a nemzetiségi kérdés megoldásának lehetőségét.

3. Elképzelések a nemzetiségi kérdés rendezésére

A javasolt megoldások jelentős eltéréseket mutattak, nehezen összeegyeztethető elemeket tartalmaztak. A Kossuth körül csoportosuló '48-as emigráció radikális megoldását javasolta mind az alkotmányos válságnak, mind a nemzetiségi kérdésnek. A Habsburg Birodalmat életképtelennek és megreformálhatatlannak vélték, helyette a Dunai Konföderáció tervével álltak elő, amelynek részleteit Kossuth 1851-ben a kütahyai alkotmánytervezetben fejtette ki.⁹

Teleki László a nemzetiségekkel történő kiegyezést tekintette elsődlegesnek, levonva a tanulságot az 1848–49-ben történekből. A nemzetiségek követeléseinek jelentős részét teljesíteni kívánta, hogy ez után Magyarország megerősödve kezdhesen tárgyalásokba az alkotmányos rendezésről, a Habsburg-házzal és Ausztriával való közjogi viszonyról.¹⁰

Az úgynevezett „48-as nemzedék” többsége, köztük Deák Ferenc és Eötvös József azt a nézetet vallotta, hogy előbb az alkotmányos válságot kell megoldani és kiegyezésre törekedni, ezt követően lehet a nemzetiségekkel történő kiegyezésről tárgyalni. Eötvös korábbi elméleti munkássága során a vallásilag semleges állam mintájára a nemzeti szempontból semleges állam elképzelését vázolta fel.¹¹ A kor viszonyai között ez azonban megvalósíthatatlannak tűnt, ezért a gyakorlatban maga sem szorgalmazta már ezt az ötletet.¹²

Maguk a nemzetiségek is érdekeltek voltak az alkotmányos válság kezelésében, mert a neoabszolutizmussal a magyarokhoz hasonlóan elégedetlenek voltak, bár más okból: elvárásaik nem teljesültek, igényeiket az osztrák kormányzat ugyanúgy figyelmen kívül hagyta, mint korábban az 1848-as magyar kormány, tekintet nélkül arra, hogy a szabadságharc idején a Habsburg kormányzatot támogatták, több esetben katonailag is. Találó Pulszky Ferenc megjegyzése, miszerint a nemzetiségek azt kapták jutalmul, amit a magyarok

⁹ KOSSUTH Lajos: *Javaslat Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására*. Budapest, 1994. 20. p.

¹⁰ SZARKA 2017. 1568. p.

¹¹ SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, 1987. 246. p.

¹² KEMÉNY G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I*. Budapest, 1952. 138–141. p.

büntetésül – az összbirodalmi eszmét, németesítő törekvéseket, az anyanyelv használatának korlátozását. Az egyes nemzetiségek elképzelései eltértek egymástól, de közös volt bennük, hogy elutasították a magyar kulturális és politikai hegemoniát, és saját nyelvük minél szélesebb körű használatáért szálltak síkra.¹³

4. Az 1861-es országgyűlés

A politikai kibontakozás, illetve alkotmányos rendezés esélye először 1861-ben sejlett fel, amikor az uralkodó újra összehívta a magyar Országgyűlést. A tárgyalások egyik központi kérdése volt a nemzetiségek helyzete a vallási egyenjogúság, illetve az úrbérrendezés befejezése mellett. Ennek megfelelően Eötvös József vezetésével egy 27 fős bizottságot küldtek ki a kérdés rendezésére.¹⁴ Abban egyetértés volt a magyar politikai elit köreiben, hogy a nemzetiségeknek adandó területi autonómia szóba sem kerülhet – számos területen az igen változatos etnikai térszerkezet következtében ez nem is lett volna megvalósítható. Teljes egyenjogúságot és széleskörű autonómiát ígértek a nemzetiségeknek, de csak a történelmi magyar állam és az annak megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzet keretein belül. A magyar politikai nemzetnek minden nemzetiség is egyenjogú részese volt e szerint a felfogás szerint. Úgy tűnt, hogy a kérdésben sikerül konszenzust teremteni, azonban az országgyűlés feloszlata miatt valódi eredményt nem sikerült felmutatni a kérdésben, a nemzetiségeket érintő új szabályozás nem született.¹⁵

5. A kiegyezés fő kérdései a nemzetiségek szempontjából

A kiegyezés megoldotta az alkotmányos válságot, viszont egy soknemzetiségű államalakulatot hozott létre a nemzetállamok korában. Mind a Lajtán inneni, mind a Lajtán túli területek önmagukban is soknemzetiségűek voltak, területi okokból tanulmányomban csak az előbbit tárgyalom. A problémák komplexek voltak mindkét országrészben, Magyarországon három alapkérdés köré rendeződtek. Az egyik Horvátország közjogi státuszának problematikája volt, amely csaknem homogén horvát lakossággal rendelkezett, közjogi

¹³ SEEWANN, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 2: 1860 bis 2006*. Marburg, 2012. 14. p.; GALÁNTAI József: *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Budapest, 1995. 60. p.

¹⁴ SCHLETT 1987. 203. p.

¹⁵ GALÁNTAI 1995. 60. p.

különállásának, bizonyos fokú autonómiájának voltak hagyományai a magyar alkotmánytörténetben,¹⁶ 1848-ban viszont a horvátok élesen a magyar szabadságharc ellen fordultak Jellasics bán vezetésével.

A második fontos kérdése Magyarország és Erdély uniójának megvalósítása volt, amely a magyar politikai elit régi igénye volt, a történelmi Magyar Királyság, a Szent István-i magyar állam helyreállítását látták benne, 1848-ban is fontos helyet kapott a forradalom követelései között, Az erdélyi szászok és románok számára azonban a legkevésbé sem tűnt kívánatos lépésnek, hiszen Erdélyben komoly súllyal rendelkeztek, kiépítették érdekérvényesítési lehetőségeiket. Az egyesített országban részarányuk sokkal kisebb lett volna, ennek megfelelően féltették korábban kivívott pozíciójukat, a szászok pedig hivatkoztak az erdélyi közjogi hagyományokra is.

A harmadik kérdéskör pedig általában a nemzetiségek egyenjogúsága, nyelvhasználati és egyéb jogaik rendezése volt. A következőkben erre a három kérdéskörre térek ki részletesen.

5.1. Horvátország közjogi helyzete

Horvátország közjogi különállásának komoly hagyományai voltak, saját országgyűlése volt, 1861-ben a sabor is összeült a magyar Országgyűléssel párhuzamosan. Kimondták, hogy a két társország egyenjogú, a széles, a törvényhozásra is kiterjedő autonómiát követeltek és valamennyi Habsburg fennhatóság alatt álló horvát terület egyesítését. A magyar Szent Korona országai közé ugyanis csak a szűk értelemben vett történelmi Horvátország és Szlavónia tartoztak, Dalmácia viszont a birodalom osztrák felének volt az egyik tartománya.

A fenti kiindulási alapon folytatott tárgyalások 1866-ban kudarcba fulladtak, a horvátok tiltakoztak az osztrák–magyar kiegyezés megvalósult formája ellen, így Ferenc József feloszlatta a sabort. A patthelyzetet az oldotta fel, hogy az 1867-ben tartott választások pedig a magyarokkal történő kiegyezést támogató, illetve a tárgyalások során több kompromisszumra hajlandó ún. unionista irányzat győzelmét hozták.¹⁷ Ennek megfelelően az újraindult kiegyezési tárgyalások 1896 áprilisára sikerre vezettek, így megszülethetett az 1868. évi XXX. tc., amely horvát kiegyezés néven vonult be a történelem (és az alkotmánytörténet) lapjaira.

A törvény értelmében Magyarország és Horvát-Szlavónország államközösséget alkot, utóbbi elválaszthatatlan, de önálló része a magyar Szent Korona

¹⁶ RESS Imre: Horvát-magyar összecsapás és kiegyezés (1848–1868): Nemzeti érdekek és Habsburg-központosítás. *História*, 2011. 5–6. sz. 46–51. 54–57. p.

¹⁷ SZARKA 2017. 1572. p.

országainak. Vallás- és közoktatásügyben, valamint a bel- és igazságügy területén autonómiát kapott Horvátország, az országrészben a horvát lett a hivatalos nyelv. Megmaradt a sabor, mint önálló törvényhozás, illetve a báni kormány vezetésével önálló közigazgatási szervezet jött létre. Kezdetben 29, majd a Határőrvidékek polgárosítása után 40 horvát képviselő foglalt helyet a magyar képviselőházban, továbbá két főrendiházi tagot is delegált az országrész. A magyar kormányban horvát–szlavón tárca nélküli miniszteri tisztséget hoztak létre (ezt a tisztséget mindig horvát politikus töltötte be). A törvénybe bekerült az a rendelkezés is, hogy Magyarország támogatni fogja a horvát területek egyesítését, vagyis az ekkor már a Birodalmi Tanácsban Képviselet Tartományok közé tartozó Dalmát Királyság átcsatolását Horvát–Szlavónországhoz. Nincs nyoma annak, hogy ennek az ígéretnek a beváltása érdekében bármi történt volna, a kiegyezés földrajzi dimenziójának módosítása soha fel sem merült.¹⁸

A fentiekből is látszik, hogy inkább közjogi jellegű kiegyezésről, a horvát–szlavón közjogi különállás hagyományainak elismeréséről és továbbviteléről van szó, mint valóban nemzetiségi alapú rendezésről. Két okból sem lehetett a horvát–magyar kiegyezés minta a többi nemzetiség helyzetének rendezésére: egyrészt az erdélyi szászok – Erdélyen belüli – autonómiáján kívül nem voltak más nemzetiség közjogi különállásának alkotmányos tradíciói, amelyekre építeni lehetett volna. Másrészt Horvátország és Szlavónia gyakorlatilag homogén horvát anyanyelvű lakossággal rendelkezett, és ezen a területen kívül csak szórányban élt horvát kisebbség, ez más nemzetiségek esetén még csak megközelítőleg sem volt adott.

A horvát nacionalista politikusok tiltakoztak a kiegyezés ellen, Zágrábban azonnal tüntetést is tartottak a frissen elfogadott törvény ellen, a gyakorlatban azonban működőképesnek bizonyult a kompromisszum.¹⁹ Voltak természetesen nehézségek, például a bán kinevezése kapcsán, amely a sabornak felelős báni kormány élén állt, de a király a magyar miniszterelnök javaslatára nevezte ki. Azonban a fent kifejtettek szerint egy egyedi történelmi-közjogi helyzet megoldása volt, a nemzetiségi kérdés rendezésére nem nyújthatott széles körben alkalmazható mintát a területi alapú horvát autonómia.

¹⁸ SZARKA 2017. 1572. p.

¹⁹ MAGYAR Zoltán: Horvát–magyar viszonyok, 1102–1918. *Klió*, 2006. 2. sz. 36. p.

5.2. Erdély és Magyarország uniója a román követelések tükrében

Erdély közjogi berendezkedése alapvetően reformra szorult az unió kérdésétől függetlenül is, a három nemzet feudális jellegű előjogaira épülő közjogi modell a polgári államban nem volt értelmezhető, a 19. század második felére a lakosság jelentős hányadát kitevő románok megfelelő képviselét meg kellett oldani. Ahogy fent már említettem, mind a románok, mind a szászok tiltakoztak az unió elképzelése ellen, illetve azt csak Erdély széles körű autonómiája esetén tartották volna elfogadhatónak. 1863–64-ben Nagyszébenben tartományi gyűlésre került sor, amelyet a magyar képviselők bojkottáltak. A jelenlévők megszavazták a románok politikai egyenjogúsítását jelentő törvényeket, amely szerint a román nemzet egyenrangú lett a magyarral és a szásszal, a két román egyház (az ortodox és a görögkatolikus) pedig a többi történelmi felekezettel, a tartománynak három hivatalos nyelve közé felvették a románt. A törvény 1865-ben Ferenc József szentesítette is.²⁰

A magyar politikai elit szemében azonban az 1848. évi I. törvénnyel kimondott unió tény volt, így a kérdés a kiegyezési alku része lett. Ennek értelmében a magyar álláspont győzött, Ferenc József érvénytelenítette a nagyszebeni törvényeket és feloszlatta az erdélyi Főköormányzatot.²¹

A kiegyezést követően az 1868. évi XLIII. tc. ismételten kimondta Erdély és Magyarország unióját, rendezte annak technikai kérdéseit és végrehajtását az 1848-as törvénnyel fennálló jogfolytonosság alapján,²² azonban minden valódi érintetten átlépve és minden kompromisszum lehetőségét eleve kizárva. A román politikusok, elfogadhatónak tartottak volna egy a horvát kiegyezéshez hasonló megoldást – bár ez a három nemzetiség Erdélyen belüli viszonyát nem rendezte volna automatikusan. Erdély közjogi különállásnak is megvoltak a hagyományai, erre a fenti álláspont képviselői hivatkoztak is. A magyar politikai-közjogi gondolkodásban azonban ez a különállás az ország három részre szakadásának maradványa volt, így nem tartozott a folytatásra érdemes tradíciók közé – hiába voltak középkori előzményei is a különállásnak (és a szász autonómiának).

Az erdélyi helyzet rendezése a fentiek szerint erőből történt, az érintettek érdemi meghallgatása nélkül hozott erről törvényt a magyar országgyűlés – a kiegyezési alku alapján.²³

²⁰ KATUS 1993. 109. p.

²¹ SZARKA 2017. 1573. p.

²² KATUS 1993. 110. p.

²³ Lásd: PÁL Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár, 2010.

5.3. A nemzetiségi törvény születése

Az 1865-ben újra összeülő országgyűlés számára is kiemelt feladat volt a nemzetiségi kérdés rendezése, így folytatták az 1861-ben megkezdett munkát. A kiegyezéssel azonban a magyar országgyűlés szerepe még inkább felértékelődött a folyamatban, a képviselők pedig egyre jobban eltávolodtak az 1861-es bizottsági jelentéstől.²⁴

Közvetlenül az osztrák–magyar kiegyezés tárgyalásainak lezárása előtt, 1867. február 11-én álltak elő a magyar Országgyűlés nemzetiségi képviselői, 17 román, 7 szerb és 1 rutén képviselő a később nemzetiségi javaslat néven ismertté vált tervezettel. A javaslat Magyarország területi és politikai egységét meg nem kérdőjelezve 6 országos nemzetet ismert volna el. „Kikerekítés” útján etnikailag homogén vármegyék létrehozását javasolták. Az Országgyűlés és a központi kormányzat nyelve a magyar lett volna, de egyébként minden nemzetiség széles nyelvhasználati jogokat kapott volna. Előírányozták az anyanyelvű oktatás állami támogatását is.²⁵

A javaslatot a magyar politikai elit elfogadhatatlannak tartotta, bár az 1867 júniusában a Somssich Pál vezette 40 fős bizottság javaslata (a szövegező albizottságot Nyáry Pál vezette)²⁶ még széles nyelvhasználati jogokat kínál, igaz nem maguknak a nemzetiségeknek, hanem az egyes állampolgároknak. A javaslat még nem beszélt politikai nemzetről, és lehetővé tette volna, hogy a vármegyék jegyzőkönyvezési nyelve nemzetiségi nyelv legyen.

Ezt a javaslatot is közfelháborodás fogadta, a „legmagyarabb” intézmény, a vármegye magyar jellegének elvesztésétől tartottak a legtöbben.²⁷ Végül 1868 októberére új javaslat készült, amelynek címe már amely „a nemzetiségi egyenjogúságról” lett, majd közvetlenül az országgyűlési tárgyalás előtt a javaslat szövegét Deák Ferenc átdolgozta. Az 1868. évi XLIV. tc.-ben már szerepelt az egységes és oszthatatlan magyar politikai nemzet fogalma, a törvény pedig valójában nyelvhasználati törvény lett, és a magyart tette az ország egyetlen hivatalos nyelvévé.²⁸ Biztosította az egyházak nyelvi autonómiáját és az egyéni nyelvhasználati jogokat. Tett ugyan engedményeket a nemzetiségeknek, azonban a gyakorlatban azok ritkán érvényesültek. Így például a vármegyék nemzetiségi nyelven és magyarul is vezethették jegyzőkönyveiket – a gyakorlatban azonban ez a nagyrészt nemzetiségi lakosságú vármegyékben sem valósult meg.²⁹

²⁴ SCHLETT 1987. 263. p.

²⁵ GALÁNTAI 1995. 97. p.

²⁶ SEEWANN 2012. 14. p.

²⁷ SEEWANN Uo. 16. p.

²⁸ GALÁNTAI 1995. 120. p.

²⁹ SEEWANN 2012. 17. p.

A törvény végrehajtása során a nemzetfogalom értelmezése lett a legnagyobb probléma, a magyar politikai elit egyre inkább nyelvi nemzetként (is) kezdte értelmezni a politikai nemzetet, e mögé bújtatva a következő évtizedekben egyre erősödő magyarosító törekvéseket.³⁰

A nemzetiségi kérdés a dualista Magyarország egyik súlyos konfliktusforrása lett, a nemzetiségi anyanyelvű állampolgárok (legalábbis elvben) egyenjogúak voltak, maguk a nemzetiségek, a nemzetiségi társadalmak azonban nem. A magyar politikai elit ugyanakkor megfelelő kompromisszumnak tartotta a jogszabályt. A kérdésben ugyanakkor valójában sem a törvényhozás, sem a gyakorlat szintjén nem sikerült mindenki számára elfogadható helyzetet teremteni, a törvény által elvben biztosított jogok érvényesítése is nehézségekbe ütközött, mivel annak végrehajtására tulajdonképpen kezdettől fogva hiányzott a politikai akarat.³¹ Bibó István a következőképpen fogalmazta meg a probléma hátterét: „A magyar vezető réteg többsége [...] nem tudott, nem mert szembenézni ennek a három tételnek, a független, szabad országnak, az alkotmányos monarchiának és a történeti határoknak Magyarország számára való kibékíthetetlen ellentétével, mert túlon túl félt a Habsburgok hatalmától, és túlon túl félt a nemzetiségek elszakadási szándékától.”³²

6. Összegzés

A fent vázolt nemzetiségi kérdés és az abból adódó problémák adottak voltak a 19. század közepének Magyarországon, a kérdés az volt, hogy milyen megoldást talál erre a magyar politikai elit és a megoldásba bevonja-e magukat az érintetteket. A kiegészítés alapvetően befolyásolta a kérdésre adott magyar válaszokat, hiszen az alkotmányos válság rendezésével a magyar politikai elit lehetőségei jelentősen bővültek, és tulajdonképpen semmi sem szorította kompromisszumra. A függő kérdéseket gyorsan, már 1868-ban rendezték, mindhárom fent tárgyalt kérdéskör törvényi szabályozása ekkor született. A három törvény közül azonban csak a horvát kiegészítés tartalmaz kompromisszumos elemeket, ott zajlott valódi tárgyalás és érdekegyeztetés az érintettekkel, vagyis a horvát képviselőkkel. Erdély és Magyarország unióját, valamint a nemzetiségi törvényt is „erőből” vitte keresztül a magyar politikai elit, a nemzetiségek álláspontjának gyakorlatilag teljes figyelmen kívül hagyásával. A nemzetiségi törvény esetében

³⁰ GALÁNTAI 1995. 122. p.

³¹ SCHLETT 1987. 267. p.

³² BIBÓ István: Eltorzult magyar alkotás, zsákutcs magyar történelem. In BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. II.* Budapest, 1990. 569–619. p.

az egyébként szerény engedmények gyakorlati végrehajtására is hiányzott a politikai akarat.

A fent említett három törvény tulajdonképpen nem megoldotta, hanem konzerválta a problémákat, a nemzetiségi kérdés a dualizmus korszakának megoldatlan (és az adott politikai keretek között valószínűleg megoldhatatlan) kérdése maradt.

Gelencsér József*

ÖT VÁSÁRHELYI VÉGRENDELET

A magyar jogi kultúrtörténet egyik első hazai publikációja, Kajtár István¹: „Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe” címmel megjelent monográfiája külön alfejezetben foglalkozik a végső akarat okirataival, a testamentumokkal. Illusztrációul egy 1777-es vásárhelyi, azaz hódmezővásárhelyi végrendeletet is idéz.² Felhívja a figyelmet a végrendeletek jogi (oklevélbeli) stílusára, ünnepegyességére, szerkezetére, hajdani formuláira.³ Mindezekhez kapcsolódóan tanulmányom öt hódmezővásárhelyi végintézkedést kíván elemezni.

Az 1730 és 1796 között keletkezett, két gyűjteményes könyvben megőrzött vásárhelyi testamentumok alapos elemzését, a részbeni forrásközlést Tárkány Szücs Ernő 1961-ben elvégezte, illetve publikálta.⁴ Az összesen 477 végrendelethez és egyéb halál esetére szóló jognyilatkozathoz képest igen szerény számú az az 5 testamentum, mely magángyűjteménybe került. Azonban ezek 1826 és 1829 között keletkeztek, vagyis a Tárkány Szücs Ernő által vizsgált időszak

* Gelencsér József c. egyetemi docens, Óbudai Egyetem.

¹ Kajtár Istvánt 1971-ben a Pécsi Tudományegyetemen ismertem meg. Későbbi feleségemnek, Matovics Máriának volt évfolyam-, sőt csoporttársa. Az akkori egyetem egykarú lévén, az Állam- és Jogtudományi Kar nappali tagozatos hallgatói egyébként is ismerték egymást, hiszen 400 körül lehettünk. Kajtár Istvánról rövid időn belül kiderült, hogy kiváló eredménnyel teszi le vizsgáit, imponáló tudással rendelkezik. Már elsőéves korában hallhattuk lelkes beszámolóját levéltári tapasztalatairól vagy a haditechnika egyes érdekes eszközeiről. Mindezek előrevetítették jövőjét, irányultságát, kutatási területeit. Az egyetem után kapcsolatunk az 1980-as évek végétől vált intenzívebbé, a jogtörténetnek és a jogi kultúrtörténetnek köszönhetően. Bár én, mint megyei, majd regionális közigazgatási hivatalvezető, főfoglalkozásomból adódóan inkább a közigazgatási jog tanszékéhez kapcsolódtam, mégsem mulasztottam el időnként meglátogatni, máskor írásban váltani vele pár gondolatot. Megtiszelt könyveivel, tanulmányaival és egyik kötetem előszavának írásával.

² KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, 2004. 82–83. p.

³ KAJTÁR 2004. 80–83.p.

⁴ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Vásárhelyi testamentumok*. Budapest, 1961.

végéhez képest 30 esztendővel később. Önmagukban az általam megvizsgált 19. századi végrendeletekből általános következtetést levonni kockázatos volna. Összevetve azonban a 18. századi vásárhelyi és a Homoki-Nagy Mária által vizsgált 1802 és 1849 közötti szentesi végrendeletekkel,⁵ néhány következtetés mégis megalapozottan megfogalmazható.

Vásárhely a 19. század első harmadában változatlanul a gróf Károlyi család földesúri hatalma alá tartozó mezőváros volt. A város tanácsa a saját hatalmát a földesúrtól származtatta. Jogköre a 18. század során egyre szűkült. A város élén a főbíró és a törvénybíró állt, a tanács tagjai voltak az esküdtek is. Munkájukat segítette a nótárius/jegyző és a vicenszótárius/másodjegyző. A város lakói döntő részben a jobbágyok sorába tartoztak. Az említett 5 végintézkedést is jobbágyok hozták. Három férfi és két asszony. (A Tárkány Szücs Ernő által vizsgált időszakban a férfi és a női végrendelkezők aránya 69,1%, illetve 30,9% volt.)⁶ A város tanácsa az 5 végintézkedéssel kapcsolatban is a korábbihoz hasonló, jelentős tevékenységet folytatott. A testamentumtevő az akaratát a város két esküdtségének és jegyzőjének jelenlétében nyilvánította ki, az utóbbi személy azt írásos formába öntötte. A testálók és az említettek által aláírt/kézvonással ellátott okiratot célszerű módon összehajtva, a város viaszpecsétjével⁷ lezárva a tanács őrizte. Az iratot a külzeten lajstromszámával és a tárgy megjelölésével látták el. Az így nyilvántartott, zárt kezelésű okiratot a pecsét feltörésével a végintézkedő halála után, egy vagy több örökös, illetve hagyományos jelenlétében bontották és olvasták fel, azaz publikálták. Ezeket az eljárási cselekményeket ugyancsak a külzeten rögzítették. Kivételt jelent a legkorábbi okirat, melynél a végrendelet szövege után tették meg ezt.

Formai szempontból a 19. századi vásárhelyi végrendeletek az 1715:27. tc. szerinti nyílt közvégrendeletek, akár a hivatkozott 18. századiak vagy a szentesiek. A mezőváros bizonyossága előtt születtek. Három szerkezeti részt foglalnak magukban, bevett formulákkal. A bevezető részben azt nyilvánították ki az intézkedők, hogy „ép elmével és szólható/élő nyelvvel” teszik meg rendelésüket. Esetleg utaltak arra, hogy olyan vagyonról, melyet örökíthetnek. A bevezető vagy a záró részben került megfogalmazásra, hogy testamentumukat szabad akaratukból tették, az ott tartózkodó „hites személyek előtt”. Az érdemi részt a középítő képviselte.

A 19. századi vásárhelyi végrendeletek is helyes magyarsággal, egyértelmű megfogalmazással, különösen a bevezető és záró részben visszafogott

⁵ HOMOKI-NAGY Mária: *„Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet tészem...” Jobbágy-parasztok végrendeletei Szentese mezővárosában*. Szekszárd, 2018.

⁶ TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 12. p.

⁷ A pecsét felirata: H·M·Vasarhelyi-Pecset 1823. Középiütt a város címere látható.

ünnepélyességgel, vallásos hittel készültek. Szemben a 18. századiakkal,⁸ latin kifejezés alig található bennük. Amelyeket mégis használtak, azok széles körben ismertek lehettek, illetve a magyarba beépültek: *testamentom, juss, contractus, eklesia, fundus, interest*. Az okiratok egyetlen ő-ző kifejezést tartalmaznak: *mindön*. A szép nyelvhasználatot, az olvasható írást a jegyzőknek köszönhetjük. A továbbiakban az egyes végrendeletek rövid tartalmát, majd ezekhez kapcsolódóan néhány gondolatot kívánok ismertetni.

I.

1. Az 1826. április 3-án kelt, 916. szám alatt lajstromozott *végső rendelést* Nyerges János módosnak tekinthető jobbágy hozta halála előtt megközelítőleg 3 hónappal. Nős, több gyermekes, ingatlanokkal, ingókkal, aktívumokkal, passzívumokkal rendelkező személyként számos intézkedést kellett hoznia. Házában változatlanul a neje, Pója Ilona lakjon, amíg a végrendelező nevét viseli. A feleség halála után János és András fia *egyenlő jussón*, egyenlő arányban örökölje. A testálónak 140 *útból* álló szőlőjét a feleség *feliből*, vagyis a termés feléért műveltesse, akár fiaival, akár mással. A házastárs halála után 111 út Jánosé, 29 pedig Andrásé legyen. Az állatokat illetően következőképpen döntött: 42 szarvasmarhájából, 15 lovából a java, 30-at meghaladó juhállománya pedig teljes számban kerüljön eladásra. A vételár 5 hitelezőjével szemben fennálló, összesen 440 forint adóssága kifizetésére fordíttassék. A megmaradó pénz és az állatok fele a feleségé, negyede-negyede János és András fiaié legyen. Ami még hitvese halála után megmarad, az is legyen a két gyereké. A 6 fertályból álló *tanyai föld* a rajta levő *örökségekkel* szintén a két fiúé legyen azzal, hogy anyjukat holta napjáig kötelesek tisztességesen eltartani. A testamentumot tevő Ilona, Erzsók és Kata nevű lányát korábban már tisztességesen *kiházásította*, szarvasmarhákban is részesítette. Így nekik semmit nem hagy, kivéve azt, hogy Ilona kapjon egy borjút és egy süldőt. A református eklézsiára a végrendelező 10 váltócédula forintot hagyott. A testamentumból néhány mondat erejéig kívánok foglalkozni a tanyai földdel és a szőlővel.

Hódmezővásárhelyen a *belső telken* épített házhoz a külső gazdálkodás érdekében szervesen hozzátartozott a *szállás*, mely elsősorban szántót, kertet és rétet jelentett. Mindez a földesúré volt, azaz a földbirtokosé, a feudalizmus kori tartalomnak megfelelő tulajdonosi jogosítványokkal. Ezen a jobbágyot használati/haszonvételi jog illette meg. Így a jobbágy arról tulajdonképpen nem végrendelezhetett. A szállás azonban jelentette a földön végzett beruházást (különösen ház, istálló, ól) is, az ott fellelhető gazdasági eszközökkel együtt.

⁸TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 15. p.

Ezekről a felépítményekről és az ingóságokról viszont rendelkezhetett a jobbágy, ezek örökölhetőek voltak.⁹

Igaz ugyan, hogy Werbőczy István Hármaskönyve szerint a jobbágy csak szerzett vagyona feléről rendelkezhetett, de ezt a 18. századra kialakult szokásjogi szabályok megváltoztatták. A végrendelező jobbágy-parasztok tisztában voltak vele, hogy a föld tulajdonosa a földesúr, de a használati jog a jobbágyé, így az úrbéri telek haszonvételeéről már szabadon rendelkezhetett. Mindezzel összefüggésben, az ugyancsak Károlyi tulajdonban lévő szentesi uradalomban az örökhangyók tipikusan rögzítették, hogy úrbéri földjüket a méltóságos földes uraság kegyelméből bírják. A földesúri tulajdon mellett az úrbéres föld használati jogát mégis az örökösre hagyták – bízva az uradalom jóváhagyásában. A jobbágy munkájával és költségén létrejött tanyai felépítményt pedig a késő rendi szokásjog alkalmazói is nyilvánvalóan a jobbágy tulajdonának tekintették, vagyis örökíthető volt.¹⁰

Nyerges János végrendeletében a szállással lényegében azonos értelmű tanya kifejezés szerepel. Pontosabban egyrészt a tanyai föld, másrészt a rajta levő *örökségek*. A testáló tehát tisztában volt eltérő jogi helyzetükkel, mégis mind-egyiket testálta, mégpedig egyenlő jussal János és András fiára. Vagyis szinte úgy tűnik, mintha a szállási föld is a végrendelezés tárgya lenne. Ez a nem gyakori forma, szóhasználat azonban nem lehet meglepő a jogi helyzetet illetően. Akkor sem, ha hasonlóan kevésbé karakterisztikus volt a hódmezővásárhelyi Kenéz Mihály 1751. évi testamentuma.¹¹ Nem fogalmaztak ugyan olyan karakterisztikusan, mint a szentesi végrendeletek. Viszont kifejezte ez a szóhasználat azt is, hogy a jobbágy mennyire kötődött a földhöz.

Nyerges János végrendeletében más a helyzet a *szőlőnél*. Nincs ugyanis különbségtétel a szőlőföld és a rajta található növényzet között. Egyszerűen intézkedik, hogy a 140 útból álló szőlő miként fog majd megoszlan a fiai között. Ez volt a gyakorlat mind Hódmezővásárhelyen, mind Szentesen. Ugyanis a szőlővel a jobbágyok, szinte mint sajátjukkal rendelkezettek: adták-vették, végrendelezettek róla, örökölték. A szőlő, mint nagy befektetést és intenzív munkát kívánó, jelentős értékű vagyontárgy helyileg és jogilag egyaránt elkülönült az úrbéres telektől. Az is gyakori volt, hogy a testáló nem tartotta szükségesnek a szőlő pontos fekvését meghatározni, sőt a szomszédokat sem említette meg.¹²

2. Az 1826. május 3-án kelt, 917. szám alatt lajstromozott végrendeletet Szilágyi János tette, aki elszegényedett jobbágy, netán lakházaz zsellér lehetett.

⁹ TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 202–203, 211. p.

¹⁰ HOMOKI-NAGY 2018. 69–71. p.

¹¹ TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 312–313. p.

¹² Uo. 230–231. p.; HOMOKI-NAGY 2018. 84–87. p.

Két házasságot kötött, második felesége még élt. A testáló a lakóházát, továbbá a Kenyereháta nevű határrészben fekvő 68 útnyi szőlőjét, végül minden más vagyontárgyát első házasságából származó fiának, Jánosnak hagyta. Indoklásul rögzítette, hogy a vele együtt lakó fia és ennek felesége viseli és fogja viselni gondját. Bár felesége, Hös Sára már 3 éve elhagyta, neki mégis *rendel hagyományként* 25 váltócédula forintot, hogy azután „semmi keresete ne lehessen”. (Gyanítható, hogy a végrendelet az elillanó asszony miatt született.) A református árva deákokra 3 forintot hagyott. A végrendelet kapcsán néhány mondatot a lakóhásról lehet írni.

A hódmezővásárhelyi nép vagyonának középpontjában a *városi ház* állott, rendszerint melléképületekkel. A belső telket a lakóház, az udvar és a kert jelentette. A telek területe a földesúr tulajdonát képezte, a jobbágy csak használta. A telekre házat építeni, azt eladni-venni csak földesúri engedéllyel lehetett.¹³ Mind Vásárhelyen, mind Szentesen tehát a végrendeletek egyik meghatározó része volt a ház, melyet a jobbágy épített. Ebből következően a tulajdonát képezte, erről végrendelkezhetett.¹⁴ Egyértelmű, hogy a ház a jobbágy tulajdona volt, de a belső telek egészét is annak érezte.

Szilágyi János a lakóházát annyira a magáénak és örökíthetőnek tekintette, hogy nem tartotta szükségesnek annak eredetéről szólni. Ugyancsak szükségtelennek vélte az alatta lévő telek, a beltelek megemlítését. Úgy gondolhatta, az öröklődik a házzal együtt.

A *szülői házat* a magyarságnál széles körben, általában a *legfiatalabb fiú* kapta, a szülő(k) eltartási kötelezettségével. Szilágyi Jánosnak valószínűleg egy fia volt, ő örökölt, de a végrendelet, illetve a jogszokás alapján rá várt az örökhagyóról való gondoskodás. Özv. Olasz Péterné 1829-ben kelt, alább ismertetésre kerülő végrendelete értelmében a három fiú közül szintén a legkisebb maradt a házban a szülőkkel, végül csak az özvegygel, akinek *gondját viselte*.

3. 1826. június 26-án kelt Polyák Tóth István testamentuma, mely a 919. lajstromszámot kapta. A végrendelkező vélhetően özvegy emberként 8 leszármazottjával kapcsolatban intézkedett. Valószínűleg tehetősebb jobbágy volt, aki József és István fiának korábban már javai tekintélyes részét átadta, őket ezen túl is *kielégítette*; míg Erzsébet, Katalin és Rozália lányát tisztességesen *kiházásította*. Nevezettekre így semmit nem kívánt hagyni. Márton, Péter és Ferenc fia azonban vagyonából a végrendelkezésig még nem kapott, így őket *egyenlő jussal átallyában való örökössé*, azaz egyenlő arányban általános örökössé tette. Az örökség tárgya két lakóház, a szállási épületek, állatai és nem részletezett más javai voltak. A három örököst terhelte ugyanakkor a testáló

¹³ TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 190–195. p.

¹⁴ HOMOKI-NAGY 2018. 77–78. p.

800 forintnyi adósságának kifizetése. A végrendelet tartalmára figyelemmel az anyagi kielégítésről és a kiházasításról kívánok szólni.

Hazánkban a nép körében élő jogszokások szerint a szülők (elsősorban az apa) még életükben is juttathattak a vagyonukból leszármazottaiknak. Ennek egyik, gyakori formája volt a fiúk vagyoni kielégítése. Lehetett ez részleges és teljes. Alkalmául szolgálhatott a házasságkötés, vagy más esemény, így az új házasság első gyermekének megszületése. Gyakran házasságkötésük sorrendjében jutottak a fiúk az őket illető vagyoni részhez. Általában a legidősebb legelőször, a fiatalabbak pedig életkoruk szerint. A teljesen kielégített fiú újabb, további igénnyel nem léphetett fel.¹⁵ A mindennapi életben természetesen nem csak tiszta formák léteztek. A szülők lehet, hogy gyermekeik közül egyeseket vagyoniul kielégítettek, másokat nem. Polyák Tóth István testamentuma is ilyen életviszonyokról szól, azokra hoz intézkedést. A kielégítettek a jogszokásnak megfelelően végrendeletileg nem örökölnek, csak a további fiúk.

A kiházasítást a lány apjától, vagy attól kapta, akinek családai oltalma alatt állt. Tárgyai rendszerint női ruhákból és a háztartáshoz szükséges más ingóságokból álltak össze. A kiházasításhoz tartozó dolgok a házasság alatt, illetve megszűntével sajátos jogi helyzetűek voltak.¹⁶ A kiházasítás tekinthető a lány vagyoni kielégítésének. Ez az intézmény már a Hármaskönyvben biztosította a lehetőséget arra, hogy a fiúk a vagyonból többet kapjanak, mint a leányok.¹⁷

Mind a nemesi jogban, mind a jobbágyok körében általános szabály volt, hogy a leányokat tisztességesen ki kell házasítani. Ilyen módon, ha a leányok megkapták hozományukat, apjuk hagyatékából nem örököltek. Szentesen ennek jegyében az örökhagyók végrendeletükben csak utaltak a kiházasítás tényére, a lányra örökrészt nem hagytak.¹⁸ Vásárhelyen a leányok kiházasítás címén a szerzeményi vagyonból kaptak általában csekély értékű tárgyakat. A szülők halálakor pedig meg kellett elégedniük néhány jószággal.¹⁹

Polyák Tóth István is beérte rendeletében azzal, hogy pusztán a tisztességes kiházasításra utalt. A lányok nem is nagyon számíthattak a helyi jogszokás alapján többre. Ezt jelzi az is, hogy 1829. január 4-én, a testamentum felnyitásánál és felolvasásánál nem is jelentek meg. Csak a fiúk (István, József, Márton és Péter) voltak ott. Igaz, József és István csak csalódhatott.

4. Az 1829. augusztus 24-én kelt, 989. számú testamentumot Zsódos Ilona, özv. Olasz Péterné hozta, halála előtt 11 esztendővel. A végrendelet tartalmazza, hogy a férje 3 fiúknak (Márton, Péter, István) az őket illető vagyoni részt

¹⁵ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 1981. 715. p.

¹⁶ MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007. 149. p.

¹⁷ WERBŐCZY István: *Hármaskönyve*. Budapest, 1897. 413–415. p. III. rész 29. cím 1. §.

¹⁸ HOMOKI-NAGY 2018. 124. p.

¹⁹ TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 270–271, 275. p.

kiadta. Így csak arról a vagyonról tehet rendelkezést, melyet az *osztály* alkalmazásával férjével együtt saját eltartásukra *kivettek*, azaz visszatartottak. Mindez, és amit a két fiútestvér *elválása* óta István fiúkkal együtt szereztek, legyen a vele lakó több esztendő óta gondját viselő István fiáé. Az özvegy azonban hagyományt is rendelt: István a két bátyjának és Anna nevű, férjezett nőtestvérének adjon egy-egy tavalyi borjút. Ennél többet a testvérek semmi szín alatt nem követelhetnek Istvántól. Az özvegy külön pontban, részletes felsorolással rendelkezett *ágybéli* és *ládabeli* holmijairól. A „házánál tartott”, vélhetően neki segítő /szolgáló lánynak, Bajnotzi Annának 4, saját lányának, Olasz Annának 9 dolgot hagyott azzal, hogy a többi Istváné legyen. Pénzbeli hagyományban részesült külön-külön: a református egyház, a református diákság és a református iskolánál lévő szolgálgyerek. A végrendeletből a legifjabb fiú öröklését és az ágybéli, ládabeli dolgok örökítését kívánom kiemelni.

A testamentumból az vezethető le, hogy a legfiatalabb fiú, István kapta a vagyomból a legtöbbet. Apja még életében kiadta neki a maga részét, örökölte a szülők visszatartott vagyonát, illetve azt, amit velük közösen szerzett. Feltehetően a házat is, melyben anyjával együtt lakott, valamint egyes textíliákat. Ennek ellenében ő gondoskodott a szülőkről, *kiadta a hagyományt* testvéreinek, továbbá Bajnotzi Annának és a megjelölt reformátusságnak. A legfiatalabb/legkisebb fiú illetén helyzete részben a nemesek körében élő szabály jobbágyok közötti alkalmazásából következett. Mind Szentesen, mind Vásárhelyen gyakorlatban volt ez.²⁰ A jogszokás szerte az országban 1840, illetve 1848 után is továbbélt a jobbágyok és utódaik körében.

Özv. Olasz Péterné ágybéli és ládabeli tárgyait, amelyek főleg textíliák és ruhák voltak, döntően nők, elsősorban a lánya örökölte. Egy 1796-ban kelt vásárhelyi végrendelet szerint is az „ágybéli és ládabéli ruhák” lényegében a testáló 3 lányának és egy lányunokájának jutottak. Szentesen a nők által készített végrendeletekben játszottak jelentős szerepet a nők részére szolgáló házi eszközök és ruhaneműek. Gyakori volt részletes felsorolásuk.²¹ Jogszokásként országunkban a parasztságnál a 20. század közepéig általános volt, hogy az elhunyt anya ruháit, ágyneműit, más textíliáit nők, elsősorban lányai, másodsorban unokái, menyei örökölték.

5. Kis Takáts Katalin, néhai Illés György özvegye, 1829. október 3-án tette meg végrendeletét, melyet a 991-es szám alatt lajstromoztak. A testáló egyrészt arról a vagyonról intézkedett, melyet házasságkötésekor férjéhez vitt; másrészt arról, melyet társával, annak életében közösen szerzett. A végső intézkedésben leszármazottokról és ingatlanokról nem tett említést. Hagyományrendelés

²⁰ TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 273. p.; HOMOKI-NAGY 2018. 101. p.

²¹ TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 378. p.; HOMOKI-NAGY 2018. 93–94. p.

történt benne pénz és egyéb ingóságok tekintetében. Az összesen 670 váltócédula forintnyi hagyományban 7 természetes személy és 6 szervezet, illetve csoport részesült, 5 és 150 forint közötti mértékben. Legelőször gróf Károlyi uraság kapott hagyományként 50 forintot, azután a római katolikus, a református, görögkeleti és lutheránus eklézsia 50-30 forintot. Külön-külön kaptak a katolikus és a református koldusok 10, illetve 5 forintot. A további pénzbeli hagyományban részesített személyek az örökhagyó rokonai voltak: két nőtestvére (a házas Zsuzsanna és a hajadon Erzsébet), egy fiú testvére, a nő Imre. Kis Takáts Katalin rendelt még pénzbeli hagyományt a nőtestvér két lányának, és a fiú testvér fiának is. Az ingóságokról úgy rendelkezett, hogy hajadon testvéreinek hagyja ágyneműjét, fiókos subladját és 4 karosszékét; másik lánytestvére nagyobbik lányának a zöld pohárszék alját. A képeken nőtestvérei egyenlően osztozzanak. Az alábbiakban néhány gondolatot a *hagyományrendelésről* kívánok megosztani.

A kizárólag hagyományt tartalmazó végintézkedés a kései feudalizmus idején és a későbbi jogban is érvényes végrendeletnek minősült. Jelen esetben első helyen áll a testálóhoz képest mérhetetlenül gazdag földesúr, gróf Károlyi részére történt hagyományozás. Ez úgy Hódmezővásárhelyen a korábbiakban, mint Szentesen a 19. században gyakorlat volt.²² Azon túl, hogy elvárás lehetett a földbirtokos részéről, az is szerepet játszott, hogy a testáló ilyen módon kívánta elnyerni a gróf jóindulatát a végrendelet végrehajtása körül. Kis Takáts Katalinnak vélhetően leszármazottai nem voltak, de leánytestvérei a mezővárosban éltek. (Fiútestvére a Veszprém megyei Devecseren.)

A végrendelezők hagyományt Vásárhelyen is, Szentesen is leggyakrabban az egyházak javára tettek. Részben már temetésükre is gondolva, elsősorban saját egyházuk javára, de gyakran más felekezet eklézsijának is. Esetenként az egyház által fenntartott iskolák, az ide kapcsolódó diákok, árvák, koldusok részére. Feltehető, hogy a szegényebbek sokszor vagyoni állapotukhoz képest többet hagytak, mint a módosak.²³

Kis Takáts Katalin 4 egyháznak is juttatott, azon túl 2 felekezet koldusainak. Azt mondhatni természetes, hogy közelebbi, távolabbi hozzátartozóiról sem feledkezett meg. A hagyományrendelések az általános gyakorlatnak megfelelően röviden, határozottan, pontosan, esetenként tömondatokban történtek. Az özvegy a végrendelezés után csaknem két év múltával hunyt el. A testamentum felnyitásánál és felolvasásánál egyedül férjezett testvére, Kmetko Józsefné Kis Takáts Zsuzsanna jelent meg. Egyébként a korábbi 4 testamentum mindegyike tartalmazott hagyományrendelést.

²² TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 250. p.; HOMOKI-NAGY 2018. 128. p.

²³ TÁRKÁNY SZÜCS 1961. 250–251. p.; HOMOKI-NAGY 2018. 126–127. p.

II.

Más irányú kutatásaim során volt alkalmam tanulmányozni néhány végrendeletet és osztályos egyezséget, melyek 1772 és 1836 között keletkeztek Kecskemét mezővárosban. Vagyis egy alföldi, a másik kettőhöz némileg hasonló jogi helyzetű településen. Mégpedig Petőfi Sándor édesanyja, Hruz Mária kecskeméti rokonsága körében. Formai és tartalmi tekintetben ezek több hasonlóságot mutatnak a vásárhelyiekkel és a szentesiekkel. Így mindenekelőtt a város kiküldöttjei előtt tett, a nótárius által szövegezett okiratok révén. A jognyilatkozatokban pedig érvényesült a korabeli szokásjog és jogszokás: a fiú leszármazott(ak) előnyben részesítése, általános örökössé nevezése, a lányoknak a kiházasítással való vagyoni kielégítése és a különböző felekezeteknek tett hagyomány.²⁴

Nagy Janka Teodóra az 1781 és 1821 közötti időszaknak Makó mezővárosban rögzített, különböző jogterületekhez tartozó ügyeit, jogvitáit, ítéleteit dolgozta fel a „Mindennapi jegyzőkönyvek” alapján. Publikációjában érint néhány örökösödési ügyet, köztük végrendeletet. Itt is van több, az említett mezővárosokéval összevethető formai és tartalmi hasonlóság.²⁵

III.

Összegzésként néhány következtetés, mely az eddigiekből leszűrhető.

1. Az általam vizsgált öt, 19. századi végrendelet szervesen illeszkedik Hódmezővásárhely korábbi, 18. századi gyakorlatához. Térben távolabb tekintve pedig nagy hasonlóságot mutat Szentes mezővárosáéhoz, ott a 19. század elején alkalmazott írott joghoz és jogszokásokhoz. (Feltételezhetően mindez bővíthető Kecskemét mezővárosra, vagy szélesebb körre, mindenekelőtt az Alföld mezővárosaira.) Vagyis a végrendeletek tekintetében néhány adalékkal tudtam hozzájárulni ahhoz, amit már elsősorban Homoki-Nagy Mária és Nagy Janka Teodóra rögzített.²⁶ A fennmaradt forrásoknak köszönhetően az alföldi, különösen a dél-alföldi mezővárosok jogtörténetében számos azonosság, hasonlóság lelhető fel.

²⁴ GELENCSÉR József: *Népi jogélet a Káli-medencében*. Székesfehérvár, 2019. 415–420. p.

²⁵ NAGY Janka Teodóra: *Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821)*. *Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előfordult ügyes bajos állapotokról*. Szekszárd, 2012. 139–148. p.

²⁶ Uo. 16–19. p. és az ott hivatkozott irodalom.

2. Visszatérve a szűkebb körre. Hódmezővásárhelyen és Szentesen általános gyakorlat volt a közrendelet készítése a 18. század második és a 19. század első felében. A testálás a város kiküldött hites személyei előtt történt. Írásba foglalását közérthető magyar nyelven, némileg emelkedett stílusban a jegyző végezte. A végrendelezés során a testálók a településeken egymáshoz igen közeli megoldásokkal éltek, hasonló jogintézményeket alkalmaztak.

Az említett településeken a mezőváros és a földesúr egymáshoz való viszonya részben különbözött egymástól, és az említett időhatárokon belül is változott, de ez a végrendeletek tartalmát, formuláit, megoldásait csak mérsékelten befolyásolta. A meghatározóak a feudalizmus korában az 1715. évi tc., a szokásjog és a helyi jogszokások voltak. A jogszokások azonban a későbbiekben is tovább élhettek.

Horváth József*

**„... CUM SOLEMNITATIBUS
CONSUETIS”**

**A KORA ÚJKORI VÉGRENDELETEK
ÜNNEPÉLYESSÉGÉNEK
FONTOSABB ELEMEIRŐL**

A kora-újkori és újkori jogi dokumentumok ünnepélyességével, annak szakrális elemeivel Kajtár István professzor úr számos tanulmányában foglalkozott.¹ Többször vizsgálta e szempontból a végrendeleteket is, néhányszor az általam közzétett három kötetnyi 17. századi győri testamentumból² is idézve példákat – különösen a kezdő fohászokból, valamint a lélek sorsáról tett intézkedésekből válogatva.³

Jelen tanulmányomban – tisztelegve Professzor Úr emléke előtt – a 17–18. századból eddig általam tanulmányozott mintegy kétezer győri testamentumot szeretném e szempontból alaposabb vizsgálat alá venni. A korábbi évszázadok gyakorlatának áttekintése után elemzésem főként az alábbi kérdésekre irányul:

- Megfigyelhetők-e jelentősebb változások az ünnepélyesség elemeiben a vizsgált mintegy két évszázadon belül?
- Milyen mértékben tér el egymástól e téren az egyes felekezetek gyakorlata?

* Horváth József igazgatóhelyettes, Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, Győr.

¹ Lásd pl.: KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe* (Institutiones Iuris). Budapest–Pécs, 2004.; Uő: *Jogi kultúra, processusok, rituálék és szimbólumok* (szerk.: MEZEY Barna) (Bibliotheca Iuridica. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai: Acta Congressuum 14). Budapest, 2006.; Uő: *Jogi kultúrtörténeti szövegek a tradíció és a modern határán*. In MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből* (Jogi Kari Tudomány 1). Budapest, 2009. 47–62. p.

² HORVÁTH József: *Győri végrendeletek a 17. századból*. I–III. Győr, 1995–1997.

³ KAJTÁR István: Szakrális elemek a jogi kultúrtörténetben. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás* I–II. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Szakkönyvtár 2). Szekszárd, 2016. I. köt. 197., 200–201. p.

- A különböző – magyar, latin, német – nyelvű források ezen elemei tükörfordításai-e egymásnak vagy eltérő sajátosságokat mutatnak?
- Mennyiben „üt át” a testálók egyéni hangja a formulákon?
- Megfigyelhető-e lényegesebb különbség a győri, illetve a környező falvakban, mezővárosokban készült végrendeletek ünnepélyessége között?

Az előző évszázadok gyakorlatáról

A késő középkori Magyarországról két város végrendelezési gyakorlatát ismerjük alaposabban: Sopron, illetve Pozsony egykori lakóinak testamentumaiból készült eddig nagyobb terjedelmű publikáció. Az előbbi forrásközlés Házi Jenő soproni főlevéltáros nevéhez fűződik, aki 1930–1931-ben 314 darab soproni testamentumot tett teljes szövegével közzé az 1526 előtti időszakból.⁴ A kötetek tanulmányozása után megállapíthatjuk, hogy a végrendelet készítéséről 1418-ban kiadott városi szabályrendelet az alaki kellékekről egyáltalán nem rendelkezik.⁵ A lélek sorsáról az első rövid rendelkezést – „*Primo commendo animam meam Deo*” – 1477-ből fedezhetjük fel;⁶ míg az első invocatiokat 1481-ben vetették papírra, „*In dem namen der heiligenn vnd vngetailten dryualtigkeit Amen*”, illetve „*In nomine domini Amen*” alakban – ez utóbbit is német nyelvű végrendeletek élén.⁷ A fohászok léte ettől kezdve általánosnak mondható; 1482-ben pedig már „kiteljesedett formában” – „*In dem namen der Heyling vnd vngetaylten driualtigkchaytt, gott des Vatters, gott des sons, gott der heyling gelyszs*” – is találkozhatunk megfogalmazásával.⁸

A soproninál is jelentősebb mennyiségű késő középkori testamentumot publikált Pozsonyból Majorossy Judit és Szende Katalin,⁹ az utóbbi által korábban már – főként a tárgyi kultúra szempontjából – elemzett¹⁰ 1529 előtti dokumentumokat közzétéve. Ez utóbbiak formai elemeit vizsgálva láthatjuk, hogy az invocatio az 1450-es évek közepétől kezd felbukkanni a forrásokban,

⁴ HÁZI Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. II. rész 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930.; Uő: *Sopron szabad királyi város története*. II. rész 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron, 1931.

⁵ HÁZI 1930. 159–160. p.

⁶ Uo. 190.

⁷ Uo. 194., 197.

⁸ Uo. 204.

⁹ MAJOROSSY Judit – SZENDE Katalin: *Das Pressburger Protocollum Testamentorum*. I. 1410–1487 (Fontes Rerum Austriacarum. 3. Abt. Fontes Iuris 21). Wien–Köln–Weimar, 2010.; Uők: *Das Pressburger Protocollum Testamentorum*. II. 1487–1529 (Fontes Rerum Austriacarum. 3. Abt. Fontes Iuris 21). Wien–Köln–Weimar, 2014.

¹⁰ SZENDE Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen* (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32). Budapest, 2004.

előbb „*In nomine Domini*” formában a német nyelvű végrendeletekben is,¹¹ de az 1480-as évek elejétől már az „*In Gottes Namen*” fordul elő gyakrabban,¹² 1500 táján pedig már bonyolultabb megfogalmazásokkal is találkozunk, melyekben a Szentháromsághoz, Szűz Máriához, esetleg szentekhez is fohászkozik anyanyelvén a testáló.¹³

A 16. századi testamentumok vizsgálata terén – jelen előadásom témája szempontjából – három kutatóra mindenképpen szükséges utalnom. Tózsza Rigó Attila a 16. század középső évtizedeiből fennmaradt pozsonyi, illetve bécsi végrendeleteket elemezve kutatta a reformációnak a polgári végrendelezésre gyakorolt hatását, és hívta fel a figyelmet arra, hogy a testamentumok nyelvezete is fontos adalékokkal szolgálhat a testáló felekezeti hovatartozásának megállapításához.¹⁴ Utalt viszont arra is, hogy a kegyes hagyományok elemzése segítheti leginkább a felekezeti identitás szétválasztását, mivel a 16. századi, evangélikusok által készített végrendeletek formakincse sok mindenben egyezett a katolikusokéval – például az evangélikus testálók is fohászkoztak a Szentháromsághoz.¹⁵ Ez utóbbira számos példát találhatunk a 16. század végi, 17. századi soproni evangélikus végrendeletekben is: „*In dem Nahmen der Heiligen Dreyainigkeit, Gottes Vatters, Sohns und Heiligen Geistes, Amen*” – olvashatjuk például Melchior Klein német iskolamester özvegyének, Katalin asszonynak 1584-ben kelt utolsó rendelkezésének élén, miként tucatnyi más soproni testamentumban is.¹⁶

Az említett német nyelvű források mellett érdemes tanulmányoznunk a 16. századból publikált magyar nyelvű testamentumokat is. A Németh Gábor által közzétett 90 darab, az 1540-es évektől kezdődő másfél évszázadot átívelő nagyszombati végrendelet¹⁷ jól mutatja a magyar nyelvű végakaratok ünnepléességének változásait, az összehasonlítás lehetőségeit is biztosítva győri forrásaink ez irányú elemzésekor.

¹¹ MAJOROSSY – SZENDE 2010. 415., 455. p. stb.

¹² Uo. 418. 452. 481. p.; MAJOROSSY – SZENDE 2014. 185., 187., 433. p.

¹³ MAJOROSSY – SZENDE 2014. 180., 184., 432., 440. p.

¹⁴ TÓZSA RIGÓ Attila: A reformáció hatásai a polgári végrendelezés gyakorlatára, pozsonyi és bécsi források alapján. *Egyháztörténeti Szemle*, (13) 2012. 4. sz. 39–57. p.

¹⁵ E megállapítását egyetértően idézi DOMINKOVITS Péter: Sopron város kora újkori végrendeleteiről, különös tekintettel az evangélikus felekezethez tartozók végakarataira. *Soproni Szemle*, (72) 2018. 3. sz. 248–251. 249. p.

¹⁶ DOMINKOVITS Péter – D. SZAKÁCS Anita: *Adalékok és források a soproni evangélikus városvezető és szellemi elit 17–18. századi társadalomtörténeti kutatásához, végrendeletek. Angaben und Quellen zur Gesellschaftsforschung der Ödenburger evangelischen stadtleitenden und geistigen Elite des 17–18. Jahrhunderts, Testamente*. Sopron, 2018. 40., 41., 44., 58., 62. p. stb.

¹⁷ NÉMETH GÁBOR: *Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból* (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta. A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai). Budapest, 1995.

Az említett kiadványokban közzétett dokumentumok egyértelműen igazolják Tárkány Szücs Ernő azon megállapítását, hogy a végrendeletek a középkori oklevelek szerkezetét követik hármas tagolásukkal, miként az élükön álló invocatioval is.¹⁸ A testamentumok legfontosabb kellékének az ünnepélyes körülmények között történő megalkotást tartották. Erre utal III. Ferdinánd 1638. évi decretumának tanulmányom címében idézett kitétele: csak olyan végrendeleteknek szabad helyt adni, amelyek a szokott ünnepélyességgel („*cum solemnitatibus consuetis*”) készültek. Nézzük tehát, hogyan jelennek meg az ünnepélyesség kellékei a 17–18. századi győri és környékbeli végrendeletekben!

A kora újkori győri testamentumokról

Eddigi kutatásaim során a győri levéltárakban 1037 darab 17. századi végrendeletet tanulmányozhattam, melyek közül 896 magyar, 72 latin, 68 német, egy pedig olasz nyelven készült. Közülük 967 darab volt győri keltezésű, melyek együttesen 880 győri polgár utolsó akaratát őrizték meg az utókornak; ezek közül 841 a magyar, 126 az idegen nyelvűek száma – azaz forrásaink 87%-a magyar nyelven maradt fenn.¹⁹ Ezzel szemben a 18. századra lényegesen megnő a német nyelvű testamentumok száma, ekkor már csaknem felét teszi ki az összesnek; a latin nyelv használata viszont már az egyházi személyek között sem általános – közülük is többen magyarul testálnak.

A másik szempont, amelyre feltétlenül utalnom kell: forrásaink mintegy négyötöd része korabeli másolatban maradt fenn.²⁰ Erre mindenképpen érdemes figyelni, hiszen nem lehetünk biztosak abban, hogy a testamentum valamely hiányzó eleme nem éppen a másolás során maradt-e le.

Az alábbiakban először a forrásaink élén olvasható invocatiokat igyekszem alaposabb elemzés alá venni, majd a bevezető rész ünnepélyességre utaló elemeit, valamint a lélek sorsáról tett intézkedéseket; végezetül pedig szeretnék utalni néhány, általam fontosnak ítélt szempontra is.

¹⁸ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Vásárhelyi testamentumok*. Budapest, 1961. 150–151. p.; Uő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 1981. 735. p. A középkori oklevelek szerkezetéről részletesebben lásd ÉRSZEGI Géza: *Oklevéltan*. In KÁLLAY István (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, 1986. 12–28, 15–18. p.

¹⁹ HORVÁTH József: *Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században*. Győr, 2017. 41. p.

²⁰ Uo. 26–30. p.

Invocatio

Miként a középkori oklevelek, úgy a 17. századi győri testamentumok többsége is egy segélykérő fohással kezdődik. Ez Győrött mindig szöveges fohász – a nagyszombati végrendeletek némelyikének élén („invocatio Symbolika”-ként) látható kereszt²¹ itt egyszer sem fordul elő – és soha nem rövidítés (erre a soproni anyagban találhatunk példákat²²). A 17. század elején a magyar nyelvű testamentumok többségének élén is latin nyelvű fohászt olvashatunk, leginkább „*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen*” megfogalmazásban,²³ vagy ennek bővített változataként az „*In nomine sanctae et indiuiduae trinitatis, Patris et filii et spiritus Sancti Amen*” formában.²⁴ Ettől lényegesebben eltérő formulával csak ritkán találkozhatunk; így például Petess Péter 1677-ben kelt utolsó rendelkezésének élén az „*Omnia ad Majorem Dei Gloriam et B[eatae] V[irginis] Mariae*” olvasható.²⁵ Érdekességként említhetem, hogy amíg Nagyszombatban az 1600-as évek elejétől a magyar nyelvű testamentumok élén már alig található latinul megfogalmazott invocatio,²⁶ addig Győrött az az 1650-es évekig még rendszeresnek mondható.

Ha magyar nyelvű a fohász, úgy kezdetben többnyire „*Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében Amen*” olvasható a végrendeletek élén. Később ez kiegészül a Szentháromságra történő utalással: „*Az megh osolhatatlan Szent haromszagnak Attia Fiu es Sent lélek Istennek Neueben Amen*” – ahogy azt Leher János 1638-ban kelt utolsó rendelkezésének élén olvashatjuk.²⁷

A 18. századra azután lényegesen megváltozik a nyelvi arány. Latin nyelvű fohászokkal már szinte csak egyházi személyek e nyelven készített testamentumaiban találkozhatunk, ezek viszont valamivel ünnepélyesebbek az előző évszázadban használtaknál. Bolodár Ferenc lébényi plébános például 1779-ben így kezdi utolsó rendelkezését: „*In nomine S[ancti]s[si]mae atq[ue] indiuiduae Trinitatis, Patris [et] Filii, [et] Spiritus Sancti Amen*”.²⁸ A magyar nyelvű végrendeletek élén többnyire a már fentebb idézett megfogalmazás áll, esetenként kiegészítve, Antalovics Csizmadia Jakabnál 1729-ben például így: „*Dicsirtessék a' Jesus Christus. Atyának, Fiúnak, és Szent Lélek Istennek nevében Amen*”.²⁹

²¹ Vö.: NÉMETH 1995. 47. 65.74. p.

²² DOMINKOVITS – D. SZAKÁCS 2018. 141. 160. p.

²³ Vö.: Győr Megyei Jogú Város Levéltára (a továbbiakban: GYVL), Végrendeletek, Lad. 1., No. 8., 12., 17., 19.; HORVÁTH 1995–1997, I. köt. 78. 80. 81. p. stb.

²⁴ GYVL, Lad. 1., No. 22.

²⁵ HORVÁTH 1995–1997. III. 107. p.

²⁶ Vö.: NÉMETH 1995.

²⁷ HORVÁTH 1995–1997. II. 58. p.

²⁸ HORVÁTH József: Lébényi plébánosok hagyatékai a 18–19. század fordulóján (Kísérlet egy irategyüttes elemzési lehetőségeinek bemutatására). *Arrabona*, (39) 2001. 1–2. sz. 357. p.

²⁹ GYVL, Végrendeletek Másolatí Könyve (a továbbiakban: VMK), 2. köt. 114. p.

A német nyelvű források nyitó fohásza tartalmában szinte megegyezik, csupán apróbb fogalmazásbeli eltéréseket figyelhetünk meg. Johann Gerhardt Mulartz 1754-ben az *„In Nahmen der Allerheiligsten dreyfaltigkeit, Gottes Vatters, Gottes Sohnß, und Gottes heyligen Geistes Amen”* fohással indítja utolsó rendelését, hasonlóan az ugyanezen évben testáló Andreas Queiserhez;³⁰ míg Maria Koppendorfferin csak annyiban tér el ettől, hogy a *„dreyfaltigkeit”* helyén *„drey Einigkeit”* áll a szövegben – miként Georg Ekkendorffer és felesége 1751-ben készült közös végakarataiban is.³¹

A szinte formulaként ismétlődő fohászokat olvasva felmerülhet bennünk a kérdés: mennyiben tükrözik ezek a testáló saját gondolatvilágát, illetve mennyiben a lejegyző személy műveltségét? Bizonyos esetekben az utóbbira gyanakodhatunk: a győri káptalan jobbágyaként 1600-ban a Sopron megyei Káptalanvisen végrendelkező Toth Mátyás például aligha maga diktálta az *„In nomine patris et filii et spiritus sancti Amen”* mondatot – ez sokkal inkább a testamentumot lejegyző Péter pap visi plébános deákos műveltségét dicsérheti.³² Vannak viszont példák az ellenkezőjére is: Zapanfezeo András 1630-ban saját kezűleg papírra vetett, *„Attianak es Fiunak es Szenth Lelek Istennek neuében ayanlom az Istennek az en Lelkemeth az földnek giomraban az en testemeth”* mondattal indított utolsó akarata³³ bizonyosan ezek közé sorolható.

A testálás indítékairól

A kora újkori győri végrendelkezők nagyobb része – egy rövid bemutatkozás után – fontosnak tartotta leírni azt is, miért tartja szükségesnek a testálást. A mentalitástörténeti szempontból is fontos, ünnepélyes nyelvezete miatt jelen témánk szempontjából sem érdektelen, szebbnél szebb megfogalmazások közül csupán egyet-kettőt idézhetek; de talán ezekből is levonható néhány tanulság.

Amire mindenképpen érdemes figyelnünk: kimutatható-e lényeges különbség a eltérő felekezetekhez tartozók érvelésében? Mivel a korabeli győri testamentumok *„expressis verbis”* nem közlik készítőjük felekezeti hovatartozását, a kegyes hagyományok mellett utolsó akaratauk nyelvezete lehet *„árulkodó”* e tekintetben. Az előbbi megállapítás alól kivételnek csupán *„Az Sz Haromságnak Nevében Amen”* invocatioval kezdődő testamentumokat tekinthetjük, melyek készítője egyházi személy. Az 1611-ben kényszerből Pataházán végrendelkező

³⁰ Uo. 133., 143. p.

³¹ Uo. 154., 149. p.

³² HORVÁTH 1995–1997., I. köt. 27. p.

³³ Uo. 129. p.

református prédikátor, Kecskeméti Sana Máté például így kezdi utolsó rendelkezését: „*En ... tuduan Halando uoltunknak bizonios renditt es hataratt, hogy lölkönket az mi teremteö és megh ualto istenönknek az ki teremtette vissontagh szent kezeibe kelletik aianlanunk...*”³⁴ Többen hivatkoznak arra, hogy a lélek csak a test halála által üdvözülhet: „... *tudván azt, hogy az testi halál által kölletik az örök életre jutnom*” – olvashatjuk például az 1652-ben Semberger Máté házastársaként testáló, valószínűleg evangélikus vallású Földesi Judit végrendeletében.³⁵

Mások halandó voltunk okára is utalnak, amint teszi azt például az 1642-ben módos kereskedőként végrendelező Czentner Farkas: „*minthogi az első Attianknak Vettke miat, az egész embery Nemzett az halandosagnak igaia ala vagion Vetettuen, es meg kel halny, enis eszen halandosagnak igaia alatt leuen; ...*”³⁶ Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy ugyanígy kezdi testamentumát – több más mellett – 1659-ben Béni János nagyprépost, valamint 1677-ben Berdoczi György kanonok is.³⁷

A 17. század közepétől már néhány „rácok” által készített testamentummal is találkozhatunk, melyeknek megfogalmazására külön is érdemes figyelniük. Legkorábbi példaként az 1657-ben Zambo Gábor özvegyeként testáló Rach Annát idézhetem: „*Elleöttem uiseltem szüntelen, az halalnak első Adam Atiantul reank szallot hatalmat, és el taposhátatlan, s tekintet nélkül fuitogato mérges fulankiat, s hogy annal semmi bizonios, de oraianal bizontalanb nem uolna; ...*”³⁸

A példákat még hosszan sorolhatnám a 17. századból is; ehelyett inkább két 18. századi megfogalmazást idézek. Az 1756-ban Kasza Benedek özvegyeként testáló Matkovics Erzsébet e szavakkal indítja utolsó rendelkezését: „*Valamint hogy az Felséges mindenható Ur Isten, Ezekiás királynak régenten meg izente, hogy az Házában rendelést tenne, mert meg kellene nékie halnyi; Ugy ezen mostanyi sulyos nyavalám által Engemet is emlékeztetett Eö Szent Felsége arul, hogy az én Életemnek vége közel vagyon, és nékem is, a minden Testnek uttyán el kelletik mennem; ...*” Azt hiszem, e veretes mondatok jól érzékeltetik az egyébként evangélikus vallású testáló műveltségét is, aki – és ez aligha véletlen – egy Bibliáról is rendelkezett, egyik még tanulmányait végző fiatal rokonára hagyva azt.³⁹

A másik indoklást Burza Konstantin görög kereskedő 1781-ben kelt végrendeletéből idézem, aki „*Az Sz Haromságnak Nevében Amen*” invocatioval

³⁴ GYVL, Végrendeletek, Lad. 1. No. 33.

³⁵ HORVÁTH 1995–1977. II. 170. p.

³⁶ Uo. 85. p.

³⁷ HORVÁTH 1995–1997. III. 55., 105. p.

³⁸ Uo. 44. p.

³⁹ GYVL, Végrendeletek, Lad. 2. No. 229.

kezdi, „A midőn a’ mi Esztendeink hirtelenebbek volnának az sebesen repülő nyílmal, a’ midőn repraesentálnám magamban azon onnét felől ki adatott el Kerülhetetlen Decretumot, Statutum omnibus hominibus mori; Én is nyomorgván ezen Siralomnak vőlgén és az Napnak immár majd majd el nyugovo Orajan talalkozvan” megfogalmazással folytatja utolsó rendelkezését, mely a Győrről élő görögkeleti vallást követő hívő emberek szimbólumrendszerébe is bepillantást enged.⁴⁰

A lélek sorsáról való rendelkezések

A testamentumok „tárgyalás” részének valószínűleg leginkább ünnepélyes megfogalmazású mondatait a lélek sorsáról való rendelkezések alkotják. Szinte minden végrendeletben találunk ilyen rendelkezést. „Elsőben lelkemet Istennek, testemet a földnek ajánlom” – ez a Jakustich Zeócs Mihályné 1616-ban kelt végakaratóból idézett mondat a legegyszerűbb megfogalmazások egyike; csaknem mindig „díszesebben” fogalmaznak ennél. Az 1610-ben Győr város bírójaként testáló Szeöch Benedek például ekképpen: „Legelsőben ajánlom az én lölkömet az én teremtő és megváltó Istenemnek, ki az ő drágalátos vérével megváltott engemet, az ő szent kezeiben és országában.”⁴¹

Erdemes megnéznünk közelebbről azt is, hogy pontosabban kinek ajánlják lelküket a testálók. Már csupán azért is, mert Kajtár István professzor úr éppen az általam közzétett győri végrendeletekből gyűjtött ki félszáznál több szakrális megnevezést.⁴² A legtöbben egyszerűen „az Istennek” ajánlják lelküket, akit többnyire különböző jelzőkkel illetnek. Mások Jézus Krisztusnak; az 1631-ben testáló Barbely István például „az Nazarethbely Jesus kezében” ajánlja az ő bűnös lelkét.⁴³ Koczis György 1650-ben „az Jehova Szent Vr Istennek”, az öt évvel később testáló Hantay Gáspárné „az Jehova Szent Istennek” rendeli lelkét – talán nem érdektelen megjegyezni, hogy mindkettő evangélikus vallásúak.⁴⁴ Mások a Szentháromságot nevezik meg rendelkezésükben: Jagoczych Péter például 1673-ban „azon telies Szent Haromsagh egy Istennek eő szent Fölsighinek” ajánlja lelkét.⁴⁵

Érdekességképpen két rendelkezést is említ meg. Az utolsó rendelkezését 1624-ben „az örökké áldandó és dicsérendő Istennek nevében” kezdő Miklos

⁴⁰ HORVÁTH József: Három győri „rác” végrendelet a XVIII. századból. *Arrabona*, (49) 2011. 2. sz. 70–71. p.

⁴¹ HORVÁTH 1995–1997. I. 104. p.

⁴² KAJTÁR 2016. 197. p.

⁴³ HORVÁTH 1995–1997. II. 13. p.

⁴⁴ Uo. 160. p., III. 17. p.

⁴⁵ GYEL, GYKHL, Felvallási jegyzőkönyvek 13. köt. 179. p.

János első rendelkezését szó szerint idézem: „*Hogy minekutánna az örök Isten lelkemet testemtül az halál által elváltasztandgya, akarom lelkömet az mindeneknek attyának Abrahamnak kebelében juttatni.*”⁴⁶ Testálónk – aki valószínűleg valamelyik protestáns felekezethez tartozott, hiszen egyik lányát Dániel prédikátor feleségeként említi – valószínűleg ismerhette Ábrahám történetét, és tudhatta, hogy a hívő ember Ábrahám kebelére tér meg.⁴⁷ Ábrahám neve egyébként egyszer említették még forrásainkban: az a Horvát Gáspár hagyja az ő bűnös lelkét „*Abraham Istennek kezében*”, akinek 1641-ben testvérébátyja által papírra vetett végrendelete alá a bemásolást végző személy az alábbi megjegyzést tette: „*Szep kis Testamentom iras Schola Mestertol, Paduaban tanolt.*”⁴⁸

A másik: vannak olyan testálók is, akik egyszerre több mennyei pártfogóra kívánják bírni lelküket. A legérdekesebb e szempontból az 1645-ben testáló Győrött élő nemesember, Egri Márton ez irányú rendelkezése: „*Elsőben ajánlom lölkömet az fölséges mindenható Istennek kezében. Az utan az En kegies Patronamnak az Boldogsagos Szüz Marianak, Zent Bertalannak, Zent Martonnak, Zent Christophnak, Patronusimnak, es qaz többinekis.*”⁴⁹ De idézhetem például nemes Maykouich Andrást is, aki lelkét Istennek, testét a Földnek ajánlja, „*és annak utána az Szepplőtelen Boldog Szüz Máriának és minden szenteknek érettem esedezések és imádságok alá ajánlom magamat*” – írja.⁵⁰

Az ünnepélyesség néhány további eleméről

A Tárkány Szücs Ernő által részletesebben ismertetett ünnepélyességi elemeket itt és most nem részletezve csupán a testamentumok nyelvezetéről szólnék még röviden. E tekintetben fontosnak tartom felhívni a figyelmet a latin kifejezések gyakori használatára. A már említett „*In nomine Patris*” kezdő fohásznak sok esetben mintegy ellentétpárját alkotja az utolsó akaratot lezáró latin nyelvű datálás, mely az „*Actum Jaurini*” kezdés után többnyire csak a dátumot tartalmazza, esetenként az évszámot is betűvel kiírva. „*Anno Millessimo Sexcentesimo Octuagesimo, die sexta Aprilis*” – olvashatjuk például Hubinay Miklós végrendeletében, melyhez azután egy codicillust is kapcsolt, „*Anno Millessimo Sexcentesimo Octuagesimo, Die duodecima mensis Maij*” kezdő datálással, melyre azután „*Actum Jaurinj, Anno, et die Supranotatis*”

⁴⁶ HORVÁTH 1995–1997. I. 104. p.

⁴⁷ Vö.: BERGER István et al. (szerk.): *Ábel–Zsuzsanna. Képes bibliai lexikon.* Budapest, 1987. 8. p.

⁴⁸ HORVÁTH 1995–1997. II. 84. p.

⁴⁹ Uo. 126. p.

⁵⁰ Uo. 61. p.

utal vissza.⁵¹ De jellemző „díszítő elem” a rendelkezések latin sorszámnevvel történő jelölése (primo, secundo, tertio etc.) is. A szöveg közben használt latin kifejezések – testamentaria dispositio, interes, tutor, hoc in casu stb. – ugyancsak hozzájárultak az utolsó rendelkezés szövegének ünnepélyességéhez.

Bár a vizsgált szövegeinkben előforduló latin nyelvű kifejezések egy része akkortájt a „köznapi beszéd” része lehetett, a latin kifejezések használata a testáló – esetleg a végrendeletet lejegyző személy – deákos műveltségére is utalhat. Különösen igaz ez a 17. századi kismemesi végrendeletek esetében, melyek némelyikében nem ritkán a mondat felét teszik ki a latin nyelvű elemek. Az 1663-ban a Sopron megyei Petőházán testáló Zeke István például – aki korábban vármegyéje követeként a pozsonyi országgyűlésen is részt vett – egyik rendelkezését ekképpen fogalmazza meg: „*A paraphernumis, mellyet tempore desponsationis vigore fassionalium coram mag[nifi]co d[omi]no Adamo Cziraki attunc prothonotar[io] palatinali igerte[m] joszagombul, akarom megh adgiak*”.⁵² Még nála is szívesebben használja a latin kifejezéseket veje, az 1691-ben Nagycenken végrendelkező Belesics Mihály, mesterien szöve bele azokat a magyar szövegbe.⁵³ E példák egyértelműen magasabb iskolázottságról árulkodnak, miként győri „társaik” is; készítöik latin nyelvű ismereteik alapjait talán éppen az 1626-ban alapított győri, vagy a tíz évvel később indult soproni jezsuita gimnáziumban szerezhették meg.

A győri forrásokat vizsgálva, azok egységesnek tűnő formuláit elemezve felmerülhet a testamentumot lejegyző személy egységesítő hatása – 1600-tól negyedszázadon át ugyanazon személy, Beszprémi Tóth András volt a város nótáriusa –, vagy éppen a földesúr, a győri káptalan ebben játszott szerepe; de miért tűnnek szinte egységesnek a különböző településeken készült kismemesi vagy jobbágyvégrendeletek? Az egyik lehetséges ok az iratminták elterjedése lehetett; Dominkovits Péter például Pető Piroska 1559-ben készült végrendeletével együtt megtalálta az elkészítéséhez mintaként szolgáló dokumentumot is – ez utóbbit a férj (Zeke György) barátja, Csirkési Albani György küldte, segítődjéé gy érvényes testamentum elkészítését.⁵⁴

A másik fontos ok a falusi utolsó akaratok lejegyzésének mikéntje lehetett. Kiváló példa erre az 1624-ben a Győr megyei Káptalanpatonán testáló jobbágy, Nyíró Mihály esete. A latin nyelvű datálással, majd „*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen*” fohással induló dokumentumban egyes szám első személyben olvashatjuk, miért és kik előtt teszi utolsó rendelkezését a

⁵¹ Uo. 125–126. p.

⁵² HORVÁTH József – DOMINKOVITS Péter: *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek*. Sopron, 2001. 58–60. p.

⁵³ Uo. 99–102. p.

⁵⁴ DOMINKOVITS Péter: *XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron vármegye levéltárából*. Sopron, 1996. 23–26. p.

lelkéről és testéről rendelkező, két kegyes hagyomány mellett – elő gyermeke nem lévén – mindenét 42 éve vele együtt élő feleségére testáló örökhatály. Ezt követően viszont az alábbi záradékot olvashatjuk: „*Mi azért az föllül megnevezett testamentomos személyek, kik személy szerint jelen voltunk ez föllül megírt testamentumnak hallgatásában, ide be Győrre jövén, egyről egyre az mint volt le írtván, nagyobb hitelnek okáért két kölcsön kért pecsétünkkel ezen testamentumot megerősítettük.*”⁵⁵ Vagyis Egy Győrről utólag lejegyzett, de egyes szám első személyben megfogalmazott falusi testamentum maradt fenn; hasonló esetek másutt is elképzelhetők.

Az idézett példa az ünnepélyesség egy további elemére is rávilágít: a pecsét-használat fontosságára. Mivel – mint a bevezetőben említettem – viszonylag kevés 17. századi győri testamentum maradt fenn eredetiben, e kérdés tanulmányozása aligha vezethet általánosabb érvényű megállapításokhoz. Hasonló a helyzet az aláírások vizsgálatával is. E kérdéssel másutt már részletesebben foglalkoztam;⁵⁶ itt és most csupán arra utalnék, hogy míg a 17. század elején nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a testáló saját kezű aláírásának – néha az sem írta alá saját végrendeletét, aki másét tanúként igen⁵⁷ –, addig a század vége felé már találunk utalást arra is, hogy valaki testamentumát gyengesége miatt („*propter aegritudine*”) nem tudta aláírni.⁵⁸

Az ünnepélyes elemek alkalmazásának további motivációról

A végrendelezés „normáit és formáit” alapos tanulmányban vizsgáló Kristóf Ildikó már két évtizeddel ezelőtt felhívta a figyelmet arra: a testálás gyakorlatát jelentősen befolyásolhatta a korszakban elterjedt „ars moriendi”, illetve „ars bene vivendi” irodalom is.⁵⁹ Az általa konkrétan megnevezett munkák sorában olvashatjuk – több más mellett – Samarjai János református püspök Agenda című szertartáskönyvét is.⁶⁰ Erre azért hívnám fel a figyelmet, mert

⁵⁵ HORVÁTH 1995–1997. I. 100. p.

⁵⁶ HORVÁTH József: Írásbeliség és végrendelezési gyakorlat Győrben a XVII. században. *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei*, (2) 2002. 1–2. sz. 81–98. p.

⁵⁷ Vince Balázs aláírását pl. ismerjük Mészáros Mihály 1603-ban keltezett testamentumleveléről, de három évvel később készített saját végrendeletét nem írta alá (GYVL, Végrendeletek, Lad. 1. No. 9., illetve No. 12.).

⁵⁸ HORVÁTH 1995–1997. III. 132–133. p.

⁵⁹ KRISTÓF Ildikó: „Rendeld el házadat, mert meghalsz.” A végrendelet készítés normái és formái a 16–17. századi falvakban és mezővárosokban. In BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán, Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Budapest, 1999. 521–556. p.

⁶⁰ Uo. 525. p.

Samarjai János 1615-től 1652-ben bekövetkezett haláláig a Szigetközben lévő Halászi mezőváros prédikátora volt,⁶¹ akiről több győri végrendeletben is történik említés: Mészáros András deák például 1626-ban nem kisebb összeget, mint száz aranyat rendel számára;⁶² a hirtelen megbetegedvén 1644-ben Arakon testáló Győri Balog István pedig Őt hívja végrendelete egyik tanújának⁶³ – így a személyes kapcsolatok révén akár közvetlen hatással is lehetett a győri református testálókra.

De találhatunk ilyen meghatározó személyeket – és munkákat – katolikus oldalról is. Példaként említhetem az egyébként 1570-ben Győrött született – Lukácsy Sándor irodalomtörténész által „*a túlvilági dolgok specialistája*” jelzővel illetett⁶⁴ – Lépes Bálintot,⁶⁵ aki ugyan még nyitrai püspökként írta meg e témába vágó két alapvető munkáját, „*Az halando es iteletre menendo tellyes emberi nemzetnek fenyves tükör*”, illetve a „*Pokoltol rettenteo es mennyei bodosagra edesgeteo tükör*” című fordítás-köteteit,⁶⁶ de 1619-ben püspökként visszatért szülővárosába.; hihető, hogy e témákról – melyekről Nyitrán többször prédikált⁶⁷ – Győrött is elmondott néhány szentbeszédet. Még inkább valószínűsíthető ez az első magyarországi barokk költőként számon tartott Nyéki Vörös Mátyásról,⁶⁸ aki 1611-től 1654-ben bekövetkezett haláláig volt a győri káptalan kanonokja,⁶⁹ itt írta – több más mellett – 1620-ban „*Szent Bernardnak mutatott rettenetes csuda történt példa egy gazdag Test és Lélekről, kik egymás ellen keserves panaszkodásuk után kárhozatra mint szállottak*” alcímű, „*Dialogus*” című munkáját is. A megnevezettek prédikációikkal valószínűleg ugyanúgy hatottak a győri polgárok gondolkodására, mint kiváló szónoktársaik – mind a kanonokok közül, mind a jezsuita vagy a ferences rendházból.

⁶¹ Életéről és munkásságáról: HORVÁTH József: Samarjai Máté János 1585–1652. *Arrabona*, (40) 2002. 1–2. sz. 431–464. p.

⁶² SÖRÖS Pongrácz: Végrendeletek és leltárak a XVI–XVII. századból. *Történelmi Tár*, 1899. 323–342. 507–539. 673–703. 514. p.

⁶³ HORVÁTH 1995–1997. II. 113–115. p.

⁶⁴ LUKÁCSY Sándor: Pokol és menny a régi magyar irodalomban. *Vigilia*, 1998. 8. sz. 600–602, 600. p.

⁶⁵ Életéről és jelentőségéről legújabban: FAZEKAS István: Főpap és hivatalnok. Adalékok Lépes Bálint kalocsai érsek, győri adminisztrátor pályájához. In ARATÓ György – NEMES Gábor – VAJK Ádám (szerk.): *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, Feldolgozások 25). Győr, 2016. 81–107. p.

⁶⁶ BORSA Gedeon – HERVAY Ferenc (szerk.): *Régi magyarországi nyomtatványok*. 2. 1601–1635. Budapest, 1983. 1119., 146. tétel.

⁶⁷ KLANICZAY Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Budapest, 1964. 131. p.

⁶⁸ Életéről: PÉTER László (főszerk.): *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. I–III. Budapest, 1994. 2. köt. 1496. p.; jelentőségéről: KLANICZAY 1964. 143–145. p.

⁶⁹ Bedy Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938. 405–407. p.

Meddig maradtak fenn az ünnepélyesség elemei?

Végezetül érdemes kitérnem arra a kérdésre: a győri és környékbeli testamentumokban meddig figyelhetők meg az ünnepélyesség tanulmányomban bemutatott elemei? A győri végrendeletek vizsgálatával a 18. század végéig jutottam el eddig; azt mondhatom, hogy mind a kezdő fohász, mind a lélek sorsáról való rendelkezés jelenléte végig általánosnak mondható. Míg a 19. század első felében keletkezett Győr megyei falusi utolsó akaratok közül a katolikus településeken élők őrizték meg ezeket a formulákat; amely testamentumokból ezek hiányoznak, azok nagyobb része protestáns végrendelezőktől származik. Ez a megállapítás egybevág Homoki-Nagy Mária szentesi kutatásainak eredményeivel,⁷⁰ valamint saját kiskunhalasi⁷¹ tapasztalataimmal. A katolikusok fohászai és a lélek sorsáról tett intézkedései viszont megőrizték az előző évszázadokban kialakult tartalmukat, csupán a barokkos nyelvezet egyszerűsödött le. Az általuk készített testamentumok jelentős hányada ekkortájt is „A’ *Tellyes Szent Háromság Atya, Fiu és Szent Lélek Istennek nevében Amen*” fohással kezdődik, és a testálás indokai is nagyon hasonlóak az előző évszázadbeliekhez. Többen utalnak a halál bizonyos voltára, de eljövételének bizonytalan idejére; de előfordul néha bibliai eredetű hivatkozás is: Vörös Péter például „*Meg emlékeztvén Szent Pálnak azon mondásáról rendeld el házodat mert meg halsz*” mondattal indítja rövid – sajnos dátum és helyszín jelölése nélkül fennmaradt, valószínűleg az egyik csilizközi településen készült – utolsó rendelkezését.⁷² Érdekességként említhetem, hogy – amint azt egy Zsidányban 1807-ben készült végrendelet bizonyítja – horvát nyelven is használták a fentebb már többször idézett fohászt.⁷³

⁷⁰ HOMOKI-NAGY Mária: „Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet tészem...” *Jobbágy-paraszrok végrendeletei Szentes mezővárosában* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 5). Szekszárd, 2018.

⁷¹ HORVÁTH József: Halasi végrendeletek a XIX. század első feléből. In SZAKÁL Aurél (szerk.): *Adatok Kiskunhalas történetéhez* (Halasi Téka 18). Kiskunhalas, 1996. 80–81. p.

⁷² Erről részletesebben lásd HORVÁTH József: A 19. század első felében keletkezett Győr megyei falusi végrendeletekről. *Jog – Állam – Politika*, (3) 2011. 2. sz. 174–176. p.

⁷³ „Va jime preszvetoga Troisztva, Ocza, Szina y Duha Szvetoga. Amen.” Idézi: HASDROVICS, László: *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Budapest, 1974. 530–531. p.

Összegezve megállapíthatjuk: a 17–18. századi győri végrendeletek ünneplési formulái követik a korábbi évszázadokban kialakult gyakorlatot. Főként az invocatio formájában, a testálás szükségességének indoklásában, valamint a lélek sorsáról történő intézkedésekben jelennek meg, de az ünneplési egyéb elemei is kimutathatók forrásainkban. A 19. század első felére a nyelvezet leegyszerűsödik, a hosszabb indoklások elmaradnak, de a kezdő fohász, valamint a testáló lelkét Istennek ajánló rendelkezés továbbra is megmarad, és még – amint arra egyik tanulmányában Kajtár István professzor úr is utalt – a 20. század második felére sem ment teljesen feledésbe.⁷⁴

⁷⁴ KAJTÁR 2009. 52–53. p.

Marian Małecki* – Falus Orsolya**

SZENT HEDVIG HÁZASSÁGA – ŚLUB ŚW. JADWIGI

*„S Hedvig olvasá a szent ígék,
S így tünődék rajtok önmagában:
„Ím ezek mi szép ígék, mi szentek!
Lengyelország hős királya férjem,
Kit szívemben hordok, hű jegyelted!
Nem leend-e megvetett ajándék,
Majd ha fényben eljövendesz értem,
S én kitárom a csodák világát
Ifju, hős, de még vad nemzetednek?”
Vörösmarty Mihály: Hedvig*

1. Történelmi előzmények

Anjou Hedvig (lengyelül Jadwiga Andegaweńska) valamikor 1373 decemberének vége és 1374. február közepe között született Nagy Lajos magyar és lengyel király, valamint II. István boszniai herceg leánya, Kotromanics Erzsébet gyermekeként. Nevét az Anjouk és a Piastok családjában is népszerűségnek örvendő Sziléziai Szent Hedvigről kapta, akit a 13. században kanonizáltak. Édesapja, Nagy Lajos (ur. 1342–1382) halála után a lengyel nemesség határozottan elutasította, hogy Lajos idősebb lánya, Mária, a perszónaluniót fenntartva Lengyelországban is uralkodjon. Mária jegyese, Luxemburgi Zsigmond, Lengyelország akkori legfőbb ellensége, a Német (Teuton) Lovagrend támogatója volt. 1382 novemberében Radomban, ezért a lengyel országnagyok az akkor nyolcéves Hedviget választották királlyá, aki azonban csak két évvel később, 1384 őszén érkezett meg Krakóba, ahol a hagyományoknak megfelelően megkoronázták.¹

* Marian Małecki egyetemi tanár, Jagiellonian University, Krakó. ORCID ID: 0000-0001-5728-4727

** Falus Orsolya Fruzsina egyetemi docens, DUE Szervezetfejlesztési és Kommunikációtudományi Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-8217-3065

¹ BAGI Dániel: Az Anjou-ház trónöröklése Lengyelországban. *Rubicon* (27) 2016. 5–6. sz. 10–13. p.

A gyermekkirálynő megválasztásának előzménye, hogy még 1370-ben, III. Kázmér lengyel király (ur. 1333–1370) halálával kihalt az ősi Piast-dinasztia, és a korábbi megállapodás alapján trónra lépő Nagy Lajos magyar király pedig ugyancsak fiúgyermek nélkül hunyt el. A dinasztia érdekeit szem előtt tartva Hedvignek az lett volna a szerepe, hogy leendő házasságából születő férfi utódok segítségével biztosítsa a Piast-ház fennmaradását. Hedvig azonban 10 éves gyermek volt, amikor trónra lépett, és a lengyel nemesek úgy vélték, erőskezű férfi támogatására van szüksége az országnak. Választásuk a pogány, litván Jagiellóra esett. A fejedelem persze nem ingyen kapta meg a koronát: az 1385. évi krewói unió megkötésekor vállalnia kellett, hogy népével együtt csatlakozik a nyugati kereszténységhez, feleségül veszi Hedviget, illetőleg visszaadja a korábban megszállt lengyel területeket. Ezzel létrejött a lengyel–litván perszonálunió.²

2. A litván jegyes

A Jagiellók neve nem egy uradalom elnevezéséből ered, hanem a dinasztia első jelentős alakjától, litvánul Jogailától (lengyelül Jagiełło) származik. Jogaila, aki csak később kapta a Władysław (latinul Ladislaus, magyarul Ulászló) nevet, amikor 1386. február 15-én római katolikus rítus szerint a waweli székesegyházban megkeresztelték.³

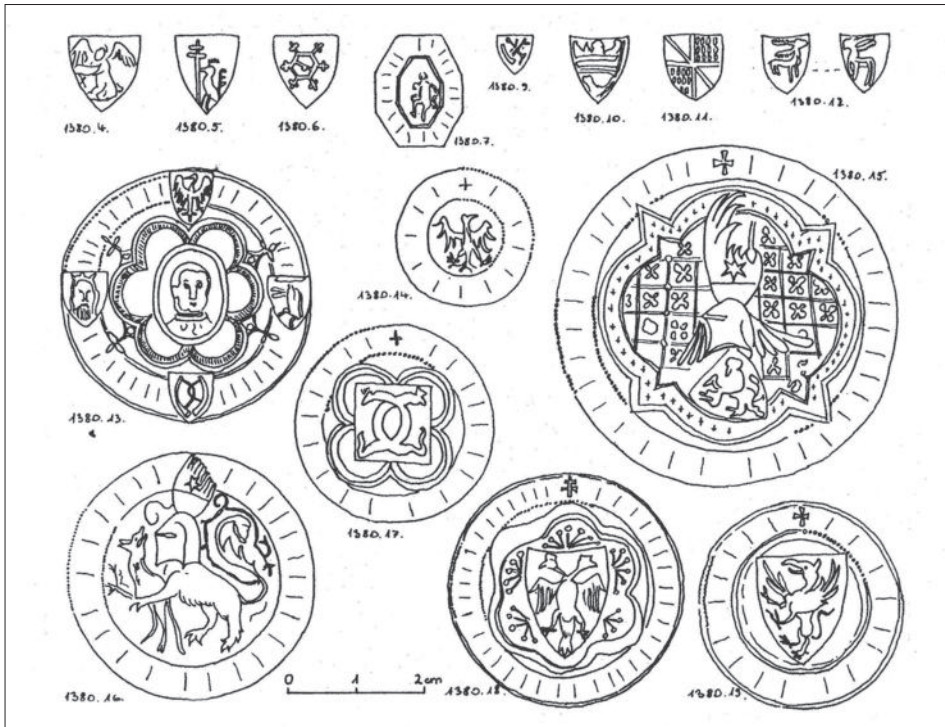
A krewói egyezmény értelmében Jagiełłót II. Ulászló néven 1386 februárjában lengyel királlyá koronázták, aminek eredményeként kezdetét vette a dinasztia felemelkedése. A férfi tehetséges politikusnak bizonyult, ugyanis egy éven belül visszaszerezte Magyarországtól a halicsi területeket, unokatestvére, Vitold (ur. 1392–1430) nagyfejedelmi kinevezésével pedig véget vetett a Litvániáért vívott belháborúknak, és e hatalmas területek energiáit a birodalom szolgálatába állította. Ez a bölcs döntés jelentős szerepet játszott abban, hogy az 1399-től – Hedvig halála után – saját jogán uralkodó II. Ulászló 1410-ben, Grünwaldnál vereséget mért a rettegett Német Lovagrendre, és megállította a keresztetek terjeszkedését. Az első Jagiełło király majdnem fél évszázados országglása után virágzó, tekintélyes birodalmat hagyott fiára. Erejéről híven tanúskodik, hogy egy időben a husziták felajánlották számára a cseh trónt, ám ő visszautasította a felkérést.

² Később az 1569. július 1-én aláírt lublini unióval valósult meg a lengyel–litván államszövetség, amelynek során közös országgyűlést (sejm) hoztak létre, közös valutát vezettek be, és a lengyel nemesség valamennyi jogát kiterjesztették a litván nemesekre is. Bővebben: HALECKI, Oskar: *Dzieje unii jagiellońskiej w wiekach średnich*, t. I. Kraków, 1919. 53–54. p.

³ ŚRUOGIENĖ-ŚRUOGA, Vanda (1987), „Jogaila (1350–1434)”, *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 33 (4), www.lituanus.org/1987/87_4_04.htm.

3. A házasság akadályai

A házasság megkötésének azonban akadályja volt. Hedviget ugyanis még 1378-ban eljegyezték III. Habsburg Lipót elsőszülött fiával, Habsburg Vilmosmal (1370–1404), akivel hatéves koráig Bécsben együtt is nevelkedett. A négyéves Hedvig és a nyolcéves Vilmos közötti eljegyzés a kor szokásainak megfelelően szerződéskötéssel járt együtt, s ha valaha végrehajtották volna, ez lehetett volna a Habsburg-ház első, házassági kapcsolaton alapuló terjeszkedési kísérlete a kelet-közép-európai térség felé. A szerződést Nagy Lajos király, valamint anyja és felesége 1380. február 12-én kötötte meg Zólyomban III. Lipót osztrák herceggel. A szerződésben foglaltak megtartásáért magyar részről esküvel és pecsétjükkel vállalnak szavatosságot a felsorolt országnyagok („*infrascripti reverendissimi principes: cardinalis, archiepiscopi, duces, comites, barones*”), összesen 9 egyházi és 28 világi személy. Az okmányt két,

1. kép: Az 1380. évi magyar–osztrák házassági szerződés két sokpecsétetes oklevelének (Bécs, HHStA, Familienurkunden 283/1 és 2) pecsétjei. Vázlatos rajz: Lővei Pál

Forrás: ENGEL Pál – LŐVEI Pál: A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsétetes oklevele. *Ars Hungarica*, (41) 2015. 2. sz. 118. p.

egy latin és egy német nyelvű változatban állították ki, és azonos módon pecsételték meg. Mindkettőt a bécsi levéltárban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, a továbbiakban: HHStA) őrzik. A sokpecsétes dokumentumok záradékában ugyan 37 személy hozzájárulása olvasható, de mivel Horváti Pál zágrábi püspök ismeretlen okból egyik példányt sem pecsételte meg, ténylegesen 36 személy pecsétje szerepel rajtuk.⁴

4. Jan Długosz krónikája szerint

Hedvig lengyelországi történetét már a megérkezésétől kezdve részletesen és hitelesen rögzíti korának művelt, humanista történetírója, Jan Długosz (Longinus)⁵ az *Annales Regni Poloniae* című krónikájában, amelyet 25 évig, haláláig írt. A krónika 10. kötetében Długosz bemutatja a Nagy Lajos halála után kialakult helyzetet. A király özvegye, Erzsébet, Lengyelországba utazott, hogy előkészítse valamelyik leányának királynővé választását. A koronázás egyetlen feltételül a királyválasztó lengyel főurak azt szabták, hogy leendő királynőjük egy lengyel herceghez menjen nőül. Ennek az volt az oka, hogy polgárháború tört ki a Nagy-Lengyel Hercegségben (lengyelül: Wielkopolska, latinul: Polonia Major). A lengyel nemesi közgyűlés ezért 1383. február 26-án ülést tartott Sieradzbán, ahol Erzsébet királynét és a Magyar Királyságot a veszprémi püspök, valamint két magyar főúr képviselte. A magyar küldöttséget nagyszámú lengyel lovag és főpap fogadta. A delegáció felszabadította a lengyel főurakat a korábban Nagy Lajos Király idősebb leányának, Máriának, és férjének, Luxemburgi Zsigmondnak, a későbbi magyar királynak tett hűségesküje alól. Ígéretet tett arra, hogy fiatalabb leányát, Hedviget küldi a lengyel trónra. Ennél a pontnál azonban probléma merült fel, amelyről Długosz a következőképpen ír:

“... az eljövendő Húsvétkor Erzsébet Királyné a Lengyel Királyságba fogja küldeni fiatalabb leányát, Jadwigát – akit korábban Vilmosnak, Ausztria hercegeének ígérték, és később kötött egyezmények értelmében vele össze is házasítottak – amennyiben a Lengyel Királyság főpapjai és főnemesei írásbeli nyilatkozatot tesznek és esküvel fogadják, hogy a fent nevezett hercegnőt megkoronázzák, és utána, fiatal korára tekintettel, azonnal visszaküldik őt az

⁴ ENGEL Pál – LÓVEI Pál: A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsétes oklevele. *Ars Hungarica*, (41) 2015. 2. sz. 117–133. p.

⁵ Długosz, Jan (latinul: Johannes Dlugossius vagy Johannes Longinus), (Brzeźnica, 1415. december 1. – Kraków, 1480. május 19.) latin nyelven író késő középkori lengyel történetíró és diplomata. Bővebben: MUCZKOWSKI, Jan: „*Wiadomości o rękopismach historii Długosza*” w zbiorze *Rozmaitości historyczne i bibliograficzne*, zeszyt 2, Kraków, 1851.

édesanyjához, nevezett Erzsébet királynéhoz, hogy anyai felügyelet mellett további három évig nevelkedjen”.⁶

A lengyel főnemesek tájékoztatták a magyar követeket arról, hogy az újabb feltételeket megismételt gyűlésen kell megtárgyalniuk. A második gyűlést március 28-án tartották ugyancsak Sieradzbán. A magyar követeknek ezért helyben meg kellett várniuk a választ.⁷

A probléma jogi vonatkozású volt: azt kellett megállapítani minden kétséget kizáróan, hogy Hedvig Habsburg Vilmos törvényes felesége-e. A lengyel krónikás ugyanis arról is beszámolt, hogy a tárgyalások kezdetekor a lengyel nemesek és főpapok Mazovia herceget, Siemowitot jelölték meg, mint Hedvig későbbi férjét és leendő királyukat.

Amikor úgy tűnt, hogy a lengyel herceg lesz a király, a gnieźnói érsek azzal vádolta az összegyűlteket, hogy elhamarkodottan választották a mazoviai jegyest. A lengyel főurak ezért a veszprémi püspöktől kérték a helyzet tisztázását. További feltételeket is támasztottak: a hercegnőnek a következő pünkösdkor Lengyelországba kell utaznia, és meg kell ígérnie leendő házastársának, hogy vele marad Lengyelországban, és visszaszerzi az elvesztett lengyel területeket: Ruténiát, Wieluńt és Dobrzyńt. Ezek a területek az opolei herceg, Władysław kezében voltak, aki Nagy Lajos király hűbérese volt.⁸ A magyar oldal elfogadta a feltételeket, és a megállapodásnak megfelelően Erzsébet királyné és leánya meg is érkeztek Lengyelországba, azonban nem a megbeszélte időpontban, mivel Kassánál árvíz hátráltatta őket. A hercegnő és édesanyja elnézést kértek a késésért, és a veszély ellenére is úgy döntöttek, hogy folytatják útjukat. Válaszul a Lengyel Királyság legelőkelőbb főurai személyesen siettek eléjük Kassára, hogy biztosítsák az uralkodókat: eltekintenek attól, hogy az árvíz következtében veszélyessé vált területeken folytassák az utazást.

Új megállapodást kötöttek Hedviggel, mely szerint csak akkor érkezik Lengyelországba, amikor az időjárás stabilizálódott és biztonságban utazhat – Szent Márton napjára. Ismét megerősítették, hogy a fiatal hercegnőé lehet a királyság, azonban a lengyel főnemesek választanak a számára házastársat. Amennyiben azonban a királyi párnak nem lesz leszármazója, a trón Hedvig nővérére, Máriára és annak leszármazóira háramlik. Ezzel a lengyel és magyar oldal egyaránt hitet tett a két ország közötti elszakíthatatlan kapcsolatról, hiszen a két nővér és leszármazóik számára biztosították a királyság öröklését mindkét birodalomban.

⁶ DLUGOSZ, Jan: *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber primus. Liber secundus*. Ed. Jan Dąbrowski. Liber secundus. Warszawa, 1964. 153. p.

⁷ Uo. por. też *Kronika Jana z Czarnkowa*, MPH II, 732–735. p.

⁸ MPH II, s. 735 p.

Hedvig korábbi jegyese, Habsburg Vilmos azonban nem adta fel korábban megszerzett pozícióját. Úgy döntött, hogy Krakkóba utazik, és ott várja meg Hedvig érkezését. A város lakói azonban nem nyitották ki előtte a kapukat, mivel tartottak Siemowit herceg katonáinak megtorlásától. A megsértett Vilmos ezért Korczynba távozott, és ott várakozott a kassai tárgyalások eredményére. Azt terjesztette, hogy vagy önként hozzámegy Hedvig, vagy erővel ragadja magával. Elképzelhető ennek ismeretében, hogy a lengyel főurak azért utaztak Hedvig elé Kassára, és egyeztek bele az utazás elhalasztásába, mert tartottak attól, hogy Habsburg Vilmos csapdát tervez.⁹ Siemowit azonban mégsem lett király, annak ellenére, hogy Szent Vitus napján Bodzeta érsek majdnem megkoronázta őt Sieradzbán. Végül a magyarok megállapodást kötöttek a lengyelekkel, amely alapján Mária férje, Luxemburgi Zsigmond egyesülve a magyar és kis-lengyel (lengyel: Małopolska, latinul: Polonia Minor) csapatokkal, legyőzte Siemowitot.

Hedvig és Jagiello házasságáról szintén Jan Długosz tudósít részletesen. A lengyel történetíró azonban nem értett egyet Jagiello uralkodásával, ezért nem tüntette fel őt előnyös színben a krónikájában. Hedvig 1384-ben, Dymitr bíboros, Ostrzyhom érseke és János, csanádi érsek kíséretében érkezett Krakkóba. Bár kételkedtek Erzsébet ígéretében, a lengyel nemesek szeretettel fogadták a fiatal Hedviget, és 1384. október 15-én, Sziléziai Szent Hedvig napján, Lengyelország királynőjévé koronázták. Teljes hatalmat kapott a birodalomban mindaddig, amíg férjhez nem megy. Szépsége, kivételes képességei, szerénysége és féltékenysége mindenki csodálatát kivívta. Természetesen nehéz megítélni, hogy mindezek tények voltak, vagy inkább a krónikás udvariasságának az eredménye.

Ugyanebben az időben Jagiello litván nagyherceg, aki Lengyelország felé szeretett volna terjeszkedni, Krakkóba küldte fivéreit, Skirgailát és Boryst, hogy megkérjék számára Hedvig kezét. A követek a következő év január havának 15. napján érkeztek a lengyel fővárosba. A lengyelek teljesítették a kérést, azonban feltételeket szabtak: Jagiellónak meg kellett keresztelkednie, és az 1385. augusztus 14-i krewói unió értelmében vissza kellett szolgáltatnia a korábban elfoglalt lengyel területeket, szabadon engednie a hadifoglyokat, továbbá 200 000 forint kártérítést fizetnie Habsburg Vilmosnak a meghiúsult házasság miatt.¹⁰

A lengyel krónikás szerint Hedvig szerette Habsburg Vilmost, akivel gyermekkorában két évig együtt nevelkedett, ezért nem örült a lengyel főurak döntésének. A nemesek azonban helyesen ítélték meg a királyság számára előnyös lehetőséget. Litvánia abban az időben hatalmas birodalom volt, amely

⁹ DŁUGOSZ 1964. 159. p.

¹⁰ Uo. 189. p.

2. kép: Anjou Jadwiga királynő portréja (Marcello Bacciarelli)

Forrás: Marcello Bacciarelli (1731–1818) itáliai festő alkotása; 1768 és 1771 között készült.

Anyaga: olaj vékony vásznon; mérete: 68.5 × 49.5 cm.

Kiállítva: Varsó, Királyi Palota Márvány terme.

A kép webhelye: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jadwiga_by_Bacciarelli.jpg

sikerrel harcolt a tatárok ellen, továbbá Oroszországból is nagy területeket sikerült elfoglalnia, és így háború nélkül sikerült a lengyel koronához csatolni. A litván küldöttséget lengyel méltóságok kíséretében Erzsébet királynéhoz is elküldték, a megállapodás megerősítése érdekében.

A magyarok azonban továbbra sem felejtették el a négyéves Hedvig és a nyolcéves Vilmos között 1378. június 15-én Hainburgban megkötött házasságot, melynek évfordulóját rendszeresen meg is ünnepelték.¹¹ A lengyel méltóságok azzal érveltek, hogy Litvánia keresztény hitre térítése az egész egyház érdekét szolgálja. Ismét felmerült Mazoviai Siemowit, mint lehetséges kérő

¹¹ Uo.

neve, de – ahogy Jan Długosz megírta – ez a házasság kevesebb előnnyel járt volna az ország számára, nem is szólva a lengyelek által megvetéssel emlegetett Habsburg Vilmosról.¹²

A magyar királyné megnyugtató válasza lecsillapította a lengyel főnemeseket, közöttük is elsősorban a krakkói főurakat, akik Jagiellóban látták a történelmi lehetőséget mindkét ország számára. Ők össze is hívtak egy nemesi közgyűlést Krakkóba, amelyre 1385 első felében, valamikor július 14. előtt került sor. A gyűlésen heves vita bontakozott ki, mivel nem mindenki értett egyet azzal, hogy egy litván kerüljön a lengyel trónra. A kérdést végül az döntötte el, hogy az Egyház érdeke a keresztény hit keleti irányú terjesztése. Hedvig, aki közismerten hitbuzgó volt, ezért egyezett bele végül a házasságba. Újabb követeket küldtek tehát Litvániába, ahol Jagiello is megerősítette a Lengyelországnak tett ígéreteit.

1385. augusztus 15-én Habsburg Vilmos Władysławval, Opole hercegével, Lengyelországba érkezett, hogy elhálja és ezzel véglegesítse a Hedviggel kötött házasságát. Ezzel a magatartásával elismerte, hogy az elhálás nélkül a házasságot maga sem tekinti érvényesnek. Długosz sejteti, hogy Habsburg Vilmos érkezésének háttérben Hedvig királynő állhatott. Ha ez igaz, kettős játékot játszott – mivel egyrészt beleegyezett abba, hogy Jagiellohoz megy nőül, másrészt viszont reménykedett abban, hogy előbb mégis elhálhatja a házasságot Habsburg Vilmossal. Dalewicei Gniewosz krakkói kamarás biztosította Vilmos sértetlenségét, annak ellenére, hogy érkezése már önmagában is alkalmas volt arra, hogy a tervezett Lengyel–Litván Uniót veszélyeztesse. Vilmos hosszú ideig tartózkodott Krakkóban sértetlenül, mivel senki sem mert a királynő döntésével szemben intézkedni. Hedvig sokáig habozott, hiszen emlékezett atyjának, Nagy Lajosnak tett ígéretére, és azért is, mert Jagiellót vad és rosszkülsejű pogányként festették le a követei.

Gniewosz Hedvig elkötelezett híveként be akarta engedni Habsburg Vilmost a királynő belső termeibe, a krakkói várba, Dobiesław Kurozweki azonban megakadályozta, hogy a herceg bejusson Wawel várába. Ennek eredményeként Vilmos a városban tartózkodott, míg a királynő a várban. Hedvig azonban elhatározta, hogy találkozni fog a választottjával, és ebből a célból a ferences rendház refektóriumába ment udvarhölgyeivel katonai kíséret mellett. A krónika szerint Hedvig és Vilmos több alkalommal is találkoztak ott, és táncoltak is együtt, de „illedelmesen és mértéktartóan.”¹³ Időközben hírek érkeztek Krakkóba Jagiello érkezéséről. A királynő depresszióba esett, és meggyőződött néhány lovagot arról, hogy segíteniük kell őt a Habsburg Vilmossal kötött házasságának mielőbbi elhálásában.

¹² Uo. 191. p.

¹³ Uo. 198. p.

Jan Długosz így írja le az eseményeket:

„Az a hír járta, hogy félt a barbár Jagiello herceggel kötendő házasságtól, és ennek megakadályozása érdekében – a lengyel főurak kifejezett tanácsával szemben, amikor megérkezett a hír, hogy Jagiello litván herceg Lengyelországba indult, hogy átvegye a királyi trónt és házasságra lépjen vele – a lovagok és a főurak jelenlétében kijelentette, hogy elhatározta a Vilmos osztrák herceggel kötött házasságának elhálását, ahogyan azt atyja, Lajos elrendelte, és ahogyan azt az egyház előtt is megígérte. Azonban akkor, amikor [Vilmost] bevitték a királyi kastélyba, hogy felfedezze Jadwiga hálószobájának titkait, a lengyel főnemesek parancsára, akik elleneztek ezt a kapcsolatot, szégyenletes és támadó modorban eltávolították a kastélyból és a hálószobából, és nem engedték neki, hogy elhálja a házasságot a királynővel. Jadwiga királynő, akit megsértett az, ahogyan Vilmost eltávolították a kastélyból, elhatározta, hogy utánamegy, azonban a főurak parancsára a kapukat bezárták, ezért egy fejszével akarta azokat áttörni. Végül Goraji Dymitr lovag kérésére feladta ezt a tervét. Vilmos herceg attól tartva, hogy megölik, vagy megsebesítik, elmenekült Krakóból. Titokban távozott, összes ékszerét Gniewosz kamarásnál hagyva. Soha nem kérte vissza azután ezeket a kincseket, így Gniewosz megtartotta azokat a saját részére. Ő, a Strzegom nemzetségbeli Gniewosz kamarás, ennek értékén hatalmas birtokokat, falvakat és uradalmakat vásárolt, amelyeket azonban utóbb a fiai érthetetlenül eltékoztak, és így a harmadik generáció már semmit sem látott azokból.”¹⁴

A krónikában leírtakból következtetések vonhatók le a Hedvig és Vilmos közti kapcsolat jogi jellegére vonatkozóan. Elsőként is egyértelmű, hogy a házasságot nem hálták el. A korabeli lengyel és magyar tradicionális jogban a házasság érvényességéhez annak elhálása is szükséges volt. Az érvényesítés három lépésben történt: bejelentéssel, az ezt követő esküvővel, majd az elhálással. Ebből következően nyilvánvaló, hogy a fiatalok az első két lépést tették csak meg, azt is fiatalon, a szüleik elhatározásából. A harmadik lépés, amely a házasságot megpecsételte és érvényesítette volna, elmaradt.

Az elhálás a korabeli jogviszonyok között azt bizonyította, hogy a vőlegény nemzőképes, amely képesség hiánya érvénytelenségi ok volt. Ilyen esetek több alkalommal is előfordultak a lengyel történelemben – egyes álláspontok szerint a szintén a magyar Árpád-házi Szent Kinga és Szemérmes Boleszláv házassága sem konzumálódott. Ugyanígy, „Fekete” Leszek lengyel herceg felesége, Gryfina, a lengyel nemesek gyűlése előtt azt a vallomást tette, hogy „... addig a napig nem ismerte a férjét.”¹⁵

¹⁴ Uo. 198. p.

¹⁵ PRZYBYSZEWSKI, Bolesław.: Jadwiga i Wilhelm. *Analecta Cracoviensia*, 1975. t. 7, cz. 1. s. 107–129. p.

3. kép: Jadwiga királynő és Goraji Dymitr (Jan Matejko)

Forrás: Jan Matejko (1838–1893) lengyel történelmi festő alkotása; 1881-ben készült.
Anyaga: olaj rétegelt lemezen; mérete: 46 x 38 cm. Kiállítva: Varsó, Nemzeti Múzeum.
A kép webhelye: www.pinakoteka.zascianek.pl/Matejko/Matejko_5.htm

Jan Długosz hiteles krónikája ellenére a mai napig akadnak olyan lengyel történészek, akik szerint a harmadik érvényesítő feltétel is megvalósult Hedvig és Vilmos házasságában. Mára azonban Bolesław Przybyszewski kutatásainak eredményeként egyértelműen kijelenthető, hogy az Anjou királynő és a Habsburg herceg házassága érvénytelen volt.¹⁶ Pszichológiai szempontból ugyanakkor szintén bátran hagyatkozhatunk Długosz históriájára, aki művészi írta le a fiatal királynő vívódását. Olvasva az elkeseredett Hedvig kitörési kísérletét, amint kezében fejszét tartva követné jegyesét, képet alkothatunk arról is, hogy mit érezhetett, amikor politikai okokból le kellett mondania Vilmosról, akivel gyermekként együtt nevelkedett.

¹⁶ Uo.

5. Hedvig és a krakkói egyetem

A litván herceg 1386. február 12-én érkezett Krakóba, ahol három nap múlva a testvéreivel és a kíséretével együtt megkeresztelkedett. Február 18-án megtartották az esküvőt. Hedvig a waweli székesegyházban Lengyelország egyházi méltóságai előtt ünnepélyesen visszavonta a gyermekkorában Habsburg Vilmosnak tett házassági ígéretét. VI. Orbán pápa személyesen vizsgálta ki az ügyet legátusa, Maffiolo Lampugnano érsek útján, akit 1386-ban kifejezetten ezért küldött Lengyelországba. Később Bonaventura padovai bíboros is folytatott további vizsgálatot az ügyben, mivel Habsburg Vilmos a Szentszéknél kánoni eljárást kezdeményezett. Vilmos azonban a tárgyaláson nem jelent meg, ezért, valamint a lefolytatott vizsgálat eredménye alapján a pápa elismerte Anjou Hedvig és Władysław Jagiełło házasságát, és 1388. április 18-án bullát is intézett a lengyel királyhoz, amelyben megdicsérte megtérését, és szólt a házasságról, melynek érvényességéhez nem fért kétség. Hedvig királynő elérte, amit sem törvény, sem fegyver nem tudott elérni: keresztény hitre térítette az addig pogány Litvániát. Prágában 1397-ben kollégiumot alapított litván teológusok részére. IX. Bonifác pápánál elérte, hogy a Krakói Egyetemen 1399-ben teológiai fakultást indítsanak.¹⁷ Hedvig királynő mindössze 26 éves volt ekkor. Ugyanebben az évben elsőszülött gyermeke, Mária Bonifácia világrajötte után nem sokkal, július 17-én Krakóban, a szülés szövődményei következtében újszülöttjével együtt meghalt. A Waweli Székesegyház főoltára alá temették augusztus 15-én, Szűz Mária mennybemenetele napján. Halálos ágyán Hedvig jelentős vagyont hagyott a Krakói Egyetem fejlesztésére. Férje, Władysław Jagiełło, a végrendeletet maradéktalanul végrehajtotta, ezért vette fel halála jeléül az egyetem a későbbiekben a „Jagiełło” nevet.

A jelen tanulmánnyal a szerzők az elhunyt Prof. Dr. habil. Kajtár István DSc., professor emeritus emlékének tisztelegnek, akinek személyisége szintén alkalmas volt arra a csodára, hogy az Uniwersytet Jagielloński és a Pécsi Tudományegyetem jogtörténeti kutatóműhelyei közötti együttműködés hídépítőjeként bekerüljön az európai tudománytörténet hősei közé.

¹⁷ Magyar Katolikus Egyház: Szent Hedvig. <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0718.html>

Matla Gabriella*

A SIETE PARTIDAS ALKALMAZÁSA A JOGGYAKORLATBAN

A spanyol jogfejlődés egyik mérföldkövének tekintett *Siete Partidas*, az európai mércével is jelentős törvénykönyvgyűjtemény hatását, továbbélését kívánom a tanulmányban bemutatni. Arra keresem a választ, hogyan illeszkedik – különös tekintettel a gyermekekre vonatkozó jogszabályokra – a későbbi jogalkotás folyamatába. A gyakorlatban, a jogalkalmazás terén kifejtett hatását vizsgálom. Ezen túl a *Siete Partidas* hatására fókuszálva egy rövid kitekintést kívánok adni Spanyolország korabeli tengeren túli gyarmatainak jogéletéről, arról, hogyan befolyásolta az anyaország és a gyarmatok hatalmi viszonyait és jogi kultúráját.

A *Siete Partidas* alkalmazásának kérdései Kasztíliában

A művészeteket, a tudományt és a kultúrát pártoló, valamint a királyság egységsítésére törekvő spanyol uralkodó (X.) Bölcs Alfonz törvényhozói tevékenységének legfőbb hozadéka a római jog beépítése volt a kasztíliai joggyakorlatba. E törekvés a *Siete Partidas* kódexében fogalmazódott meg, melynek célja a fuerók sokaságával széttördelt királyság jogi egységének a megteremtése volt. A kódex egy belviszályokkal terhes korszakban született, amelyet a hispán keresztény társadalomban több kultúra egyidejű jelenléte jellemezett.

A *Siete Partidas* nemcsak a törvények könyve, hanem egy olyan átfogó mű, amelynek a kidolgozásában részt vevő jogtudósok a korban fellelhető valamennyi jogi normát összegyűjtötték és átdolgozták: jogfilozófiai nézetek,

* Matla Gabriella doktoranda, PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

irodalmi és tudományos idézetek felhasználásával kívánták megteremteni a jogi és erkölcsi normák összhangját. A jogalkotói szándék szerint a *Siete Partidas* nem csupán törvények összessége, hanem az emberi élet minden területén és helyzetében elvárt magatartás zsinórmértéke volt.¹

XI. Alfonz uralkodása (1312–1350) idején került sor a Partidas – eredeti címe: *Libro del Fuero de las Leyes*, ismert nevén *Código de las VII Partidas* – hivatalos szövegének rögzítésére. A *Siete Partidas*t 81 kéziratban és három különböző jelentőségű kiadásban² őrzik:

1. *Alonso Díaz de Montalvo*³ kiadása 1491-ben Sevillában látott napvilágot. Ő maga az Első Törvénykönyv kiegészítő megjegyzésében így írt „mert a Partidas említett törvényei, az írók hibái miatt, nem kerültek kijavításra és sok törvénykönyvben néhány törvény hibásan található, Felségetek (Katolikus Királyok) szolgálatára, úgy döntöttem, hogy rendezem, elkészítem és összeállítom az említett Partidast egy kötetben”.⁴ A jogtörténészek és a filológusok nem részesítik előnyben ezt a kiadást⁵, pedig a 16. század közepéig többször is megjelent.⁶
2. A *Siete Partidas* újabb kompilációja *Gregorio López*⁷ nevéhez fűződik, és 1555-ben adták ki Salamancában. Gregorio López a Montalvo-féle kiadást dolgozta át és javította ki az eredeti kéziratokkal összevetve.

¹ GARCÍA RODULFO, Lisardo: *El Código de las Siete Partidas y su supervivencia en el ordenamiento jurídico contemporáneo sobre la acción de jactancia y otras insituciones jurídicas*. Doktori értekezés, Jaén, 2019. Universidad de Jaén, 70. p., LÓPEZ ESTRADA FRANCISCO – LÓPEZ GARCÍA-BERDOY, María Teresa: *Las Siete Partidas* (Antología). Madrid, 1992. 33. p.

² PÉREZ MARTÍN, Antonio: Las redacciones de la primera partida de Alfonso X el Sabio. *Revista Española de Derecho Canónico*, 2014. 71/176. 21–37. p.

³ Alonso Díaz de Montalvo (1405–1499) jogász, polgár- és kánonjogot tanult a Salamancai és a Léridai Egyetemen. Más közhivatalok mellett ellátta a bírói tisztséget Baezaban és Murciában, főtörvényszék bírása és a Királyi Tanács tagja lett. II. János, IV. Henrik és a Katolikus Királyok szolgálatában ellenjegyző. 1482 körül glosszálta és kiadta *Fuero Real*t, *Ordenanzas Reales de Castilla* (*Ordenamiento de Montalvo*) (Huete, 1484) címmel összeállította a királyság törvényeit. Jogi repertórium: *Secunda Compilatio legum et ordinationum regni Castelle* (1485)

⁴ PÉREZ LÓPEZ, José Luis: Las Siete Partidas según el código de los Reyes Católicos de la Biblioteca Nacional de Madrid. *Dicenda. Estudios de lengua y literatura españolas*, 1996. 14. sz. 235–258. p.

⁵ Uo. 235. p.

⁶ E mű további kiadásai: Velence (1501 és 1528), Burgos (1528), Alcalá de Henares (1542), Medina del Campo, Lyon, (1550)

⁷ Gregorio López de Valenzuela (1496–1560) humanista, jogász, ügyvéd. 1515-ben a Salamancai Egyetem jogi karán szerzett diplomát. 1528-tól ügyvéd. 1535 és 1541 között a Valladolidi Főtörvényszék bírása, majd a Kasztíliai Tanács ügyészévé nevezték ki. *Consejo de Indias* tagja lett. Megszerkesztette a királyi szabályrendeleteket *Ordenanzas reales para la Casa de la Contratación de Sevilla y para otras cosas de las Indias y de la navegación y contratación de ellas* (Sevilla, 1553) címmel.

3. V. Károly a 1555. december 9-i *Real Cédula*⁸ -ban rendelkezett arról, hogy küldjenek egy nyomtatott példányt a Valladolidi Főtörvényszékhez, és őrizték azt a bíróság többi okiratával együtt. Ezt az új, hivatalosan is elismert kiadást használták a 16–17. század jogalkotói és jogalkalmazói Gregorio López glosszájával kiegészítve.⁹ Ez utóbbi latin nyelvű összefoglalót ad a törvényekről, pontosítja a használt fogalmakat, a római jog és a kánonjog mellett a kasztíliai törvényeket is részletesen ismerteti. Helyenként igen terjedelmes magyarázatokkal, például a természetes gyermekek legitimációjának vagy a házasság vagyoni helyzetének tárgyalásakor.
4. 1807-ben IV. Károly kifejezett kérésére a Real Academia de la Historia a kézírathagyományt véve alapul és a kéziratok összehasonlításával három kötetben újra kiadta a *Partidas*.¹⁰ A Real Academia de la Historia a Miniszterek Tanácsának címzett jelentésében amellet érvelt, hogy munkájuk az eddigi leghitelesebb kiadás, mert 61 hibátlan, egységes, kézzel írott ősi kódexet használtak fel és hasonlítottak össze.¹¹ Mindezek mellett azt javasolta, hogy „ismerjék el a leghitelesebbnek és a leghelyesebbnek a megjelentek közül, és Őfelsége engedélyezze, hogy a királyságok bíróságai között megkülönböztetés nélkül lehessen használni, mint ahogy a Gregorio López ügyvéd által közzétett kiadást is használják, mert attól lényegesen nem különbözik a népek polgári kormányzása és az igazságszolgáltatás tekintetében.”¹²

Az 1818. március 8-i Királyi Rendelet helyt adott a kérésnek, és engedélyezte az újra kiadott háromkötetes *Partidas* használatát a bíróságokon, ahol Gregorio López kiadásával együtt, azzal párhuzamosan alkalmazták. A Legfelsőbb Bíróság 1860. március 27-i ítéletében azt is kimondta, hogy lényeges eltérés esetén Gregorio López kiadásának szövege a követendő. „Ha a *Partidas* törvényeinek szövege tekintetében lényeges eltérés van Gregorio López és az Academia de la Historia szövege között, az előbbinek kell érvényesülnie.”¹³ A döntés indokolása szerint azért döntöttek így, mert a *Partidas* törvényeit a Gregorio López által közzétett kiadás alapján már évszázadokon át folyamatosan alkalmazták.

A jog alkalmazása a 13. és a 14. században elég ellentmondásos volt Kasztíliában. Az 1274-es zamorai *Cortes* (rendi gyűlés) és az alfonzi törvényhozói

⁸ Királyi leirat/rendelet

⁹ LÓPEZ NEVOT, José Antonio: Las ediciones de las Partidas en el siglo XVI. *E-spania revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, 2020. 36. sz.

¹⁰ PÉREZ LÓPEZ 1996. 236. p.

¹¹ ALFONSO X: Las Siete Partidas del Rey don Alfonso el Sabio. cotejadas con varios códices antiguos por la Real Academia de la Historia 1-3. kötet. Madrid, 2008. *Real Academia de la Historia, Imprenta Real*, 7–10. p.

¹² Uo.

¹³ STS 22/1860. – ECLI:ES:TS:1860:22 Tribunal Supremo, Madrid

tevékenységgel szembeni ellenállás következtében ismét alkalmazásra kerültek a királyi törvények érvényesülését korlátozó korábbi helyi rendeletek, azaz fuerók.¹⁴ Az „új” (a törvény által meghatározott) és a „rég” (a fuerók szabályozta) jog nem határolódott el élesen. A király számos alkalommal beavatkozott a tartományi fuerók rendelkezéseinek értelmezésébe, közben pedig a jogászok tevékenysége és a *Partidas* miatt a római-kánoni közjog alkalmazása is egyre inkább teret nyert.

Az *Ordenamiento de Alcalá* törvénykönyvet XI. Alfonz hirdette ki 1348-ban az Alcalá de Henaresben tartott *Cortes*ben. Előbeszédében rendelkezett a jogforrások általános hierarchiájáról is: a legerősebbnek az *Ordenamiento de Alcalá* törvényeit nyilvánította, ezt követték a helyi fuerók, majd végül a *Siete Partidas* rendelkezései következtek. Az *Ordenamiento de Alcalá* tehát a *Siete Partidas* jogi szöveggé váló elismerését jelentette.¹⁵

A *Siete Partidas* atyai hatalomra vonatkozó rendelkezései

A továbbiakban a *Siete Partidas* gyermekekre vonatkozó rendelkezései közül az atyai hatalom intézményének „megújítására” vonatkozóakat vizsgálom. Azokat, amelyek az atyai hatalom gyakorlásában az anya részvételéhez és egy közös atyai és anyai hatalom kialakulásához vezettek.

A *Siete Partidas* a klasszikus *patria potestas* terminológiát használta abban a korban, amelyben az atyai hatalom az apa abszolút hatalmát jelentette a gyermek felett, és amely a gyermekek érdekében létrejött hatalmat feltételezett.¹⁶ A kódex egy teljes törvénycikket szentelt az atyai hatalom meghatározásának. Az atyai hatalom nem azt a hatalmat jelentette, melyet a gazda gyakorolt a rabszolgája felett, sem a királyok és a bírák igazságszolgáltatását, sem a püspökök hatalmát, hanem „a tisztelet, az alávetés és a büntetés egybekötését az atyának a gyermeke felett.”¹⁷

Az atyai hatalom minden leszármazottra kiterjedt egészen a 16. századig, amikor is a 13. századi atyai hatalomra vonatkozó felfogás „idejétmúlttá” vált.

¹⁴ IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino: Las Cortes de Zamora de 1274 y los casos de Corte. *Anuario de Historia del Derecho Español*, 1971. Tomo LXXXVII, 945–972. p.

¹⁵ ASSO Y DEL RÍO, Ignacio Jordan de – MANUEL Y RODRIGUEZ, Miguel de: *El Ordenamiento de leyes que D. Alfonso XI hizo en las Cortes de Alcalá de Henares, el año de mil trescientos y quarenta y ocho / publicanlo con notas, y un discurso sobre el estado y condicion de los judíos en España*. Madrid, 1774. por D. Joachin Ibarra II., Valladolid, 1983.

¹⁶ OTERO VARELA, Alfonso: La patria potestad en el Derecho histórico español. *Anuario de Historia del Derecho Español*, (78) 1956. 209–242. p.

¹⁷ ALFONSO X. 1807. Part. IV, XVII, III.

A Katolikus Királyok jogalkotási tevékenységének köszönhetően a polgári, az öröklési, a házassági, az eljárási és a dologi jog területét felölelő, 83 szakaszból álló *Leyes de Toro* 1505-ben került kihirdetésre I. Juana kasztíliai királynő nevében.

A törvény az atyai alávetettség alól felszabadítottak nyilvánította azt a gyermeket, aki házasságot kötött – ily módon véglegesen szentesítette a házasság általi emancipáció hagyományos gyakorlatát.¹⁸ A 47. tc. értelmében „A törvényes házas fiú- vagy lánygyermeket emancipálnak kell tekinteni minden dologban mindörökre.”

A *Siete Partidas* rendelkezéseitől eltérően az atyai hatalom megszűnésének négy formáját különböztette meg: 1. az apa természetes halála, 2. az örökös száműzetésre ítéelés (*mors civilis*), 3. a fiú által betöltött méltóság és 4. az emancipáció.¹⁹

A törvény 47. tc.-ére vonatkozó kommentárokat vizsgálva *Álvarez Posadilla*²⁰ kifejtette, hogy a korábbi rendelkezések értelmében nemcsak a gyermek állt atyjának hatalma alatt nagykorúvá, katonává válása, akár közjog szerinti házasságkötése esetén, hanem minden leszármazottja atyjának hatalmában maradt. A közjog módosulása következtében később a törvényes házasságot kötött, azaz „áldásban is részesült” gyermek már kikerült az atyai hatalom alól valamennyi leszármazottjával együtt.²¹

*Sancho de Llamas y Molina*²² kommentárjában kifejti, hogy a törvényhozók javaslata szerinti „egyházi áldás” szükségessége a gyermek házasság általi atyai hatalom alól történő felszabadításához azt a célt szolgálta, hogy megakadályozzák a klandesztin házasságkötést, amelyet a trienti zsinat (1545–1563) már törvénytelennek nyilvánított. A zsinat rendelkezésében foglaltak alapján ahhoz, hogy a házasság érvényes és törvényes legyen, a házasságkötésnek plébános előtt és két vagy három tanú jelenlétében kell történnie,²³ meghatározva és kötelezővé téve ily módon a házasságkötés formáját. Az egyházi áldás, hogy felmentse a gyermeket a házasságon keresztül az atyai hatalom alól, szükséges és nélkülözhetetlen feltétele volt a házasságkötésnek, mely a valóságban azt jelentette, hogy a házasság nem klandesztin, hanem *in facie ecclesiae* kötöttet.²⁴

¹⁸ OTERO VARELA 1956. 234. p.

¹⁹ Part. IV, XVIII.

²⁰ Juan Álvarez Posadilla (1750–1814) ügyész

²¹ ÁLVAREZ POSADILLA, Juan: *Comentarios á las Leyes de Toro, según su espíritu y el de la legislación de España, en que se tratan las cuestiones prácticas, arreglando sus decisiones a las leyes y resoluciones más modernas que en el día rigen obra útil a todos los públicos que no hayan estudiado el derecho.* Madrid, 1833. 297–298. p.

²² Sancho de Llamas y Molina (1744–1829) bíró, Kasztília tanácsosa

²³ LLAMAS Y MOLINA, Sancho de: *Comentario crítico-jurídico-literal á las ochenta y tres Leyes de Toro.* Madrid, 1827. 124. p.

²⁴ Uo.

Joaquín Francisco Pacheco (1808–1865) jogtudós hasonlóképpen vélekedik. Álláspontja szerint a 47. tc. nem azért került kihirdetésre, hogy gyarapítsa a gyermekek atyai hatalom alóli felszabadításának eszközeit, hanem az aktuálisan megnövekedett klandesztin házasságok csökkentése volt a célja. A *Leyes de Toro* még kiváltságokat is adott azoknak, akik vallási cselekedettel szentesítették házasságukat.²⁵

A *Leyes de Toro* rendelkezett a törvényes házas gyermek vagyoni helyzetéről is. A 48. tc.-ben foglaltak szerint „...ezentúl a törvényes házas fiú vagy lánygyermek rendelkezzen az összes adventitia vagyona hasznélvezetével, s mivel az apja él, annak kötelessége azt átadni, anélkül, hogy bármely rész maradjon neki a hasznélvezetből”.²⁶ A 47. tc. következményeként (miszerint a törvényes házas gyermek mindenben emancipált) az apa a gyermek házassága előtt szerzett adventitia vagyon hasznélvezetét köteles átadni neki. A *Siete Partidas* 4. törvénykönyvének 17. és 18. fejezetei tárgyalják a peculium témáját, azonban a *Leyes de Toro* 48. tc.-nek rendelkezése értelmében az apa teljesen elveszíti az adventitia vagyon feletti hasznélvezetét, nem tarthatja vissza azt.

A kérdéskörben az 1805-ben kihirdetett *Novísima Recopilación de las Leyes de España* X. törvénykönyvének a gyermekekről, emancipációjukról és legitímációjukról szóló V. fejezet III. szakasza szintén rendelkezik.²⁷ A *peculium*ból eredő jogokkal kapcsolatos perek csekély számban fordultak elő, melyek közül felsorolás szintjén csak néhányat említék. A spanyol Legfelsőbb Bíróság 1861. január 14-én²⁸, illetve a 1862. június 16-án²⁹ hozott ítéletében a *peculium* adventitiára vonatkozóan döntött; 1861. február 19-i ítéletében döntés született arról, hogy az apa hogyan és milyen módon rendelkezhet a *peculium profectio*-ról.³⁰ A kiskorú gyermek vagyonára, illetve árva gyermek vagyonára vonatkozó elidegenítés tilalmáról 1862. január 16-án került ítélet meghozatalra.³¹

Az atyai hatalom szabályrendszerének a spanyol jogtörténeti fejlődésében, az „anyai hatalomra” történő analogikus alkalmazása, a gyermekek jogaira, vagyonuk kezelésére vonatkozó jelentős és a gyermek szempontjából meghatározó lépcsőfoka a madridi *Gaceta*-ban közzétett 1870. június 18-i *Ley Provisional de Matrimonio Civil* (Polgári Házasság Ideiglenes Törvénye) olvasható.

²⁵ PACHECO, Joaquín Francisco: *Obras jurídicas*, Tomo VI, *Comentario histórico, crítico y jurídicos a las Leyes de Toro*. Madrid, 1862. 172–173. p.

²⁶ *Leyes de Toro*, ley 48.

²⁷ *Novísima Recopilación de las Leyes de España*, V. kötet, X. törvénykönyv

²⁸ *Jurisprudencia civil*, Colección de las sentencias del Tribunal Supremo de Justicia dictadas en recursos de nulidad, de casación y de injusticia notoria y en materia de competencias desde la organización de aquellos en 1838 hasta el día publicada por los directores de la *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* tomo 5, Núm. 147, Madrid, 1861. VI. kötet, Núm. 12.

²⁹ JC, 1862. Núm. 155.

³⁰ JC, 1861. Núm. 49.

³¹ JC, 1862. Núm. 8.

Néhány alapvető módosítást bevezetve a törvény 64. tc. akként rendelkezett, hogy *„Az apa, az ő hiányában, az anya hatalommal bír a nem emancipált, törvényes gyermekeik felett. A törvényes gyermeket jog szerint emancipáltnak tekintik nagykorúvá válásától.”*³² Ezáltal a törvény szentesítette az anya szubsidiárius hatalmát, valamint az emancipációt a nagykorúvá válással.

A 65. tc. értelmében a szülők jogosultak voltak arra, hogy *törvényes, nem emancipált gyermekeik a társaságukban éljenek.*³³ Gyakorolják a gyermekek feletti szülői felügyeleti jogokat, képviseljék őket perekben, gyakorolják a fegyelmezés jogát, melyhez a nevelés kötelessége párosult: *„mértékletesen megfenyíteti és büntetni őket.”*³⁴ A törvénycikk úgy rendelkezett, hogy *„a nem emancipált gyermekek kötelesek szüleiknek engedelmeskedni”*,³⁵ szüleiket emancipációjukat követően is kötelesek tisztelni.

A gyermek vagyoni helyzetének tekintetében e törvény már nem szólt a peculiumról, de lényegében megőrizte a különbséget a *profectio* és az *adventitia* vagyon között. A 65. tc. 4. pontjában foglaltak alapján *„A szülőknek joguk van azon vagyon kezelésére és hasznélvezetére, amelyet a gyermek bármilyen jövedelemszerző tevékenységével, munkájával, tudásával, valamilyen való jártassága folytán szerzett.”*³⁶ A 66. tc. kivételt tett, amikor kimondta: *„Az apa, az ő hiányában az anya, nem szerzik meg a gyermek munkájával vagy jártasságával szerzett vagyon feletti tulajdonjogot, hasznélvezetét, sem kezelését, ha nem él a családjukban.”*³⁷ A 67. tc. a gyermek vagyonkezelése és hasznélvezete feltételeként az emancipációt határozza meg: *„A gyermeket emancipáltnak kell tekinteni az előző törvénycikkben foglalt vagyon kezelésére és hasznélvezetére vonatkozóan.”* A 68. tc. rendelkezése folytatja a kivételek körét: *„Szintén nem szerzi meg az apa, az ő hiányában az anya a gyermeknek ajándékozott vagy a nevelésének és oktatásának költségeire fordított vagyon hasznélvezetét, vagy azzal a kifejezett feltétellel, hogy ezen vagyonnak nem hasznélvezői, hanem ebben az esetben, az ajándékozott vagyon nem képezi a gyermek köteles részét.”*³⁸ E rendelkezések következtében megszűntek azokra a szerzeményekre való hivatkozások is, amelyek a peculium castrense és a peculium cuasi castrensebe tartoztak. Fontos volt az a rendelkezés is, amely kimondta, hogy a hagyomány és a jog szerint az apa, az ő hiányában pedig az anya is lehet hasznélvezője a gyermek vagyonának.

³² Ley Provisional de Matrimonio Civil

³³ Ley Provisional de Matrimonio Civil 65. tc. 1. pont

³⁴ Uo. 2. pont

³⁵ Ley Provisional de Matrimonio Civil 70. tc.

³⁶ Ley Provisional de Matrimonio Civil 65. tc. 4. pont

³⁷ Ley Provisional de Matrimonio Civil 66. tc.

³⁸ Ley Provisional de Matrimonio Civil 68. tc.

Joaquín Costa az atyai hatalomról az aragón jogszokásgyűjtések tükrében

Joaquín Costa³⁹ szerint a *Sieta Partidas*ban a római *patria potestas* elve mutatkozik meg (amikor megengedett volt az apának, hogy bizonyos körülmények között megegye gyermekét). Az aragón szokásjog azonban nem ismerte az atyai hatalmat: *de consuetudine regni, no habemus patriam potestatem*.⁴⁰

A magánjogi kodifikáció előkészítéseként, 1880-ban Zaragozában megrendezésre került a *Congreso de Jurisconsultos Aragoneses*, amelyen felvetődött a szokásjogi intézmények beemelése az aragón törvényhozásba. Ez a fórum jóváhagyta, hogy az anyának, az apa hiányában, ugyanolyan jogai és kötelességei vannak, mint ez utóbbinak a gyermekre és a vagyonára vonatkozóan.⁴¹

Costa felvetette, hogy a szokásjog elismeri, hogy „Az atyai hatalom a gyermekek gondozásához, gyámságához és neveléséhez szükséges: egy jogi funkciót képez, melynek gyakorlása nem a törvényből, hanem az azt gyakorló személy képességeiből, rátermettségéből fakad. Azonban a nő képes-e arra, hogy betöltse ezt a gyámi tiszteletet, melyet atyai hatalomnak hívunk?” Szerinte a férj halála nem változtatja meg a nő személyes képességeit, így nincs ok arra, hogy megtagadják a házasságtól az „otthon, a család életéhez szükséges hatalom” gyakorlását. Másrészt, a házasságban nem gyakorolhat semmilyen hatalmat a gyermekei felett, amíg létezik az ún. férji hatalom. A férji hatalom a feleséget, az atyai hatalom a gyermeket, ezáltal a férj, illetve az apa alattvalóivá teszik, következésképpen egyenlők a törvény előtt és az alávetettségben, és ilyen feltevések mellett az anya nem mutathat semminemű hatalmat vagy szuverenitást olyan személy felett, akivel egyenlő.

Ugyanezen alkalommal vetődött fel annak a kérdése is, hogy árva kiskorú gyermek vonatkozásában ki az a jogalany, akinek felhatalmazása vagy hatalma van a család egységes irányítása felett? Ki a család szuverenitásának letéteményese és legfőbb képviselője? Costa az alábbi javaslattal élt e két kérdésben. 1. Ha a házasságtól megtagadják a hatalom gyakorlását, amelyet természeténél fogva közösen és osztatlanul gyakorol a férjével, akkor az özvegy anyától is meg kell tagadni. 2. Ahhoz, hogy az atyai hatalmat az özvegy gyakorolhassa, el kell ismerni a házasságtól megtagadott jogát, a két házastárs közötti egyenlőség

³⁹ NAGY Janka Teodóra: A jogi néprajzi kutatások és az Ethnographia. *Ethnographia*, 2013. 3. sz. 297–320. p.; MATLA Gabriella: A spanyol jogszokáskutatás úttörője: Joaquín Costa Martínez. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai: Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 7). Szekszárd, 2017. 261–270. p.

⁴⁰ COSTA MARTÍNEZ, Joaquín: *La libertad civil y el Congreso de Jurisconsultos Aragoneses*. Imprenta de la Revista de Legislación, Madrid, 1883. 15. sz. 43. p.

⁴¹ Uo. 76–77. p.

immár általánosan elfogadott elvét, megszüntetve következésképpen a férji hatalmat. Végül a kongresszus olyan „félutas álláspontra” helyezkedett, mint a polgári házassági törvény. Elfogadta, hogy az özvegy anya számára ugyanazokat a jogokat kell elismerni a gyermekei vonatkozásában, mint amelyet az aragón fuero ismer el az apa számára.

Ezzel a javaslattal olyan változást kívántak bevezetni az aragón törvényhozáásban, amely nem volt olyan radikális, mint a kasztíliaiban. Az özvegy Aragóniában bizonyos jogokkal rendelkezett, és bizonyos – a szülői hatalommal egyenértékű – kötelezettséget teljesített, mint például a tartási kötelezettség, hozomány adása a lányai részére, amennyiben azok a beleegyezésével kötöttek házasságot, a 20 évesnél fiatalabb gyermek az anyja beleegyezése nélkül nem köthetett bizonyos szerződéseket.

Ezen a fórumon azonban nem vitatták meg a férji hatalomra és a nő családban betöltött helyzetére vonatkozó kérdést. Pedig Costa javasolta az alábbi kérdések megtárgyalását: „Az atyai hatalomra vonatkozóan az aragón vagy a kasztíliai rendszer a követendő? Melyik, milyen kötelezettségeket határoz meg? Milyen jogokat ad? Ki gyakorolja? Az ún. férji hatalomnak fenn kell-e maradnia a törvényekben? Ki legyen a család „hangja” és képviselője?” E kérdések tekintetében Costa az alábbi javaslatokat dolgozta ki:⁴²

1. Az „atyai gyámság” fuero rendszere jobban megfelel az igazságosság alapelveinek, mint a kasztíliai, következésképpen az előbbit kell bevezetni a Kódexbe.⁴³
2. Az apa, „atyai gyám” kötelezettségei a gyermekek vonatkozásában: gyermekek testi és erkölcsi nevelése, taníttatása, életpálya „kijelölése”, gyermek önálló életre nevelése; a gyermek támogatása, tartása, gondozása; perben való képvisellete és vagyonának kezelése.
3. A szülőket megillető jogok: a gyermeket családban nevelése; fegyelmezés, a szükséges mértékben hasznélvezői a gyermek vagyonának tartási és nevelési költségek fedezésére; szegény szülők esetén teljes vagyon hasznélvezői, jogosultak a gyermek munkájával szerzett vagyonra, végrendeleti úton gyám megnevezésére.
4. Mivel a gyermekek védelme és „gyámsága” által kirótt kötelezettségek közősek, ezáltal közös ezeknek a jogoknak gyakorlása is.

⁴² FRAGUAS MADURGA, Lourdes: Joaquín Costa y el derecho consuetudinario aragonés. *Anales de la Fundación Joaquín Costa*, 2002. 6. sz. 122–123. p.

⁴³ A kasztíliai jog elismerte az atyai hatalmat, mint önálló jogintézményt, Aragóniában azonban az atya gyámságáról rendelkeznek, még élő szülő vér szerinti gyermeke esetében is.

5. Mivel a férj és a feleség a törvény előtt egyenlő, az ún. férji hatalomból származó engedelmesség, lakóhely meghatározása tekintetében el kell tűnniük a jogszabályokból, mint ahogy már eltűntek a szokásokból.
6. A két házastárs együttesen képviseli a családot.⁴⁴

Ezek, a Costa jogi modernizáció iránti elkötelezettségét tükröző javaslatai sajnos nem kerültek megvitatásra. De a jogszabályok az altoaragóniai szokásjogot szentesítették: a két nem közötti abszolút egyenlőséget. Mert Aragóniában, a szokásjog szerint az gyakorolta a hatalmat, aki képességei, adottságai, rátermettsége szerint megfelelőbbnek bizonyult a család képviselőjére, irányítására és a családi egység megőrzésére, fennmaradására. Costa álláspontja szerint a törvényhozónak a hatalom gyakorlását a házastársak szabad akaratára kell bízni, akik a családi munkamegosztásban képességeik szerint vállalnak részt és felelősséget. Mint írta, Aragóniában a házastársak kölcsönös kötelességeit, feladatait nem a törvények állapítják meg, hanem a házastársak között a jogszokások keretei között létrejövő szabad megállapodás.

Costa azzal, hogy a Zaragozai Kongresszuson javasolta a férji hatalom eltörlését, nemcsak a nemzeti hagyományok képviselőjévé vált, de engedelmeskedett kora modern jogi követelményeinek, melyet a társadalmi és gazdasági folyamatok tettek szükségsszerűvé. Mint megjegyezte, a polgári házasságról rendelkező törvény preambuluma deklarálta a házastársak közötti egyenlőséget. A 63. tc. kimondta, hogy mindkét szülő köteles gondoskodni gyermekéről: nevelni, eltartani őket. A spanyol polgári házassági törvény szülői hatalmat adott az özvegy anyának, miközben a házas nőtől nemcsak megtagadta a gyermekek feletti hatalmat, hanem még a férji hatalomnak is alávetette.⁴⁵

Az özvegy anya szülői hatalmára vonatkozó jogesetet felidézve kívánom szemléltetni e törvény alkalmazását a Legfelsőbb Bíróság 1872. május 21-i ítéletében foglaltak alapján. Doña Francisca Alía férje, D. Juan Robles Pérez, végrendelkezés nélkül halt meg 1869. június 27-én. Négy kiskorú gyermeket hagyott maga után, akiknek *curator ad litem*et neveztek ki, hogy képviselje őket a hagyatéki ügyekben, mivel a vagyon egy része követelésből állt, amelyet bírósági úton kellett rendezni. Ezekre a tényekre és a polgári házassági törvény 64. §-ra hivatkozva Doña Francisca Alía 1871. június 30-án keresetlevelet nyújtott be arra vonatkozóan, hogy gyakorolhassa négy kiskorú gyermeke felett a szülői hatalmat. Az ügyészség megtámadta ezt a keresetet azzal az indokkal, hogy Doña Francisca Alía özvegy volt a polgári házassági törvény kihirdetésekor, következésképpen gyermekei már *sui juris* személyek voltak, és szabadon rendelkezhetnek a vagyonnal. Kezelhetik azt, megszerezték a

⁴⁴ COSTA MARTÍNEZ 1883. 237–241. p.

⁴⁵ Uo. 241–259. p.

vagyonhoz fűződő jogokat, azonban visszamenőleges hatályt adni a törvénynek jogilag nem lehetséges. A három bíróból álló másodfokú tanács január 22-én meghozott ítéletében kihirdette tehát, hogy Juan Robles Pérez özvegyét Doña Francisca Aliát nem illeti meg gyermekei felett a hatalom gyakorlásának a joga 1870. szeptember 1-jét megelőzően.

Doña Francisca Alía tanúsítványt kért arról, hogy az ítéletet hozó bírói tanács egyik tagja különvéleménnyel élt, és erre hivatkozva rendkívüli per-orvoslati, semmisségi kérelmet terjesztett elő a másodfokú ítélettel szemben a Legfelsőbb Bíróságnál. Doña Francisca Alía fellebbezési kérelmet nyújtott be, arra hivatkozva, hogy a polgári házassági törvény idevonatkozó szakaszában semminemű megkülönböztetés nincs a törvény közzétételét megelőző vagy későbbi özvegségre jutók között. Mivel a perben eljáró, ítéletet hozó bírák számának páratlannak kell lennie és az ítélethez három egyező szavazat szükséges, mely nem teljesült, ezért az ügy visszautalásra került a másodfokú tanács elé, hogy az eljárásjogi törvénynek megfelelően járjanak el.⁴⁶

A továbbiakban a *Siete Partidas* továbbélését példázó döntést kívánok ismertetni. A Legfelsőbb Bíróság 1872. február 9-i ítélete gyermek átadása iránt indult perben meghozott ítélet a *Siete Partidas* IV. törvénykönyv XIX. fejezet 3. tc.-n alapszik, melynek értelmében „az anya köteles szoptatni és nevelni 3 év alatti gyermekeit és az apa köteles a 3 évnél idősebbeket nevelni; de ha az anya olyan szegény, hogy nem képes nevelni őket, az apa köteles gondoskodni a neveléshez szükséges tartásról. Ha valamilyen jogos ok folytán megszakad a házasság, aki miatt megszakadt – ha gazdag –, az köteles vagyoni juttatásban részesíteni a gyermek nevelésére kötelezett személyt, házastársat, legyenek a gyermekek akár 3 évesnél fiatalabbak vagy idősebbek, és a másik fél, aki nem volt vétkes a házasság feldúlásában, köteles nevelni és gondozni őket.” „Ezen a törvényi rendelkezésen a házasság felbontásának vagy érvénytelenítésének az esetét kell érteni, mindkét esetben ugyanaz az ok, hogy teljesüljön a gyermekekre vonatkozó előbb említett törvény.”⁴⁷ „Amikor a házastársak válóper iránti keresetet nyújtanak be egymás ellen, amíg nem születik jogerős ítélet, nem lehet tudni, hogy melyikük a vétkes és melyikük a vétlen, tehát addig a törvényben meghatározott általános szabály szerint kell eljárni.”⁴⁸

1872. február 12-én Madridban, az elsőfokú bíróság végzése és a D. K. Z. feleségével, Doña N. Q.-vel szemben közös gyermek átadása iránti perben született ítélet ellen Doña N. Q. fellebbezést nyújtott be az elsőfokú bíróság 1871. január 24-én meghozott ítéletével szemben. 1863. október 10-én kötött házasságot D. K. Z. és Doña N. Q., akinek 1865. április 6-án született meg

⁴⁶ JC, 1872. Núm. 162.

⁴⁷ JC, 1872. Núm. 59.

⁴⁸ JC, 1872. Núm. 59.

gyermek, akit mindkettejük törvényes fiaként megkereszteltek, és az O. nevet kapta. D. K. Z. keresetet nyújtott be feleségével szemben közös kiskorú gyermekük O. átadása iránt azon tény alapján, hogy különválásuk elkezdődött. A gyermek anyjával élt tovább 1868 áprilisáig. Amikor betöltötte 3. életévét, amelyet általában a szoptatáshoz szükséges időszaknak tekintenek, D. K. Z. követelte a feleségetől, hogy adja át gyermekét polgári kormányzó/helytartó segítségével. Ennek azonban az asszony nem tett eleget, a végrehajtás elől elrejtőzött, így a bíróság elé került ismét az ügy. A másodfokú bíróság megállapította, hogy kiskorú D. O. felett a hatalom gyakorlásának a joga D. K. Z.-t illeti meg, és ennek következtében arra kötelezte Doña N. Q.-t, hogy adja vissza a gyermeket D. K. Z.-nek. Ekkor Doña N. Q. fellebbezést nyújtott be a *Partidas* említett törvénycikkére hivatkozva, amely értelmében a házastársak elválásztásában vétlen félnek joga van a házasság alatt született gyermek felügyeletésre.⁴⁹

A *Siete Partidas* alkalmazása Európán kívül

Az *Ordenamiento de Alcalá* után a *Siete Partidas* kiegészítő törvény lett Kasztíliaiban – a gyarmatosítás után pedig Nyugat-Indiában. Mexikó területén igen jelentős volt a *Partidas* szerepe. 1857-ben Mexikóban törvényt hoztak arról, hogy a „nem említett vagy kétséges témákban továbbra is a spanyol fuerókat és a *Siete Partidast* kell alkalmazni mint jogforrásokat”⁵⁰ A spanyol jog folyamatos jelenléte ma is fellelhető az Egyesült Államok bíróságain. Azok a peranyagok, amelyek a *Siete Partidas* törvényeit idézik, a házassági tulajdonnal, a végrendelekkel, a föld, víz és bányá törvényekkel kapcsolatosak Kalifornia, Texas, Új-Mexikó és Louisiana államokban.⁵¹

A *Siete Partidast* Európában ma is a középkor legteljesebb polgári jogi kódexének és a spanyol jogtörténet egyik legrangosabb jogforrásának tekintik, amely a spanyol kultúra integráló tényezőjévé vált, kitörölhetetlen nyomokat hagyva maga után a joggyakorlatban is.

⁴⁹ JC, 1872. Núm. 59.

⁵⁰ STONE, Marily: Desde las Siete Partidas a los códigos civiles norteamericanos. *AIH, Actas* XI, 1992. 27. p.

⁵¹ Uo. 29. p.

Mezey Barna*

A JOGI NÉPSZOKÁSOK SZANKCIÓRENDSZERÉNEK ESZKÖZEI

Kajtár István professzor jogi kultúrhistoriai Bevezetésében¹ megfontoltan és óvatosan körvonalazta a jogi kultúrtörténetnek mint határterületi diszciplínának a viszonyát a művelődés történetéhez és a jogi-hatalmi civilizációhoz, melynek szerves részét képezi. Mint aláhúzta, a jelen szövegei, viseletei, szertartásai és formulái archaikus jegyeket viselnek magukon, s különösen a büntetések végrehajtása üzen komor instrumentumrendszerével, borzongató rítusaival a társadalomnak a hatalom megingathatlanságáról, a jog magasztos igazságosságáról. A jogi kultúrtörténet körvonalai és területei kapcsán utalt a vesztőhelyekre és a börtönökre, de a bűnhődés szimbolikáját értelmezve főként a halálbüntetés tereivel és a végrehajtás résztvevőivel foglalkozott.² Úgy véltem, megér egy rövid áttekintést, mintegy kiegészítésként Kajtár István alapvető munkájához a büntetőeszköz-készlet áttekintése, amely a középkornak és a kora újkornak a jórészt írástudatlan társadalommal zajló döntő jelentőségű jogi kommunikációját szolgálta.

Azokban a korokban és társadalmakban, melyekben a jog jellemzően partikuláris közösségekre, elszigetelt vagy alig érintkező társadalmi csoportokra, kiváltságok és szabadságok köreinek izolált halmazaira épülve funkcionált, a tárgyi szimbólumoknak rendkívüli üzenetközvetítő szerepe volt. A kiépítetlen kommunikációs csatornák helyett az érthető és közkeletű jelképrendszer információhordozó tulajdonságát használták ki a hatalmi, a politikai és a jogi üzenetek eljuttatására a néphez. Ennek megfelelően alakult ki a

* Mezey Barna kutatócsoport-vezető, MTA–ELTE Jegtörténeti Kutatócsoport (ELKH), tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452

¹ KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, 2004.

² Uo. 27. 66–71. p.

büntetés-végrehajtást szolgáló eszközrendszer. A nyilvános executio alkalmával igénybe vett tárgyi és rituális kellékek nem csupán technikai értelemben vett instrumentumok voltak, hanem egyben a jogszabályok jelenvalóságát hirdető szimbólumok, melyek önmagukban is üzenetértékűek. Miként a büntetőhatalom birtoklását és pallosjogot üzenő kerék vagy a többnyire megszegyenítő büntetés foganatosítására szolgáló szégyenoszlop.

Az archaikus társadalmak jellemzője volt a közösségi konfliktuskezelés, melynek megoldásában a közösség valamennyi tagja részt vett, és a vezetők ajánlásai alapján került sor a közösen végrehajtandó intézkedés megállapítására. A megoldások eredete a múlt kódébe veszett. A közösség tagjai „a létfenntartásért vívott harcot nem egyénileg, hanem csoportosan vívták... együttesen törekedtek annak a tapasztalatnak a megvalósítására, amely a legcélszerűbbnek bizonyult. Végül is valamennyien ugyanazt a módszert alkalmazták egyazon cél érdekében; a módszerek tehát szokásokká, majd tömegjelenséggé váltak. Belső késztetések fejlődtek ki a szokásokkal kapcsolatban. Így jöttek létre a népszokások, amelyeket a fiatalok hagyomány, utánczás és tekintélytisztület alapján tanultak meg.”³

A népszokások a csoporton belül általánosak és változtathatatlanok lettek. Az idő múlásával ellentmondást nem tűrővé és kötelezővé váltak. Ez a folyamat hívta életre a jogot, a közösség által leglényegesebbnek ítélt magatartásokat szabályozó kötelező és a közösség által kikényszerített normacsoportot, amelyet azután magától értetődően alkalmaztak a konfliktusfeloldási eljárásokban, mondtak ki ennek alapján közös „ítéletet”. A döntésnek maga a közösség volt a kikényszerítője. Vagy közvetlenül (például végrehajtója a kiközösítésnek), vagy közvetve (magánvégrehajtásra, személyes bosszúra késztetéssel). A jog megállapítása és a jog alkalmazása ilyen értelemben a közösség kezében volt, mely ezt a lehetőséget a nyilvánosság eszközével gyakorolta.

A hagyományos vérségi közösségek felbomlása a társadalomban a politikai vezetés erősödéséhez, saját apparátusának kialakulásához, végső soron az állam létrejöttéhez vezetett. A külső kényszerítő hatalom alkalmazása nem egycsapásra ment végbe. A fegyveres szervezetek kifejlődésével, a politikai pozíciók monopolizálásával megjelent persze az igény a jog irányítására és a jogképződés befolyásolására, de ez egyfelől csak részleges lehetett: sok vonatkozásban és hosszú ideig érintetlenül maradt az ősi jog a közösségek hétköznapijában. Másfelől az átalakulás többnyire a közösség részvételével, a tradicionális formák megtartásával, a jogszokások rituális elemeinek megőrzésével és átalakításával történt. Így például a középkori bíraskodás legfontosabb jellemzője a nyilvánosság maradt. Az állam kialakulásával, a hatalmi jogosítványok

³ SUMNER, William Graham: *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Budapest, 1978. 23–24. p.

körvonalazásakor és a jogkörök megállapításakor az igazságszolgáltatás iránti igény az uralkodónál koncentráldott. Az ítélkezés jogát a királyi jogosítványokból származtatták, mely meghatározott eljárásokhoz kötött módon a „hatalommal rendelkező” méltósághoz, a bíróhoz⁴ jutott. Ezzel lényegében sikerült a jogképző hatalom megszerzése, miközben a közösség tagjainak jelenlétét, mintegy a kolonializáló folyamat katalizátoraként a joggyakorlatban továbbra is megtartották. Igaz, már nem aktív résztvevőként és végrehajtóként, de mégis a lezajló eljárás részeként. A szokásos formák megerősítése mellett a tartalom alapvető átalakítása zajlott. Átmenetileg szükség volt a köznép jelenlétére, a nyilvánosságra. Így a hatalom bizonyíthatta a szokások elismerését, az ősi jog tiszteletét, sőt kommunikálhatta saját igazságosságát, demonstrálhatta védelmező erejét a társadalom tagjai irányában.

Ez a megfontolás bizonyos értelemben konzerválta az ősi jogot. Annak egy részét a hatalom magáénak ismerte el, beleillesztette saját jogának rendszerébe és kikényszerítette azt. (Az állam, különösen a büntetőjog államosításának folyamatában az ideológiai, politikai vagy gazdasági érdekeit sértő ősi joggal szemben fellépett, tiltotta, büntette alkalmazását.) Az ősi jog más részét a hagyományos közösségek szintjén hagyta, annak érvényesüléséről, fejlesztéséről és kikényszerítéséről a közösségek gondoskodtak.

Az 1215. évi (IV.) lateráni zsinatot,⁵ majd Magyarországon az 1279. évi budai szinódust követően megszűnt az egyházi asszisztencia az istenítéleteknél,⁶ és ezzel alapvetően megváltozott a büntetőperes eljárások jellege. Az anyagi igazság felderítésének deklarált követelménye és az egyház kínvallatással kapcsolatos álláspontjának módosulása egyaránt a nyomozóelvi (inkvizitórius) bizonyítási eljárás dominanciája irányában hatott. A tortúra recepciója a büntető perjogban megkérdőjelezte az eddigi, perjogi típusú nyilvánosságot, így az a 15. századra nagyrészt elenyészett. Ugyanakkor az igazságszolgáltató hatalom nem mondhatott le jogpolitikai üzeneteinek továbbításáról sem. Megváltozott hangsúlyokkal kezdte használni a társadalmi jelenlétet. A modern állam megszerveződése, a centralizált hatalom kiépítése, a büntetőjog államosítása az igazságosság helyett/mellett a megtorlás és az elrettentés filozófiáját állította a büntetés fókuszába, melyet a büntetés-végrehajtás színpadiasan megszervezett rituáléjával demonstrált.⁷ Az egyház is támogatta a büntető igazságszolgáltatás megkeményítését, mert új koncepciója a keményebb büntettek megváltása

⁴ HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899. 147. p.

⁵ RÜPING, Hinrich – JEROUSCHEK, Günter: *Grundriss der Strafrechtsgeschichte*. München, 2011. 35. p.

⁶ *A Váradi Regestrum*. Értelmezi KANDRA Kabos. Budapest, 1898. 32. p.

⁷ DÜLMEN, Richard van: *A rettenet színháza. Itélkezési gyakorlat és büntető rituálék a kora újkorban*. Budapest 1990.

helyett a retorzió felé mozdult: igényelte, hogy az eddig vérontást kerülő, kompozíciós szankciókat „személyiséget sújtó büntetések váltsák föl, mert nézete szerint csak ezek riaszthatták vissza az elvetemülteket.”⁸

Tárgyunkat illetően két lényeges folyamat zajlott le tehát a jog történetében: egyrészt kettévált a jog: az állam, a hatalom jogára (beleértve a privilegizáltak jogait és a szokásjogot is), valamint a népi közösségek saját ősi gyakorlatból eredő jogára. Másfelől ezzel egyidejűleg átlényegült a nyilvánosság is: az állami nyilvánosság előbb a peres eljárásban, utóbb a büntetés-végrehajtásban a büntetőpolitikai üzenetek címzettjeinek szemlélődő jelenlétét garantálta csak, míg a népi jogban a nyilvánosság megtartotta aktivitását a döntésben és a végrehajtásban egyaránt. Az a tény, hogy az állami jog lényegében a korábbi közösségi konfliktuskezelés kisajátításával jött létre, azt eredményezte, hogy ennek a jognak egyes elemei, processuális, rituális vagy tárgyi kellékei is átkerültek az állami büntetőeljárás és büntetés-végrehajtás rendszerébe.

A büntetés-végrehajtás tárgyi kellékei

Kajtár István a bűn és bűnhődésről szólva a büntetés-végrehajtás legjellemzőbb szimbólumairól írt részletesebben: a kivégzés instrumentumairól, a vérpadról, az akasztófáról, a hóhérról, annak öltözékéről és pallosáról. A halálbüntetés végrehajtásával kapcsolatos egyéb eszközök a középkori német halálbüntetés végrehajtási formáiként közelebbi leírás nélkül jelentek meg munkájában, mint a bárd, a kerék, a nyárs, a máglya, a forró víz, olaj vagy bor.⁹ A halálbüntetés (jóllehet tudjuk, a népi jogszokások körében is előfordult) általában a felsőbb hatóságok jogkörébe esett, logikusan kapott helyet döntően ez a szankciónem az ikonográfiai elemzésben. Ugyanakkor van két határterülete a „fent” és a „lent” jogának, melynek lehetőségeit bőven kihasználta mind az állami, mind a népi jog: a megszégyenítő és/vagy a testi fenyítésnek helyet adó büntetések.

A becstelenítő jogkövetkezmények¹⁰ legismertebbik instrumentuma a szégyenfa vagy a pellengér volt. A szégyenoszlopot a falu, a város közösségi terein, a piactéren vagy főtéren, a városháza vagy a templom elé állították, ezzel garantálva a büntetés végrehajtásának fő követelményét, a nyilvánosságot. A megszégyenítő kikötés mellett ez a bitófa szolgált az elkövetőre kiszabott fenyítés, korbácsolás, ostorozás, foganatosítására. A deres, a fenyítőpad volt többnyire a botozás, pálcázás eszköze. Fokozta a delikvenszek megszégyenítését, ha a piaci

⁸ BLOCH, Marc: *A feudális társadalom*. Budapest, 2002. 393–394.p.

⁹ KAJTÁR 2004. 66–70.p.

¹⁰ MEZEY Barna: Adalékok a büntetés-végrehajtás szimbólumrendszerének alakulásához. In *Festiva Iubilaei Facultatis Iauriensis*. Állam – Jog – Politika [2020] különszám. Győr, 145–152. p.

sokaság vagy a búcsújáró tömeg közepébe velük vitették ki a helyi tömlöcből vagy a bíró házától a derest. A magára valamit adó helység állandó szégyenfát állított, mintegy folyamatos figyelmeztetésként. Az oszlop, akár volt éppen kikötve valaki, akár csak használaton kívül lógott róla a nyakpánt és a bilincs, az igazságszolgáltatás folyamatos jelenlétét jelképezte. A pellengérhez hasonló funkciója lett a szégyenketrecnek. A kalitka, miként a szégyenoszlop, a helység forgalmas pontján emelt építmény, sajátos átmenet a pellengér és a börtön között.¹¹ A fogvatartottakat nem a föld alatti tömlöcbe vetették, hanem ketrecbe; oldalról nyitott rácsos házikóban tették közszemlére, kiteve a közönség megvetésének és gúnyának, verbális és tárgyi becsmérélsének. Német területen bolondzárkának is nevezték, minthogy gyakran az eszementeket is itt tartották, a közönség mulattatására. A svájci trülle ráadásul pörgethető volt, így a lenézésüket és viszolygásukat kifejezni akaró helyiek azt a benne ülő rosszulletteig kedvükre forgathatták.¹² A szégyenketrecet éheztetésre, sőt városi jogokban halálbüntetés végrehajtására is használták: a toronyba függesztett kalitkában sorsára hagyták a szerencsétlen elítéltet.

A középkori zárt közösségek kedvelt kriminális szankciója volt a saját nyilvánosságukba jól beigazítható megszégyenítés, amelynek kimeríthetetlen tárházát alkották meg a találékony bírák, törvényszolgák és hóhérok.¹³ A becsületbüntetések a büntetés nyílt megvallásától és a nyilvános beismeréstől, az ekléziakövetéstől, a szégyenpadra ültetéstől és tartózkodási eskütől a nyilvánosan végrehajtott testi büntetésekkig tartott. A közties zónában ott volt a szégyenkő, a szégyentábla, a szégyenhordó. A szégyenmaszk szerte Európában kedvelt megbecstelenítő eszköz volt, melyet fémből készítettek, s mely általában számár-, kecske-, vagy disznófejet mintázott.¹⁴ A felerősített szégyenmaszkot a szégyenséta idejére kellett viselnie, amikor is a törvényszolga jellemzően nagyobb népesség sereglése alkalmával a megítéltet bűne kikiáltásával körbevezette a településen. Jelentősebb vétek esetén hosszabb, a szentenciában meghatározott ideig kellett a nyilvánosság előtt a bűnösnek találtatottnak hordania. (Akárcsak a nyakkalodát, a „hegedűt” vagy a zsémbes pletykálkodó asszonyoknak fenntartott páros kalodát.)¹⁵ A nyilvánosság, a megszégyenítés és szabadságfosztás összetett eszköze volt a középkori igazságszolgáltatás kedvelt büntetőeszköze, a kaloda, mely lett légyen térdeplő, ülő, álló, láb-, kéz-, kéz/láb, nyakkaloda, hatása a delikvens nyilvánosságra tételében rejlett.

¹¹ KOCHER, Gernot: *Szimbólumok és jelek a jogban: történeti ikonográfia*. Pécs, 2008. 127. p.

¹² SCHILD, Wolfgang: *Alte Gerichtbarkeit*. München, 1980. 215. p.

¹³ HINCKELDEY, Christoph (Hrsg.): *Strafjustiz in alter Zeit*. Rothenburg ob der Tauber, 1980; és TOLNAI Vilmos: A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa. A cikket rövidítette és jegyzetekkel ellátta NÁNÁSI László. *Belügyi Szemle*, 2015. 10. sz. 86. p.

¹⁴ KOCHER 2008. 127. p.

¹⁵ SCHILD 1980. 220–225. p.

A megszegyenítésnek a középkorban-kora újkorban népszerű és látványos technikája volt a merítés. A vízbe merített általában valamely szolgáltatást (többnyire kenyérsütést) nem megfelelően végzett, például csalt a kenyér súlyával. Az emelőszerkezet segítségével a székbe rögzített bűnöst/kihágót nagy nyilvánosság előtt többször folyóba vagy tóba merítették.¹⁶

A jogi népszokások büntetési eszközei

A bevezetőben foglaltaknak megfelelően, legalább hipotetikus formában feltehető, hogy a büntetőinstrumentumok egy része nem az ókor vagy a középkor leleménye, hanem az ősi társadalom jogának eszköztárából származik. Miután a jogtörténeti szakirodalomban vajmi kevés olvasható ezeknek a büntetés-végrehajtási kellékeknek az eredetéről, határozottan nem állítható azok feltétlen újdonsága és állami tradíciókhoz kötöttsége sem. A megszegyenítő büntetések sorában oly sokat meghivatkozott szégyenoszlop vagy szégyenfa (melyet a büntetőhatóságok ugyanolyan kedvvel alkalmaztak, mint a falusi közösség) eredete nehezen tisztázható. Vajon a vérségi társadalom szakrális-rituális totemoszlopa-e a példa, avagy valamely éles eszű, szolgálatkész törvényszolga vagy hóhér találmánya? Vajon a lopó nyakába akasztott eltolvajlott tárggyal a közösség előtt megejtett becstelenítő séta valamely ősi megszegyenítő eljárásból származik-e, vagy középkori találmány? A kérdések azért fontosak, mert gyakori a büntető jogi népszokások arra hivatkozással történő tagadása, hogy az a világi jog részét (is) képezi, s amit a felsőbbség vagy a hierarchia alkalmaz, nem tekinthető a népi jog részének. Ez pedig jelentősen csökkenti a jogi népszokások vizsgálható kriminális terepét, s hamis képet is ad a népi büntetőjogról.

Többször foglalkoztunk már a népi jogszokások kapcsán a büntetendő cselekményekkel kapcsolatos kényszerrel¹⁷ és a népi szankcionálás gyakorlatával¹⁸. Ennek során igazolva láttuk, hogy a népi jog prezentálja a büntetési rendszer teljes hálóját (minthogy eredendően forrása is volt annak). A népi jog büntető arzenálja, még ha hangsúlyaiban és arányaiban el is tér az állami szankciórendszerétől, a bűnökre és vétkekre szabott hagyományos büntetési rendszer

¹⁶ QUANTER, Rudolf: *Schand- und Ehrenstrafen in der deutschen Rechtspflege*. Dresden, 1901. Tafel 4.

¹⁷ MEZEY Barna: Kényszer és szankció a nép joggyakorlatában. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás II*. Szekszárd, 2016. 261. p.

¹⁸ MEZEY Barna: Szankciók és végrehajtók a jogszokások világában. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Kultúra- és tudományköziség. A jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet metszetében*. Szekszárd, 2018. 157. p.

teljes büntetési skáláját tartalmazta. Így az élet elvételét,¹⁹ a test csonkítását²⁰, sanyargatását, fenytését²¹, a szabadság különféle korlátozásait²², a vagyoni szankciókat, bírságokat²³ és a megszügyenítő eljárásokat²⁴.

Ehelyütt a fentebb mondottakkal összhangban célunk a büntetőeszközök számbavétele, annyi kiegészítéssel, hogy nem csupán a fizikai tárgyakat kívánjuk szemlélni, hanem mindazon eljárásokat, gesztusokat is, melyek alkalmasak voltak a népi jogszokások büntetőfeladatát ellátni, és egyben szükséges eszközként a végrehajtáshoz. Nem állítható, hogy az idevágó kellékek kérdéskörének nincsen széles néprajzi, történeti, sőt kifejezetten büntetőjogi²⁵ szakirodalma.

A középkori jog jellegzetessége annak tagolatlansága, jogágazatiatlansága, intézményeinek elhatárolatlansága. Az utókor kodifikált jogrendszerét csak kitanult kutatója rendszerezi valaminő módon, főként didaktikai célokból a múlt jogát, a képződött jog túlnyomóan egységben, a maga komplexitásában és egységében kezelte a problémákat. S ha igaz volt ez az állam jogára, különös erővel általánosíthatjuk a népi jogra, melyre a tervszerű rendszerezés még kevésbé volt jellemző. Így válik lehetségessé, hogy míg ugyanazokat az intézményeket az egyik csoportosítás magánjogi keretek közé sorolja,²⁶ más esetekben, mint láttuk Angyalnál, Vajnál, büntetőjogiként tartja számon. A különbségtevés a célmegfogalmazás koncepciókülönbségében rejlik. Magunk alább kifejezetten jogszokások kriminális szankciójaként kívánjuk számba venni a gyakorlatba vett instrumentumokat és processzusokat. A lehetőségek oly széles körűek, hogy teljességre nem, csupán vázlatos áttekintésre vállalkozhatunk.

¹⁹ DEGRÉ Alajos: Egy XVIII. századi falusi népitélet hagyománya. *Ethnographia* 1963. 264. p.; TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 2003. 792. 794. p.; GELENCSÉR József: „Őseink szokásait követtük” (*Jogtörténet, jogi népszokás, művészet*). Székesfehérvár, 2014. 19. 106. 108–109. 136. p.; FÉL Edit: *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson* (Kisalföldi Közlemények). Budapest, 1944. 68. p. Idézi TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 795. p.

²⁰ TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 790. 794–795. 803. p.; GELENCSÉR 2014. 99. 108–109. 160. p.; DOMOKOS Andrea: Büntetőszankciók a székely falvakban. In MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz-jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Budapest 2009. 345. p.

²¹ TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 790–791. p.; NAGY Janka Teodóra: *Büntetőjogi néphagyományok és -szokások*. In *Múlt és jelen Bölcskén*. Bölcske 1994. www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Bolcske/pages/Bolcskei_tanulmanyok_1/b1_016_bunteto.htm.

²² DOMOKOS 2009. 344. p.; TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 788. p.; NAGY 1994. ih..

²³ GELENCSÉR 2014. 113. p.; DOMOKOS 2009. 347–348. p.; IMREH István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983. 85. 91. p.

²⁴ GELENCSÉR 2014. 130–131. 141. 126. p.; IMREH István: *Kászonszéki Krónika*. Budapest–Bukarest, 1992. 313. p.; VAJNA Károly: *Hazai régi büntetések*. Budapest, 1907. 92. 130. p.; GELENCSÉR 2014. 81. p.; NAGY 1994. ih.

²⁵ ANGYAL Pál: *A közvélemény-büntetés*. Budapest, 1933.; VAJNA K1907. II.; NAGY Janka Teodóra: A „Janus-arcú” megszügyenítő büntetések. *Börtönügyi Szemle*, 2012. 2. sz. 79. p.

²⁶ BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, 2014.206. p.

Mindenesetre azt előre kell bocsátanunk, hogy a népi jogélet kikényszerítő szankcióinak feltétlenül nyilvánosoknak kellett lennie, hiszen a jog bizonyosága, életben léte, gyakoriságával összefüggésben és a megtapasztalás tényével nyert visszaigazolást. Magának a közösségi végrehajtás identitásának alapeleme a közös cselekvés és a jogérvényesülés közösségi élménye volt, ez adott erőt a jövőre nézve a jó rend bizonyosságához, a jelenben pedig az igazságosság és jogszerűség azonosságának tudatához. A szankció alkalmazásának illetően módon lehetőleg közösséginek kellett lennie, a jogszerűtlenség „beváltásának” a közösség aktív részvételével kellett zajlania. A csoport minden tagjának bele kellett simulnia a közös cselekvésbe, ezzel elismerve és egyben elsajátítva a jogszokás érvényességét. A hátrányt előidéző aktusnak ugyanakkor alkalmazásnak kellett lennie arra, hogy a falu arányos szankcióként érzékelje, méltónak és méltányosnak tartsa az elkövetett cselekedethez képest. A vétkes számára pedig erkölcsileg vagy fizikailag valódi malumot kellett jelentenie, tényleges megcsúfolást, meghurcolást, megaláztatást és/vagy testi fájdalmat. Minden olyan eszköz, eljárás, magtartás, mely erre alkalmas volt, eszközévé vált (válhatott) a népi jogélet szankciórendszerének.

Nagy Janka Teodóra a megszegyenítő büntetések kapcsán írja, hogy „nagyon keskeny és flexibilis a határ egyik vagy másik csoportba sorolása tekintetében”, vagyis hogy valamely megszegyenítő büntetés állami, egyházi vagy közösségi megtorlás keretében került-e alkalmazásra.²⁷ Ez a megállapítás már eleve magában foglalja azt a következtetést is, hogy ti. éppen az állami igazságszolgáltatás és a népi szokásjog praxisa közötti képlékeny mezsgye a bizonyítéka az ősi jog jelenvalóságának, s egyben a „melyik volt előbb” kérdés tartalmasságának. Mindkét folyamatra van bizonyíték. Arra is, hogy a nép által intézményesen használt közösségi megoldást az állami törvénykezés átvette és beillesztette büntető arzenáljába. Miként arra is, hogy a büntetési rendszer humanizálásával beszűkülő, s az állami jog tilalmazott zónájába került szankciókat a népi jogszokások között még évszázadokig regisztrálni lehetett.

Amikor tehát a népi jogszokások világának büntetőeszközeit vesszük számba, csak azért, mert az általános felfogás szerint a 18–19. században jellemzően inkább az állami igazságszolgáltatás keretében alkalmazták azok egy részét, nem mellőzhetők a közösségi kényszer eszközrendszerének vizsgálatánál. Angyal Pál kitűnő monográfiája a közvélemény-büntetésekről éppen ezért nem teljeseledhetett ki a népi jogszokások irányában. A büntetőjogász professzor ugyanis szigorúan ragaszkodott a büntetőjog 19. századra kiformalódott

²⁷ NAGY JANKA TEODÓRA: A falu szájától a pacalvetésig. A közvélemény-büntetések helye. In PALUGA, Lukás – RÉPÁSOVÁ, Katarína: *Spravodlivosť pre všetkých... / Igazságot mindenkinek...* Tanulmánykötet egy azonos nevű szakmai szimpóziumon elhangzott előadásokból 2019. szeptember 25-én és 26-án. Komárom–Komárno, 2020. 23. p.

fogalmához, mely a büntetéseket az állami erőszak eszközeként fogta fel, alatta „az illetékes állami szervnek az állam büntető hatalma alá eső büntetéssel szemben alkalmazott megtorló intézkedést” értette.²⁸ Ennek megfelelően rendező alapelvként tekintette a közvélemény-büntetést etikai, illetve szociológiai értelemben vett büntetésnek, s így a népi jogszokást morális vagy szociológiai jelenségnek.²⁹ Alapos munkával térképezte fel a néprajzkutatók által rögzített büntetések arzenálját, de túlzott jogtudományi megközelítése okán a határterületeken elbizonytalanodott. Alapvetően nem azt kereste, mi a hasonlóság, hol az átfedés a népi jog és az állami jog büntetése között, hanem hogy milyen karakterisztikus különbségeket tud rögzíteni. Ennek az lett az eredménye, hogy a népi jog szankciórendszerét inkább a szokások világába utalta, s bennük az erkölcsinél kevésbé hangsúlyozta a jogi elemet.

Eszközökről tág értelemben szólunk majd: e körbe esőnek tekintjük a fizikai instrumentumot csakúgy, mint a megszegyenítéshez igénybe vett magatartásokat (cselekedeteket, nemtevéseket), gesztusokat, kijelölt pozíciókat, státusokat is.

*

Határterületi eszközök alatt elsősorban a fentebb már érintett, a népi büntetőjog és az állami törvénykezés által egyaránt alkalmazott tárgyakat értjük, melyek egyaránt sorolhatók igénybevételi processzusuknak megfelelően, úgy a népi jogszokások, mint a hatalom jogának terrénumába. Ilyenek a jellegzetesen a rendi igazságszolgáltatás világából visszaköszönő bot, pálca, kaloda, szégyenfa, szégyenkő, szégyenpolc, szégyenpad, szégyenálarc, szégyenhordó, gúnyketrec. Ezeket az instrumentumokat felette nehéz elkülöníteni a hatalmi felsőbbbség által kiszabott büntetéshez alkalmazott eszközöktől, mégis érzékelhető a másság az elkövetett vétséget szemlélve. Persze, használ(tat)ja a szolgabíró is a botozást, mégis világos, hogy „saját jogon” alkalmazza a közösség a palcázást például a Résző Ensel népszokásgyűjtésében felidézett határhányás (községek határvonalainak dombemeléssel történő nyilvános megvonása) rituáléja keretében. Székelyföldi tudósítása a húsvét szombatján esedékes ünnepélyes határjárásról szól, amikor az egybegyülekezett lakosság határt került, megújította a határhalmokat, beiktatta a határkerülésre újonnan felavatandókat, a korábban már határt kerülőket tanúságát is ellenőrizték. Ha az érintettek nem tudták a határhalmokat megjelölni, úgy 6-12 pálcaütés lett a büntetésük. Ugyanez volt a következménye annak, ha valaki lekéste az ünnepélyt, vagy akiről a tisztségviselők között megválasztott, „figyelők” a határhalmomnál jelentették, hogy menet közben illetlenül beszélgettek, nevetgéltek, nem

²⁸ ANGYAL 1933. 59. p.

²⁹ Uo. 59–62. p.

énekeltek, vagy nem imádkoztak kellő buzgósággal.³⁰ Verőcén, ha a szombati köztanácskozáson csekélyebb értékű tolvajláson kaptak valakit, vagy egyszerű vesszőzéssel elbocsátották, vagy (ha a lopott tárgy „figyelmet érdemlő volt”) vasárnapon hátrakötözött kézzel, nyakában a tárggyal végigvezették az egész falun, az utcaszegleteken lefektették a földre, és mogyorópálcával ütötték. Az út végén, a bíró házánál úgyszintén testi fenyítés várt rá.³¹ „Ez” a bot nyilván nem „az” a bot: annak nem fizikai különbözőségében rejlik az eltérése, hanem az alkalmazó közösségében. Ez a fenyítés nem az Angyal Pál által állami büntetőjognak nevezett szféra instrumentuma, hanem a népi jogé.

A lopott tárgy nyakba akasztása a szegényeséta alkalmával úgyszintén a közösség deklarációja a megfogott tolvaj megszegényítése során a vétekre adott méltó válaszról, valamint a lopás tényét és annak értékét illető információ.³²

Gelencsér József a selmeczi jogkönyvet³³ megidézve írta, hogy a pellengerre állítást vasárnaponként (többnyire három egymást követő vasárnapon) kellett teljesíteni, ami összekapcsolódott egy sajátos liturgiával: az ismételt, hangos beismeréssel, a szájra csapással és/vagy a száj fekáliával történő bekenésével.³⁴ A szegyenfaállás legfontosabb eleme a közösséghez fűződő viszony. Elítélendő cselekedet esetén a közösség megítélésének illusztrálása. Megalázás, a közösség megvetésének, gúnyolódásának, primitív gyalázkodó megnyilvánulásainak lehetősége. A szegyenfaállás a közösségi joggyakorlat egyik legbeágyazottabb intézménye volt, a zárt közösségek megbecsülésével kapcsolatos alapvető értékítélet kifejeződése.

A szegyenoszlop funkciójára emlékeztet az a szegyenkő, amelyet Hornyik János beszámolójában olvashattunk. Kecskeméten az eklézsiamegkövetés nemcsak a templomban volt szokásos, hanem „*mint múlt századi öregektől hallottam, a lepellet leterített bűnösnek a templom előtti magas köre állítatásával gyakoroltatott, ki a templomból kijövő községet fenszóval megkövetni tartozott, s innen származott a „szegyen-köre állítás” című, máig is élten élő kifejezés*”.³⁵ A szegyenkő, szegyenpad a 16. századi református hiten élők mindennapi büntetési instrumentuma volt, melyet Gelencsér szerint a Felsőmagyarországi Cikkek csakúgy, mint a Borsod-Gömör-Kishonti cikkek egyaránt tartalmaztak.³⁶

³⁰ RÉSŐ ENSEL Sándor: *Magyarországi népszokások*. Budapest, 2000. 172–173. p.

³¹ KRIZSÁNY János: Tekintetes Nemes Nógrád Vármegyében helyhez tetett, és a Méltóságos Váczi Püspökség Uradalmához tartozó Verocze Helységének Históriai Topographico Statistical leírása. *Tudományos Gyűjtemény*, (9) 1827. 50–51. p.

³² Uo. 51. p.

³³ Selmecz városnak IV. Béla király korában szerkesztett városi és bánya-jogkönyve. Év nélkül. In WENZEL Gusztáv (szerk.): *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. Árpádkori Új Okmánytár*. III. 1260–1272. Pest, 1862. 136. 206–228. p.

³⁴ GELENCSÉR József: *Népi jogélet a Káli-medencében*. Székesfehérvár, 2019. 385. p.

³⁵ HORNYIK János: *Kecskemét város története*. II. kötet. Kecskemét, 1861. 211. p.

³⁶ GELENCSÉR 2019. 390. p.

Gelencsér szép összefoglalását adta a szegyenkő magyarországi előfordulásának és a szakirodalom szemlélésének Illyés Endrétől Szakál Aurélon, Székely Gáboron, Pelkő Péteren át Réthly Antalig, Taligás Istvánig, nem is szólva Tárkány Sziucs Ernőről.³⁷ Hasonlóra vállalkozott Nagy Janka Teodóra is nemrégiben, áttekintésének első fele már meg is jelent.³⁸ A felidézett példák egyfajta emelvény és szégyenpad közötti átmenetről tanúskodnak, nem véletlen, hogy Gelencsér sem tudja egyértelműen szétválasztani az eszközöket, amelyeket erős egyházi indíttatásuk is összeköt. Mindenesetre elég egyértelmű, hogy legyen az szegyenkő vagy szégyenpad, szégyenszék vagy „pöllöngér”, fő funkciója a közszemlére tétel és megbélyegzés, mozgató ereje pedig a közvélemény.

A szegyenkő eredeti, középkori változata a nyilvános megszégyenítő büntetés eszköze volt, a megbukott tolvajok, prostituáltak és paráznák tettének szankcionálására szolgált.³⁹ Az egyszerű, fémfoglatos vagy megfaragott (férfi- vagy nőfejet, szamár vagy nyúl alakot formázó) szegyenkövet a megítélt nyakába akasztották. A vétkesnek azután ezt a tíztől negyven kilót is közelítő súlyú instrumentumot meghatározott távolságra kellett vinnie, vagy meghatározott ideig együtt élnie vele, mintegy viselnie, tette nyilvános megvallásául. Megbecstelenítő volta mellett testbüntetés-jellegét igazolja a tény, hogy ahol híján voltak a „hivatalos” szegyenkőnek, ott egy kővel megrakott tarisznya is elegendő volt a büntetéshez. (Vajna zilahi és szilágyfő-keresztúri példákat idézett.)⁴⁰

*

A népi büntetőjog *sajátlagos eszközeinek* tekinthetjük mindazon fizikai jellegű tárgyakat, melyeket ismereteink szerint jellegzetesen a „lent” joga alkalmazott a szankcionálás során, legyen az bármilyen fokú megítélés kifejezője az enyhe gúnytól a legsúlyosabb megvetésig. (tuskó, szalmakoszorú, seprű, pacal, dob, hegedű, babfazék, pokróc, ponyva, posztólepel, zsák, pástilus, sírhant, cserepek, serpenyők, duda, ökörtülok, bikaszarv, pajtaeszközök és így tovább.)

A *Magyar Néprajz* szerkesztői nem tekintették „közvélemény-büntetésnek” azokat a büntetési formákat, „melyeket a világi vagy egyházi hierarchia helyi képviselői jogalkalmazóként kezdeményeztek”.⁴¹ Persze azt nem

³⁷ Uo. 386–391. p.

³⁸ NAGY Janka Teodóra: A református egyházfegyelmezési gyakorlat jogi kultúrtörténeti emlékei: szegyenkövek a Dunamelléki Református Egyházkerületben (I. rész). In BORSY Judit (szerk.): *Reformáció a Dél-Dunántúlon*. Pécs–Kaposvár–Szekszárd, 2019. 63–78. p.

³⁹ QUANTER, Rudolf: *Die Schand- und Ehrenstrafen in der deutschen Rechtspflege*. Eine Kriminalistische Studie. Mit 10 Illustrations-Tafeln. Dresden, 1901. 190. p.; SÜSS, Rolf: *Hochgericht und Lasterstein. Rechtsleben im alten Freiburg*. Freiburg im Breisgau, 1980.; HINCKELDEY 1984.

⁴⁰ VAJNA 1907. 130. p.

⁴¹ SZILÁGYI Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás. In PALÁDI-KOVÁCS Attila – SÁRKÁNY Mihály – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz nyolc kötetben*. Budapest, 1998–2002. 2000. VIII. 735. p.

vitatják, hogy az egyházközség vagy a falusi bíróság által elmarasztalt vétkes személy szégyenköre, pellengérré állításakor mások megszegyenüléstől való félelmére is, a közösség egyetértésére, aktív közreműködésére is számított az ilyen büntetéseket kiszabó személy vagy testület. Ahogyan érvelnek, ezek a *jogszerű* – ha esetenként a hatalmi önkény kinyilvánítói voltak, is akkor sem végletesen jogszerűtlen – megszegyenítési módok nem tekinthetők szoros értelemben „népinek”. Mivel beilleszkedtek a feudális-rendi jog praxisába, a „népi igazságszolgáltatást” példázzák. Ez megegyezik nézetünkkel: a hivatalos törvénykezési eljárás részét képező intézmények a „fent” jogának eszközei. Bizonytalanabb a kép a falu hívó közössége által jóváhagyott és kikényszerített szabályoknak a plébános, a lelkész által eszközölt koordinálása kapcsán. A helyi konfliktusok alkalmi kezelése mennyiben tekinthető a hierarchia által eszközölt jogalkalmazásnak? Közreműködésük mennyiben a felsőbbbség akaratának és mennyiben a hívők helyi közösségének felel meg? Milyen szinten, milyen tartalomnál különíthető el az egyház jogától és honnan kezdődik a nép jogérzetének realizálása. Persze az a megközelítés, amelyik élesen elhatárolja az egyház működésével kapcsolatos eljárásokat a „népítől”, megkönnyíti a dolgát a rendszerező hajlamú kutatónak, de semmiképp sem vezet az intézmény valódi megértéséhez. A vallási közösség és a lakóközösség hosszú ideig olyan szerves egységet képezett, mely a közvélekedés kifejezésének nem feltétlenül jelölt ki külön utat. Ha ugyanis kihátrált volna mögüle a közvélemény, bizony nem lett volna sem megszegyenítő, sem büntetés.

A közösség általános erkölcsi állapotát, a kisebb-nagyobb szabálysértéseket, aktuális konfrontációkat értelemszerűen igyekezett kezelni a közösség egyik meghatározó alakja, a lelkész. Eszközöket és eljárásokat kölcsönzött hozzá, amelyek a közösség megítélése és támogatása okán válhattak a népi igazságszolgáltatás részévé. Például az európai és így a magyar kultúrkörben is a fekete szín a halál, a gyász és a lemondás mellett a bűnnek, a pokolnak és a bűnhődésnek a színe.⁴² Többek között Részó Ensel Sándor gyűjtéséből származó adat a kecskeméti egyházi gyakorlatra vonatkozóan a bűnösnek találtatott személy eklézsiakövetést szolgáló fekete szék. A fekete székre a vétkest a közösség elé kiültették s fekete posztóval letakarták, míg a pap bűneit a fejére olvasta, és a bűnbánat szövegét elisméltette vele. Ő a forrásaként Vahot Imre írását⁴³ hivatkozta meg, de jegyzete szerint a jelzett helyen a forrást nem lehet azonosítani.⁴⁴ Ezzel szemben az eklézsiamegkövetés pontos leírása található Hor-

⁴² BÓDINÉ BELIZNAI 2014. 23. p.

⁴³ VAHOT Imre: Kecskemét és a Kecskeméti Puszták. In KUBINYI Ferencz – VAHOT Imre (szerk.): *Magyarország és Erdély képekben*. I. kötet. Pest, 1853. 76–117. p.

⁴⁴ RÉSZÓ ENSEL 2000. 131. p.

nyik kecskeméti történetében.⁴⁵ Az eklézsiamegkövetés a református egyház általános fenyítő intézményévé lett, ahogyan Benedek Sándornál olvashatjuk: „... közegyetértséssel elhatároztuk, hogy minden egyházban legyenek bűnbánati székek és gyász vagy fekete ruhák, részint a mások intéséül és rémítéséül hogy a hason megeséseket kerüljék el...”⁴⁶ (Korántsem ilyen egyértelmű a templomok mellé állított szégyenkövek általánossága.) A lepel, pokróc az eklézsiakövetési eljárásoktól függetlenül is lényeges szerepet játszott a büntetésekben. Kőrösön a tanácsbeli öregek gyűlésén, ha valakit büntetésre méltónak ítélték, ponyvába tekerték, és a bírót követve mindegyik tanácsbeli csapott egyet a vétkesen.⁴⁷ A legényközösségek gyakori válasza volt a jogsértésekre a verés, a tolvajkodókkal szemben alkalmazott büntetés a pokrócozás, pokróc alatti ütlegelés.⁴⁸ Az endogám házasságot védelmező legényközösségek fő eszköze is az idegen férfi elriasztása volt kemény veréssel.⁴⁹ A *Vasárnapi Ujság* kalotaszegi tudósítása arról szólt, hogy a legények maguk közül a legidősebbet „legénybírónak” választják, akinek vezetésével vasárnaponként mise után összegyűlve megfenyítik a káromkodó, erkölcstelen kihágáson ért ifjú legényeket. A büntetés verés, amit falapockával hajtottak végre. A lapocka vagy lapicka lapátforma, vagy mángorlófára emlékeztető lapos, keményfából készült 50–70 cm-es ütőeszköz, melyet (sok egyéb mellett) fenyítésre is használtak. A tudósító szerint a legénybíró által alkalmazott lapicka át volt fúrva.⁵⁰

A közösség elítélését több alkalommal valamiféle, fizikai tárggyal is kapcsolatos cselekmény kikényszerítése fejezte ki, mely elől a vétkes nem térhetett ki. A tárgy maga állandósult tartalmat hordozott, üzenet volt a delikvensről a lakosság felé. Ennek jellegzetes formája volt a tuskóhúzás.⁵¹ Gelencsér hivatkozott Kallós Zoltánra, aki úgy tudta, csángó falvakban volt gyakorlatban a megesett lány hátára kötözött disznóbőr, mely a legtisztátalanabb állat maradványaként hirdette a lány vétkét.⁵²

A spontánabb, de ugyancsak erősen elítélő közvélekedést megfogalmazó (tartalmukban negáló, visszataszító jellegükkel megszégyenítő tárgyak) szimbolikus elhelyezése ugyancsak kelléke lehetett a közbüntetésnek. Az eredetileg vénlánycsúfolók eszközeként szolgáló, szeméttel, trágyával, üvegcserépekkel, csontokkal, babbal, hamuval, rozsdás vasakkal és egyéb kacattal megtöltött

⁴⁵ HORNYIK János: *Kecskemét város története Oklevéltárral*. Kecskemét, 1861. II. 211. p.

⁴⁶ BENEDEK Sándor: *A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja*. Órsziget, 1971.

⁴⁷ RÉSŐ ENSEL 2000. 131. p.

⁴⁸ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 1981., 2003. 794–795. 790. p.

⁴⁹ GELENCSÉR 2014. 108–109. p.

⁵⁰ M. Gy.: Kalotaszeg vidéke, és magyar népe. *Vasárnapi Ujság*, 1856. 19. sz. (április 27.) 144. p.; RÉSŐ ENSEL 2000. 182. p.

⁵¹ SZILÁGYI 2000. 734. p.

⁵² GELENCSÉR 2019. 391. p.

bakfazék vagy cserépedényt bedobták a célszemély udvarába vagy pitvarajtájához vágták.⁵³ A vasak, fazekak, lábosok, tepsik, mint a zajkeltés eszközei jelentek meg a büntetőeszközök arzenáljában, akárcsak a hamis hangon megszólaló zeneszerszámok, sípok, dudák, kürtök és hegedűk.⁵⁴ Ezek lehetnek éppúgy a macskazene eszközei, mint a megbüntetettet szégyensétáján vagy a pellengérállásánál „kísérő” zajkeltés.

A rendetlen, rossz gazda kigúnyolásának, a mezei munkákat hanyagoló gazdáról szóló jelképes üzenetnek volt szimbóluma a földterület végébe hányt sírdomb.⁵⁵

*

A népi büntetőjog szankciórendszerének sajátos eszközei voltak a közvélekedést kifejező *negáló gesztusok, az elítélő taglejtések, tüntető nemcselekvések*. A közösség kényszerítő erejének legfőbb eleme a kollektív, egységes magatartás, mely a közös döntést végrehajtja. A vétkes irányában kifejeződő kárhozható minősítés többnyire a perszonális kontaktusokban érhető tetten. Angyal Pál a közvélemény-büntetésről szólva hivatkozta meg Tönniest,⁵⁶ aki a közvélemény értékítéletének kifejezését taglalva különbséget tett hangos és néma jelzések között.⁵⁷ A néprajzi és jogtörténeti szakirodalom a figyelemre nem méltatást, szóba nem állást, lenézést kifejező taglejtés használatát, a találkozás célzatos elkerülését, a hátat fordítást, a köszöntés mellőzését, köszönés nem fogadását, kézfogás megtagadását, levél felbontatlanul való visszaküldését, az ajtó szándékos becsapását tartja ilyenként számon.

A népi jogszokások jogkövetkezményeinek meghatározott részét a közösség *aktívan kifejezett, kiközösítő és/vagy megszegyenítő aktusai* teszik ki. Az érintett nemkívánatosságát jellemzi a kitessékelés, az illetőhöz tartozó személyes tárgy, eszköz látványos kitétele, a kimuzsikálás, a kitáncoltatás, megszólás, nyilvános kibeszélés, szapulás, csúfolás, szitok, átok. Ezek a személyes gesztusok álltak azután eggyé a közösség teljessége által. Máskor a közösség elítélését valamiféle eljárási cselekménnyel fejezte ki, mely alól a vétkes nem vonhatta ki magát. Ilyenek voltak a megkövetés, megalázkodás, meghurcolás, meghordozás, és sokan ide sorolják a macskazenét is. Hasonló ehhez a társaságban elfoglalt hely megváltoztatása, tüntetően megszegyenítő kijelölése, példának

⁵³ SZILÁGYI 2000. 734. p.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ TÁRKÁNY-SZÜCS 1981. 789. p. és NAGY 2020. 22. p.

⁵⁶ ANGYAL 1933. 48. p.

⁵⁷ Tönnies szerint a némák: taglejtések, fejbólintások, fejrázások, arcjáték, szájbiggyesztés, homlokráncolás, mosolygás, kézlegyintés. A hangosak taps, fütyty, dobogás, csoszogás, mormogás, sziszegés, kiabálás lehettek. TÖNNIES, Ferdinand: *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin, 1922. 81. p.

okáért a megesett lány a templomban csak hátul állhatott meg. Üzenetet hordozott a kopasztás, hajlevágás, megbélyegzés is, akárcsak a szalmakoszorú, a hajba tűzdelt tyúktollak, vagy a kézben tartott bűnjelek.⁵⁸

*

Rövid és korántsem teljességre törekvő szemlénk remélhetően segít abban, hogy a jogi kultúrtörténet iránt érdeklődők hozzávetőleges fogalmat alkossanak arról az eszköztárról, amelyet a jogi népszokások rendszerén belül a népi büntetőjog igénybe vehetett. Ezek az eszközök nem csak jogi, s különösképpen nem kizárólagosan büntető célt szolgáló tárgyak, hiszen, mint láttuk, számos esetben forrásai inkább az erkölcsi okú gúnyolódás körébe esnek. De éppen ez az oka annak, hogy a jogi kultúrtörténet kutatóinak figyelmére érdemesek.

⁵⁸ GELENCSÉR 2019. 385. p.

Nagy Janka Teodóra*

AZ EURÓPAI ÉS A MAGYAR JOGI KULTÚRTÖRTÉNET OLVASATAI

*Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi értelmezések
Kajtár István „Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe”
monográfiájában*

Tanulmányunk az európai és a magyar jogi kultúrtörténet kapcsolódási pontjait vizsgálja. Kajtár István szerepét a magyar jogi kultúrtörténet kutatását megtermékenyítő osztrák és német kutatások, másrészt az általa többször is hangsúlyozott rendkívül szerteágazó jogi kultúrtörténeti tematikából a jogi néprajzzal leginkább érintkező, az „alattvalók világának” kutatására vonatkozó kérdéseket, kutatási eredményeket emelve ki.¹

1. A magyar jogi kultúrtörténet nemzetközi és hazai kutatástörténetéhez

A jogi kultúra fogalma, rendkívül gazdag és összetett világa egyidős magával a joggal – sőt, kiterjesztőleg értelmezve az emberi közösségek megjelenésével.² A kultúr-, illetve művelődéstörténettől elkülönülő kutatására a jogtudomány, a jogtörténet-tudomány keretei között viszonylag későn került sor. Az európai, a romantika időszakában elsősorban a német jogtörténethez kapcsolódó kutatás kezdeteire Magyarországon éppen Kajtár István hívta fel a figyelmet.³

* Nagy Janka Teodóra tanszékvezető egyetemi tanár, PTE KPVK Szociális Tanulmányok Tanszék. MTA–ELTE Jegtörténeti Kutatócsoport (ELKH). ORCID ID: 0000-0002-0413-9603

¹ A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 „Tagányi Károly (1856–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége” című pályázat támogatásával készült.

² MAINE, Sumner: *Ancien Law: Its Connection with the Early History of Society, and its Relation to Modern Ideas*. London, 1861.

³ KAJTÁR István: Jogi kultúra, jogi szimbólumok és rítusok. In MEZEY Barna (szerk.): *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, 2006. 130. p.; Uő: Áttekintő értékelés a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről. In NAGY Janka

A közelmúltban megjelent, a jogi kultúra kutatásának történetét tárgyaló publikációk számát gyarapítva magam is hangsúlyoztam az „alattvalók joga” tekintetében, hogy Európában a 19. századi polgári jogfejlődés és a jogi modernizáció során került – az egyes országokban eltérő tudományterületekhez (például jogtörténet, néprajz, történettudomány) kapcsolódó kutatások fókuszába – a nép körében „élő és gyakorolt jogszokások” megismerése.⁴ Kajtár István a német jogi kultúrtörténet klasszikus művelői között említette pl. a „Deutsche Rechtsaltertümer” és a „Weistümer” köteteit közreadó Savigny-tanítvány, *Jakob Grimm* (1785–1963) nevét. A *Rechtsarchäologie* kutatási irány megalapítóját, *Karl von Amirát* (1848–1930), aki a jogot, mint kulturális jelenséget csak a kultúra egészével összefüggésben tartotta megismerhetőnek, a jogi néprajzot is művelő jogtörténész, *Hans Fehr* (1874–1961), valamint *Percy Ernst Schramm* (1894–1970) göttingeni jogászprofesszor a jogszimbolikát is vizsgálatai tárgykörébe vonó munkásságát.⁵

Az „alattvalók jogának” (és kultúrájának) megismerésére igazgatási céllal jogászok bevonásával már a 19. századtól komoly gyűjtéseket folytatott az orosz állam, amelyben a magát az angol összehasonlító jogász, *Henry Sumner Maine* tanítványának tekintő *Maxim Maximovics Kovalevszkij* (1851–1916), a moszkvai összehasonlító jogi tanszékének tanára is részt vett. A több éven át a bécsi udvari könyvtár tisztviselőjeként dolgozó, de az orosz területeken is ott-honosan mozgó, magát Savigny-tanítványnak tartó jogász, történész *Baltazar Bogišić* (1834–1908) az odesszai egyetem tanáráként aktív közreműködője volt az oroszországi jogszokáskutatásoknak. Ezek módszertanát és eredményeit is hasznosítva szervezte meg 1867-től a zágrábi délszláv akadémia keretei között a délszláv „élő jogszokások” gyűjtését, majd később igazságügy-miniszterként a gyűjtött jogszokásanyagot a Crna Gora-i polgári törvénykönyv előkészítése során is felhasználta.⁶ Jogásként és történészként mindvégig a jog és kultúra elválaszthatatlanságát vallotta, a hazai kutatásra hatást azonban csak megkése és közvetetten gyakorolt a történész Tagányi Károly, a Magyar Néprajzi

Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi digitális adattár* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 8). Szekszárd, 2018. 205–240. p.

⁴A témáról legutóbb: NAGY Janka Teodóra: *Europäische rechtliche Volkskunde und ungarische rechtliche Volkskunde. Volksrechtsforschung (1939–1948). Jogtörténeti Szemle*, (19) 2021. különszám 39–47. p.; Uő: *European perspectives of studying Hungarian ethno-judicial life*. In BÉLI, Gábor – DUCHONOVÁ, Diana – FUNDÁRKOVÁ, Anna – KAJTÁR István – PERES, Zsuzsanna (eds.): *Institutions of legal history. With special regard to legal culture and history*. Bratislava–Pécs, 2011. 377–386. p.

⁵KAJTÁR István: *Jogi kultúra, jogi szimbólumok és rítusok*. In MEZEY Barna (szerk.): *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, 2006. 130. p.; KAJTÁR 2018.

⁶BOGNÁR Szabina: *Valtazar Bogišić's Programme on Collecting Legal Customs: its Influence within Hungary*. In BRENESELOVIĆ, Luka (ed.): *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine*. Beograd, 2011. 165–182. p.

Társaság elnöke 1919-ben, Magyarországon is „élő jogszokásgyűjtést” sürgető tudományos programja révén.⁷

Az osztrák jogi kultúrtörténeti kutatások hatása a magyar jogi kultúrtörténetre az 1990-es évek elejétől éppen Kajtár István munkássága révén erősödött meg, aki a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető jogtörténész-professzoraként a krakkói, a prágai és a pozsonyi egyetem mellett két évtizedes együttműködést alakított ki a grazi *Karl Franzens Universität* jogtörténeti tanszékével. A tanszék vezetője, *Gernot Kocher* – a magát a jogtörténet részének tekintő, német, osztrák és svájci területeken művelt *Rechtsarchäologie* elismert kutatója⁸ – vendégprofesszori kurzusával, 1993-ban kezdődött Magyarországon a jogi kultúrtörténet oktatása a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékén.⁹

A *Rechtsarchäologie* fogalmát Jakob Grimm alapján *Karl von Amira* müncheni jogászprofesszor használta 1913-ban megjelent monográfiájában, meghatározva a tárgyak, képek, szimbólumok, cselekvések jogi jelentése iránt a német nyelvterületeken a 17. századig visszanyúló érdeklődés tudományos kutatással formálódó tárgyát, módszerét és rendszerét.¹⁰ Kutatásait az osztrák *Hermann Balt* (1918–2004) és a német *Claudius Freiherr von Schwerin* (1880–1944) és *Eberhard Freiherr von Künssberg* (1881–1941) folytatta,¹¹ az eredmények összegzése azonban a következő időszak kutatóira várt – közöttük a témában

⁷ TAGÁNYI Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. I. A családi és öröklési jogszokások. Budapest, 1919.

⁸ NAGY Janka Teodóra – MATLA Gabriella: Jubileumi nemzetközi interdiszciplináris konferencia Tárkány Szüics Ernő születésének 100., a Tárkány Szüics Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport megalakulásának 10. évfordulóján (Hódmezővásárhely, 2021. szeptember 30. – október 1.). *Jogtörténeti Szemle*, 2021. 4. sz. 50–52. p.

⁹ KAJTÁR István: Die Grundzüge der Rechtskulturgeschichte in Ungarn um die Jahrtausendwende. In VALENTINITSCH, Helfried – STEPPAN, Markus (Hrsg.): *Festschrift für Gernot Kocher zum 60. Geburtstag*. Graz, 2002. 130–147. p.; Uő: Die freundschaftliche Beziehung der Rechtshistoriker von Graz und Pécs. In SZEKERES, Róbert (Hrsg.): *Neuere rechtshistorische Arbeiten*. Pécs, 2004. 1–2. p.; Uő: Über das Symbolsystem der ungarischen Revolutionen und Freiheitskämpfe. In HERGER, Csabáné et al. (Hrsg.): *Recht ohne Grenzen. Festschrift zum 15. Jubiläum der Zusammenarbeit der Grazer und Pécs-er Rechtshistoriker*. Pécs, 2007. 49–62. p.; Uő: Der Adler als Machtsymbol. In STEPPAN, Marcus – GEBHARDT, Helmut (Hrsg.): *Zur Geschichte des Rechts. Festschrift für Gernot Kocher zum 65. Geburtstag*. Graz, 2006. 197–204. p.; *Gernot Kocher [Antológia]*. Szerkesztette, fordította: HERGER Csabáné. A fordítást az eredetivel összevetette KAJTÁR István. Budapest–Pécs, 2013.

¹⁰ AMIRA, Karl von: *Rechtsarchäologie*. Strassburg, 1913.

¹¹ BALT, Hermann: Rechtsarchäologie in Österreich. *Die österreichische Furche*, (5) 1949. 8. p.; Uő: *Rechtsarchäologie des Landes, Steiermark*. Graz–Köln, 1957.; SCHWERIN, Claudius Freiherr von: *Rechtsarchäologie*. Berlin, 1943.; KÜNSSBERG, Eberhard Freiherr von: *Rechtliche Volkskunde*. Halle, 1936.

gazdagon publikáló és komoly tudományos szervezői feladatokat vállaló *Gernot Kocher* (1942–) osztrák jogtörténész-professzorral¹².

Kocher munkásságában – a magánjogtörténeti, valamint kodifikációtörténeti kutatások mellett – kiemelkedő helyet foglal el a jogi ikonográfia, a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz. Gazdag, precízen adatolt digitális jogi ikonográfiai adatbankot hozott létre – és bocsátotta a pécsi egyetem jogtörténészei rendelkezésére két évtizeden át tartó közös kurzusaikhoz.¹³

Kocher funkcionalista szemlélettel fogalmazta újra a továbbra is megkérdőjelezhetetlenül a jogtörténethez kötődő kutatási terület tárgyát, feladatát. E szerint a *Rechtsarchäologie* új forrásokkal gazdagítja a jogtörténetet, amelynek merőben új, interdiszciplináris tudománykénti felfogása az írott források mellett a szélesen értelmezhető vizuális információk (régészeti leletek, illetve az ezeken előforduló ábrázolások, architektúrák, szobrok, képek, szimbólumok, a jogélet vizuális elemei) kiegészítő, helyreigazító vagy megerősítő szerepét emelte ki.

Gernot Kocher a jogtörténet interdiszciplináris tudománykénti definiálásával az amirai hagyományokon alapuló „jogi régiségek” (jogi normák, jogélet) mind alaposabb megismerése, az írott, a nyelvi és képi források értékelése érdekében széles körű társtudományi együttműködést sürgetett (például a történettudománnyal, a nyelvtörténettel, az irodalomtörténettel, a történeti segédtudományokkal, a művészettörténettel és az ikonográfiával, az egyháztörténettel, a régészettel, a zenetudománnyal, a jogi etnológiával). A tudományterületek között kiemelte, külön is nevesítette a mindennapi és gyakorlati jogi tények és folyamatok (hagyományos szokások) világát kutató *jogi folklór*, vagy szélesebben a *jogi néprajz* fontosságát.¹⁴

A hazai jogi kultúrtörténeti kutatásokat áttekintő munkájában Stipta István Eckhart Ferenchez kötötte a normatörténeten és szabályérvényesülésen túlmutató, szélesebb kitekintéssel bíró jogtörténet-tudomány igényének megfogalmazását. A pesti egyetem jogtörténeti tanszékére kinevezett

¹² Gernot Kocher a „*Signa Iuris – Beiträge zur Rechtsikonographie, Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde*” sorozat társszerkesztője, Társalapítója a Jogi Ikonográfiai Munkacsoportnak (*Arbeitskreis Rechtsikonographie*), alapítója a 2003-ban újra megnyitott grazi Hans Gross Kriminálmuzeumnak. (HERGER Csabáné: *Gernot Kocher. Európai jogtörténészportrék 2.* Budapest, 2014.)

¹³ Gernot Kocher magyarországi kapcsolatai között kell megemlíteni, hogy a PTE honoris causa doktora (1996), a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* tiszteleti tagja (2021). Ikonográfiai monográfiája (KOCHER, Gernot: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie.* München, 1992.) magyarul is olvasható Herger Csabáné fordításában (KOCHER, Gernot: *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia.* Pécs, 2008). Ismertette: KAJTÁR István – NAGY Janka Teodóra: Gernot Kocher: Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie. *Ethnographia*, 1999. 2. sz. 516–519. p.

¹⁴ KOCHER 1992.

bölcsészprofesszor 1931-ben „a ténytudománnyá válás feltételeként a jogot körülvevő – napjainkig ható – eszméket és a jogfejlődést hosszabb távon befolyásoló kulturális tényezőket egyaránt figyelembe vevő jogtörténet-tudomány művelésének programját hirdette meg.”¹⁵ Tanítványa, Bónis György is ezt a szellemiséget képviselte jogtörténetész-professzorként a kolozsvári és a szegedi egyetemen, majd levéltári munkája során.¹⁶

Bár a történet- és néprajztudomány a 19. század végétől újra és újra igyekezett kitágítani vizsgálati terét (például Tagányi Károly tudományos igénnyel megfogalmazott jogszokáskutató programja 1919-ben, vagy a Györffy István kezdeményezte népijogélet-kutatás 1939 és 1944 között a jogi kultúrtörténet részének is tekinthető, ahogyan Tárkány Szücs Ernő 1981-ben megjelent *Magyar jogi népszokások* monográfiája) – a jogi kultúra, a jogi kultúrtörténet kutatásában Magyarországon a paradigmaváltás csak az 1990-es évek elején történt meg.

Ez nem volt különválasztható az ún. „puha jogtörténet” nemzetközi megerősödésétől, a német és osztrák jogtörténet jogi kultúrtörténeti kutatásainak előtérbe kerülésétől. Stipta István is az 1990-es évek elejére tette azt a „tematikai és módszertani innovációt”, amely „kiterjesztette a jogtörténeti vizsgálatok hatókörét a rokon tudományokra, és általános értelmezési keretként a művelődéstörténet érintkező intézményeit kínálta,”¹⁷ és amelyben Kajtár István és Mezey Barna professzorok szerepe elvitathatatlan.

A jogtudomány más ágai is felfedezték a jogi kultúrát. Varga Csaba a jogelmélet, jogfilozófia szempontjából a jogi kultúra mint egyszerű képszerű kifejezés részének tekintette a jogi kultúrhistoriát/jogi kultúrtörténetet éppúgy, mint a jog kiteljesedését, a jogi kulturáltságot. A jog állapotát az adott jogrendszer alkotóelemeként, illetve szociológiai indikátorként, vagy a jog eszközához fordulás mögött rejlő rendszermény kifejeződéseként történő értelmezésen túl a jogi hagyományokhoz viszonyulás kérdését is felvetette. Éppen ezeken keresztül bizonyítva a jogikultúra-fogalom sokszínűségét,

¹⁵ STIPTA István: A jogi kultúrtörténet Magyarországon. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigít. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. 305–312. p.

¹⁶ BÓNIS György: Jogtörténet és művelődéstörténet. *Magyar Jogi Szemle*, 1943. 288–293. 341–346. p. Bónis György további, a jogi kultúrtörténethez kapcsolódó kutatásainak, publikációinak legutóbbi értékelésére lásd: NAGY, Janka Teodóra: György Bónis und die Forschung des siebenbürgischen volkstümlichen Rechtslebens des Volkslebens (1939–1948). In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténetész. Drei Szegediner Rechtshistoriker. Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján* (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára). Szeged, 2017. 263–270. p.

¹⁷ STIPTA 2016. 305. p.

összetettséget, kiterjedtségét, valamint a kapcsolódó definíciós nehézségek, dilemmák számosságát.¹⁸

Takács Péter az állam- és jogbölcsélet felől közelítve a jogi kultúra fogalmát az angolszász jogirodalmi szemléletet közvetítve pragmatikus, elsősorban a vizuális ábrázolások (tér, épület, szobor, kép, szimbólumok) társtudomány-területi kiegészítéseivel szélesítette.¹⁹ Tematikus részpublikációinak kutatási eredményeit a jogi kultúra elsősorban hazai kutatástörténeti előzményeibe és összefüggéseibe helyezve, 2020-ban egy monografikus igényű, a jogi kultúra időben és térben rendkívül dinamikus és részletgazdag tablóját megrajzoló, illusztrált tanulmánygyűjteményben foglalta össze. A komplex jelenségként felfogott jog kulturális (az állam- és jogelméletet művelő, jogfilozófus szerkesztő által hangsúlyozottan társadalmi jellegű és tradicionális kötődésű) elemeinek bemutatását tűzte célul. A jog megjelenítésének, épített környezetének és szimbólumainak áttekintését és értelmezését elsősorban a „*bíróságok és igazságügyi paloták, tárgyalótermek, talárok és pecsétek, parlamentek, elnöki paloták és kormányzati negyedek, városházák, minisztériumok és börtönök, emblémák, logók és különböző műalkotások*” vizsgálatán keresztül valósította meg. Nem csak a jogi kultúrtörténet fogalmának értelmezési tartományait, a vizuális jogi kultúra szerteágazó kutatási területét, a kutatásba bevontak körét szélesítette ki, a kötet impozáns fotóanyaga a vizuális kultúra 21. századi átértelmeződésével párhuzamosan egyre hangsúlyosabbá váló vizuális jogi kultúra tartalmi és módszertani lehetőségét is újrafogalmazta.²⁰

Kajtár István a jogi kultúrtörténeti témákhoz vonzódása már pályakezdesének esztendeiben tetten érhető volt a jogi stílus kultúrtörténetét tárgyaló publikációiban.²¹ Véleménye szerint „A jogi stílus vizsgálatánál volt a hazai jogi kultúrtörténet kialakulása leginkább megfigyelhető.”²² Első ilyen tárgyú munkájához jogi kultúrtörténeti munkásságát áttekintve hozzáfűzte: „A társ-szerzővel, Kengyel Miklós kollégámmal bizonyos tekintetben ekkor voltunk

¹⁸ VARGA Csaba: »Jogi kultúra« és »jogi kultúrák«: A jog alakváltozatai és felfogásmódjai. 2020. https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf

¹⁹ TAKÁCS Péter: Justitia-szobrok Magyarországon. In GERENCSÉR Balázs – TAKÁCS Péter (szerk.): *Ratio legis, ratio iuris: Ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 2011. 154–179. p.

²⁰ TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020; NAGY Janka Teodóra: *A jogi kultúra világa*. Takács Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 840 p. *Jogtörténeti Szemle*, 2022. 1. sz. 52–54. p.

²¹ „*Méltóságod lábainál azért hullok térdre.*” Fogvatartottak kérvényezési szokásai a Bach-korszak elején (1986), Jogi stílusunk kultúrtörténeti gyökereiről (1996), Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei (2001) „*Valahányszor a nemzet alkotmányos életfájára az irtó bárd nehezedett...*” Politikai stílusunk 1860/1861 (2006). A Jogi kultúrtörténeti szövegek a tradíció és a modern határán (2009).

²² KAJTÁR 2018.; Stipta István értőn elemzi ezeket a publikációkat: STIPTA 2016. 306. p.

alapítói atyái a jogi kultúrtörténetnek, ez az új nézőpont azonban hosszabb idő elteltével vert csak gyökeret az 1990-es években.”²³

Stipta István részletesen elemezte azt a folyamatot, amely a jogi kultúrtörténet magyarországi meggyökeresedését jelentette Kajtár István jogi stílustörténeti, közjogi kultúrtörténeti (pl. hatalmi jelképeket ismertető), jogtörténeti ikonográfiai, ikonológiai témájú tanulmányain keresztül²⁴ – és amely elvezetett a magyar jogi kultúrtörténet szimbolikus mérföldköveinek sorozatáig:

- 2004 Kajtár István monográfiája: a magyar jogi kultúrtörténet *propozíciója* (*Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe, 2004*);²⁵
- 2006 A Mezey Barna szerkesztette első hazai jogi kultúrtörténeti *enumeráció* (*Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok, 2006*);²⁶
- 2009 Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra szerkesztésében a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz hosszú távú interdiszciplináris hazai együttműködését megalapozó tanulmánykötet (*Jogi néprajz-jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből, 2009*);²⁷
- 2011 A Mezey Barna tudomány- és diszciplinaszervező munkájának köszönhetően megjelent, *a magyar jogi kultúrtörténet legitimációs nyilatkozatának* is tekinthető „szimbólumkötet” (*A szimbólumok üzenete: A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak, 2011*);²⁸
- 2011 Nagy Janka Teodóra elnök és Mezey Barna társelnök vezetésével öt egyetem közreműködésével Szekszárdon (PTE IGYK/KPVK) megalakult a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport, a magyarországi jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi kutatások intézményesült tudományos műhelye;²⁹
- 2016 Stipta István tollából Kajtár István születésnapjára kötetében megjelent a diszciplínatörténet (*A jogi kultúrtörténet Magyarországon, 2016*)³⁰

²³ KAJTÁR István – KENCYEL Miklós: A Népköztársaság nevében: Adalékok az ítéleti praeambulumhoz. *Jogtudományi Közöny*, 1982. 1. sz. 34–37. p.; KAJTÁR 2018.

²⁴ STIPTA 2016. 305–312. p.

²⁵ KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, 2004.

²⁶ MEZEY Barna (szerk.): *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, 2006.

²⁷ MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Budapest, 2009.

²⁸ MEZEY Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete: A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. Budapest, 2011.

²⁹ NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Ernő: Tárkány Szücs Ernő szellemi hagyatéka: a 10 éves Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport. In NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.): *Száz plusz tíz: jubileumi kötet: Tárkány Szücs Ernő (1921–1984): Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021)* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 10). Szekszárd, 2021. 405–422. p.

³⁰ MEZEY (szerk.) 2006.; MEZEY–NAGY (szerk.) 2009.; MEZEY (szerk.) 2011.

2018 Kajtár István egy részletes bibliográfiával kiegészített átfogó értékelést adja a magyar jogi kultúrtörténet kutatási eredményeinek és ebben saját pályáivénak 1982 és 2016 között (*Áttekintő értékelés a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről, 2018*).³¹

2. Az „alattvalók joga” vs. a „lent” joga: jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi értelmezések Kajtár István Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe monográfiájában

Gernot Kocher a grazi egyetem jogtörténeti tanszékén azt a *Hermann Baltl* követte a professzori székben, aki nem egyszerűen a *Rechtsarchäologie* kiváló kutatója volt, hanem az osztrák jogi néprajz kiemelkedő ismerője, művelője is. Tárkány Szücs Ernő ismerte, sőt az európai jogi néprajz eredményeit áttekintő tanulmányában külön is kiemelte Baltl publikációinak elméleti megalapozottságát.³² Baltl professzor 1982. április 24-én Grazból Tárkány Szücs Ernőnek keltezett leveléhez jogi néprajzi és jogrégészeti témájú publikációinak jegyzékét is mellékelte.³³ Nem meglepő tehát, hogy a tanítvány, Gernot Kocher könyvében is több, hagyományosan a jogi néprajzhoz sorolható tárgyi emlékekkel, képi ábrázolással, szimbólummal találkozhatunk. A Kocher professzor pécsi és grazi jogi kultúrtörténeti szemináriumain használt digitális jogi ikonográfiai adatbank is nagy számban tartalmaz jogi néprajzi emlékeket: tárgyakat, képeket, jogi vonatkozású szimbólumokat, díszítéseket, amelyhez gyarapításához magam is hozzájárulhattam.³⁴

Mindezt azért volt szükséges előrebocsátani, mert talán magyarázza, hogy amikor Kajtár István elsősorban a monográfiája megjelenését megelőző tíz évben írott publikációira épített jogi kultúrtörténeti alapvetését megírta, a jogágak szerinti fejezettelagolást kiegészítette a háború és béke mellett az „Az alattvalók joga a jogi kultúrtörténetben” fejezettel – s ezáltal a jogi néprajzot visszavonhatatlanul a jogi kultúrtörténet, mint „kisdizciplína” részévé tette.

³¹ KAJTÁR 2018.

³² TÁRKÁNY SZÜCS, Ernő: Results and Task of Legal Ethnology in Europe. *Ethnologica Europæana*, 1967. 195–217. p. Újraközlés – In DUNDES, Alan – DUNDES RENTELN, Alison (eds.): *Folk Law. I–II. Essays in the Theory and Practice of Lex non Scripta*. New York–London, 1994. 161–186. p.

³³ *Hermann Baltl Brief an Ernő Tárkány Szücs*. Graz, 24. 4. 1982. Közli: TÁRKÁNY SZÜCS, Ernő: *Rechtsgeschichte und Volksbräuche (Ausgewählte Studien)* (Ungarische Rechtshistoriker). Budapest, 2021. 317. p.

³⁴ „Gazdag diaképanyagot állított össze Nagy Janka Teodóra. Gyűjteménye a magyar címer népies ábrázolásait is számos példával felöleli.” (KAJTÁR 2004. 127. p.)

A jogi néprajz számára talán furcsa a szóhasználat („alattvalók joga”), hiszen a gyakran fellángoló definíciós háborúk ellenére a „nép” igen képlékeny fogalmát használják a szakirodalomban a tudományterület megnevezése miatt (néprajz/néptudomány; német nyelvterületeken: *Volkskunde*, *Rechtliche Volkskunde*). Jogi néprajzi monográfiájában Tárkány Szücs Ernő a nép fogalmába tartozó, történetileg változó és folyamatosan differenciálódó társadalmi csoportok jogi vonatkozású társadalmi normái helyett inkább a „fent” törvények igazgatta világával szemben a „lent” helyi kisközösségi autonómián alapuló jogszokásairól beszélt.³⁵

A Kajtár István által alkalmazott szóhasználat magyarázata abban kereshető, hogy a jogi kultúrtörténet „hármaskarakterének” a *hatalom/jog–kultúra–historia* viszonyát tekintette a szerző, amelyben a domináns fogalom, a „hatalom” egyik hordozói oldalaként a hatalmon lévőkkel szemben a valakik hatalma alatt álló „alattvalók” jelentek meg. A hatalomhoz viszonyulás szerinti differenciálás pedig a továbbiakban alkalmasnak bizonyult a legkülönbözőbb társadalmi csoporthoz tartozó személyek és közösségek (például rendtartó falu, agrárközösségek, céhek), valamint eljárások és cselekedetek (például kérvénykultúra) gyűjtőfogalmaként történő értelmezésre.³⁶

Kajtár István monográfiájának megjelenése nem csak a jogi kultúrtörténet egyik mérföldkövének nevezhető. A jogi néprajz kutatástörténetében is fordulópontot jelentett, hiszen vizsgálati körébe emelt számos olyan kérdéskört, amely korábban hagyományosan az európai jogi néprajz része volt, de a hazai diszciplínák között nem talált helyet. A jogi kultúrtörténet viszont diskurzust kezdett a népi jogérzet fogalmáról és szerepéről, a jogi hagyományok jelentőségéről, a jogszokásról mint a jog elemző vizsgálatának tárgyáról. A jogtörténet-tudományhoz, a jogi kultúrtörténethez tartozónak tekintette a jogi néprajz legjelesebb képviselőinek életművét is (például Tagányi Károly, Tárkány Szücs Ernő, Imreh István).³⁷ Mindezek után a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet kontextusrendszerének alaposabb feltárása érdekében érdemes röviden kitérni a kutatásokban és az egyetemi oktatásban mindmáig zsinórmértéknek tekintett monográfia tartalmi kérdéseire.

A jogi kultúrtörténet körvonalai és területei címet viselő első fejezet hangsúlyozottan a fenti fogalom- és tárgymeghatározó metodikát követi. A kulturális jelenségeknek a kívülálló számára is értelmezhető empirikus megközelítésétől (például a jogi szövegek sajátos stílusa, a jogászok viselete, a büntetőeljárás egyes mozzanatait, eskük, petíciók, magánjogi szerződések,

³⁵ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 1981. 819–820. p.

³⁶ VII. fejezet: Az alattvalók a jogi kultúrtörténetben. In KAJTÁR 2004. 116–127. p.

³⁷ NAGY JANKA TEODÓRA: Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe. *Ethnographia*, 2007. 2–3. sz. 332–334. p.

börtönök, vesztőhelyek, koronázási jelvények, címerállatok, Roland-szobrok) jut el a jogi kultúrtörténet tárgyának meghatározásáig. Ezzel párhuzamosan megtörténik a kapcsolódó tudományterületektől történő elhatárolás is: Kajtár István elsősorban német jogi kultúrtörténeti példákra és előzményekre hivatkozik, hogy komplex jellegének hangsúlyozása mellett sor kerülhessen a jogi kultúrtörténet módszereinek, a kutatási terület legfontosabb egyéni teljesítményeinek ismertetésére is. Az alapozó, hangsúlyozottan bevezető céllal írott munkában a kiemelt területeken (alkotmányjog és közigazgatás, bűn és bűnhődés, magánjog és üzleti élet, igazságszolgáltatás, háborúk, követségek és békekötések, az alattvalók világának jogi kultúrtörténete) a teljesség igénye nélkül, de a meghatározó, lényegi összefüggések felmutatásának szándékával nyújt betekintést a jogi kultúrtörténet rendkívül gazdag, összetett, merev lehatárolást nem tűró diszciplínájába.

Az *alkotmányjog és a közigazgatás* jogi kultúrtörténeti vizsgálata nemcsak azt a tartalmi sokszínűséget, hihetetlen háttérismeretet és műveltséganyagot előlegezi meg, amely a szerző a témában megjelent korábbi publikációit is jellemzi, de a munka egészen végigvonuló egységes metodikai megközelítési szempontokat is. Egy-egy kérdéskör kapcsán a gazdag (gyakran éppen a bőség zavarának veszélyét rejtő) anyagból a biztos kézzel kiválasztott terület jogi kultúrtörténeti hátterének felvázolását követően szemléletes példákkal igyekszik kiegészíteni és árnyalni a leírtakat. A források megválasztása, feldolgozásra előkészítése önmagában sem egyszerű, komoly anyagismeretet kívánó feladat, ám fontos hozadéka, hogy komoly haszonnal forgathatóvá teszi a könyvet.

A *bűn és bűnhődés* területéről hozott példák jól mutatják, hogy Kajtár István a rendkívül sokfelé futó ismeretanyagot milyen differenciáltan képes kezelni, mederben tartani. Ehhez a kiemelések és egymáshoz illesztések mellett a jegyzetapparátus nyújtotta lehetőségeket is maximálisan felhasználja. A munka háromszázat meghaladó jegyzetébe rejtve nemcsak a téma iránt érdeklődőket, illetve a kutatókat segítő irodalmi hivatkozásokat, hanem a források elemzését, értelmezését megkönnyítő ismeretanyagot, további orientációkat is találhatunk.

A *magánjog és az üzleti élet* jogi kultúrtörténetének tárgyalása elsősorban hazai forrásai révén a kötet különösen értékes része, a témakör ismertetése kapcsán pedig Kajtár István évtizedes kutatásainak eredményeivel gazdagítja a területet. Az *igazságszolgáltatás jogi kultúrtörténete* fejezet nem egyszerűen témaválasztása, de komplex, összefoglaló jellege miatt is a megjelenő monográfia valószínűleg egyik legfontosabb, egyik leggyakrabban olvasott, idézett és hasznosuló része. A *háborúk, a követségek és békekötések* önmagukban is az egyik leggazdagabb, legösszetettebb területei a jogi kultúrtörténetnek. E részben különösen szembeűnő az a több fejezetben is felismerhető szándék, hogy a jogi kultúrtörténet ne csak tényeket, ismereteket közöljön, hanem

folyamatokat mutasson be – minél szélesebb kitekintéssel. Az ikonográfiai ábrázolások mellett hatalmi szimbolikák leírásával is találkozhatunk. Különösen érdekes a katonai kitüntetések kultúrtörténeti megközelítése, újszerű a közlegény életérzésének közvetítése, beemelése a jogi kultúrtörténetbe.

A monográfiát záró fejezet, az *alattvalók világának jogi kultúrtörténeti vizsgálata* a jogi néprajz területe, amelyből avatott kézzel válogat a jogi kultúrtörténet kutatási területének körülhatárolása során a jogtörténész Kajtár István. A tradicionális népi önkormányzatok köréből az Imreh István által gazdagon adatolt székely rendtartó falut emeli ki, a Csizmadia Andor által részletesen vizsgált agrárközösségek közül az általa már korábban publikált hegyközségekről szól, a céhek világából pedig a céhszabályok jelentőségének érzékeltetését választja. A hatalomhoz való viszonyulás változatossága mint keret kiválóan alkalmas arra, hogy ízelítőt nyújtson a kérvénykultúra alakulását vizsgáló szerző kutatási eredményeiből, illetve hogy elsősorban Tárkány Szücs Ernő összefoglaló, a *Magyar jogi népszokások* (1981) monográfiája alapján válogasson a jogi néprajz kutatásaiból – a tudományterület művelői egyik legjelentősebb eredményének azt tartva, hogy „két és fél évszázad mozaiklapocskáiból a népelet jogi kultúrtörténetének eleven képét rajzolják meg.”³⁸ A jogi néprajz kutatási eredményeinek részletezése, a jogi néprajz kutatóira hivatkozó nagyszámú jegyzet, és a jogi kultúrtörténeti bibliográfiába beépülő jogi néprajzi publikációk a 21. század elején a jogi kultúrtörténet holdudvara részeként tekintett a jogi néprajzra.

A *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe* monográfia tartalmi kérdéseire – a jog kulturális holdudvarának képe felbukkan – Kajtár István még visszatér a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* által kiadott *A jogtörténet új forrásai: a Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár/New sources of legal history research: Digital Database of Folk Law (DDFL)* tanulmánykötetben³⁹ megjelent, afféle „jogi kultúrtörténeti szellemi végrendeletként” is értelmezhető írásában.

A közvetlenül halála előtt megjelent összegzés felelősségteljes szakmai számvetés és számadás is egyben a jogi kultúrtörténet témájában 1982 és 2016 között elvégzett munkáról. Epilógus, a szó legszebb, Arany János-i értelmében („...Mily temérdek munka várt még!”). Vajon elvégezte-e a szükségeset, elegendő volt-e az, amit a jogtörténet-tudomány képviselőjeként a magyar jogi kultúrtörténetért tett?

³⁸ KAJTÁR 2004. 125. p.

³⁹ A 2013-ban elnyert OTKA-pályázat alapadatai: A jogtörténet új forrásai: a Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár (DDFL) / New sources of legal history research: Digital Database of Folk Law (DDFL). OTKA K 109191. Vezető kutató: Dr. Nagy Janka Teodóra (PTE IGYK SZMSZI), kutatók: Dr. Kajtár István, Dr. Homoki-Nagy Mária, Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet, Dr. Bognár Szabina, kutatási asszisztens: Szabó Ernő. KAJTÁR 2018.

A személyes szakmai számvetés mellett (kutatások, elmélet és módszertan tüpontos lehatárolása, a publikációk súlyozott, tematikus leltára) a legfontosabb számára értő figyelemmel kísérni a hazai jogi kultúrtörténet „fejlődési irányait”, és másfél száz tételes jogi kultúrtörténeti bibliográfiával segíteni a kutatók új nemzedékét.

Kajtár István a magyar jogtörténet-tudomány iskolateremtő képviselőjeként a magyar jogi kultúrtörténeti kutatások egyik kezdeményezője volt. Lehetőséget teremtett fiatal kollégái, doktoranduszai és egyetemi hallgatói számára, hogy a jogászképzés és a kutatás nemzetközi színterére léphessenek, élhessenek az általa rendkívül fontosnak tartott „tudástranszferrel.” A *Pécsi Jogi Kultúrtörténeti Műhely* tudományszervezési tapasztalatainak birtokában Mezey Barnával és Homoki-Nagy Máriával alapító tagként segítette tanítványát, Nagy Janka Teodórárt a hazai jogi kultúrtörténet és jogi néprajz kutatási eredményeit konferenciákon, kiadványsorozatban⁴⁰ és filmekben is közreadni kívánó *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* életre hívásában.

Ahogy ő maga fogalmazott, munkássága egyik fontos eredményének tekintette, hogy a jogi kultúrtörténeti kutatásokat az európaihoz hasonlóan a hazai jogtörténet-tudomány is „kebelébe fogadta”. „Öröm szemlélni az utóbbi években a jogi kultúrtörténet felvirágzását. A jogi kultúrtörténet irodalma a kezdeti figyelemfelhívást követően tovább gyarapodott, ahogy a jogtörténész szakma egésze munkálkodott a »kisdiszciplína« minél teljesebb kiépítésén.”

A jogi néprajz pedig a jogi kultúrtörténeti kutatások részeként „hazaérkezett”.

⁴⁰ Ezek között a kutatócsoport kiadványsorozatában megjelent olyan a jogtörténet-tudomány, a történettudomány, a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz közös művelésének példaértékű monográfiáival, mint: HOMOKI-NAGY Mária: „Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet tészem...” *Jobbágy-parasztok végrendeletei Szentés mezővárosában* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 5).

Nánási László*

A DÉL-ALFÖLDI ÚN. BETYÁRPEREK JOGA ÉS KRIMINALISZTIKÁJA 1869 ÉS 1874 KÖZÖTT

A betyár szó a magyar nyelvben romantikus töltetű, azt a lakással, munkával, vagyonnal nem rendelkező, a társadalmi normákkal szembeszálló, a törvényt megszegő férfit jelentette, aki a legendák szerint a szegény népért cselekedett, az igazságtalanságok ellen lépett fel. A közējük tartozó mint „szabad ember jelent meg a nép képzete előtt... A társadalmi intézmények által meg nem bilincselte teljes szabadság képzete idézte elő azt a csodálatot, amit a nép e szabadság tulajdonosa, a betyár iránt érzett”.¹ A valóságot azonban a betyárkirálynak nevezett Rózsa Sándor egyik fő bűntársának, Veszélka Imrének a hozzátartozója fejezte ki, aki feltette a kérdést, hogy „ki nevezte ki Rúzsát hősnek? A nép nem! Annak elég volt 40 év rettegés. Ha a kutya elugatta magát: Jaj a betyárok! Ha egy kis pénzt árultak, menekülni kellett vele.”² A kor hivatalos nyelve és sajtója a rablóvilág elnevezéssel illetve e – legendákkal, mesés történetekkel emlékezett – jelenséget, amelynek megszüntetése elemi érdeke volt az 1867-től kiépülő magyar polgári államnak. Az ennek menetében folytatott büntetőjogi felelősségre vonások bírósági iratai már alig vannak meg, ezért e tanulmány alapvetően a korabeli részletes sajtótudósítások alapján készült.³

Magyarország egyes részein, így a dunántúli Somogy vármegyében, de különösen a Dél-Alföldön a kiegyezést követően jelentősen megromlott a közbiztonság. Az 1860-as évek egyébként sem jó helyzete az addigi rendfenntartó

* Nánási László † Bács-Kiskun megye főügyésze (2001–2019).

¹ DÖMÖTÖR Sándor: A betyárromantika. *Ethnographia*, 1930. 1. sz. 10. p.

² VESZELKÁNE GÉMES Eszter: *Történetek Rúzsza Sándorról*. Budapest, 1981. 7. p.

³ A szegedi delegált törvényszék jegyzőkönyveit 1923-ban az Igazságügyi Minisztérium Markó utcai palotájának múzeuma őrizte, amelyek Budapest 1944–45-ös ostromát követően eltűntek: *Az Országos Börtönügyi Múzeum tárgyainak ismertetése, könyvtárának és irománytárának jegyzéke*. Budapest, 1923. 62. p.

erő, a császári-királyi csendőrség 1867-es megszüntetésével súlyosbodott.⁴ A hagyományos magyar alkotmányos viszonyoknak megfelelően ismét az egymással kapcsolatban nem lévő autonóm törvényhatóságok kezébe került a közbiztonsági feladatok ellátása. Az egyes vármegyékben, kerületekben, városokban eltérő szabályozás érvényesült a közbiztonsági szervekre, azok más-más felszereléssel, javadalmazással működtek. A fizetések alacsonyysága miatt elterjedt volt a korrupció. A csekély számú személyzetnek hatalmas területen kellett volna biztosítania a rendet: például ekkoriban a legnagyobb megyében, Pest-Pilis-Soltban 126, a szintén nagy Bács-Bodrogon 88 csendbiztos és lovas pandúr, a szomszédos Csongrádban 41, Csanádban pedig 24 szolgált.⁵

A törvényhatóságok eredménytelensége miatt a kormány ragadta magához a rendcsinálást. Ennek során 1868. szeptember 30-án gróf Forgách Móricz volt csendőr ezredes Somogy és Zala vármegyékbe küldte királyi biztosként azzal a felhatalmazással, hogy a területen levő minden polgári és katonai hatósággal rendelkezve a „rablók elfogatása vagy kiirtása által” a közbiztonságot állítsa helyre, az elfogott bűnelkövetőket pedig vigye bíróság elé.⁶

Mindezek fedezete érdekében a kormány 1868. október 2-án az országgyűléshez fordulva póthitelt kért az állami költségvetés kiegészítésére azért, mivel a személy- és vagyonbiztonság helyreállítása csak a legszigorúbb rendszabályokkal oldható meg. November 20-ára meg is született *Az ország némely vidékein rablók által megzavart közbiztonság helyreállítására megkívántató póthitelről* szóló 1868:XXXII. törvénycikk. (A következő évek költségvetései és kiegészítései – az 1870:XI. 1870:XLV. 1871:X. 1871:XXIII. 1872:VII. 1873:XXI. tc.-ek – szintén tartalmazták a közbiztonsági kiadásokat és a „rablók elfogatásaiérti díjak”-at.)⁷

Időközben tovább romlott a dél-alföldi térség közbiztonsága, és a bűnözésnek egy új minősége bukkant fel: mint majd az 1870:XLV. tc. indokolása megfogalmazta „itt már a rablási merényletek által nem csak egyesek szenvedtek, hanem az organisáltaknak látszó rablóbandák a postákat, sőt a vasúti vonatokat is megtámadták”. Egymást követték a magánosok sérelmére elkövetett személy

⁴ Királyi rendelet 1867. márcz. 23-ról a csendőrség megszüntetése tárgyában: *Magyarországi törvények és rendeletek tára 1867*. Pest, 1868. 51. p.

⁵ Pest megye f. hó 14 én tartott közgyűlésében: *Budapesti Közlöny*, 1868. december 17. 2869. p. CSAPÓ Csaba: *Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság – A „betyárvilág” felszámolása*. Pécs, 2007. 14–15. p.

⁶ M. k. belügyminisztertől gróf Forgách Móricz nyugalmazott cs. k. csendőrezredesnek Gombán: *Budapesti Közlöny*, 1868. szeptember 30. 2869. p.

⁷ Törvényjavaslat a rablások által veszélyeztetett közbiztonság helyreállítására megkívántató százezer forintnyi póthitelről: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. VI. kötet. Pest, 1868. 61. p. Kihirdette *Budapesti Közlöny*, 1868. november 27. 2607. p. A hivatkozott törvényeket lásd POMOGYI László (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – A törvényekbe zárt történelem*. CD 2000. január 1. KJK-KERSZÓV

és vagyoni elleni bűncselekményeken túl az állami intézmények elleni támadások: 1868. október 24-én kirabolták a postát Szegeden és Oroszlámoson, 28-án lerohanták a Kecskemét–Izsák, november 18-án a Kecskemét–Kalocsa, 23-án a Szeged–Algyő, december 14-én a Nagykikinda–Nagybecskerek, Tiszaföldvár–Óbecse között közlekedő postajáratokat, életek sérelmén túl tetemes károkat okozva. A Magyar Királyi Posta ezért Szeged térségében megszüntette a sorozatos erőszakos cselekmények miatt a pénz és más értékek szállítását. Az addigi bűncselekményekre a Pest–Szeged között közlekedő vonatnak Kiskunfélegyháza és Pusztapéteri közötti megtámadásai tették fel a koronát november 14-én és december 8-án.⁸

A szemtanú és a későbbi perekben védő szegedi ügyvéd Reizner János írta az ekkori állapotokról, hogy a „betyárvilág megújhodott és rémtetteivel remegésbe ejtette az Alföld népét. Házásás, útonállás, rablás, gyilkosság, gyújtogatás napirenden volt s a hatóságok képtelenek voltak a rendkívüli állapotokat megszüntetni”. Míg az ügyész Edvi Illés Károly ezt a helyzetet majd egyik vádbeszédében úgy összegezte, hogy a „városi lakos éppúgy, mint a pusztai és falusi gazda, a szegénység és a vagyonos osztály egyként védtelen állapotban látszottak lenni a tolvajok, rablók és rablógyilkosok ellen, kik egy egész nagy vidéket uraltak”.⁹

A polgári állam kiépítésére törekvő Andrássy-kormány – mivel a számtalan bűncselekmény „véghetetlen anyagi és erkölcsi kárt” kárt okoz, mely „úgy az egyes polgárok, mint különösen a hazánkkal kereskedelmi összeköttetésben álló külföld előtt nemzetünket éri” – sürgősen cselekedett. A vasúttámadások után gróf Ráday Gedeont, a Belügyminisztérium rendőri osztályának vezetőjét Szegedre küldte, hogy ott a „baj okairól magának tudomást szerezzen, s elhárításuk iránt a hatóságokkal értekezék”. Ráday a városi, vármegyei, katonai szervekkel konzultálva arra jutott, az alföldi vidék annyira fertőzött a bűnözéssel, hogy az csak rendkívüli intézkedésekkel orvosolható.¹⁰

⁸ Az 1869-dik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai (továbbiakban: *Képviselőház* 1869). VI. kötet. Pest, 1870. 122. p. A közbiztonság Szegeden: *Pesti Napló*, 1868. október 28. Postarablás Kecskemét és Izsák közt: *Pesti Napló*, 1868. november 4. Postarablás: Az oroszlámosi postát múlt hó 24-én kirabolták: *Politikai Ujdonságok*, 1868. november 4. 544. p. A kecskemét-kalocsai postavonaton: *Pesti Napló*, 1868. november 28. A Szegeden és környékén elkövetett többszöri postarablások: *Budapesti Közlöny*, 1868. december 1. 2657. p. Postarablások: *Politikai Ujdonságok*, 1868. december 23. 632. p. A Pestről jövő vasúti vonat: *Szegedi Híradó*, 1868. december 10. Pusztapéteri ma Pálmonostora.

⁹ RUSZTI R. J.: A kecskeméti banda – Korrajz a rablóvilág idejéből. *Hazánk*, 1900. június 17. melléklet 3. p. JENCS Árpád: Rózsa Sándor első bűnügye. In ECKHART Ferenc – DEGRÉ Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Budapest, 1942. 219. p.

¹⁰ A Szegedi Híradó: *Budapesti Közlöny*, 1868. december 23. 2937. p. BUVÁR (szerk.): *Szegedi bűnkrónika*. I. kötet. Pest, 1870. 22. p.

Az 1868. december 13-i minisztertanács ennek megfelelően döntött arról, hogy rendkívüli felhatalmazású királyi biztost küld a veszélyeztetett térségbe a „megzavart közbiztonság helyreállítására”. Ennek megfelelően az uralkodó 1869. január 4-én kinevezte Rádayt királyi biztossá, a belügyminiszter pedig január 13-i rendeletével kiküldte Arad, Bács-Bodrog, Békés, Csanád, Csongrád, Pest-Pilis-Solt, Torontál vármegyék, a jászkun kerület, valamint Kecskemét, Szabadka, Szeged szabad királyi városok területére kiterjedő illetékességgel a „rendes postai s vasúti közlekedés zavartalan menetének biztosítása végett” teendő intézkedések érdekében. Feladatává tétetett a bűncselekmények tettesinek kipuhatólása, a nyomozások, s ha ezek eredményeként a „merényletek tettesei fölfedeztetvén s elfogtván, haladéktalanul a büntető igazság kezeibe szolgáltatnak, s ennek folytán további gonosztettek elkövetése ellen visszaretentő példák adathatnak”.¹¹

Ráday megbízatása teljesítéséhez szabad kezet kapott, de nem jöhetett ki a kívüli leszámolást várt el a kormány: ezt a rendeleten túl szemléletesen fogalmazta meg az 1870:XLV. tc. indokolása is, amikor leszögezte, hogy a „helyreállított közbiztonságot, valamint a törvény és büntető hatóság tekintélyét s a közérkölcenség fogalmát csak az által lehet állandóan megszilárdítani, ha az Alföldön a régiebb s újabb időben elkövetett bűntények ... felfedezve, s ennek folytán az állam s társadalom ellen elkövetett bűntények megtorolva leendnek”.¹²

A célul tűzött büntetőeljárásokra sajátos körülmények között került majd sor Magyarországon ekkor – az 1860. októberi diploma következtében – már nem volt hatályban az abszolutizmus idején császári nyíltparancsokkal 1852-ben kihirdetett Büntető törvény a bűntettekről, vétségekről és kihágásokról (Btk.) és az 1853. évi Büntető perrendtartás (Bpr.) sem. Ezek az anyagi és az eljárási jog teljes szabályozását adták, pontosan meghatározva a felelősségi rendszert, az egyes tényállásokat, szankciókat, az eljárás menetét, a szereplők jogait és kötelezettségeit.¹³

A hagyományos magyar jogrendet visszaállító, 1861 tavaszán ülésezett országbírói értekezlet által alkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a büntetőjogot illetően viszont csak néhány alapelvet állapítottak meg: a személyi jogegyenlőség biztosítását, a kínzás, bántalmazás tilalmát, a hagyományosan kialakult sommás vagy írásbeli per lefolytatását, a perorvoslat érvényesítését. Az eljárások így az 1848-ig fennállott törvényszéki gyakorlat szerint folytak. Az

¹¹ *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek* 1868. december 13. <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>. *Budapesti Közlöny*, 1869. január 24. 228. p.

¹² *Képviselőház* 1869. VI. kötet, 123. p.

¹³ SZOKOLAY István: *Az új osztrák büntető törvénykönyv magyarázata*. Pest, 1852. 23–274. p. CSATSKÓ Imre: *Az Ausztriai Császárság számára 1853-ki július 29-én kihirdetett Büntető Perrendtartás magyarázata, a hirdető cs. kir. nyílt parancsnak és törvénynek szövegével, s összehasonlítva az eddigi eljárással I–II*. Pest, 1854. 1–272, 1–228. p.

alapvető tényeket megállapító előnyomozást követő vizsgálat során a jellemzően letartóztatott terhelt és a tanúk vallomásait jegyzőkönyvezték, sor került az ellentétesen vallók szembesítésére, esetleg dologértői (szakértő) vélemény beszerzésére. Ezt követően az ítélezésre jogosult törvényhatósági bíróság hitelesítette az eléje állított terhelt vallomását. Az iratok alapján a közbíró tisztviselő ügyész vádlevelet készített a tényállásról, megjelölve a bűncselekmény minősítését és a kiszabni javasolt büntetést. A vádlottnak a bírósági eljárásban kötelező volt a védelem. A sommás eljárás szóban zajlott, míg az írásos per a főbenjáró – halállal büntethető – és a nagyobb beszámítású – 3 évi vagy súlyosabb börtönnel fenyeíteni szokott – ügyekben a vádló és a védő közötti, a bíróság által közvetített írásbeli üzenetváltásokkal bonyolódott. Ezek befejeztével a törvényszék meghozta ítéletét, az előállított vádlottnak kihirdetve azt. A gyakorlatban kialakult az egyes magatartások megítélése és a szankcionálása.¹⁴

Kodifikált joganyag hiányában segítséget jelentett a jogalkalmazóknak a pesti egyetem tanárának, Pauler Tivadarnak ekkoriban kiadott *Büntetőjogtan* című munkája. Ez kódexszerűen összegezte az anyagi és eljárási jogi ismereteket: a mű az egyes szakaszoknál bemutatta a hazai gyakorlat, az 1843-as büntetőjogi javaslat és az 1852-es birodalmi Btk. megoldásait, kiegészítve a külföldi jogirodalommal, a szerző magyarázataival.¹⁵

Ráday a törvényhatósági és a helyi polgári hatóságokkal való rendelkezésén túl katonai erő alkalmazására is jogot kapván, a működési területének központjában lévő Szegeden rendezte be főhadiszállását. Az itteni vár biztonsága, elszigeteltsége, a szigorú fegyelem alatti idegen nyelvű katonaság állomásozása jó működési feltételeket adott. Az erődítményben a fogva tartás körülményeinek kialakítása, majd a vár teljes birtokbavétele, 1870 júniusa után 112 cella állt rendelkezésre. Itt került kiépítésre a tárgyalóterem is a bíróság számára.¹⁶

A királyi biztos a feltételek megteremtése után azonnal megkezdte a működését, amelynek eredményeként 1869. január 12-től elindult a gyanúsítható személyek elfogása, e napon 10 fő került letartóztatásra. A foglyok nagy száma miatt 1870 augusztusáig Ráday a péterváradit, 1871 végén pedig az aradi erődöt is igénybe vette a letartóztatottak elhelyezésére.¹⁷

¹⁴ KASSAY Adolf: *Magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az országbírói értekezlet szabályai szerint*. Pozsony, 1862. 1–128. p.

¹⁵ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. 1. kötet. Bevezetés. Anyagi büntetőjog általános része. Pest, 1869. 1–333. p. 2. kötet Anyagi büntetőjog különös része. Alaki jog. Pest, 1870. 1–538. p.

¹⁶ CSAPÓ 2007. 126–135. p. A Generalcommando elrendelte a szegedi vár kiürítését: *A Hon*, 1870. június 5. reggeli kiadás.

¹⁷ *Főkönyv a kir. biztos által letartóztatott egyénekről* 1–1608. (továbbiakban *Főkönyv*): Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (OL) Szegedi Királyi Biztosság iratai 55. kötet. Pl. 1387/1870.K.B., 4054/1871.K.B. a péterváradit, 46/1872.K.B. az aradi foglyokról: K. 151. 14. csomó (cs.), Belügyminisztérium iratai OL K. 150. 248. cs. K. 151. 32. cs.

Ráday felmérte, hogy a legtöbb bűncselekmény – mégha a tettesek tudottak is voltak – azért nem derült ki, mert „befogatásuk előtt már hamis tanúkról gondoskodtak, ezek segítségével ... kivágták magokat, ha pedig mégis bekerültek, a laza börtön fegyelem, a börtönőrök megvesztegethetősége, czélszerű helyiségek teljes hiánya, a bírák hivatalbeli hanyagsága stb. makacs tagadásukkal párosulva, mindig biztos utat képeztek a szabadulásra”. Ez azonban megváltozott, a királyi biztosság új módokat dolgozott ki a sikeres eljárások érdekében. Ráday feszes munkarendet alakított ki, személyzetének kötelessége volt őt folyamatosan tájékoztatni feladataikról, elvégzett munkájukról, hollétükről.¹⁸

Előírásra került az illetékességi terület rendőri közegeinek állandó járőrözése, az országutak, csárdák, hidak, a folyók átkelőinek ellenőrzése, a határőrizet megerősítése. Ráday elrendelte a törvényhatóságok számára a területükön tartózkodó idegen munkavállalók összeírását. Fokozott figyelmet fordított a közbiztonsági személyzet állandó ellenőrzésére.¹⁹

Az eljárások a sértettek bejelentésére, panaszára, a besúgások adataira, a hatóságok észleléseire indultak. Mivel a korabeli büntetőjog csak esetlegesen alkalmazta az elévülés intézményét, a királyi biztosság vizsgálói évtizedekre visszamenően áttekintették a területen történt bűncselekmények iratait, például a Rózsa Sándorral szembeni eljárás 1838-ig, a csanádi csendbiztos neki tulajdonított megöléséig nyúlt vissza.²⁰

Intézkedések történtek az ismert, gyanúval terhelhető egyének személyleírásának, lakóhelyének megismerésére. Ráday az eseményekről napi jelentések megtételét rendelte el. A felderítések érdekében az információvásárlásokért jelentős összegű „bizalmi” kiadások, továbbá elfogási díjak kerültek kifizetésre, illetve kitűzésre. A korábbiakkal ellentétben nem álltak meg az egyes bűncselekmények elkövetőinél, hanem törekedtek a felbujtók, orgazdák és más segítséget nyújtó személyek leleplezésére is. Így „mindennap új meg új, régen elkövetett s titokban maradt bűntény derült ki. Az egyszer megtalált fonalat csak gombolyítani kellett, hogy mindig több bűntény, s ezekkel együtt több bűnös derüljön ki”.²¹

E vizsgálatok megállapították – mint Ráday jelentette a belügyminiszternek –, miszerint a „társaság alsóbb rétegeihez tartozó büntettek az úri

¹⁸ BUVÁR 1870. 27. p. 1309/1870.K.B. OL K. 151. 14. cs.

¹⁹ CSAPÓ 2007. 91–92. p.

²⁰ 7673/1871.K.B. László András csendbiztos agyonlövése miatt a vizsgálati iratok megküldése a delegált törvényszéknek, de a bizonyítékok elégtelensége miatt vádemelésre nem került sor: OL K. 151. 30. cs.

²¹ Rádaynak a BM számára tett havi jelentései szerint a 7–8000 forintnyi kiadásból ezret tett ki a bizalmi alap igénye: 7633, 7634/1870, 2533/1872.K.B. pl. 1009, 1033, 1090–1109, 1111, 1115/1870.K.B. bejelentések bűncselekményekről: OL K. 151. 30. cs.; BUVÁR 1870. 32. p.

rendhez s a míveltebb osztályhoz tartozó egyénekben is, mint bűnszerzőkben, palástolókban és orgazdáknak hathatós támaszt találtak annyira, hogy ezeknek leálcázása, kézrekerítése és megbüntetése nélkül a körjelenségek gyökerét kiirtani nem lehet”. Ennek jegyében került a várba a kecskeméti rendőrkapitány, a város 1865-ben volt főügyésze, a zombori főügyész, számos csendbiztos, pandúr, az orgazdaként működött nagybecskereki aranyművesek. A hivatalos személyek közreműködését mutatja pl. azon kecskeméti csendbiztos ügye, aki „befogott gonosztevőket eresztett szabadon, a megfogottakat egyezkedésre bírta a tolvajokkal, s pénzt zsarolt s jó pénzért elhallgatott büntetteket, sőt tanácsot adott, hogy kell azoknak titkát megőrizni”. Ha pedig az illetőnek nem volt pénze, akkor marhát vett át, amit „vagy eladott vagy magának tartott”.²²

Ráday ugyanakkor már másfél éves tapasztalat birtokában előírta vizsgálónak, hogy felesleges az eljárás olyan régi bűnesetek miatt, amelyekből „sem a károsoknak kártérítés, sem pedig a már ügyis eléggé terhelt vádlottakra büntetés nagyobbítás nem reménylhető”.²³

A terheltek jelentős része letartóztatásba került: 1869-ben 322, 1870-ben 329, 1871-ben 636, 1872-ben 314, 1873-ban 4, összesen 1608 fő fogatott le. A fogva tartást a vizsgáló rendelte el, ellene jogorvoslat nem volt.²⁴

A biztonságosan átalakított várban a börtönhelyiségek a „körülfutó kaszamatákból kerültek ki, ... de ezenfelül a beltéren levő épületek földszintje is nagy részt foghely lett”. A zárkák „belseje elég világossággal és légjáráttal bír, a falak tisztára kimeszelve, fekhelyül szolgáló nagy táblaágyak egészen újak, valamint a börtönajtók is, melyeknél különösen tekintettel voltak arra, hogy semminemű vasrész belül ne legyen, melyet a foglyok lefeszíthessenek vagy rá valaki magát felakaszthassa”. Az ablakok a „karvastag vasrudakon kívülről még egy vasrácsfedelű s deszkanyílással ellátott fallal vannak körülvéve, úgyhogy ... az egyik börtön ablakból a másikba átbeszélgetés is lehetetlen”. A cellák 2–13 fősek voltak.²⁵

²² 790/1871.K.B. OL K. 151. 21. cs. Szomorú esemény: *Kecskeméti Lapok*, 1871. július 1. Pl. 7213-7223/1870.K.B. Szarka Mátyás kisteleki csendbiztos, 7224-7231/1870.K.B. Fekete Balázs csendlegény visszaélései, 4352/1872.K.B. a zombori főügyész visszaéléseiről: K. 151. 38. cs. A szegedi haramiák közt: *A Hon*, 1870. május 17. reggeli kiadás. Csendbiztosok czimboráskodása: *A Hon*, 1871. március 18. esti kiadás. *Főkönyv* 162. magyarkanizsai, 407. nagybecskereki, 651. horgosi, 657. szegedi, 658. kisteleki, 835. pécskai, 1067. nagykőrösi, 1070. kiskunhalasi, 1087. battonyai közbiztonsági személyek letartóztatásáról. Azon rablópör körül, melybe harmadfélszáz egyen volt: *A Hon*, 1871. július 9. esti kiadás.

²³ 1299/1870.K.B. OL K. 151. 14. cs.

²⁴ A szegedi kir. biztosság s a szegedi bűnügyek elítélésére kiküldött pestmegyei és aradi kir. törvényszékek működésének vázlata. A hivatalos jelentés nyomán (továbbiakban: *Jelentés* 1873): *Kecskeméti Lapok*, 1873. augusztus 10.

²⁵ A szegedi vár: *A Hon*, 1870. augusztus 1. esti kiadás. CSAPÓ 2007. 133–134. p.

Törekedtek a foglyok külvilágtól való elszigetelésére, a kapcsolattartás megakadályozására, a bűntársak elkülönítésére. Ráday részletesen szabályozta a fogvatartottak helyzetét, tartásuk körülményeit, szigorúan megkövetelve normái betartását. Fő követelménye volt a rend, tisztaság és biztonság érvényesítése. A várba csak az általa meghatározott névjegyzéken szereplők léphettek, az ott lakó személyzet látogatót nem fogadhatott. A foglyokat látogatni, részükre tárgyat beadni csak engedéllyel lehetett, a hozott élelmiszert, ruhaneműt a porkoláb részére kellett átadni. Ha bármi „rendetlenség, kihágás, szemérmertlenség” a foglyok vagy a személyzet részéről előfordult, azt ki kellett vizsgálni és fegyelmi eljárás után szankcióval sújtani. Kedvezményként javított élelmezést lehetett adni a fogvatartottnak. A korabeli felfogásnak megfelelően alkoholt is kaptak, például a Péterváradról Szegedre szállított rabok és őreik számára a túrón, paprikán túl pálinka járt az úton.²⁶

A biztonság gondoskodott a letartóztatottak élelmezéséről, ruházatáról, gyógyellátásáról. A foglyok a „társas börtönrendszer szerint tartatnak: naponként kétszer (reggelit és ebédet) esznek, apró lószőr- és kenyérhaj munkákat csinálhatnak, imakönyvek és olvasókkal vannak ellátva, mindennap szigorú felügyelet alatt sétára vitetnek, azonban ilyenkor álarccal, vagyis egy négy helyen kivágott vászon álcával fedetnek el”. Ezt az indokolta – mivel kis területen lehetett a sétát végezni –, hogy „ily gyakorlott gonosztevők közt elég egy szemhunyorítás vagy fejrázás, hogy a vizsgálat megghiúsítása végett egyetértésre jussanak; ezért kell őket egymás iránt felismerhetlenné vagy legalább jeladásra képtelenné tenni”.²⁷

A népesség korabeli egészségügyi viszonyait mutatja, hogy az elhunyt foglyokat regisztráló szegedi belvárosi római katolikus plébánia anyakönyve szerint a 249 bejegyzetből 147 fő tüdőbetegségben halt meg a várban. Többen öngyilkosok lettek, például a csanádi bűnbanda vezetője, a makói Vér Antal 1871. július 19-én cellájában egy faszilánkkal feltépve nyaki erét elvérzett, a kecskeméti rendőrkapitány felakasztotta magát.²⁸

Az előnyomozásokat jellemzően az adott város, vármegye, kerület közbiztonsági közegei végezték, akik ezt követően átadták az ügyet a Ráday által kinevezett – jogi végzettségű – vizsgálóbíráknak hívott vizsgálóknak. (Ilyen

²⁶ 994/1870.K.B. OL K. 151. 13. cs. 1387/1870.K.B. OL K. 151. 14. cs.

²⁷ CSAPÓ 2007. 141–144. p. A B.M.1012/1872. jelentés szerint 1872. január–októberben a foglyok élelmezésére 52.000, orvosi, kórházi és gyógyszer ellátására 4625, ágyneműre, ruházatra 1800 forint lett fordítva: OL K. 150. 248. cs. KAKUJAY Gyula: A szegedi várban. *Temesi Lapok*, 1872. december 31. A várbeli foglyok nappali sétája: *Szegedi Híradó*, 1870. október 7. 7667/1871.K.B. OL K. 151. 30. cs.

²⁸ CSAPÓ 2007. 145. p. 7667/1871.K.B. OL K. 151. 30. cs. Szomorú esemény: *Kecskeméti Lapok*, 1871. július 1.

eljárási funkciót a hagyományos magyar jog nem ismert, az az 1853-as birodalmi Bpr.-ben szerepelt.)²⁹

Az eljárásokban a legfőbb bizonyíték a beismerő vallomás volt, amelyen túl az ügy sértettjei, tanúi tették meg vallomásaikat. Ellentmondás esetén szembesítésekre került sor. A gyanúval érintett személlyel a vizsgáló jellemzően nem közölte, hogy miért kerül kihallgatásra, legfeljebb általános jelleggel tette fel kérdését, miszerint van-e tudomása arról, miért van fogva? Olyan is előfordult, hogy a vizsgáló előbb közölte a gyanúsítás tárgyát és erre hallgatta ki a terheltet. A terhelt elszámoltatásnak tekinthető első kihallgatása során nyilatkozott arról, hogy mikor, hol volt, mit követett el, miben vett részt, milyen bűncselekményről van tudomása. A továbbiakban a vizsgáló közölte, milyen terhelő adatok vannak vele szemben, a bűntárs mit vallott, s akár a szembesítés is megtörtént. Ezek eredményeként a terhelték megtették beismerő, feltáró vallomásaikat. A kihallgatások módját a biztosság működéséről készített 1873-as összefoglaló jelentés akként értékelte, hogy a „szakértelemmel és tapintattal vezetett vizsgálati mód, mely által a vádlottak makacssága megtörténvén, nemcsak a vizsgálat tárgyát képező bűntettet, hanem valamennyi bűneiket bevallották”.³⁰

Egy korabeli tudósítás a beismerő vallomások tömegét azzal magyarázta, hogy a terheltéknél a „bűntudat súlya, a világtól való teljes elzártság, a vizsgálat kérlelhetlen egymásutánja, a büntetés bizonyossága megtörték bennük a dacot. Bűnös voltuk öntudatára ébredtek. Belátják, hogy büntetést érdemelnek, s készen is vannak rá. Megadták magokat szellemileg is, nem csak testileg”.³¹

A bűnüldözés addig ismeretlen hatékonysága, a bűnkapcsolatok feltárása, a tömeges elfogások miatt rémhírek keltek szárnyra a lakosság körében. Az összefoglaló jelentés szerint ezek „nagy hatást gyakoroltak” magatartásukra: így „a) a gumi elasztikum ing, mely a makacsul tagadó vádlottra húzatván, az akként szorítja össze, hogy a lelke belőle kimegy anélkül, hogy testén bántalmazás nyoma látszanék; b) a Tisza alatti börtön, mely minden percben beszakadhat;

²⁹ Pl. 7915/1871.K.B. Orosházi szolgabíró jelentése, meghatározott személyek ellen az előleges bűnvizsgálatot foganatosította, 7792/1871.K.B. Kisteleki csendbiztos jelentése meghatározott személy elfogásáról: OL K. 151. 30. cs. E funkcióban működött pl. a Ráday által fővizsgálóbírónak kinevezett Laucsik Máté ügyvéd, Kormos Béla BM titkár: 7950/1871.K.B. Ráday levele Laucsik Máténak: OL. K. 151. 30. cs. Lásd ROKOLYA Gábor: Laucsik Máté 1829–1903. *Notarius Hungaricus*, 2015. 2. sz. 31–32. p., Uő: Balatoni Kormos Béla 1838–1901. *Notarius Hungaricus*, 2015. 2. sz. 31–32. p.

³⁰ Rózsa Sándor önvallomási jegyzőkönyvei 1869. január 25, május 22, május 28, 1870. december 27. OL Vegyes peres iratok O. 211. A szegedi vár: *Politikai Újdonságok*, 1870. május 18. 240. p. Gera István 1871. február 8, Terék János 1872. július 27-i kihallgatásai: OL K. 151. 31. cs. *Jelentés* 1873.

³¹ Rózsa Sándor és szegedi társai a bíróság előtt: *Politikai Újdonságok*, 1872. 12. 18. 611. p. A szegedi haramiák közt III.: *A Hon*, 1870. május 13. reggeli kiadás.

c) vaspapucs, mely a vádlott lábára húzatik; d) a vasálarcz és e) a Ráday-bölcső”. Ténylegesen „csak a két utóbbi volt mint fegyelmi eszköz alkalmazásban, a többiek mind agyrémek voltak. A vasálarcz a börtölessel fenytetteknél alkalmaztatott, miáltal meggátoltatott, hogy azok börtöntársaiktól eledelt kaphassanak, míg ezek a fenytett jelenlétében étkezhetek. A Ráday-bölcső a porosz fegyintézetekben alkalmazásban levő léczkamra volt, melybe a vádlott fegyelmi büntetésből pár órára bezárattott”.³²

A várban 1869–71-ben tevékenykedett Pest megyei tisztí alügyész Tóth Mór az elhíresült Ráday-bölcsőről azt írta, hogy az a „képzelet alkotása; valóságban jelképes nyughelynek lehetne mondani, ahová a lelkiileg fölzaklatott, a kétségbeeséstől eltompult és megfásult gonosztevőt lágyan lefektette a vizsgálóbíró és ott azután a bűnbánat előnyeinek fölmutatásával, a reménység csillogtatása mellett ..., a jobb jövő reményébe a részvevő emberszeretet folytonos gyakorlásával beleringatta”. Megvilágító példái szerint „Bajdor Jancsi, a kecskeméti szép juhászlegény, a többszörös rablógyilkos előtt fölmutatták egykori huszáréletét és vitézségét; arra való hivatkozással bátorságát és nyíltságát is földicsérték, s a boldogtalan nem bírta kiállani. Hogy egykori énjéhez hasonlítson, minden hozzáintézett kérdésre egyenesen és nyíltan felelt. Renkó Kálmán ... nem lett volna töredelmessé, ha árva kisleányát be nem hozzák a vár udvarába s nem biztosítják, hogy gyermekének ezentúl gondját viselik. Nemes Nagy Péter konok maradt volna örökre, ha nem kap papírost a cellájába, melyre szívből jövő bús verseit feljegyezheti. Nemes Nagy Pál, a föntebbinek bátyja, a szegedi vár Izsója, kenyérbéllből készült szobrai méltatásáért adta magát a bűnbánatnak”.³³

Ráday a vizsgálóbírónak 1870. augusztus 22-én adott bizalmas utasításával lehetővé tette, mivel „némely makacs és ravasz egyénnél egyedül a testi megfenyítés vezet eredményhez”, annak alkalmazását. Előírása szerint „ezen – kivált most már nem helyesellhető és nagyrészt feleslegessé vált – vizsgálati eszközhöz csakis oly esetekben nyúljanak”, ha „minden más mód, a próbára tett kitartó türelem daczára is hatástalannak bizonyult, és ... ha a kívánt felderítés nagyon kiváló érdekű és mások sorsának könnyítése vagy ártatlanok szenvedéseinek elhárítása tekintetéből parancsoltatik, mégpedig a vizsgálóbíró teljes meggyőződése szerinti biztos konok és bűnös egyéneknél”.³⁴

A különféle úton-módon született beismerések bizonyító erejéről azt írta a szemtanú Edvi Illés Károly, hogy az „elkülönítetten kihallgatott vádlottak vallomásainak megegyezése s valamennyinek egybehangzása a káros vagy sértett

³² *Jelentés* 1873. Ilyet őriz a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum, ami az Országos Börtönügyi Múzeumból került a gyűjteménybe: *Az Országos Börtönügyi Múzeum*, 1923. 7. p.

³³ TÓTH MÓR: A Ráday-bölcső legendája. *Pesti Hírlap*, 1894. december 16. 2–3. p.

³⁴ 1299/1870.K.B. O.L.K. 151. 14. cs.

fél előadásával és egyéb tárgyi bizonyítékokkal mindig teljesen meggyőzték a bíróságot az önvallomások benső igazságáról”.³⁵

A beismeréseken túl a vizsgálatok törekedtek a vallomások lehetőség szerinti ellenőrzésére, az azokból fakadó eljárási cselekmények elvégzésére. Így például megtörtént a zentai postasikkasztó vallomása alapján az elrejtett értékek felkutatása, amikor a beismerés szerinti „pénz és zsacska a mondott helyen fel is találtatott”, marhalevél-hamisításoknál a nyomda és a hatósági pecsétminták felkutatása. Ha élet elleni bűncselekményről szólt a beismerés, akkor a terhelteket a helyszínre víve bemutattatták, hová temette áldozatát. Ezt követően megtörtént a maradványok exhumálása, majd orvosszakértői vizsgálata mint például 1870 augusztusában az 1849 végén a mérgesi pusztán meggyilkolt menekülő honvédtisztek, decemberben az ágasegyházi pusztán 1862-ben megölt juhász és bojtárja maradványainak helyszínelése. Az élet elleni bűncselekményeknél igen fontos volt a pontos helyszíni szemle és annak jegyzőkönyvezése, mint például annál a gyilkoságnál, ahol a hullán „17 sebet találtak, ezek közt több halálos szúrás nyakán és mellén; a karjain észlelt apró sebzések és karcolások azt mutatták, hogy gyilkosaival küzdve halt meg”, és az orvosi vélemény beszerzése. A házkutatások során lefoglalást nyertek bűnjeltek, mint az öléssel gyanúsított kapcája, amelyek „egyike tökéletesen azonosnak találtatott azzal, melyet nyomozás közben az árnyékszékekben elrejtve véresen találtak”. Bizonyítékot jelentett, amikor léprecsalták az orgazdaságban gyanús nagybecskerekű aranyművest, akivel megvetettek számos ékszert, órákat, amiket „24 óra alatt mind összeszűzva találtak meg nála.”³⁶

A királyi biztosság gondot fordított a terheltek vagyonának megállapítására is: mint Ráday írta, a bűntettek felderítése mellett célul tűzte, hogy „úgy az egyes polgárok, mint az államnak szenvedett kára, e célra tett költségei, a lehetőségig megtérítessenek”. Emiatt megkeresték a lakóhely szerinti települések előjáróságait a vagyonok összeírására, a telekkönyvi hatóságot a zárlat bejegyzésére, amelyek eredményeként tekintélyes vagyont sikerült biztosítani.³⁷

Ebben az eljárási rendben a királyi biztosság hatalmas számú bűnügyet fedett fel, így működésének félidejében 1870 végéig vizsgálat alatt állt 2160 bűntény: 1860 előttről 428, 1867 végéig 994, 1868–69-ből 461, míg 1870-ből

³⁵ EDVI Illés Károly: *Emlékeim a szegedi várból*. Kecskemét, 2009. 28. p.

³⁶ Szegedi büntárgyalás: *A Hon*, 1870. december 1. esti kiadás. Gróf Ráday kir. biztos: *Kecskeméti Lapok*, 1869. július 10. A halasi rablógyilkosok: *Szegedi Híradó*, 1870. augusztus 10. A szegedi bűnügyek krónikájához adatok: *Kecskeméti Lapok*, 1870. december 17. A Schönfeld-féle rablógyilkossági per végtárgyalása jan. 25-én s következő napjain: uo. 1871. január 29. A szegedi vár: uo. 1869. október 31.

³⁷ A szegedi rablóporók: *A Hon*, 1870. április 26. esti kiadás. 7256/1870.K.B. Kistelek előjárósága megküldi 7 terhelt vagyonösszeírását, 7514/1870.K.B. Csanád vármegye telekkönyvi hatóságának értesítése zárlatnak az ingatlanokra bejegyzéséről: OL K. 151. 30. cs.

277, s ezekből kiderítettett 66 rablógyilkosság, 314 rablás, 884 betörés és lopás, 128 hivatalos hatalommal visszaélés. Az év végén fogságban volt 539, szabadon pedig 1459 fő. A bűntényekből Kecskemét 394, a Kiskunság 110, Szeged 440, Szabadka 186, Nagybecskerek 178, Csongrád és Csanád 60, Arad 20, Torontál-Temes 42, Bács 390 esettel részesült.³⁸

A vizsgált bűncselekmények legnagyobb része az életet, testi épséget, valamint a vagyoni jogokat sértette, s az ügyek elnevezése tükrözte azok elkövetési módját, célját is: így eljárások folytak gyilkosság, rablógyilkosság, emberölés, súlyos testi sértés, vérengzés, útonállás, templomrablás, bolt- és házkiasások, boltfeltörés, betöréses tolvajlás, zsebelés, községi pecsétnyomó ellopása, gyújtogatás, búzafelgyújtás, orgazdaság miatt. Ezeken túl előfordult számos okmányhamisítás, hamis járatlevél készítése, futóbetyárokkal való cimborálás, szökés elősegítése, bűnpalástolás, hivatalos hatalommal visszaélés, megvesztegetés, hamis tanúzás, hamis bankókészítés.³⁹

A bűnügyek jelentős része a szervezett bűnözéshez tartozott. A bűneseteket az elkövetési helyeik, a bennük szereplők lakhelyei szerint csoportosítva eljárások folytak kecskeméti, bácskai, szabadkai, szegedi, csanádi, aradi bűnbandák ellen. Pauler szerint ekkoriban „többeknek szövetkezése több egyenként még meg nem határozott bűntettnek ismételt elkövetésére” nevezetett bűnbandának, míg ettől különbözött a „szövetkezés több, de előre már meghatározott vagy folytatólag elkövetendő bűntettre, melyekre a bűnszövetség fogalma alkalmazandó”. Számos esetben igazolást nyert, hogy a rablók „mielőtt zsákmányra indulnának, haditervet készítenek és pontosan kiosztják a szerepeket: te elől mégy, s jelt adsz, ha minden rendben van, te a kapuajtóban maradsz és vigyázasz, hogy nem közeledik-e veszedelem; te megkötözöd a cselédeket, te berúgod az ajtót; te pisztolyt szegesz a hunczutok melléne; te kutatsz; te vallatsz. Ilyenkor természetes, hogy a háznak előre kitudott körülményei, tájékozás végett a legnagyobb részletességgel előadattak.”⁴⁰

A vizsgálat befejeztével az ügyben keletkezett iratok naplóba kerültek össze rendezésre, amely tartalmazta a terhelti, sértetti és tanúvallomásokat, jelentéseket, szakvéleményeket, kárigazolást. Ez az iratcsomó került megküldésre a törvényszéknek, amely hitelesítette az eléje állított terhelt vallomását. Ezen eljárási cselekménykor az 1869 és 1873 között mindvégig a várban működött ügyész, Edvi Illés Károly szerint a „legkonokabb rabló is helyben hagyta beismerő vallomását, melyre azután a tiszt ügyész ráírta a hitelesítő záradékot,

³⁸ A szegedi bűnügyek statistikájából: *Kecskeméti Lapok*, 1871. május 13.

³⁹ Az aradi delegált kir. fenyítő törvényszéknek átadott befejezett elővizsgálatokról kimutatás 330-2753. OL K. 151. 72. cs.

⁴⁰ EDVI 2009. 34. p.; PAULER 1869. I. 117–118. p.; A szegedi haramiak közt IV.: *A Hon*, 1870. május 14. reggeli kiadás.

... s e vallomások képezték azután a későbbi elfogadásoknak s a bíróság ítéleteinek alapját”. Ez volt az „eljárás nemcsak a szegedi várban, hanem az ország valamennyi törvényszéke előtt. A vizsgálóbíró azon volt, hogy beismerésre bírja a vádlottat, s mihelyt ez megtörtént, vitte a törvényszék elé, nehogy később vallomását visszavonja. Ezentúl már nem volt erre alkalma, mert az ítélet kihirdetéséig többé színét sem látta a bíróságnak”.⁴¹

A hitelesített vallomások alapján készültek az ügyészi vádak, amelyek részletesen tartalmazták a tényállást, az azt és a vádlottak bűnösségét alátámasztó bizonyítékokat a „tárgyi” és „alanyi tényálladéokra vonatkozólag”.⁴²

A bűnügyek miatti bírósági eljárásra az igazságügy-miniszter Pest-Pilis-Solt vármegye törvényszékét rendelte ki 1869 augusztusától. Ez az 1871. december 31-ig tartott működése során az addig kiderített 2911 bűnesetben 7000 vallomást hitelesített. Tárgyalására 683 bűncselekmény került 722 vádlottal szemben: ezekből végítélettel befejezett 306 bűnesetet, amelyek miatt a felmentéseken túl 289 fővel szemben büntetést szabott ki, míg 81 főnél – akik végítélettel be nem fejezett bűnesetekben is szerepeltek – a büntetés kiszabását elhalasztotta.⁴³

E törvényszék első tárgyalását 1869. december 22-én tartotta, amikor a vizsgálat iratai a „nagy számmal egybegyűlt közönség előtt felolvastatván, a hallgatóság kivonulása után azonnal ítéletet is hozott”: két 17 éves elkövetőt Nagyikinda melletti rablógyilkosságuk miatt halálbüntetéssel, míg orgazdáikat 6 havi, illetve 1 évi börtönnel sújtotta. A kihirdetés után felszólította a „vádlottakat az ítélet iránti fellebbezési jogukkal élni, vagy pedig megnyugvásukat kijelenteni, s miután a t. ügyész a két elsőrendű vádlottra hivatalból, s másodrendűkre pedig egyszerűen fellebbezését bejelentette, első rendű vádlottak felebbezésüket szinte bejelenték, míg másodrendű vádlottak az ítéletben megnyugodván, annak kiállítását azonnal megkezdeni jelentkeztek”.⁴⁴

Az eljárások során kiderült, hogy a hatalmas számú, egymással összefüggő bűnügy nem bírálható el az addigi írásos eljárás keretében. A vizsgálat a „lánczolatos büntettekre nézve oly módon vitetett keresztül, hogy minden bűneset – a szükséges kellékekkel felszerelve – magában kikerekített külön ügycsomót képez, s ehhez képest minden vádlottnak annyi elkülönített önvallomása létezik – mindegyik a megfelelő csomónál – ahány büntettségben az illető előfordul”. Az ily módon keletkezett ügyekre az a megoldás született, hogy a bíróság szóban tárgyalta le az egyes eseteket, majd ítéletével határozott az ottani vádlottak

⁴¹ Pl. Napló a 7301/1872.K.B. megvesztegetés, 7306/1872.K.B. rablás, 4311/1872.K.B. zsarolás miatti vizsgálati iratokról: OL K. 151. 72. cs. EDVI 2009. 28. p.

⁴² A szegedi postarablás: *Szegedi Híradó*, 1872. december 13.

⁴³ *Budapesti Közlöny*, 1869. augusztus 19. 2675. p. Pestmegye közgyűlése: *Magyar Ujság*, 1872. február 8.

⁴⁴ A basahídi gyilkosság: *Pesti Napló*, 1869. december 27. esti kiadás.

felelősségéről. A vádlott utolsó ügyének befejezése után tette meg az ügyész vádbeszédében a büntetési indítványát, amelyet követően a védő szólalt fel, majd döntött a törvényszék.⁴⁵

Az állami igazságszolgáltatási szervezet létrehozása után a királyi biztosság bűnügyeire az 1871:LXVIII. tc. 3. §-a az Aradi Királyi Törvényszéket delegálta: innen 8 bíró és a tanácsjegyzők 1872 február végén érkeztek Szegedre, míg Edvihez 4 ügyész csatlakozott. Ekkor átvettek 1366 bűnügyet, melyhez az év folyamán még több százat kaptak, így 2774 bűneset elbírálása hárult a háromfős tanácsokra. Az újabb delegált bíróságokra hatalmas feladat várt, mivel „oly eset, midőn ily roppant bűnhálózat szétbontásának kell megtörténni, valóban páratlanul áll büntető igazságszolgáltatásunk évkönyveiben”.⁴⁶

Ezen állítást alátámasztják azon számok, amelyek az akkoriban működött bíróságok terhelését mutatják: pl. a Pest-Pilis-Solt megyei fenyítő törvényszék székhelyén eljárva 1869. III. negyedévében 167 vádlottat ítélt el, s vizsgálata alatt volt még 43 fő. A biztosi területtel szomszédos Baranya vármegyében 1868-ban 251 bűnügyben 566 vádlott szerepelt.⁴⁷

A királyi biztosság működése 1872. október 31-én megszűnt, így újabb vizsgálatok már nem indultak. A kormányzat július elején tudatta Rádayval e határidőt, ezért ő utasítást adott vizsgálóinak a további eljárást illetően: eszerint, ha a „tettesek közül egy vagy kettő kihallgatva, önbeismerés vagy érvényes tanúvallomások által a tett bebizonyul, a káros kipuhatolva, a tényálladék ... kiderítve, ahol nagyobb fontosságú orgazdaság vagy érdekesebb bünszerzés vagy palástolás fordul elő, ezen tényekre is kellő világosság derítve van, az ügyek a del. trvszéknek azonnal átadandók”, továbbá azon „mellékvádlottak, kik fogság alá vétettek ... , de ahol az illető tárgyalásra még egy ideig kilátás nincsen, a vizsgálat érdeke pedig egyebek miatt letartóztatásokat nem kívánja ..., szabadlábra helyezendők”.⁴⁸

Az aradi törvényszék tanácsai az átvett rengeteg bűnügyet nagy tempóban dolgozták fel: 1872 márciusa és 1873. április 30. között 480 ülést tartottak, 1873 februárjáig naponként legalább 5, február–márciusban 10, míg áprilisban 20 bűnesetet tárgyaltak kora reggeltől estig: a tárgyalások így „napról-napra szakadatlan folytonosságban követték egymást. Olyan volt ez a bíróság, mint aratás után a cséplőgép, melybe szünet nélkül rakják a kéréket”.⁴⁹

⁴⁵ ILLÉS Károly: A szegedi bűnügyek tárgyalásának módja. *Jogtudományi Közlöny*, 1870. szeptember 13. 250. p. EDVI 2009. 33. p. Egy kis megemlékezés a várbeli ügyekről: *Szegedi Híradó*, 1872. június 9.

⁴⁶ *Jelentés* 1873; EDVI 2009. 34. p. A szegedi bűnperek: *Magyar Ujság*, 1872. február 27.

⁴⁷ Pestmegyének nov. 16-án tartott közgyűlésének tárgyai: *Budapesti Közlöny*, 1869. november 18. 3964. p. Baranyamegye oct. 5-ki közgyűlésén: uo. 1868. október 15. 3057. p.

⁴⁸ 2030/1872.K.B. OL K. 151. 35. cs. 2480/1872.K.B. OL K. 150. 248. cs.

⁴⁹ *Jelentés* 1873; EDVI i.m., 34. p.

A várban tartott tárgyalások nyilvánosak voltak, hatalmas közönség- és sajtóérdeklődés mellett folytak. A törvényszék 1872. március 21-től a városi sajtóban és a vár kapujára kifüggesztve folyamatosan tudatta a kitűzött ügyeket. A helyi és az országos lapok munkatársai rögzítették az elhangzottakat, tudósításai napokon belül megjelentek az újságokban. A nyilvánosság felhasználása tudatosan történt, hiszen a vádlevelek közzlése, a bűnesetek leírása, a tárgyalásokon történtek és az ítéletek ismertetése hozzájárult a jogérvényesítés tudatának és a közbiztonságnak az erősítéséhez, s ezek révén az elrettentéshez. Ezek révén megismerhetőkké váltak a bűncselekmények és az elkövetőik: mint a sajtó írta a „vádleveleket az eljáró tiszti ügyész szívességéből bírjuk, s miután azokban a tényálladékok a megejtett vizsgálat alapján hitelesen és röviden vannak előadva; szóról szóra közöljük”.⁵⁰

A tárgyalásokat az ügyészi vád ismertetése nyitotta meg. Ezt követően a bíróság meghallgatta a vádlottat és társait, amit az iratok felolvasása követett. Ennek befejeztével tartotta meg az ügyész vád-, míg az ügyvéd a védőbeszédét. Ezután a bíróság zárt tanácskozását követően kihirdette részítéletét, amikor valamely bűncselekmény kapcsán a bűnösségről döntött. Ha a vádlott minden bűnesete letárgyaltatott – a vád és a védelem újabb nyilatkozatai, a vádlott felszólalása után – hozta meg a törvényszék a részítéletek alapján a szankciót megállapító ítéletét, amelyet a tárgyalás nyilvánossága előtt kihirdetett a vádlottnak. Ezt követték a féli nyilatkozatok a perorvoslatok kérdésében.

Több esetben vitatta a védelem az eljárók hatáskörét és illetékességét azzal, hogy a királyi biztos „csak a vasúti és postamenetek megzavarásának helyreállítására lett kiküldve”, ennél fogva minden más bűncselekményre a delegált törvényszék illetéktelen. A bíróság ezt azzal utasította el, hogy az illetékessége a „kiküldetést magában foglaló miniszteri rendelet által kétségtelenné válik, miután a törvényszék határozottan a kir. biztos által kinyomozott s átadott bűnügyek elítélésére küldetett ki”. Ezt erősítette az 1871:LXVIII. tc. 3. §-ának szövege is.⁵¹

A vizsgálati anyagokon alapuló tárgyalások során a tényállások általában nem voltak vitatottak. Időnként előfordult, hogy a vádlott vele szemben alkalmazott retorziókról számolt be a bíróságnak, de az nem vette figyelembe az ilyen előadásokat azon ügyészi érvelés alapján, hogy a „vallomások összegezése által képezett tényvázlat elmondása után kiemeli, miszerint vádlottnak azon visszavonó vallomása, hogy kényszerítés folytán tette vallomásait, hitelt annál

⁵⁰ A várból: *Szegedi Híradó*, 1872. március 20. Szegedi bűnperek: *Magyar Újság*, 1871. november 18.

⁵¹ A Schönfeld-féle rablógylkosság: *A Hon*, 1871. január 28. esti kiadás, uo. 1871. január 29. reggeli kiadás.

kevésbé érdemelhet, mert midőn azokat a törvényszék előtt hitelesítette, azon törvényszék védelme alatt állott”⁵²

Olyan esetekben, ha „részint az alanyi, részint a tárgyi tényálladékok nem lévén tisztán megállapíthatók”, akkor a vádlottak felmentettek.⁵³

A felmerült jogi kérdések néhány csomópont körül összpontosultak, amelyek közül némely alkotmányjogi, politikai jellegű volt.

Ezek közé tartozott az 1850-es években a birodalmi Btk. hatálya alatt elkövetett és aszerint már elévült bűncselekmények kérdése. Egy jellemző védőbeszéd abból kiindulva, hogy a „bűntény a tett elkövetése idejében fönnállott törvény szerint ítélandó meg”, indítványozta a vádlott felmentését, mivel a „törvény világos szakaszai szerint (223–230. §§) a szóban forgó eset elévült”. Ezzel szemben a törvényszék az „országbírói értekezlet által visszaállított magyar büntetőjog alkalmazását” látta indokoltnak, magáévá téve az ügyészi álláspontot, amely az „ideiglenes törvénykezési szabályok alapján jelen ügy elbírálásánál a hazai törvények alkalmazását kívánja, melyek szerint az allegált elévülésnek helye egyáltalán nincs”.⁵⁴

Kényes kérdést érintett Rózsa Sándor ügyében a neki Kossuth Lajos mint az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke által 1848. december 15-én adott kegyelem, mivel a védői érvelés szerint az ezelőtti bűncselekményei miatt nem lehet felelősségre vonni. Edvi Illés Károly ügyészként „erre igen tapintatosan replikázott; nem akarta e tény politikai oldalát bolygatni”, de kétségbevonta az amnesztia jogosságát azért, mivel „államjogi szentesített fogalmak szerint kegyelmet csak souverain hatalom adhat, Kossuth pedig akkor ilyen hatalmat nem képviselt; de különben is benne volt abban azon záradék, mely föltétlenül a megkegyelmezettnek teljes és állandó megjavulását kötö ki”, s ez nem teljesült.⁵⁵

A Rózsával szembeni egyes vádpontoknál a törvényszék nem látta világosan, hogy mit követett el, amelynek tisztázása viszont megtörtént a vádlottal. Mint az elnök kérdezte az egyik esetenél, a „káros csak tolvajságról beszél, ön pedig rablást ismert be, tehát mondja meg, micsoda erőszakot használtak akkor?”

Rózsa: Hát ölég erőszak volt az, hogy lóháton három fegyvörös ember tört reá, azután ötet a kunyhóba behajtottuk, ölég erőszak az, ha odamenvén azt mondtuk neki, hogy hallgass.

Elnök: E szerint rablást követtek el?

⁵² Löbl Lipót elleni utolsó tárgyalást az általa Uj-Szivácson elkövetett postai pénznek eltolvajlási bűnténye képezte: *Szegedi Híradó*, 1872. július 24.

⁵³ Rózsa Sándor s társainak bűnperei: uo. 1872. december 27.

⁵⁴ Védelem a Schönfeld-féle perben: uo. 1871. február 12. A Schönfeld-féle rablóvilkosság: *A Hon*, 1871. január 29. reggeli kiadás, uo. 1871. január 28. esti kiadás.

⁵⁵ A várból: *Szegedi Híradó*, 1872. december 15.

Rózsa: Persze hogy azt”. Más esetben tett vallomásában pedig kijelentette, hogy a sértettek a tanyájukból „nöm mertök ám kijönni, mert tudták, hogy a Rózsa Sándor bandája van ott, nöm köllött oda más erőszak”.⁵⁶

A legsúlyosabb cselekményeket illetően a korabeli joggyakorlatnak megfelelően az. Ha viszont valaki kényszer miatt vett részt a bűncselekményben, akkor az az „általános jogelvek s hazai gyakorlatunk szerint is teljesen mentő körülmény”.⁵⁷

Az elbírált tettekre az a felfogás érvényesült, hogy az „álladalom léte, úgy szellemi és anyagi jólétünk előmozdítása az élet- és vagyonbiztosság megszilárdításától tétetvén függővé, az élet avagy a vagyonnak jogellenes megtámadása mindig oly bűncselekvény, mely a társadalmi életet sarkaiban ingatja meg, s azért úgy az ész, mint a tételes törvények egyformán követelik, hogy annak megtámadói a törvény fenyítő hatalma alá vonassanak”. Ha a bűnösség bebizonyosodik, akkor annak érdekében, hogy a „büntető ítélet s ennek folytán szabott büntetések igazságosak legyenek, a bűnösség különböző fokait szükséges tekintetbe venni, és pedig azért, hogy azon mérték szerint és arányban történjék a beszámítás, melyen az ítélet, büntetés és a büntetőjog igazságossága alapul”. A beszámítás meghatározása pedig „két arány szerint történik: alanyilag és tárgyilag. Alanyilag az akarat gonoszsága, vétkesség és romlottság kisebb és nagyobb minősége határozzák meg a beszámítás mértékét; tárgyilag a büntett által okozott rosszaknak mennyisége és minősége szolgál arányul annak kimutatására, milyen legyen a beszámítás. Minél nagyobb és minél több kötelességeket sértett meg valaki; minél nagyobb akadályokat kellett legyőznie, hogy bűnös céljához juthasson; minél nagyobb bátorságot és törvény elleni vakmerőséget, ügyességet, ravaszságot, cselt, vadságot és kegyetlenséget fejtett ki a bűnöző a büntett végrehajtásánál, annál nagyobb beszámítás alá kell jönnie alanyilag; tárgyilag pedig változik a beszámítás akként, minél több személyek sértettek meg, minél nagyobb és terjedtebb az okozott veszély s minél nehezebb azon jog, mely megsértetett. Ezek azon körülmények, melyek a büntetés kiszabásánál első figyelembe veendőek: hogy ezek mérlegezése szerint ítéletileg szálljon vissza a gonosztevőre mindazon rossz, sérelem és szenvedés, melyet ő polgártársainak okozott”.⁵⁸

A kiszabott szankciók közül kifogás alá esett az életfogytiglani szabadságvesztés, mivel „ily büntetést a magyar törvények nem ismernek”, azt a birodalmi Btk. tartalmazta több tényállásában.⁵⁹

⁵⁶ Rózsa Sándor: *A Hon*, 1872. december 14. reggeli kiadás. Rózsa Sándor bűnpörei: uo. 1872. december 20. reggeli kiadás.

⁵⁷ Törvénytársak csarnok: *Szegedi Híradó*, 1872. július 31.

⁵⁸ A szegedi postarablás: uo. 1872. december 13.

⁵⁹ A kecskeméti nagy bűnpör vádlottjai fölött tegnap d. e. hirdettetett ki a végítélet: uo. 1872. szeptember 22.

A fellebbezett ügyekben a felsőbíróságok 1874-ben fejezték be a szegedi delegált törvényszékek ügyeinek feldolgozását. A Pesti Királyi Ítéltábla másod- és a Curia mint Legfőbb Ítélszék harmadfokú eljárásaiban ülésen, felek nélkül, az iratok alapján hozta meg döntését, amely helybenhagyás vagy megváltoztatás volt. A törvényszéki ítéletek a bűnösség kérdésében általában „főlsőbíróságilag is helyben hagyattak”, s olykor a büntetés mértékén enyhítettek. Ez alól kivétel volt Rózsa Sándor, akit a perorvoslati bíróságok ítélték halálra mint „teljesen javíthatatlan” bűnözőt.⁶⁰

A szegedi királyi biztosság és ügyeiben ítélkezett bíróságok hatalmas munkát végezve teljesítették a kiküldetésükben foglalt célt: a működés 4 éve alatt vizsgálat alá került 4954 bűntény, melyekből a kirendelt törvényszékeknek átadatott 3082 eset, közöttük 189 rablógyilkosság, 475 rablás, 1562 lopás és betörés, 162 orgazdaság, 131 hivatalos hatalommal visszaélés. Az eljárásokban 1608 fő került elfogásra. A vádlottak közül halálra ítéltetett 15 fő: a férfiak esetén kötél általi, míg az egyetlen női elítéltnél a hagyománynak megfelelően pallos általi kivégzést rendelt az ítélet. A szabadságvesztéssel sújtottak közül életfogytiglant kapott 10, 10–20 év közötti börtönt 93, 5–10 évet 97, 1–5 évet 456 fő. A többi elítélt 2 héttől 1 évig terjedő fogságban részesült. Több esetben az elsőfokú bíróság az ítéletig terjedő fogva tartás betudásával, illetve dorgálással zárta a felelősségre vonásokat. Ezen túl a hivatalos személyeket hivatalvesztéssel és az általuk kapott előnyök a települési szegényalap megfizetésére kötelezéssel is sújtotta.⁶¹

A halálbüntetések nem kerültek végrehajtásra, a király minden elítélt esetén életfogytiglani szabadságvesztésre enyhítette a szankciót. A szabadságvesztéseknél azok tartama szerint kerültek elszállításra az intézetekbe az elítéltek: az életfogytiglannal és a 10 év fölötti börtönnel fenytettek az illavai fegyházba, a 3 évnél súlyosabban büntetettek Lipótvárra, míg a többiek Vácra vagy a törvényszéki börtönökbe.⁶²

A szegedi királyi biztosság működésének és a bírósági felelősségre vonások eredményeként a közbiztonság addig nem látott módon szilárdult meg a dél-alföldi térségben. A bűnözést életformának tekintő személyekkel szemben fellépve, a bűnkapcsolati hálókat felszámolva megszűnt a romantikus emlékezetben betyár-, míg a kortársak által rablóvilágként megélt korszak. Csanád

⁶⁰ *Jelentés* 1873, Pesti kir. ítélő tábla 4784/1874.B.: Magángyűjtemény. A szegedi bűnperek végleges felülvizsgálat miatt most kerülnek a legfőbb ítélőszék elé: *Magyar Ujság*, 1874. április 13. A Rózsa Sándor-féle bűnpert tegnap tárgyalta a legfőbb ítélőszék: *Budapesti Közlöny*, 1874. augusztus 13. 1486. p.

⁶¹ *Jelentés* 1873, Törvénykezés: *Budapesti Közlöny*, 1871. január 31. 522. p. Azon rablóper körül, melybe harmadfél száz egyén volt: *A Hon*, 1871. július 9. esti kiadás.

⁶² EDVI Illés Károly: Emlékeim a szegedi várból. *Budapesti Hírlap*, 1906. június 3. II. melléklet 4–6. p. *Főkönyv*

vármegye közgyűlése ezt akként fejezte ki 1871 októberében, hogy Ráday Gedeon működése „e vidék alapján megrendült közbátorsági állapotát ma már oly zavartalan s oly békés lábra állította, minőt emlékezetünk szerint soha nem tapasztaltunk”. Maga ezt akként fogalmazta meg 1873. augusztusi összefoglaló jelentésében, hogy a „kir. biztosi területen nem maradt bűn kiderítetlenül és tettes büntetlenül; a jogrend helyreállított, a jogérzetnek a rég óhajtott elégtétel megadatott”. A felelősségre vonások aktív részese, Edvi Illés Károly pedig azt írta, hogy „most már nyugodtan alhatott az alföldi gazda. A kapukat nem kellett idő előtt becsukni, a lovakat éjén át is őrizetlenül hagyhatta künn a legelőn. Háznak, lónak és tanyának nem kellett külön őr. Megőrizte azt Ráday.”⁶³

⁶³ 3131/1871. Csanád vármegye közgyűlése 1871. október 3.: OL K. 151. 30. cs.; *Jelentés* 1873; EDVI Illés Károly: Gróf Ráday Gedeon (1829–1901). *Jogállam*, 1902/2. 144. p.

Peres Zsuzsanna*

AZ ÖZVEGYI JOG INTÉZMÉNYÉNEK EGYES ASPEKTUSAI A FESTETICSEK TOPONÁRI KASTÉLY IRÁNT INDÍTOTT CSALÁDI PERE ALAPJÁN

Az özvegyi jog, azaz az özvegy nőt férje vagyonában megillető haszonélvezeti jog alapjait Szent István II. dekrétumának 26. articulusa fektette le, amellyel István az első, még ma is létező házassági vagyoni jogi intézmény alapját teremtette meg.¹

A családi levéltárakban fennmaradt házassági vagyoni tárgyú dokumentumok minden kétséget kizáróan bizonyítják azt is, hogy ezt a jogintézményt minden történelmi korban a legfontosabb női vagyoni jogok között tartották számon, és annak az özvegyek, vagyoni biztonságuk megőrzése érdekében, a férjük halálát követően igyekeztek is érvényt szerezni, hacsak úgy nem döntöttek, hogy „kontyukat megváltoztatják”.²

Eme, az özvegyi jog témakörével foglalkozó rövid tanulmány olyan kérdésekre keresi a választ, mint az özvegyi jog alapjául szolgáló férji vagyon

* Peres Zsuzsanna egyetemi docens, NKE ANTK Állam- és Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0001-6694-7385

¹ „Különösképpen akarjuk, hogy az özvegyek és árvák is legyenek a mi törvényünknek részesei ilyen módon, hogy ha valaki özvegyen marad hátra fiaival és leányaival, és ígéretet tesz, hogy őket felneveli, és velük marad, amíg csak él, legyen meg neki az a tőlünk nyert joga, hogy ezt megtehesse, és senki ne kényszerítse őt újabb házasságba. [...] Ha pedig valaki gyermek nélkül marad özvegyen, és azt ígéri, hogy megmarad özvegyiségében újabb házasság nélkül, akarjuk, hogy legyen hatalma minden javai felett, és bármit akar azokkal tenni, megtehesse. Halála után azonban e javak szálljanak vissza férje rokonaira, ha vannak rokonai, ha pedig nincsenek, a király legyen örököse.” Szent István II. 26. In LEDERER Emma (szerk.): *Szövegyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához*. I. rész 1000-tól 1526-ig. Budapest, 1964. 22. p.

² „Noha ugyan Hazánk törvényei kedvezőleg a' magtalanul ellmaradott özvegyeket a' megholt Férjeknek birtokokban lévő javaiknak (még kontyokat meg nem változtatnák) birásában meghagyni ell rendelték...” Részlet az alispáni ítélszék ítéletéből. A Festeticsek Toponári birtokokat illető perének anyagai. In: P236. A Festetics család keszthelyi levéltára. A család egyetemét illető iratok. Lad. 16. A. III. Családi egyezségek (1696–1896) Fol. 249 B. = továbbiakban: *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*.

terjedelme, a magtalanul maradt özvegyek jogainak és státuszának különbözősége a leszármazó örökösökkel rendelkező özvegyekétől, illetve az özvegy igényérvényesítési lehetőségei a férjük halálát követően. A kérdések megválaszolására pedig egy olyan birtokba visszahelyezési, ún. „*repositionalis*” peranyag alapján kerül sor, amely a Festetics család keszthelyi levéltárában, a kevésbé ismert, tolnai ág anyagai között maradt fenn a 18–19. század fordulójáról.³

³A per anyagai a Somogy megyei közgyűlés iratanyagában maradtak fenn, amelyről gróf Festetics György kérésére a vármegye 1818-ban hiteles másolatot adott ki. Az anyag a Festetics család levéltárában P236. A Festetics család keszthelyi levéltára. A család egyetemét illető iratok. Lad. 16. A. III. Családi egyezségek (1696–1896) jelzet alatt található. A per anyagának kutatásához nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Bakó Zsigmondnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára munkatársának. A Festetics család anyagai között szakirodalom és forráskutatás szintjén is egyértelműen megállapítható, hogy a kutatások többnyire Festetics Kristóf elsőszülött Pál nevű fiától származó unokájára, a Georgikont alapító gróf Festetics Györgyre, mint a család méltán leghíresebb tagjára koncentrálnak. Am Festetics Kristóf 1783. március 22-én tett, hitbizományalapító végrendeletéből kitűnik, hogy az alig néhány évtizede nagybirtokos nemesi család sarja végrendeletében, az 1723. évi 50. tc. felhatalmazása alapján, a nőági örökösök kizárásával két hitbizományt is alapított, a keszthelyit elsőszülött fia Pál, míg a soproni házra és a többi Somogy megyei birtokaira, köztük Böhönyére és Toponárra az azokhoz tartozó földekkel együtt, a másodszülött fia, Lajos számára alapított elsőszülöttségi hitbizományt. Hogy Toponár később mégis osztály alá esett és nem Festetics Antal, Festetics Lajos első testvér atyafiak meg esmérvén azt, annak köszönhető, hogy megegyezett testvéreivel, hogy Toponárt felszabadítják és az azzal egyenértékű Dégi kastélyt és jószágot rendelik helyette hitbizományi kötöttség alá. A végrendelet közli KOMÁROMY András: A gróf Festetics család hitbizományai. *Magyar Történelmi Tár*, (7) 1906. 563–582. p. és ERDÉLYI Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542–1852)*. Budapest, 1912. 331–354. p. A hitbizományban való birtokcserét igazolja a Festetics Antal, Lajos és János között kiállított osztálylevél: „Mi hárman a’ fiúi ágon lévő testvér atyafiak meg esmérvén azt hogy familiánk fen tartására és fényességire tartozna a’ néhai Méltóságos Tolnai Festetics Kristóf Nagy Atyánk Urunk által a primogenitura jussára fel állított majorátus, azért a majorátusbéli jökben osztolni nem kívánunk: mind azon által, hogy a többi közöttünk felosztandó jószágok három részekre való fel osztások által haszon vehetetlenne né tétessenek a könnyebb és jobb gazdálkodás folytatására nézvest meg egyeztünk mindeneknek előtte egymás között egyenlő akarattal, nevezetesen én Tolnai Festetics Antal, hogy Toponár mező városát és azokat a’ helységeket, és pusztákat mellyek Zselitzben helyeztettek és Szigeth Várossát is, a’ mennyiben néhai Festetics Kristóf Úr testamentuma szerint mint a majorátushoz adatott ötven ezer forintokon szereztetett jószág majorátus jussával birattatnék, örököszen elterélem kedves Testvér Ötsém uraimékkal Lajossal és Jánossal, mi is Tolnai Festetics Lajos és János hasonló örökös csere erejével az elő számlált Toponári, Zselitzi és Szigeti majoratushoz tartozó jószágokért kedves testvér urunk Bátyánknek engednénk és által is adnánk Dégh nevű helységet, a hozzá tartozó Dég, Etsi és Fekete pusztákkal, a’ mint marhákkal és épületekkel instruálva vagynak, réá fellyül adván az édes urunk attyánk által szerzett Sopronyi majort is oly moddal, hogy azon jószágokat minden hozzá tartozó épületekkel, szarvas és minden egyéb marhákkal, méneses, Szilaj és Szelid istállóbeli lovakkal, azon kívül a Bibliotécával és fegyverekkel egyetemben majorátusi jussal birhassa, és a’ majorátusban léendő successori is birhassák, a’ minthogy voltaképpen is egymásnak az elől számlált jószágokat által engedtük és feltseréltük, semmi más just azok éránt többé fen nem tartván, hanem tsak azt a’ melly a majorátusi jószágok éránt néhai Tolnai Festetics Kristóf Úr testamentoma szerint reánk is háramalhatik.” 1797. március 13-án kiállított osztálylevél. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 156 A-B.

A keresetlevelet Festetics Lajos még életben lévő leszármazó fiú örökösei, tolnai Festetics Antal és Lajos felperesek adták be a Somogy vármegyei alispáni hivatalhoz, többszöri vármegyei kisgyűlésen történt *admonitiot* (megintést) és *readmonitiot* (viszont megintést) követően özv. Festetics Jánosné Zalabéri Horváth Erzsébet alperes ellen a toponári kastélyba és annak tartozékaiba való visszahelyezésüket követelve. Történt ugyanis, hogy amikor 1817. október 2-án, a toponári kastélyt és annak tartozékait özvegyi jogon bíró, özv. Festetics Lajosné, született Nagy-Jókai Farkas Krisztina, a felperesek anyja elhunyt, sógornőjük, a még 1809-ben elhunyt Festetics János hátrahagyott özvegye, Zalabéri Horváth Erzsébet a kastélyt arra hivatkozva, hogy azon neki özvegyi joga áll fenn, embereivel erőszakkal elfoglalta, kiürítette és a saját bútorait odaszállíttatva, birtokba vette.⁴ A felperesek, Antal és Lajos, akik öröklési jog alapján tartottak igényt a kastélyra és tartozékaira, jogaikban bekövetkezett sérelmekre hivatkozva megintették az özvegyet, hogy az erőszakos jogsértő tevékenységével hagyjon fel, és a birtokot számukra haladéktalanul bocsássa vissza, ám a megintés sikertelensége miatt kénytelenek voltak sógornőjük ellen az alispáni ítélőszék előtt birtokba visszahelyezés iránti pert indítani.⁵

A keresetlevélből és az ahhoz becsatolt eredeti osztálylevelekből kiderül, hogy amikor Festetics Lajos királyi tanácsos 1797-ben meghalt, birtokait utána 5 gyermeke, Antal, Lajos, az akkor még kiskorú János, valamint két lánytestvérük Mária (Nagy Atádi Czindery Pál felesége) és Krisztina (Anton Franz Wratislaw von Mitrowicz und Schönfeld felesége) örökölték úgy, hogy az összes hagyaték eredetileg özvegy édesanyjuk, Nagy-Jókai Farkas Krisztina haszonélvezete alá került. Mivel az özvegy a hátramaradt hagyaték terheit öregségére viselni nem akarta, szem előtt tartván örökösei érdekét, 1797. március 13-án megosztotta a gyermekeivel és özvegyi jogát csak a toponári „rezidentionalis házon” és az ahhoz tartozó kertekben, istállókon és egyéb hozzá tartozó ingatlanokon tartotta fenn.⁶ A legidősebb fiú, Antal mint atyja hitbizományi örököse kapta Böhönyét és Déget, míg Lajosnak a hársági jószág jutott. A legkisebb, még anyja gyámsága alatt álló Jánosnak pedig, ha

⁴ Kováts Antal somogyi alispánhoz benyújtott keresetlevél. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 149–151.

⁵ Uo.

⁶ „Fent tartván egyedül özvegyi lakásomnak a Toponári Residentionalis házat hozzá való ezüsttel, és házi eszközökkel, istállókkal, cselédházakkal és kertel együtt. Nevezett fiamim ellenben énnékem esztendőkről esztendőkre mind addig míg Istenünk ő szent felsége életemet terjeszti, vagy édes uram nevit nem váltóztatom, ugymint Antal ezer ötszáz, Lajos ezer ötszáz és János is ezer ötszáz R[énes][f]orin]tokat azon által adott özvegyi birtokért fizetni, nem egyszerre mind azonáltal, hanem az Esztendő négy fertályai szerint a' kire kire esendő pénzbeli summát négy részekben tartozni fognak mellyet akármellyik is ha tselekedni elmutatná tehát azon esetre ezen osztálylevél erejével akármelly általam választandó bíró által is mint kész pénzbeli adosságot rajta meg vehetek.” 1797. március 13-án kiállított osztálylevél. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 154. A-B.

majd az öröklés bekövetkezik, többek között Toponár jutott volna a kötelezettséggel, hogy midőn azt kézhez veszi, testvéreinek a birtok közbecsű értéke szerinti 2/3 részt megfizetni tartozik.⁷ Bár János időközben nagykorúvá válván szabadult anyja gyámsága és gondnoksága alól és az oklevelek tanúsága szerint a mintegy 20 ezer holdat kitevő örökségét Gálosfa központtal átvette, a toponári kastély, mivel az anyja özvegyi haszonélvezete alatt állt, osztozatlan állapotban maradt. Így sem a kétharmad rész kifizetésére, sem Jánosnak a toponári kastélyba való beiktatására nem került sor. János 1809-ben, 28 éves korában nőül vette Zalabéri Horváth Erzsébetet, akivel Gálosfán laktak mintegy 72 napig, ám amikor az 1809. évi insurrectio alkalmával elesett Győrnél, özvegye a rövid házassága után magtalanul, özvegyi jogon benne maradt férje vagyonában.⁸ Az ifjú özvegy férje elhunytát követően, amikor nem Gálosfán tartózkodott, Bécsben élt, és csak néha látogatott haza férje birtokaira és egyúttal tett rövid látogatást anyósánál, Toponáron. Mivel az idős Festetics Lajosné birtokain is voltak haszonállatai, azokat megengedte, hogy anyósa számára hasznosítsák, cserébe, anyósa engedélyt adott menyének, hogy annak borai és gabonája a toponári kastély padlásán és pincéjében őriztessenek menyé kasznárja által.⁹ Amikor Nagy-Jókai Farkas Krisztina halála közeledett, fiai, Antal és Lajos Toponárra mentek, és anyjuk 1817. október 2-án bekövetkezett halála után azonnal birtokba vették a kastélyt annak tartozékaival együtt, és egy kulcsárt helyeztek a kastélyba, Báthori György személyében, a cselédeknek pedig megparancsolták, hogy csak neki engedelmeskedjenek. Mivel sógornőjüknek Toponáron volt néhány könyvesszekrénye azokban a szobákban, amelyekben toponári látogatásai alkalmával férjével, illetve férje halála után özvegyként megszállt, azokat összepakoltatták és a szobákból kitétték, felszólítva az özvegyet, hogy haladéktalanul, tizenöt nap határidőn belül szállíttassa el onnan.¹⁰ Az özvegy erre válaszként, 1817. október 22-én, testvére és teljhatalmú megbízottja, Zalabéri Horváth Imre parancsára elküldte embereit, és velük a

⁷ Az 1797. október 7-én Festetics Lajos és János között, utóbbi nevében anyja, Nagy-Jókai Farkas Krisztina által tett osztály. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 158.B. – 162.A.

⁸ A csombárdi udvari káplán Salatnyák Hilarius által, latinul tett tanúvallomás kivonata. 1817 november 12. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 173–174.

⁹ Ezt több inquisitio és collateralis inquisitio is megerősítette, amelyeket Festetics Antal és Lajos kérésére folytattak le. Tanúk voltak: Lintz Mátyás berki szabómester, Rátz Jósi kocsis, Soctin Katalin atádi lakos, Kassits Márton atádi lakos, Rosenfeldt Gáspár geszti kertész, Kovács Ferenc szakács, Salatnyák Hilarius csombárdi udvari káplán, Jendl Franciska komorna, Vrainer Rozália szobalány, Jelits Lászlóné Kovács Katalin toponári kulcsárné, Báthori György kulcsár, valamennyien özvegy Festetics Lajosné volt szolgálói. Az ügy tényeiről felvett megállapítások szerint erre a kölcsönösségre „*juxta illud proverbium: quod manus manum lavet*” alapján került sor. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 226. B. – 230.A.

¹⁰ 1817. október 18-án tett intéz Festetics Antal és Lajos által Zalabéri Horváth Erzsébet és annak szolgálói, Nagy János tisztartó és Pecher József kasznár ellen. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 204.B. – 206.A.

saját gálosfai bútorait 12 szekérre pakolva átszállította Toponárra. A parancs nyomán az ifjú özvegy emberei, a kulcsár tiltakozása ellenére felfeszítették a toponári kastély valamennyi szobájának ajtaját, azokra új záratat tetettek, Nagy-Jókai Farkas Krisztina bútorait és ingóságait kihordták és gondosan összeírták, majd a Gálosfáról hozott bútorokkal berendezték a kastélyt.¹¹ Az özvegy lelakatoltatta a kastélyt, és felszólította Festetics Antalt és Lajost, hogy az ingóságaikat a lehető leghamarabb, legfeljebb tizenöt napon belül szállítsák el Toponárról, mert azokért ő tovább felelősséget nem vállal.¹²

Antal és Lajos látván, hogy az ügy békés rendezésére nem fog sor kerülni, előzetes tanúvallatásokat folytattak le, amelyben többek között arról kérdeztették meg megyei esküdtek és szolgabírók útján a tanúkat, hogy Zalabéri Horváth Erzsébet, vagy korábban férje, Festetics János birtokában volt-e a toponári kastélyban és annak tartozékaiban, vagy azt kizárólagosan csak az édesanyjuk, Nagy-Jókai Farkas Krisztina használta-e, továbbá a hatalmas módon történt birtokfoglalás részleteiről és abban résztvevő személyek kilétéről faggatták a tanúkat. A tanúk egybehangzóan állították, hogy Toponár soha nem volt az ifjú pár birtokában, csak látogatóban jártak ott néha, és az, hogy Jánosnak könyvesszekrényei voltak a számára fenntartott szobában, illetve gabonája és bora is őriztetett Toponáron, nem jelenti, hogy birtokban lettek volna, hiszen azokat csak az özvegy engedélyével tarthatták Toponáron és nem maguk hatalmánál fogva. Beszámoltak továbbá olyan incidensről is, amikor az idős asszonyság kitiltatta fia kocsisát Toponárról, amikor az azt merte állítani, hogy most már az ő urai parancsolnak Toponáron.¹³ Ami a hatalmaskodás részleteit illeti, elmondták, hogy előbb Antal és Lajos voltak birtokban anyjuk halálát követő időtől fogva, és az ő békés birtoklásukat szakította meg az özvegy hatalmaskodásával. Mindezekkel a vallomásokkal felszerelve, amelyeket a meghiteltetett tanúk később a perbírótság előtt is fenntartottak, a felperesek jogos igényük alátámasztott voltát illetően megnyugodva nyújtották be keresetüket az alispáni ítélszék elé.

A kereset jogi alapját annak a kérdésnek a vitatása képezte, hogy vajon az ország törvényei szerint az özvegyeket megilleti-e özvegyi jog olyan ősi jószágban, amelyeknek férjük a halála idején nem volt birtokában, csak pusztán

¹¹ Ezt bizonyítják az ügyben korábban említett tanúktól felvett vallomások. Lásd. 9. lábjegyzet.

¹² Festetics Antal és Lajos 1817. november 12-én tett megintésére válaszul adott viszont intés Zalabéri Horváth Erzsébet részéről. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 211. A-B.

¹³ Jucek Anna Bársi István szőlőgyörki nótárius felesége vallotta: „Arra is emlékezik, a midőn János ur kotsissa az öreg asszonyság kotsissával egyszer öszve vezett és azt találta mondani, hogy ők az urak most, az öreg Asszonyság azt meg halván, zugolódtott, mondván: az enyim mind az istálló, mind a ház abba nékem senki sem parantsol, és ki akarna titlani a János ur lovait, és kotsissát, de a János ur kérésére meg engedett ismét, János ur pedig ezen gorombaságokért kotsissát elküldötte”. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 221.B. – 222.A.

várományosi joga volt, illetve amelyre magtalanul maradván, gyermekeik nemlétében öröklési jogon sem tarthatnak igényt? Keresetüket a Hármaskönyv I. rész 98. címére alapították, amely kimondja, hogy az özvegyek férjüknek csak olyan jószágain bírnak özvegyi joggal, amelynek férjük halálakor birtokában volt, továbbá az 1802. évi 21. és 1807. évi 13. tc.-k alapján kérték a birtokba való visszahelyezésüket.¹⁴

Zalabéri Horváth Erzsébet érdemi válaszában arra hivatkozott, hogy éppen ellenkezőleg, ő volt a toponári kastélynak és tartozékainak férje jogán békés birtokában immár hosszú évek óta, és őt vetették ki a birtokból akkor, amikor férje testvérei az ő könyves szekrényeit kihozták a szobáiból, és felszólították őt, hogy azokat szállítsák el. Ő pedig pusztán élt a Hármaskönyv I. rész 68. cím által biztosított jogával, és azt a birtokot, amelyből erőszakkal kivetették, egy éven belül erőszakkal foglalta vissza. Vitatta továbbá sógorainak azon jogát, hogy egy éven belül a birtokot erőszak helyett, per útján kívánják visszafoglalni. Korábbi állításait megváltoztatva tagadta továbbá, hogy a közbecsű szerinti 2/3 rész árának megfizetésére hajlandó lenne, hiszen a birtokot csak özvegyi jogon kívánja elfoglalni, és az a sógorok későbbi öröklését nem érinti.¹⁵ Állításainak igazolására ő is előzetes tanúvallomásokot csatolt be, de a per anyagból kitetszik, hogy tanúi, akik többnyire először írásban nyújtották be előre elkészített vallomásaikat, amikor a perben később eskü terhe mellett felszólították őket arra, hogy vallomásaikat erősítsék meg, azt megváltoztatva kiálltak az özvegy mögül.¹⁶

Végül a becsatolt peranyagok alapján az alispán a felperesek javára ítélt, és felszólította az özvegyet a birtok visszaadására és a felperesek által becsatolt költségek megtérítésére.¹⁷ Az özvegy azonban a végrehajtásra kikerkező megyebeli kiküldötteket tisztartója, Szörényi Antal útján visszaüzte, és az ítélet végrehajtását megakadályozva, az uralkodóhoz fordult kérelmével, özvegyi jogainak védelme iránt.¹⁸ Kérelmének meghallgatását a már felsoroltakon túl arra alapozta, hogy keresztes dámaként bejáratos volt a bécsi udvarba, és férje az uralkodó jogainak védelme közben esett el.¹⁹ A közgyűlési anyagok bizonyítéka szerint az uralkodó a peranyagokat a kérelem alapján bekérte, ám

¹⁴ „Hogy juxta primae titulum 98 az özvegyek tsak azon jószágaikban meg holtta uraiknak maradhatnak, mellyeket effective bírták. – tudni kell, hogy vidua deficientis is semine in iuribus virtualibus mariti sui in quorum possessorio effective non fuit nec succedat.” In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol.214. B. – 215.A.

¹⁵ Zalabéri Horváth Erzsébetnek a felperesek keresetére adott érdemi válasza. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 230.B.-235.B.

¹⁶ Zalabéri Horváth Erzsébet kérésére lefolytatott tanúvallomások anyagai. In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 236.A.-249.B.

¹⁷ In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 249. B.-251.A.

¹⁸ In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 251. A.-B.

¹⁹ In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 253. A.-255.B.

arról nem találtam dokumentumot, hogy az ügyben hogyan döntött. Azonban a toponári uradalom története és annak a Festeticsek folyamatos birtokában léte arra enged következtetni, hogy meglepő fordulat a perben, tekintettel arra, hogy az özvegy igényei ingatag jogi alapokon álltak, nem következett be az uralkodó döntése alapján sem.²⁰

A bemutatott peranyag alapján egyértelműen igazolható az, hogy az özvegyi jog csak olyan hagyatéokra terjedt ki, amelynek az elhunyt férj a halála pillanatában ténylegesen, osztály és iktatás által a tulajdonában és egyben birtokában is volt, az osztozatlan javakra viszont az özvegyi jog nem terjedt ki, különösen abban az esetben, ha az özvegy a házasságból gyermektelen maradt. Ha Nagy-Jókai Farkas Krisztinának a toponári kastélyban és annak tartozékaiban fennálló özvegyi jogát közelebbről megvizsgáljuk, abból az is kitűnik, hogy az ősi jószágokon fennálló özvegyi jog sokkal erősebb jog volt, mint a manapság létező özvegyi haszonélvezet, hiszen míg ma az özvegyi haszonélvezet az állagörökösök tulajdonját nem, csak birtoklását akadályozzák, az 1848 előtti rendi magánjogban, az ősi vagyonon fennálló özvegyi jog az örökösök tulajdonhoz való jogát is korlátozták az osztozatlan fenntartásával egyidejűleg, ezzel mintegy megerősítve az özvegyet férje birtokaiban. Az özvegyi jog erejét mutatja az is a vizsgált anyag alapján, hogy Zalabéri Horváth Erzsébet 72 napi házasság alapján fennálló holtig tartó haszonélvezeti jogát, bár sógorai sérelmezték testvérük több mint 20 ezer holdas birtokában, de nem vitatták.²¹

²⁰ A toponári kastély történetét részben említi KAPOSI Zoltán: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945). *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv*, (32) 2001. 95–120. p. jelen esetben 112. p.

²¹ In *Festeticsek Toponári birtokperének anyagai*. Fol. 215.A.

Szabó Ernő*

KÖZÖLETLEN RÓMAI FELIRAT GYURIKOVITS GYÖRGY BÍRÓ, JOGTÖRTÉNETI ÍRÓ KÉZIRATHAGYATÉKÁBÓL

Az antik kultúra és a magyar jogi kultúra vonzásában

Gyurikovits György a Trencsén vármegyei Ivanócon (ma Ivanovce, Szlovákia) született 1780-ban.¹ Felsőbb tanulmányait a pozsonyi evangélikus líceumban végezte, ahol több tudományágban is alapos jártasságot szerzett, egyebek mellett a természetjogban, a protestáns közjogban és a „római régiség- és görög hitregében” is.² Jogi tanulmányait a Királyi Főtanodán fejezte be. Közhivatalnok (törvényszéki) pályát futott be. Joggyakornoki éveit után 1818-tól pozsonyi városi tanácsnok, utóbb a budai tárnoki széknél tisztviselő. Pozsony, Győr, Trencsén, Moson és Esztergom vármegyék táblabírája, 1825-től 1839-ig Pozsony országgyűlési képviselője, majd 1840-től haláláig váltótörvényszéki bíró Pozsonyban.

Számos jogtörténeti, történelmi, genealógiai, statisztikai, topográfiai, néprajzi, helytörténeti és régiségtani tárgyú tanulmányt publikált külföldi és hazai

* Szabó Ernő tudományos segédmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont NTI (ELKH). PTE BTK Ókortörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0001-5676-4948

¹ Az életrajzi adatokhoz lásd részletesen: REXA Dezső: Fővonalak Gyurikovics György életéből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, (18) 1908. 4. sz. 470–474. p. Továbbá: TOLDY Ferenc: Gyurikovics György [Gyászbeszéd, tartatott az akadémiában jul. 10. 1848]. In *Toldy Ferenc irodalmi arcképei s újabb beszédei*. Pest, 1856. 114–118. p.; *Újabb kori ismeretek tára. Tudományok 's politikai és társas élet encyclopaediája*. IV. kötet. Girod de l'Ain–Kazan. Pest, 1851. 133–134. p.; FERENCZY Jakab – DANIELIK József: *Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény*. Pest, 1856. 175–177. p.; NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. III. kötet. Pest, 1856. 496. p.; WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. Sechster Teil. Guadagni–Habsburg. Wien, 1860. 84–85. p.; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* VI. Gyulai–Hyrtl. Budapest, 1896. 167–174. p.; MINÁČ, Vladimír (ed.). *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. 1. zväzok, A–D. Martin, 1986. 527–528. p.; BUZINKAYOVÁ, Anna: *Historik Juraj Ďurikovič (1783–1848). Historický zborník*, (13) 2003. 1–2. sz. 255–256. p. Az életrajzban olykor hibásan megadott születési évhez (1783) lásd: SZINNYEI 1896. 174. p.

² TOLDY 1856. 115. p.

folyóiratokban, önálló köteteket írt Horvátországról és Szlavóniáról.³ Tudományos tevékenysége mellett gazdag könyvtára, ritka kéziratokban, eredeti oklevelekben bővelkedő gyűjteménye már kortársai előtt is ismert volt. A pesti *Tudományos Gyűjtemény*, a bécsi Hormayr-féle *Archiv* és a prágai *Hesperus* folyóiratok több tudósításban, részletesen bemutatták gyűjteményét, és méltatták Gyurikovits kutatásait,⁴ „ki törzsökös törvény, és gazdaságbéli tudományai mellett, nagy kiterjedésű statistikai, históriai, geographiai, és stemmatographiai esméretekkel bír”.⁵ Tudományos érdemeiért a Magyar Tudós Társaság 1832-ben levelező tagjává⁶ választotta.

Gyurikovits György munkáinak jelentős része máig kéziratban maradt. „Neki nem volt, mint a vele rokon lelkű Bél Mátyásnak, III. Károlya, kinek oltalma alatt közzé teheté elméje szüleményeit” – írta nekrológiájában Toldy Ferenc.⁷ Hagyatékának feldolgozása a tudomány régi adósságai közé tartozik. A nekrológiról 1848-ban az Akadémián elhangzott szavai ma is aktuálisak: „munkái a gondosabb maradéktól várják e napig homályból kiragadtatásokat”.⁸ Kézirathagyatékából kizárólag a részben eredeti példányokban, részben 19. századi másolatokban fellelhető országgyűlési naplók és akták tekinthetők feldolgozottak.⁹

Gyurikovits munkásságára nagy hatással volt a pozsonyi evangélikus líceum körül kialakult, Bél Mátyás nyomdokain járó, protestáns topográfiai-honismereti iskola¹⁰. Mintaként tekintett Bél topográfiai adatgyűjtő, leíró munkájára,

³ Az általam ismert legteljesebb bibliográfia: SZINNYEI 1896. 169–174. p. Lásd még: WURZBACH 1860. 85–87. p. Utóbbi a magyar nyelvű írásait nem tartalmazza.

⁴ MÓCSY Elek: Tudós Foglalatosságok. Históriai Jelentések Nemes Gyurikovits György Tettes Pozson Vármegye Esküttye tudományos munkáiról. *Tudományos Gyűjtemény*, (3) 1819. 11. sz. 118–122. p.; MÓCSY, Elek: Andeutungen über die literarischen Arbeiten des Georg v. Gyurikovits, Stuhlgeschwornen des löbl. Pressburger Comitats. *Hesperus. Encyclopädische Zeitschrift für gebildete Leser*, (25) 1820. 15. sz. 113–115. p.; GYURIKOVITS, György: Bemerkung über des Hrn. Alex. v. Motsy Andeutung meiner literarischen Arbeiten, im XXV. B. 4ten H. des *Hesperus. Hesperus. Encyclopädische Zeitschrift für gebildete Leser*, (28) 1820. 1. Beil. 7. p.; RUMY, Károly György: Beiträge zum gelehrten Oesterreich. XLIX. Georg von Gyurikovits. *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, (16) 1825. 106. 651–653. p.; TÓTI POROSZLAY Friderik: Gyurikovits György T. B. Posoni Tanátsnok Könyv és Kézirati Gyűjteményének esmértetése. *Tudományos Gyűjtemény*, (20) 1836. 3. sz. 48–65. p.

⁵ MÓCSY 1819. 119. p.

⁶ Történettudomány-osztályi levelező tag, lásd: *Akadémia Almanach*, 1863. 259. p.

⁷ TOLDY 1856. 116. p.

⁸ Uo. 117. p.

⁹ SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, 2005. (különösen: 27. p.). Lásd még: VÉRTES György: *Az Országgyűlési Könyvtár Gyurikovits-gyűjteménye. Századok*, 1964. 334–338. p.

¹⁰ A topográfiai mozgalomhoz lásd: PAPP Júlia: Hazai művészeti, régészeti és építészeti emlékek ismertetése a felvilágosodás és a kora reformkor sajtójában. In BARDOLY István – LÁSZLÓ Csaba (szerk.): *Magyar Műemlékvédelem 1991–2001* (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 11). Budapest, 2002. 31–78. p. (különösen: 41–49. p.).

másolta kéziratait, szorgalmazta kiadásukat.¹¹ Gyurikovits maga is kiterjedt anyaggyűjtést végzett a magyarországi vármegyékre vonatkozóan,¹² amely során nemcsak a címadásokban, hanem olykor a leírások felépítésében, szerkezetében is Bél *Notitiájára* támaszkodott.¹³ Bél Mátyás grandiózus történeti-statisztikai művében lehetőleg megemlékezett a tárgyalt vármegye antik emlékeiről, leleteiről.¹⁴ A terület római múltjának bemutatását olykor feliratos kőemlékek szövegének közlésével színesítette.¹⁵

Gyurikovits György ugyancsak figyelmet fordított a hazai antik emlékek, régészeti leletek ismertetésére. A külföldi sajtóban elsőként tudósított a Szombathelyen 1819-ben, földmunkák során megbolygatott mintegy 70–100 római sírról és a sírokból kiemelt tárgyak sorsáról.¹⁶ Az egykori *colonia* északi temetőjének feltárult maradványait 1819 júliusában személyesen is megtekintette, és szorgalmazta az értékes leletek közgyűjteménybe juttatását.¹⁷ A bécsi Hormayr-féle *Archiv* hasábjain számolt be a Dunától mintegy 30 kilométerre északra, Nagyfödemesen (ma Veľké Úľany, Szlovákia) 1826-ban előkerült

¹¹ TÓTH Gergely: *Bél Mátyás Notitia Hungariae novae c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése* (Doktori disszertáció). Budapest, 2007. II. 270. p.

¹² Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kézirattár, Fol. Lat. 3804.

¹³ Lásd Árva vármegye leírását (OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 3220 és Fol. Lat. 3804. Tom. I. k. fol. 90–155). „Ez a munka ugyan Bél Notitia Hung. novae szerint van felosztva, de annál sokkal tökéletesebb, bővebb, és új tizikkelyekkel [...] meggazdagított.” MÓCSY 1819. 119. p. Valamint: TÓTH Gergely: Árva vármegye – Bevezetés = Árva county – Introduction. In BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae novae... III. tom. Comitatus Arvensis et Trentsiniensis*. Budapest, 2011. 41–55. p. (különösen: 42. p. 1. láb, 50. p. fn. 1); NAGY, Imrich: Oravská stolica vo Vedomostiach Mateja Bela. In *Matej Bel: Oravská stolica*. Čadca, 2015. 39–53. p. (különösen: 41. p).

¹⁴ TÓTH Gergely: Bél Mátyás, a történész. In BÉKÉS Enikő – KASZA Péter – LENGYEL Réka (szerk.): *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon* (Convivia Neolatina Hungarica 1). Budapest, 2015. 157–167. p. (különösen: 161–162. p.); NAGY, Imrich: Matej Bel ako historik antických dejín. *Studia Historica Nitriensis*, (22) 2018. 2. sz. 474–485. p.

¹⁵ Pl. a Komárom vármegye leírásánál közölt római feliratok: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berolinum, 1863– (a továbbiakban: *CIL*), 3653, 4279, 4309, 4315, 4327, 4342, 4351, valamint KOVÁCS Péter: *Tituli Romani in Hungaria reperti. Supplementum*. Bonn–Budapest, 2005 (a továbbiakban: *TRHR*), 100. Vö. BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae novae... I. tom. Comitatus Laurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis*. Budapest, 2016. 289–290, 339, 382, 446. p.

¹⁶ GYURIKOVITS, György: Neu entdeckte römische Alterthümer zu Stein am Anger in Ungarn. *Hesperus. Encyclopädische Zeitschrift für gebildete Leser*, (24) 1819. 10. Beil. 239–240. p. Az előkerült leletekről később részletesen beszámolt: BITNITZ Lajos: A Szombathelyen kiásott régiségekről. *Tudományos Gyűjtemény*, (5) 1821. 8. sz. 3–38. p. (különösen: 15–38. p.); HALICZKY Antal: Szombathelyi római régiségek. *Tudományos Gyűjtemény*, (7) 1823. 11. sz. 3–18. p.; BITNITZ Lajos: A Szombathelyen felásott és fő méltóságú herceg Batthyány Fülöp úr által a Nemzeti Museumnak ajándékozott római régiségekről. *Tudományos Gyűjtemény*, (13) 1829. 3. sz. 3–66. p.

¹⁷ Lásd a Horvát Istvánhoz címzett, 1819. aug. 8-án Pozsonyban kelt levelét: OSZK Levelestár, Gyurikovits György Horvát Istvánhoz.

római érméről.¹⁸ E lapban cáfolta az oroszvári sáncok¹⁹ és a Petronelltól a Fertő tóig húzódó védmű²⁰ római eredetét. Közreműködött²¹ a Sikátor határában fellelt római diploma²² megmentésében. 1829-ben Czech János történettudós főbíró és Fejér György történész társaságában az óbudai *Thermae Maiores* maradványait vizsgálta.²³ Közvetlenül a halálát megelőzően egy Carnuntum városáról szóló kézíraton dolgozott.²⁴

Publikációiból, kéziratok hagyatékából, levelezéséből kitűnik, hogy intenzív kapcsolatot ápolt a honi antik emlékek kutatásán és megmentésén fáradozó régiségbúvárokkal, jóllehet kapcsolatrendszerének feltárása még a jövő feladata. A hazai ókori emlékek megóvására és ismertetésére irányuló kora reformkori törekvések összhangban voltak a korszelemmel. Amint Papp Júlia művészettörténész fogalmaz, „az antik emlékek egyetemes érvénye, s az, hogy egy általános kulturális konszenzus részei, csak növelte jelentőségüket. Abba a fejlettebb európai kultúrkörbe vonták be ugyanis – hacsak közvetve is – a honi történelmet, melynek képviselői számára tudósaink és íróink egy része a nemzet kulturális eredményeit bemutatni akarta, s melynek fejlettebb viszonyaihoz

¹⁸ GYURIKOVITS, György: Münze Domitians in Nagy Födemes. *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, (17) 1826. 149–150. sz. 798–799. p.

¹⁹ GYURIKOVITS, György: Die Carlbürger Schanzen. *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, (17) 1826. 140–141. sz. 750–751. p.

²⁰ GYURIKOVITS, György: Die von Petronell bis zum Neusiedler See ausdehnende alte Schanze. *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, (16) 1825. 148. sz. 867–869. p.

²¹ A diplomát 1832-ben egy kanász találta, aki elvitte a sikatori lelkipásztorhoz. A tiszteletes értesítette a földtulajdonost, majd a szuperintendenst. A hír Gyurikovitshoz is eljutott, ő hívta fel Jankovich Miklós műgyűjtő régiségbúvár figyelmét a leltre, aki rögvest megvásárolta. Lásd Gyurikovits 1832. március 30-án Pozsonyban kelt levelét: OSZK Levelestár, 16/331 Gyurikovits György Jankovich Miklóshoz. A diploma végül József nádor közvetítésével ajándékként került a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. Lásd még: HORVÁT István: Flávius Vespasiánus Római Császár Diplomájáról, melyet Krisztus születése után 74-dik évben Pannóniai Veturius nevű Római Köz Katonának, Teutomus fiának, adott, „s a” melly 1832-dikben Sikátoron Veszprém Vármegyében találtat. *Tudományos Gyűjtemény*, (17) 1833. 1. sz. 41–64. p. (különösen: 49–51. p).

²² CIL XVI 20.

²³ Fejér a romok eredeti rendeltetésével kapcsolatos új álláspontját a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain publikálta: FEJÉR György: Az Ó-Budai maradványok Római Hétfördők (Laconicum, Caldarium) dűledéki-e? *Tudományos Gyűjtemény*, (13) 1829. 8. sz. 59–80. p. (Gyurikovitsot említi: 61. p).

²⁴ A kézirat címe: *Carnuntum redivivum, d. i. Nachrichten von dem Zustande der Gegend und der Stadt Carnutum vor, während, und nach der Beherrschung der Römer und von desselben Verwandlung in das heutige Haimburg Deutsch-Altenburg, und Petronell*. Lásd: *Magyar Tudós Társasági Névkönyv*, 1848. 75. p. Talán e munka illusztrációjaként szánta Gyurikovits azokat a rajzokat (részben saját maga és fia, Ferenc munkái) és metszeteket, amelyek később az OSZK Kézírtárába kerültek: Fol. Hung. 1254. fol. 17–28. Három foliót közölt: MIKÓ Árpád: Lapok Gyurikovits György rajz- és metszethagyatékából. In MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17. – szeptember 24.* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3). Budapest, 2000. 497–498. p. VIII–12. a: A carnuntumi diadalív, b: A carnuntumi diadalív és egy római oltárkő, c: Halomsírok Németóvár mellett. Utóbbi tollrajz Gyurikovits saját munkája.

való felzárkózást célul tűzte ki.”²⁵ Gyurikovits a német és latin nyelven írt tanulmányaiival a provinciális nemzeti elzárkózás helyett igyekezett a művelt külfölddel is megismertetni a hazai tudomány eredményeit, miközben szlovák anyanyelvű tudósként a magyar művelődés ügyét is tevékenyen szolgálta.

Gyurikovits, a feliratmásoló

Analecta generalia historiam regni Hungariae spectantia című kéziratgyűjteményének második kötetében – amely a legkülönbözőbb témájú és forrású anyagok gyűjteménye – egy Révai Miklós idézet²⁶ és egy 17. századi haderő statisztika²⁷ közé szorítva három sírfeliratot örökített meg Gyurikovits.

Az epitáfiumok lejegyzésére 1830 nyarán került sor. Június 21-én Jankovich Miklós és Horváth István társaságában egy Tétényben előkerült római sírsztélé feliratát másolta le, amelyet a Koller-féle szőlőben²⁸ őriztek. A sírsztélé ma is megvan a Nemzeti Múzeum gyűjteményében,²⁹ ám mostanáig ismeretlen lelőhellyel tartotta számon a kutatás.³⁰ Theodor Mommsen proveniencia adat nélkül írta le a Nemzeti Múzeumban³¹ és Rómer Flóris sem ismerte az eredetét³². A lelőhely azonosítása (Campona) rendezi a feliraton megnevezett elhunyt csapategysége kapcsán korábban felmerült polémiát.³³ Június 27-én

²⁵ PAPP 2002. 40. p.

²⁶ Révai Miklós 1768-ban írott *Tsanadinum in suis ruderibus olim Morisena dicta* című elégiájának néhány sora.

²⁷ *Verzeichniss der kaiserlichen Armada zu Ross und zu Fuss im Jahre 1621.*

²⁸ 1873-ban további két kőemlék (CIL III 3395 és 3397) került a Koller-féle szőlőből a Nemzeti Múzeumba: DESJARDINS, Ernest – RÓMER Flóris: *A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei.* Budapest, 1873a. 157. p. (Nr. 372 és 373).

²⁹ MNM inv.n. R.D. 146. Jelenleg a Daróczy úti raktárban.

³⁰ CIL III 3677 = 10609; DESJARDINS – RÓMER 1873a. 84. p. (Nr. 146); DESJARDINS, Ernest – RÓMER, Flóris: *Monuments épigraphiques du Musée National Hongrois.* Buda-Pest, 1873b. 74–75. p. (Nr. 146); CHEESMAN, George Leonard: *The Auxilia of the Roman Imperial Army.* Oxford, 1914. 121. p.; KRAFT, Konrad: *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau* (Dissertationes Bernenses Ser. 1.3). Bern, 1951. 160. p. (Nr. 624); SPAUL, John Edward Houghton – CICHORIUS, Conrad: *Ala 2: The auxiliary cavalry units of the pre-Diocletianic imperial Roman army.* Andover, 1994. 154–155. p.; LÓRINCZ, Barnabás: *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: Die Inschriften* (Wiener Archäologische Studien 3). Wien, 2001. 212. p. (Nr. 180); UBL, Hannsjörg: *Waffen und Uniform des römischen Heeres der Prinzipatsperiode nach den Grabreliefs Noricums und Pannoniens.* Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Univerität Wien, Juni, 1969. (Austria Antiqua 3). Wien–Graz, 2013. XL. p. (Nr. 66).

³¹ CIL III 3677.

³² DESJARDINS – RÓMER 1873a. 84. p. (Nr. 146).

³³ Az *ala* megnevezése kapcsán korábban felmerült *Itu(raeorum)* [Mommsen], avagy *I T(hra-cum) v(eteranorum)* [Desjardins – Rómer] kiegészítések közül a lelőhely az utóbbit erősíti meg. Vö. LÓRINCZ 2001. 24–25. p.

AVIO
OVE^R
ADPF
I.HSE
SEAP

A másolat 4. sorában található *HSE* siglák, azaz a *hic situs/a est* temetkezési záróformula rövidítése alapján egy epitáfiumról van szó. A záróformulát megelőző *I* karakter az elhunyt életkorát jelölő szám alkotóeleme lehetett. A 2. sor az elhunyt egykori foglalkozására utal, leszerelt katona (*veteranus*) volt. A 3. sor szerint katonai éveit az *adiutrix* elnevezésű *pia fidelis* jelzőkkel kitüntetett egységben töltötte, amely a brigetiói lelőhely alapján a *legio I adiutrix* volt. A *legio* a második dák háborúban nyújtott teljesítményéért nyerte el a *pia fidelis* kitüntető jelzőket (Kr. u. 106 körül).³⁷ A másolat 3. sora kiindulópontot jelent a maximális sorszélességre vonatkozóan. A 2. sorban a foglalkozást megadó *VE^T^R* rövidítést³⁸ megelőző *O* betű az elhunyt ragadványnévéhez (cognomen), míg az 1. sor *AVIO* betűi a nemzetségnévéhez (gentilicium)³⁹ tartoztak. A másolat 5. sora nehezen értelmezhető, az utolsó két karakter esetében Gyurikovits elvékonyodó ductusszal jelezte olvasatának bizonytalanságát. A feliratos mező az 5. sor után valószínűleg eltört, amit hullámvonallal érzékeltetett a másoló.

Egy kecsegtető lehetőség

1737 tavaszán Richard Pococke, a polgári jog doktora és unokaöccse, Jeremiah Milles személyében két angol utazó kereste fel hazánkat.⁴⁰ Április végén Pozsonyban Bél Mátyás vendégei voltak, aki jó magyar bor mellett elmesélte,

³⁷ LŐRINCZ, Barnabás: Legio I Adiutrix. In BOHEC, Yann Le – WOLFF, Catherine (eds.): *Les légions de Rome sous le Haut-Empire : actes du Congrès de Lyon (17–19 septembre 1998)* Tom. I–II. (Collection du Centre d'Études Romaines et Gallo-Romaines, N.S. 20). Lyon, 2000. 151–158. p. = In *Zur Militärgeschichte der Donauprovinzen des Römischen Reiches I.* (Hungarian Polis Studies 19). Budapest–Debrecen, 2010. 145–157. p.

³⁸ A *VETR* rövidítésére további példa Brigetióból: *Die römischen Inschriften Ungarns*. Budapest, 1972–2001 (a továbbiakban *RIU*), 570 és Pannoniából: FEHÉR Bence: *Lexicon epigraphicum Pannonicum: continens omnia verba Latine scripta inscriptionum Pannonicarum publici iuris factarum*. Budapest, 1997. 216. p. (s.v. veteranvs). Különösen: *CIL* III 4478 – hasonló ligatúrával.

³⁹ Pl. Flavius, Octavius, Gavius, Calavius, Ravius. Az összes lehetőséghez lásd az *a tergo* gentilicium-indexet: SOLIN, Heikki – SALOMIES, Olli: *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum* (Alpha–Omega: Reihe A 80). Hildesheim–Zürich–New York, 1994². 274–275. p.

⁴⁰ Pococke és Milles életrajzához és magyarországi útjához: GÖMÖRI György: *Angol és skót utazók a régi Magyarországon, 1542–1737*. Budapest, 1994. 110–116. p. (Milles), 117–120. p. (Pococke). Lásd még: FEST Sándor: Két angol lelkész útleírása hazánkról (1736). *Protestáns Szemle*,

hogy Magyarország grandiózus történeti-statisztikai leírásán dolgozik.⁴¹ Május 10-én az angolok már a Szőnyel szomszédos Füzitőn tartózkodtak, ahol római feliratokat másoltak le. Beszámolóikból kiderül, hogy magyarországi útjuk során figyelmük középpontjában elsősorban az itteni római kori emlékek álltak. Az angol urak füzitői feliratgyűjtéséről több forrásból is értesülhetünk:

F1.) A British Library kézirtárában őrzik Pococke eredeti kéziratát,⁴² amelynek XV. kötete foglalkozik magyarországi – így füzitői – megfigyeléseivel.⁴³

F2.) Pococke az angliai Newbury városában élő édesanyjának levelekben is beszámolt utazásáról.⁴⁴ 1737. május 18-án Budán kelt levelében foglalta össze a Bécstől Budáig tartó szakasz eseményeit.⁴⁵

F3.) Pococke úti élményeit *A Description of the East, and some other countries* című kétkötetes művében nyomtatásban is megjelentette. A nyomtatott mű kéziratának erősen rövidített variánsa. Füzitő meglátogatásáról a második kötet VII. fejezetében olvashatunk.⁴⁶

F4.) Ugyancsak a British Library kézirtárában található Milles kézirtos feljegyzései.⁴⁷ A magyarországi útszakasszal az utolsó két „kötet” foglalkozik.⁴⁸

(44) 1935. 5. sz. 247–249. p.; KUBITSCHKEK, Wilhelm: *Ältere Berichte über den römischen Limes in Pannonien*. 1. Heft (Sitzungsberichte / Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse 209). Wien–Leipzig, 1929. 10–26. p. (Pococke), 26–27. p. (Milles).

⁴¹ Minderről Pococke 1737. május 7-én kelt levelében olvashatunk: FINNEGAN, Rachel (ed.): *Letters from Abroad: The Grand Tour Correspondence of Richard Pococke & Jeremiah Milles Volume 2: Letters from the Continent (1736–37)*. Piltown, 2012. 186–187. p. (Letter 19).

⁴² British Library (a továbbiakban: BL), Add. 22978–22998. *Journals of the travels of the Rev. Richard Pococke, LL.D. [afterwards Bishop of Meath] in Europe, Egypt, and the Levant, with historical and political descriptions of the countries visited; 1733–1741. Twenty-one volumes. Paper. Quarto.*

⁴³ BL, Add. 22992. Vol. XV. *The Kingdom of Hungary*. A kézirtáról összefoglalóan: KUBITSCHKEK 1929. 112–136. p.

⁴⁴ BL, Add. 22997; Add. 19939. *Richard Pococke, Letters to Mrs. Elizabeth Pococke, originals*. Nyomtatásban megjelent: FINNEGAN, Rachel (ed.): *Letters from Abroad: The Grand Tour Correspondence of Richard Pococke & Jeremiah Milles*. Volume 1–3. Piltown, 2011–2013.

⁴⁵ BL, Add. 19939. Letter 34. Nyomtatásban megjelent: FINNEGAN (ed.) 2012. 185–194. p. (Letter 19).

⁴⁶ POCOKE, Richard: *A description of the East and some other countries*. Vol. II. Part II. Observations on the islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, and some other parts of Europe. London, 1745. 245–246. p.

⁴⁷ BL, Add. 15764–15772. *Account, by the Rev. Jeremiah Milles, of his Travels in the Netherlands, Germany, Hungary, and Croatia, in company with Dr. Richard Pococke (afterwards Bishop of Meath), from 20 May, 1736, to 30 May, 1737; illustrated with engraved views and plans, and a few sketches of antiquities. In 9 Volumes. Autograph. Quarto.*

⁴⁸ BL, Add. 15771–15772. Füzitőről: Add. 15771. fol. 100v–103r. A kézirtáról összefoglalóan: KUBITSCHKEK 1929. 44–103. p.

F5.) Milles nagybátyjának, Waterford és Lismore püspökének, Thomas Millesnek küldött leveleket utazása során.⁴⁹ A füzítői feliratmásolatokat taglaló levele Budán kelt.⁵⁰

F6.) Pococke egy feliratos korpuszt is kiadott,⁵¹ amelynek második – supplementum – kötetét közösen írták Millesszel. Ez utóbbi negyedik fejezetében találjuk a magyarországi feliratokat, köztük négy füzítői *titulust*.⁵²

Pococke és Milles Füzítőn, két pusztatemplom omladozó falai⁵³ között bukant római feliratokra⁵⁴. A Milles által „Second church”-nek nevezett almásfűzitő–foktoroki pusztatemplom⁵⁵ romjainál talált négy köemlék egyike különösen érdekes témánk szempontjából. Pococke és Milles egyaránt lemásolták

⁴⁹ BL, Add. 15773–15775. *Register of Letters from the Rev. Jeremiah Milles to his uncle, the Rev. Thomas Milles, D.D., Bishop of Waterford, illustrated with engraved plans of towns and buildings, etc. Copied fair, with numerous Autograph corrections. In 3 Volumes.*

⁵⁰ BL, Add. 15774. fol. 62r–63r.

⁵¹ POCOCKE, Richard: *Inscriptionum Antiquarum Graec. et Latin Liber. Accedit, Numismatum Ptolemaeorum, Imperatorum, Augustarum, et Caesarum, in Aegypto cusorum, e Scriiniis Britannicis, Catalogus.* Londinium, 1752.

⁵² MILLES, Jeremiah – POCOCKE, Richard: *Inscriptionum Antiquarum Liber Alter.* Londinium, 1752. 121. p. (Nr. 1–4 [= *CIL* III 4321, 4325, 4348, 4270] „In Commora” megjelöléssel – két valóban Komáromban leírt felirat mellett: Nr. 5–6 [= *CIL* III 4314, 4293]).

⁵³ Milles mindkét templomromot lerajzolta: Add. 15771. fol. 100v („A view of the ruins of the first church”), fol. 102v („A view of the ruins of the Second church”).

⁵⁴ „First church”: *CIL* III 4269, *TRHR* 99. „Second church”: *CIL* III 4270, 4321, 4325, 4348. A *CIL* félreérthető lelőhelymegjelölése nyomán („prope Szöny”) a kutatás szónyi lelőhellyel tartja nyilván a feliratokat, lásd: BARKÓCZI László: *Brigetio* (Dissertationes Pannonicae II:22). Budapest, 1951. Nr. 150, 81, 89, 285; *RIU* 416, 560, 611, 610; továbbá: SPAUL – CICHORIUS 1994. 234. p.; LŐRINCZ 2001. Kat. Nr. 207; SZABÓ Edit: *A pannoniai városok igazgatása. Urbanizáció, önkormányzat és városi elit a Kr. u. 1–3. században a feliratok tükrében.* Függelék (Doktori disszertáció). Debrecen, 2003. 79. p. Kivételt képez ez alól a *CIL* III 4270 felirat, amelyet az angol utazók után 1778 körül Wáli István is leírt a füzítői romtemplomban (WÁLI István: *Római imperátorok tükrére, mely Julius tszászártól fogva a mostani példassan uralkodó II. Josef tszászárig meg-mutattya... uralkodásának kezdetét, életét, erkölcsét, hadi viselt dolgait...* Pozsony–Kassa, 1778. 69–70. p.), így pontos lelőhellyel került a szakirodalomba. Az említett feliratos kövek közül csak az utóbbi maradt meg: BTM – Aquincumi Múzeum, Inv.n. 63.10.103. Amennyiben Bél Mátyás a Duna folyásirányát használta viszonyítási alapként, ugyancsak az almásfűzitő–foktoroki pusztatemplomba volt beépítve *TRHR* 100 felirat, amelyet kizárólag Bél leírásából ismerünk: „*Templo praediū Fūzitō, quod propter flumen, inter Szöny et Almás visitur, inferiori nempe, nam duo sunt (...)*” BÉL 2016. 290. p.

⁵⁵ Az almásfűzitő–foktoroki pusztatemplom helyén B. Szatmári Sarolta és Bíró Endre leletmentő ásatást végzett 1971-ben. Megállapították, hogy a román, majd később gótikus stílusban átépített templom maradványait az alapfalakig kitermelték. Rövid beszámolójukban római kőanyagról nem tettek említést: B. SZATMÁRI Sarolta – BÍRÓ Endre: *Almásfűzitő-Foktorok-Pusztatemplom. Régészeti Füzetek, (1/25) 1971. 84. p.* = *Archaeologiai Értesítő, (99) 1972. 268. p.* Füzegyő középkori településhez és templomaihoz: KÁLLAY Ödön: *Adatok Szöny történelméhez: Szöny, 1944.* Komárom, 1998. 147–148. p.; HÖRÖMPÖLY Mihály: *Almásfűzitő helytörténete az őskortól napjainkig.* Almásfűzitő, 1998. 50–51., 235–236. p. (számos tévedéssel); Uő: *Füzítő középkori oklevelei.* Almásfűzitő, 2007². VI. p. (ugyancsak téves adatokkal) és XIV–XVII. p.; TÍMÁR Péter: *Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára II.* Ebed–Kázmárk. Szeged, 2019. 207. p.

feliratát, Pococke a méreteit is feljegyezte, Milles rajzai pedig a felirathordozó díszítésével és beosztásával kapcsolatban is információt hordoznak.

Pococke adatai (F1)⁵⁶: In the same church we found, two or three broken stones one four feet long and 1 foot 6 inches wide it is broke off along in the middle. Then is a pilaster at the side and a releif at the top which could not be distinguished on it we made out these letters: [„Ugyanabban a templomban találtunk két vagy három töredékes követ, az egyik négy láb (122 cm) hosszú és 1 láb 6 hüvelyk (46 cm) széles, közepén végig el van törve. Ezenkívül oldalt egy oszlop van rajta és a tetején egy relief, amelyet nem lehetett felismerni, ezeket a betűket silabizáltuk ki:”]

2. kép: Pococke feliratmásolata (F1)*, Milles rajzai (F4)** (F5)*** és a Pococke–Milles-féle korpusz feliratközlése (F6)⁺

Forrás: * BL, Add. 22992. fol. 57r.; ** BL, Add. 15771. fol. 103r.; *** BL, Add. 15774. fol. 63r.;
⁺ MILLES – POCOCKE 1752, 121. p.

A csonka sírsztélé elveszett, kizárólag az angol utazók leírásából ismerjük. A *Corpus Inscriptionum Latinarum* harmadik kötetében Milles kézirata (F4) és a Pococke–Milles-féle korpusz (F6) alapján került közlésre a felirat, feloldás nélkül.⁵⁷ Feltételezésem szerint a Gyurikovits-kéziratból megismert szőnyi *titulus* kiegészíthető a füzitői felirattal. A két epitáfium-töredék egy egészet alkot:

⁵⁶ BL, Add. 22992. fol. 57r.

⁵⁷ *CIL* III 4325. További közlések – ugyancsak feloldás nélkül: BARKÓCZI 1951. 55. p. (Nr. 89); *RIU* 611. Említi: KUBITSCHKEK 1929. 93., 123., 130. p.; FARKAS Zoltán: L. Barkóczi – A. Mócsy: *Die römischen Inschriften Ungarns (RIU) II*, Salla, Mogentiana, Mursella, Brigetio. Budapest, Akadémiai Kiadó 1976. 358 Seiten mit 211 Abbildungen, 345 Zeichnungen und 4 Landkarten. *Alba Regia*, (17) 1978. 339–343. p.

D(is) [M(anibus)]
C(aio) O[ct]avio
Pri[sc]o ve^t^(e)r(ano)
leg(ionis) [I] ad(iutricis) p(iae) f(idelis)
 5 *vix(it) a[n(nos) L(?)]I. H(ic) s(itus) e(st).*
MSTE.SEAP

3. kép: Milles (F4) és Gyurikovits rajza egymásra vetítve

Amennyiben a csak kéziratos másolatokból ismert két felirattöredék összetartozik, a következő megállapításokat tehetjük: Az elhunyt az Octavius nemzetségnevet viselte, amely birodalomszerte elterjedt volt, Brigetióból is ismert,⁵⁸ Pannoniában nagyobb részét itáliai származásúak viselték.⁵⁹ Ragadványneve kapcsán több lehetőség is felmerül,⁶⁰ pannoniai gyakoriságuk⁶¹ és a szövegeloszlás alapján a Primus, vagy a Priscus a legkézenfekvőbb. Utóbbi cognomen Brigetióban a *legio I adiutrix* katonáinak körében is kedvelt volt.⁶² A 6. sor zárta az epitáfiumot, hiszen Milles mindkét rajzán ábrázolta a sor alatt a feliratos mező alsó keretét. Az utolsó sor nehezen feloldható betűi kézenfekvően a sírkőállító nevét rejthetik. A megelőző sorok szerint a vertikális törésvonal egy-két betűt pusztított el soronként, nem kereshetünk tehát sokkal több hiányzó karaktert az *MSTE*⁶³ és *SEAP* betűcsoportok között sem. Brigetióból ismerünk Eusebius

⁵⁸ RIU 417.

⁵⁹ MÓCSY, András: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest, 1959. 157. p.; BARKÓCZI, László: The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, (16) 1964. 257–356. p. (különösen: 302. p).

⁶⁰ Primus, Priscus, Primio, Priamus, Primius, Privatus. Lásd: LŐRINCZ, Barnabás (ed.): *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum* 3. Labareus–Pythea. Wien, 2000. 158–164. p.

⁶¹ MÓCSY 1959. 185. p.; BARKÓCZI 1964. 321. p.

⁶² RIU 706; RIU 589.

⁶³ A Pococke–Milles-féle nyomtatott korpuszban a *MISTE* változat szerepel, ami bizonyosan valamilyen hiba, vagy hiperkorrekció eredménye, hiszen egyikük feliratmásolatán sem szerepel az *I* betű. Vö. 2. kép.

supernoment⁶⁴ és egy bilingvis (latin–görög) feliratról Statilius gentiliciumot.⁶⁵ Így felvethető a *M(arcus) St(atilius) E[u]se[b(ius)] p(osuit)* feloldás, jöllehet a Statilius nemzetségnév ilyen rövidítésére nincs példa. Jól adatolt Pannoniában a Stadius gentilicium,⁶⁶ amely esetében gyakori a kétbetűs suspensio a birodalom feliratos anyagában. Lehetne a sírkőállító *M(arcia) Ste[rcu]sia*, ám ez a női ragadványnév csak Hispaniából ismert.⁶⁷ Az utolsó betűk – Gyurikovits által jelezett – bizonytalan volta miatt e felvételek csak gondolat kísérletek.

Összegezve a brigetioi kiszolgált katona sírkövének sorsát, megállapíthatjuk, hogy legalább az egyik töredéke építőanyagként hasznosult a középkorban Fűzitő templománál.⁶⁸ Az egykori Brigetio és Odiavum romjai szinte kimeríthetetlen kőanyagforrásként szolgáltak a későbbi korok építkezéseinél. A nagy munkával járó kőfejtéssel szemben a helyben talált római faragványokat csak megfelelő méretűre kellett darabolni. Talán egy ilyen „szpólia-képzés” során negyedelték el a tárgyalat kőemléket. Ennek megfelelően eredeti szélessége 95 cm, magassága 250 cm körül alakulhatott, amely megfelel a hasonló beosztású, architektonikus felépítésű, Brigetio környéki veteranus sztélék méretének.⁶⁹ Az angol utazók által megörökített töredékek még a 18. században nyoma vesztett, 1778-ban Wáli István már nem tett róla említést.⁷⁰ A Gyurikovits-kéziratból ismert töredék csakis 1813 után kerülhetett lángi gr. Zichy János szőnyi angolkertjébe, hiszen az itt őrzött római feliratos kövekről ez évben tételes lajstrom készült, amelyen a szóban forgó darab nem szerepel.⁷¹ Fűzitő ebben az időszakban Zichy János uradalmához tartozott, zálogbirtokként.⁷² Egy lehetséges forgatókönyv szerint valamikor 1813 és 1830 között termelték ki a fűzitő–foktoroki pusztatemplom még meglévő maradványait egészen az alapfalakig⁷³. Az e munka során előkerült feliratos töredéket Zichy János a szőnyi kúria angolkertjében helyezte el – ahogy tette ezt több más, az uradalmi

⁶⁴ RIU 554. Az Eusebius ragadványnév előfordulásaihoz lásd: LÓRINCZ, Barnabás (ed.): *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum* 2. Cabalicius–Ixsus. Wien, 1999. 128. p.

⁶⁵ RIU 550.

⁶⁶ MÓCSY 1959. 159. p.; LÓRINCZ, Barnabás (ed.): *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum* 4. Quadratia–Zures. Wien, 2002. 93. p.

⁶⁷ LÓRINCZ (ed.) 2002. 95. p.

⁶⁸ Az Árpád-kori templomokba beépített római faragványokról: TÓTH Endre: A továbbélő ókor. In MIKÓ – SINKÓ (szerk.) 2000. 265–275. p. (különösen: 268–269. p).

⁶⁹ Vö. GÁSPÁR Dorottya: *Pannoniai síremlékek I. Római kori halottkultusz a mai Magyarországi területén* (Bivio 4). Budapest, 2016. passim.

⁷⁰ Lásd: 55. jegyzet és WÁLI 1778. 69–70. p.

⁷¹ A lajstromhoz: SZABÓ 2022.

⁷² Palotai gr. Zichy Miklós 1808-ban adta zálogba, s csak fia váltotta vissza a Zichyek lángi ágától 1839-ben: KÁLLAY 1998. 88–90, 155. p.

⁷³ A leletmenő ásatáson ezt az állapotot rögzítette: B. SZATMÁRI – BÍRÓ 1971. 84. p. = 1972. 268. p.

birtokon kisásott, esztétikusnak tartott római kőemlék esetében.⁷⁴ Itt másolta le az epitáfiumot Gyurikovits György 1830. június 27-én, Zichy János gróf halála előtt egy hónappal. A szőnyi angolkertben őrzött antik kövek sorsának vizsgálata során kiderült, hogy a gróf fia és örököse, lángi gr. Zichy János György tulajdonlása idején kevesebb figyelem fordult a kőemlékek megőrzésére. Ekkor kallódhatott el a kizárólag Gyurikovits leírásából ismert darab, amelyet a kert későbbi feliratmászoló látogatói – köztük Rómer Flóris – már nem láttak.

Noha Caius Octavius Priscus sírkövének nyoma veszett, epitáfiumát megismerhettük két jogtudós, Gyurikovits György és Richard Pococke, valamint Jeremiah Milles régiségbúvár-feliratmászoló szenvedélyének köszönhetően.

⁷⁴ Zichy János gróf leletmentő-múzeumpártoló szerepéhez és angolkertjének óvó-megőrző funkciójához lásd: SZABÓ 2022.

Szabó Géza*

KÉT KONTINENS HATÁRÁN

*Hadtörténeti emlékek Werbőczy István
és Zrínyi Miklós várából*

A Werbőczy István egykori vára mellett futó vízvezeték megújítása során Dombóvár határában számos alkalommal volt kisebb-nagyobb leletmentés. Közvetlenül az erőd mellett folyó földmunkák idején önkéntes segítőkkel a környéket is alaposabban átkutattuk, így találtunk rá egy bronzágyú darabjára is, 2012. március 21-én. Nem sokkal később bekapcsolódtunk a szigetvári kutatásokba is, ahol Zrínyi Miklós várának udvarán egy szokatlan formájú – és a korabeli bronzból öntött ágyúkkal ellentétben – vasból készült ágyú vonta magára a figyelmet. Párhuzamok hiányában a korát sem lehetett meghatározni, kétséges volt még az is, hogy egyáltalán fegyver volt-e. A két ágyú archaeometallurgiai vizsgálatainak eredményei arra mutattak, hogy azok a korabeli európai és ázsiai haditechnika csúcstermékei közé tartoztak, amelyek ráadásul sajátos módon kapcsolódtak a magyar jogtudós életének egyes helyszíneire is.¹

Bronzágyú töredéke 1521-ből

Dombóvár nyugati határában, a Kapos árteréből kiemelkedő kis dombon álló falmaradványokat a háromemeletnyi falcsontok tetején lévő gólyafészekről ma már mindenki csak Gólyavárként emlegeti. A romok valójában a városnak is

* Szabó Géza régész főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum. ORCID ID: 0000-0002-4848-0459

¹ Kajtár István kedves kutatási területe volt a tengeri jog, a haditechnika. Találkozásaink alkalmával örömmel számoltam be neki a legújabb leleteinkről és a felmerülő kérdésekről. Lelkesen figyelt és közben professzori szobájában sorra vette le a polcokról, adta kezembe a ritka, hazai könyvtárakban többnyire el sem érhető nemzetközi szakirodalmat. Ott és akkor megbeszéltük azt is, hogy együtt elmegyünk Szigetvárra és megnézzük a tanulmány tárgyát is jelentő különös ágyút.

nevet adó Dombai család várát rejtik. A vár első ismert tulajdonosai a 14. századtól főként Somogyban birtokokat szerző Dombai család tagjai, akik különösen Mátyás uralkodása alatt és azt követően tesznek szert országos hivatalokra. Dombai Pál Hunyadi Mátyás koronázásán főlovászmesterként volt jelen, László testvére pedig később a kamaramesteri, ugyancsak országos tisztséget töltötte be. Fiaik, Miklós és Pál ugyancsak gyorsan felfelé ívelő pályájának fontos eseménye az 1505-ös rákosi gyűlés, ahol Tolna megyét képviselve hitet tettek a mindenkori nemzeti király választása mellett. Az elfogadott országgyűlési határozat tervezetét a köznemesi párt vezéralakja, Werbőczy István ítélőmester fogalmazta. Dombai Pál korának szintén neves jogtudósa, 1507-ben a királyi tábla egyik bírója, aki Werbőczyhez hasonlóan megbízást kapott a magyar nemesi jogot összefoglaló jogkönyv, a teljes magyar írott és íratlan joganyagot összefoglaló munka elkészítésében való részvételre.² A két középkori magyar jogtudós közötti kapcsolat rokoni szállal is megerősített: az 1517-ben elhunyt Dombai Pál fia, János elvette Werbőczy leányát, Erzsébetet. Fiuk nem lévén, közös lányuk, a kiskorú Dombai Anna örökölte apja 1536 körüli halála után a birtokokat. Werbőczy István kihasználva veje, Dombai János 1536 elhunytát, megszerezte unokája gyámságát, akinek mostohaanyját kismimizte, s így hamarosan Dombó várának ura lett. Werbőczy a források szerint működésének több mint négy évtizede alatt – felhasználva jogi ismereteit, politikai- és családi kapcsolatait, kihasználva adósai, valamint ügyfelei kiszolgáltatottságát, politikai ellenfeleinek az ő megnyerésére irányuló erőfeszítéseit – mintegy kétszáz birtokot szerzett meg.³ Ebbe a sorba tartozott Dombóvár mellett a közeli Döbrököz és Dáróvár erődítménye is.

Werbőczy tehetségével, széles körű általános és szakmai műveltségével tökéletesen megvalósította a kor ember- és karriereszményét – de egyetemi végzettsége, itáliai tanulmányai, reneszánsz viselkedése ellenére sem vált soha humanistává. A magyar mellett beszélt latinul, görögül, németül, járt Lore-dano velencei dogénél, valamint V. Károly német-római császárnál, X. Leó és VII. Kelemen pápánál, de még Luther Mártonnal is hitvitába keveredett, részt vett a wormsí és 1522-ben a nürnbergi birodalmi gyűlésen. Jelentős művek megjelentetését is támogatta, többek között mecénásként segítette Janus Pannonius tíz elégiájának kiadását (1514) is, az pedig szinte már természetes, hogy mélyen vallásos emberként az egyház számára több birtokot is adományozott. Az egyik török forrás szerint a szultánnal jó viszonyban lévő, a magyarok főbírája címet is elnyerő Werbőczy István 1541-ben Budán a szultánnak is ígért birtokot, a Dombóvárral szomszédos Döbröközt, de következő évben

² MEZEY Barna: Werbőczy István. *Rubicon*, 1999. 7. sz. 15–20. p.

³ SZAKÁLY Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566). *Tanulmányok Tolna megye történetéből* II. 1969. 5–85. p.

1. kép: Bronz ágyú évszamos töredéke a Dombó vára melletti területről

nem tisztázott körülmények között meghalt.⁴ Fia ellenállt a töröknek, végül kénytelen volt maga Mehmed budai pasa hadba szállni,⁵ s így Dombó várával együtt 1547 elejéig egész Tolna megye török kézre került.

A török megszállásig a Werbőczy család tulajdonában lévő vár környékén a 2010-es évek első felében végzett leletmentések során előkerült régészeti leletek változatos képet tárnak elénk.⁶ A leletanyag legnagyobb részét a szűkebb időhatárok között nem datálható, 13–17. századi, cserépedények töredékei alkotják. A pontosabb keltezését lehetővé tévő legkorábbi érme egy III. Béla király (1172–1196) által kibocsátott réz tálkapéncz. Így összességében a régészeti leletek a terület folyamatos használatára utalnak a 12–13. századtól egészen a 17. század végéig. Ebben a környezetben, a vártól keletre található szántón egy öntöttbronz-ágyúcső tenyérnyi méretű töredéke került elő, rajta a 21-es szám, feltehetően az 1521-es évszám részlete olvasható. Az ágyúcsőtöredék a reneszánsz várkastély utolsó nagy átépítési periódusának a bizonyítéka.

Az ágyú anyagvizsgálatának eredményei arra mutatnak, hogy a réz–ön ötvözetből készült tárgy anyaga sajátos szerkezetű.⁷ A csiszolaton látható, hogy az öntött tárgyakra jellemző dendrites szövetszerkezet csak nyomokban figyelhető meg. A primer fázisban mért 11%-os öntartalommal szemben az ágak közötti jelentős mennyiségű, a β fázishoz közel álló 23% önt tartalmazó eutektikum

⁴ SZAKÁLY 1969. 26. p.

⁵ Uo. 26–27. p.

⁶ SZABÓ Géza – CSÁNYI Viktor: Werbőczy két Tolna megyei vára: Dombó és Döbrököz az újabb régészeti megfigyelések tükrében. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, (34) 2012. 179–212. p.

⁷ Az anyagvizsgálatokat a Miskolci Egyetem LISA Laboratóriumában Barkóczy Péter vezetésével végezték, amiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

figyelhető meg.⁸ Nagyobb nagytápnál az is jól látható, hogy az eutektikumon belül apró rudacsák formájában még tovább jól elkülönül a rézgazdag szilárd oldat, amire feltehetően az ágyú nagy tömegéből eredő lassú hűlés lehet a magyarázat. Az elvéte megfigyelhető ikerkrisztallitok kialakulását pedig már inkább a használat során fellépő feszültségek és hőhatások okozhatták. A szövetszerkezeti képből az eutektikumban megfigyelhető rézgazdag szilárd oldatú rudacsák eddigi tapasztalataink alapján nem általánosan jellemzők a régészeti korú bronzöntvényeknél. Ezért felvetődik a kérdés, hogy ez a sajátosság összefüggésben van-e azzal, hogy különleges célra, tűzfegyverhez készített öntvényről van szó? Illetve, hogy ezt a szövetszerkezetet tudatosan alakították, esetleg a hűtés szabályozásával, vagy az önmagában a használt alapanyagból következik-e? Mint ahogy arra is csak a további összehasonlító vizsgálatok adhatnak majd választ, hogy az eutektikumban lévő jelentős mennyiségű kis rézgazdag rudacsák hálózata miként befolyásolta az alapanyag mechanikai tulajdonságait. Ugyancsak a mechanikai tulajdonságokkal kapcsolatos további érdekes kérdéseket vet fel, hogy például a jóval későbbi sárospataki ágyú magasabb ólomtartalmú anyagával szemben a mi esetünkben feltűnően kevesebb az oldatlan állapotú ólomszemcse, azok mérete is kisebb, eloszlása egyenletesebb.⁹ A rézben csak nagyon szűk határok között oldódó ólom alapvetően az ónnal képez szilárd oldatot, így oldott állapotban főként az eutektikumban, illetve – mint az a csiszolati képen jól látható –, annak szélén helyezkedik el. Ez az egyenletesebb eloszlás minőség szempontjából elvileg magasabb technológiai szintet jelent, de ebből még nem következik a speciális használatához kapcsolódó magasabb használati érték – ezt majd csak az archaeometallurgiai kísérletek tisztázhatják. Hiszen nagyon fontos lenne annak a metallurgiai szempontból ellentmondásos helyzetnek a metallográfiai alapú tisztázása, hogy a magas óntartalom miatt elvileg rideg és ezért törekeny bronz mechanikai tulajdonságát miként tudták az ágyúk esetében úgy megváltoztatni, hogy az erős hőhatás, a robbanás lökésszerű ereje ellenére se törjön darabokra. A megoldás kulcsa feltehetően az ón melletti ólomtartalomban, valamint a hőkezeléssel gondosan kialakított szövetszerkezetben keresendő.¹⁰ A különleges összetételű és a korszak legmagasabb technikai színvonalán kivitelezett ágyú Európa valamelyik meghatározó, feltehetően itáliai műhelyében készült importdarab

⁸ GYÖNGYÖSI Szilvia – BARKÓCZY Péter – RINGER István – SZABÓ Géza: A bronzművesség 16–17. századi csúcstermékei: ágyúk archaeometallurgiai vizsgálata. In CSEH Fruzsina – KISS Viktória – SZULOVSKY János (szerk.): *A nemes- és színesfémek régészete, története és néprajza a Kárpát-medencében*. Budapest, 2021. 105–115. p. 8–9. kép.

⁹ RINGER István – BARKÓCZY Péter – KOVÁCS Árpád: A sárospataki ágyúöntő műhely régészeti kutatása és a régészeti leletanyag metallurgiai vizsgálata. *Archeometriai Műhely*, 2011. 4. sz. 351–370. p.

¹⁰ GYÖNGYÖSI et al. 2021. 105–116. p.

lehetett. A Kárpát-medencében ezt a minőséget még a 18. században sem sikerült elérni.¹¹

A történeti adatokból jól látható, hogy a töredéken olvasható évszám alapján 1521-ben öntött ágyú Dombai János megrendelésére készülhetett a megújított, inkább reprezentációra, mintsem védelemre alkalmas reneszánsz várkastély számára. Ez arra is jól rámutat, hogy a magyar nemesség mennyire nem érzékelt, nem vette tudomásul a török veszélyt, amikor óriási anyagi áldozatok árán a mohácsi vész előtt pár évvel a franciaországi Loire menti legszebb reneszánsz kastélyokhoz mérhető látványos, kényelmes, de védelmi célokra alkalmatlan palotát emelt. Werbőczy István gyámsága révén szerzett tulajdonlása halálával 1542-ben véget ért, ezen két évtized alatt nem tudunk jelentősebb, a várat érő török támadásról, amelyben az ágyút is használni kellett volna. A Kapos völgyében csak az 1543-as török hadjárattól volt jelentősebb csapatmozgás, ami a vár ostromát is jelenthette, sajnos nincs erre vonatkozó egyértelmű adat. A megtalált töredék azonban arra utal, hogy a támadáskor a vár védői kétségbeesetten védekeztek, valószínűleg használat után az ágyú lehűléséhez szükséges időt nem tudták kivárni, s a gyors újratüzelés miatt szétrobbant a cső.

Középkori acélágyú Szigetvárról

Szülejmán szultán halála szigetvári helyszínének keresése során fontos feladat volt az egykori török ostromtábor területének behatárolása, mert a szultáni sátor – és így a halál – helye mindenképpen azon belül volt. A kutatás során fontos kiindulópontnak számított a korabeli tűzfegyverek pontos hatótávolsága, az esetleges technikai újítások bevetése valamelyik fél oldaláról. Különösen magyarázatot kívánt az ostrom egy eddig szinte feloldhatatlan ellentmondása: az akkori világ egyik legjobban felkészült hadserege, a támadó törökök miatt a tűzvonalban verték fel sátraik egy részét? Rosszul mérték fel a védelem lőtávolságát? Fatális vezetési hiba volt? Kisebb lőtávú fegyvereik voltak? Meglepő újítást vetettek be a védők oldalán? Ezzel szinte teljesen ellentétes módon a szultáni sátor helyét az igen távoli, a vártól 4,8 km-re lévő Turbék szőlőhegyén lévő török kori rommezővel azonosítják.¹² A két végletes értelmezés újragondolásához is hozzájárulhatnak a végzett vizsgálatok eredményei.

¹¹ RINGER et. al. 2011.

¹² HAN CZ Erika: Nagy Szülejmán Szultán Szigetvár környéki sátorhelye, halála és síremléke az oszmán írott forrásokban. *Mediterrán és Balkán Fórum*, (8) 2014. 55–71. p.; KITANICS Máté: Szigetvár–Turbék: a szultán temetkezési helye a 17–18. századi magyar, német és latin források tükrében. *Mediterrán és Balkán Fórum*, (8) 2014. 91–109. p.

A szigetvári vár gyűjteményében egy hiányos csövű, az erődítmény körüli mocsárban talált ágyú¹³ és számos, a környéken a gyakori földmunkák, a későbbi ásatások során folyamatosan begyűjtött különböző kaliberű ágyúgolyó található. Az ostromhoz köthető ágyú előkerülésére viszont nincs kézzelfogható adatunk. Pedig már gróf Vechi, a hódoltság utáni első várparancsnok 1689. február 11-én levélben kérte a bádeni őrgrófon keresztül a királynál, hogy engedélyt kapjon a dzsámi feladására. Kérésének ürügye az volt, hogy az idősebb törökök szerint állítólag Zrínyi Miklós téli hadjáratakor, 1664-ben a szigetvári bég a 14 legszebb ágyúját elásatta a várbeli dzsámiban. A gróf az engedélyt azzal a feltétellel kapta meg, hogy a talált tárgyak másik fele az udvart illeti meg.¹⁴ Nyilvánvalóan nem az ágyúk, hanem más kincsek keresése volt az igazi cél, amiből találhattak is valamit, de azok nem az ágyúk voltak. Szigetváron a múzeumtörténeti adatok alapján 1932-ig nincs nyoma annak, hogy ostromhoz kapcsolható löveg került volna elő. Akkor kapta meg a honvédelmi minisztertől a város azt a már régen megígért első világháborúban zsákmányolt öreg ágyút, amelyet nagy ünnepség keretében a vár tövében állítottak fel.¹⁵ Ez, sajnos azóta eltűnt, de a régi felvételek alapján jól látható, hogy ez semmiképpen sem lehetett azonos a vizsgált darabbal, s jóval fiatalabb is annál. A most bemutatott ágyú a rendelkezésre álló adatok szerint valamikor a vár körüli mocsárból került elő, s mint az egy régi fotón látható, a dzsámi épületében 1955-ben megnyílt vártörténeti kiállításban már szerepelt.¹⁶ Sajnos, a fotón kívül Kováts Valéria semmi adatot nem közöl róla, cikkében meg sem említi.¹⁷ Hosszú ideig az udvaron, a Kapitány-pince előtti részen feküdt, míg ismét visszakerült az újabb kiállításba.

A sima furatú ágyúcső vége hiányzik, a nyomok arra mutatnak, hogy sérülés miatt rövidebbre vágták. A jelenlegi teljes hossza 179 cm, űrmérete kb. 11–11,5 cm lehetett.¹⁸ Az utólag kialakított torkolat is erősen sérült. Olyan, mintha kívülről és belülről is kapott volna egy hatalmas ütést. A félgömbös benyomódás arra utal, mintha pont szemből kapott volna egy találatot, amely

¹³ Az ágyú lelőhelyére vonatkozóan semmilyen adatot nem találtam, azt Kováts Valéria sem említi, noha a fotóját közli (Kováts Valéria: A szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum története. Adalékok a szigetvári Zrínyi-kultusz múltjához. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1963. 217–237. p., 21. kép). Lebedy Jánosnak a helyi hagyományon alapuló szíves szóbeli közléséért, a szigetvári ágyúkra és lövedékekre vonatkozó ismereteinek megosztásáért külön is köszönettel tartozom.

¹⁴ Kováts 1963. 219. p.

¹⁵ Uo. 233. p.

¹⁶ Uo. 247. p. 21. kép.

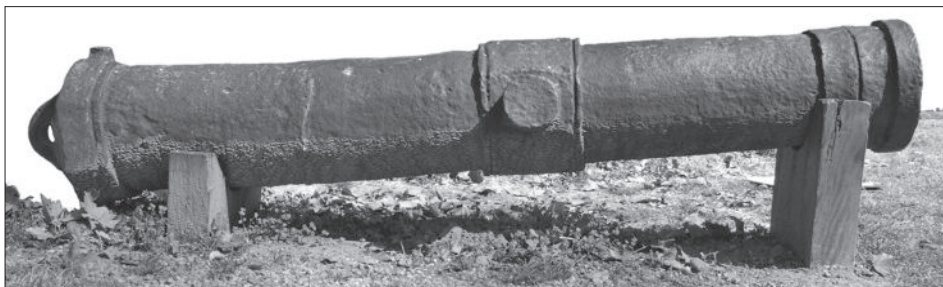
¹⁷ Uo.

¹⁸ A sérült torkolati részen a cső belső átmérője a 11 cm-t is meghaladja, de a tölcselesen szűkülő belső részeken csak 9,5 cm az űrmérete.

gellert kapva még a torkolat másik oldalát is megnyomta.¹⁹ A torkolat alsó részén kifelé türemkedik az anyaga, a csőtető a szabályos köralaktól pedig jelentős mértékben, kb. 3,5 cm-rel eltér a körívtől, kibővül. Ugyanakkor a csőtető alatt olyan, mintha lenne egy ágyúgolyó méretű behorpadás az anyagban. A csőfar végén egy elefántormányszerűen kialakított 5 cm széles fogantyú van, amelybe egy 5 cm átmérőjű rúd illeszthető. A csőfar nyolcszögletű gúla alakú, amelynek a csőfart megerősítő 6 cm széles mandzsettájának felső síkján egy 5 cm széles, 4 cm hosszú irányzék található. A nyolcszög egyik lemezének élén pedig két bemélyedő kör van, amely mintegy szemet képez, így az ágyú vége a fogantyúval és a két karikával olyan, mintha egy elefántra emlékeztető állati fejet ábrázolna. A lefelé kúposan szűkülő gyújtólyuk felül 4 cm átmérőjű, közvetlenül az irányzék előtt található. A hiányos végű cső elejétől számítva 73 cm-nél van a csőcsapok középpontja. Ezen a részen, 63,4–83,5 cm között van egy közel 20 cm széles nyolcszögletű mandzsetta, amely egyaránt szolgált a cső megerősítésére és a csőcsapok elhelyezésére, a felső lapján pedig egy X, illetve egy + jelzés található. A csőcsap és a cső, illetve az egyéb szerkezeti elemek találkozásánál semmiféle elválás, utólagos hegesztés nyoma nem látható. Úgy tűnik, mintha a csövet és a csőcsapot, a megerősítéseket, irányzékat egyszerre alakították volna ki. A mandzsetták szélén díszítésként 1–1 cm széles sáv van egy 0,5 cm mély vonallal leválasztva. A hiányos csővégén 4 cm széles megerősítés van, amely mögött két, mintegy 6 cm széles, 1 cm vastag utólag rádolgozott pántolás látható, a pántolás vastagsága mintegy 1 cm. A csőcsapok vastagsága, átmérője 10,3 cm. Az ágyú csövén a torkolattól mérve 24 cm-nél, 55 cm, 91 cm, 120 cm és 155 cm környékén körbefutó, ismétlődő elváltozások figyelhetők meg. Első ránézésre úgy tűnik, mintha itt cseréltek volna kokillát, és ez az elváltozás a következő felöntésnek a kevésbé hozzádermedt anyagából, vagy esetleg csődarabok kovácshegesztéséből adódna. Az ágyú felszíne valószínűleg a korróziótól elég rücskös, kellemes vasas-barnás színű, de nem rozsdás. A cső külső átmérője a farnál 27 cm, a torkolatnál a mandzsetta mögött 22 cm, tehát 5 cm-rel erősebb a lőporkamránál, mint az elejénél. Az ágyú jelenlegi állapotában a hiányzó csővég miatt erősen farnehéz. A vizsgált ágyúhoz űrmérete alapján a szigeti vár környékén gyakran előkerülő, 9 cm átmérőjű tömör, fehértöretű ledeburitos öntöttvas golyók tartozhattak.²⁰

¹⁹ Hasonló, de feltűnően szabályos nyom látható az isztambuli Askeri Müze Toplar Koleksiyonu egyik bronz ágyújának ugyancsak a torkolati részén, ami alapján az is felmerülhet, hogy ez esetleg valamiféle szándékos próba nyoma is lehet (ARSLANBOĞA, Gülsen: *Askeri Müze Toplar Koleksiyonu*. Istanbul, 2009. 20, 56. p.)

²⁰ SZABÓ Géza – KOVÁCS Árpád – BARKÓCZY Péter: A Szülejmán-kori harcászat és haditechnika a szigeti vár ágyú és lövedékek archaeometallurgiai vizsgálatának tükrében. *Gesta*, (12) 2013. 83–113. p. 2a ábra.

2. kép: A szigetvári ágyú

A szigetvári ágyú alapanyagának vizsgálatához a torkollal szembenézve 2 óra irányából vett minta szövete Barkóczy Péter meghatározása szerint ferrit-perlites. A kevés perlit alacsony, 0.2 tömegszázalék karbonmennyiségre utal. A SEM elemzés emellett 0.45% szilíciumot és mangánt mutatott ki. Morfológiáját tekintve nem tipikus kovácsolt szerkezet, hőkezelés nyomait nem viseli, ez arra mutat, hogy a vizsgált mintán öntött acél szövetszerkezet látható.²¹ A szigetvári ágyúból vett minta csiszolati képén a 2% alatti széntartalmú dendrites szövetszerkezet egyértelműen öntéssel készült acéltárgyra mutat. Ez teljes egészében eltér a 16. századi vaskohászattal kapcsolatos eddigi ismereteinktől.

A szigeti vár árkából előkerült, a vizsgálati eredmények szerint acélból öntött ágyú alapanyaga alapján Európában csak 1855 után, Bessemer szabadalmának bejelentése, a tégelyacélgyártás elterjedése után készülhetett volna.²² Kontinensünk nyugati felén ugyan a 14. századtól elterjedő kohókban már nagy mennyiségben készítettek magas széntartalmú öntöttvasat, amelyet további kezeléssel (telítő vagy mártó eljárás, frissítés, stb.) átalakítottak acéllá.²³ Ebből Európában is készültek vasrudakból vagy -gyűrűkből kovácsolt acélágyúk már 1380 körül is,²⁴ a szigetvári öntött löveg azonban ettől formájában és készítésének módjában is eltér.

Az itáliai metallurgus, Vannuccio Biringuccio különösen részletes leírást ad, a halála után egy évvel, 1540-ben Velencében megjelent *De la pirotechnia* című könyvében az ágyúkészítés minden mozzanatáról.²⁵ Ebben az alapvető

²¹ SZABÓ et al. 2013. 4. ábra.

²² Európában először Huntsman kezdte meg a tégelyacél öntését 1740-ben, de újítása lényegében feledésbe merült. (KOVAL, Vaclav: *Élet és halál féme a vas*. Budapest, 1965. 90. p.)

²³ Uo. 47–49. p.

²⁴ TAUBE, Gerhard: *500 Jahre deutsche Riesenkanonen (Waffen-Arsenal 130)*. Friedberg, 1991. 3. p.; KOVAL 1965. 92–93. p.

²⁵ SMITH, Cyril Stanley – GNUDI, Martha Teach: *The Pirotechnia of Vanoccio Biringuccio. The Classic Sixteenth-Century Treatise on Metals and Metallurgy*. New York, 1990.

műben azonban még csak a bronzból öntött ágyúkról esik szó, vasból ekkor még csak golyókat öntöttek. Igaz azt már sorozatban, a homok öntőformában egyszerűen akár hetet is.²⁶ Vasból öntött ágyúkkal a hajóik felszerelésére az angolok kísérleteztek a 16. század végétől, de azok jellegzetes, egyik irányba elnyújtott csepp alakjukkal, sima felületükkel is eltérnek a most vizsgált szigetvári példánytól. Így minden jel arra mutat, hogy a középkori európai ágyúk a bronzból öntötteken kívül, egyértelműen csak kovácsolt- vagy öntöttvasból és nem acélöntvényből készültek. Így a szigetvári löveg alapanyaga miatt kevésbé illeszthető a várvédők fegyverei közé. Egyébként is, Szigetvár ostromát, azon belül is az ágyúk használatát, a lőállásokat a korabeli források és számos újabb feldolgozás is részletesen tárgyalja. Szigetvár legnagyobb, név szerint is ismert ágyúja a Margit ágyú volt. Ezt még Török Bálint készítette Szentiványi Antal ágyúöntővel. Ez azonban már az 1556-os ostrom idején a nagy ágyúzásban találatot kapott, összetört és teljesen használhatatlanná vált.

Ázsiában, az Oszmán Birodalom területén és szomszédságában a tégelyacél gyártása már évszázadokkal korábban ismert és ipari méretben használt eljárás volt – elég csak a wootz pogácsákra, s az azokból készült, az arany áraval vetekedő fegyverekre utalni. A szigetvári ágyú vizsgálati eredményei így alapvetően két lehetőséget vetnek fel. Esetleg téves a szigetvári ágyú datálása és lényegesen későbbi,²⁷ nem középkori, vagy az ágyú valahol keleten készült, egy Európában a 19. századig nem használt technológiával. Formája, felülete alapján a majdnem hengeres cső kialakításának párhuzama az isztambuli hadtörténeti múzeumban őrzött 15. századi mameluk ágyúknál figyelhető meg.²⁸ A múzeumban kapott tájékoztatás szerint sajnos, ezekről eddig nem készült anyagvizsgálat.²⁹ Pedig fontos lenne a látszatra hasonló technológiával készült két ágyú közötti egyezés mértékének tisztázása. Ugyanis tudjuk, hogy a szigetvári ostromban például egyiptomi csapatok is részt vettek, s a források szerint az oszmánok az ellenségtől zsákmányolt ágyúkat szintén bevetettek Szigetvárnál.³⁰ Szülejmán seregei az 1566-os magyarországi hadjárat előtt az Oszmán Birodalom keleti szomszédja, a perzsák ellen is sikeres harcot vívtak, a kisebb-nagyobb tengeri csetepatékról nem is szólva, így a törökök gyakorlatilag

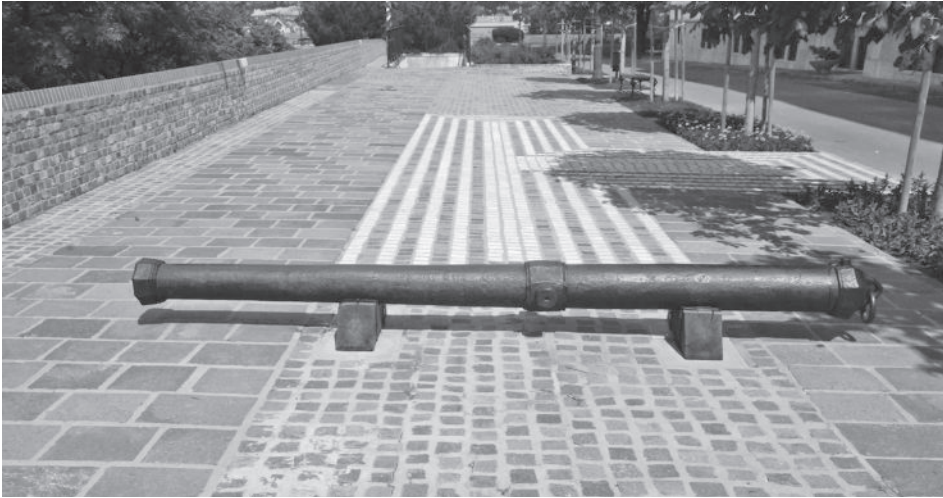
²⁶ KOVAL 1965. 175. p.; SMITH – GNUDI 1990. 319–322. p.

²⁷ Ezúton is szeretném megköszönni Kelenik Józsefnek és Bán Attilának, hogy erre a lehetőségre is felhívták a figyelmet.

²⁸ ARSLANBOČA 2009. 60–61. p. Azonban fontos különbség, hogy az isztambuli ágyúkon még a korai vas ágyúkra jellemző gyűrűszerű pántolások vannak.

²⁹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Gülsen Arslanboğanak munkámhoz nyújtott segítségéért.

³⁰ Erre az egyik legjobb példa Katzián ágyúja.

3. kép: Különlegesen kecses formájú török kori öntött acélágyú a budai várban a Hadtörténeti Múzeum előtti sétányon (Hadtörténeti Múzeum, Budapest)

Velencétől Indiáig bárholnan zsákmányollhattak fegyvereket.³¹ Ezért a vizsgált szigetvári ágyú esetében különösen fontos a párhuzamok felkutatása.

A lehetséges párhuzamok keresése közben egy megbeszélésre igyekezve teljesen váratlanul Budán, a Hadtörténeti Múzeum előtt egy, a többinél jóval hosszabb és vékonyabb csövű ágyú hívta fel magára a figyelmet.

Sajnos a középkorinak meghatározott fegyver eredetéről szinte semmit sem tudunk.³² A korábbi közlemények szerint a 16. századi elöltöltős, 8,5 cm űrméretű, 3 fontos ezredágyú anyaga öntöttvas. A löveg csőfara és a csőcsapok körüli rész nyolcszögletű, a felső lapján X, illetve + jelzéssel, vége elefántfejben végződik, teljes hossza 372 cm, tömege 1200 kg.³³ Az ágyú csövén 30–40 cm távolságban ismétlődő, körbefutó forradásszerű elváltozások figyelhetők meg, amelyek feltehetően a fegyver öntésekor keletkeztek. A hasonló kaliberű ágyúkhöz képest meglepően karcsú csövének jóval kisebb falvastagsága további kérdéseket vet fel a fegyver alapanyagával kapcsolatban. Hiszen a nagyobb hosszúsághoz legalább olyan falvastagság kellene, hogy ne vesse szét tüzeléskor a lőpor, mint a közelében lévő többi, 3 fontos öntöttvas ezredágyúnál. Ráadásul a karikás fogós ágyúk inkább ázsiai jellegzetességek, de azoknál általában

³¹ Észak-Indiában a 16. század elejétől a területet megszálló, muszlim vallású Mughal dinasztia korától különösen jelentős a tégelyacél gyártás. Nagy mennyiségben készítettek hengeres csövű, nagyméretű ágyúkat is, elsősorban kovácshegesztéses eljárással.

³² Lucosi József: Lövegek a Hadtörténeti Múzeum Fegyvergyűjteményében. *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, (8) 2005. 181–210. p.

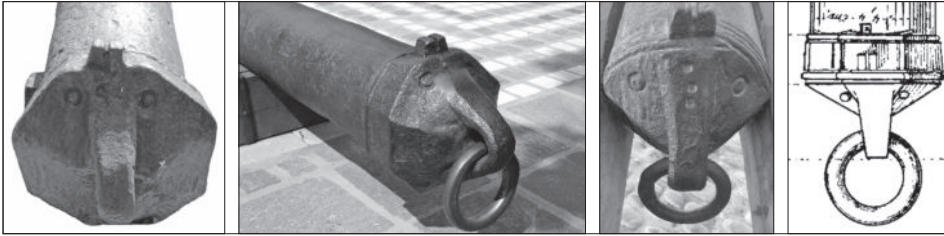
³³ Uo. 194. p.

oldalt található a 2-6 karika. A budai ágyúnak csak egy karikája van, az is a csőfar elefántormányába fűzve. Az Európában sem ritka szögletes csövektől eltérően a budai példány csak a csapoknál és a torkolatnál, illetve a csőfarnál nyolcszögletű, a többi részen hengeres. A meglévő részek hasonlósága alapján eredetileg épp ilyen lehetett a töredékes szigetvári ágyú is, ráadásul a szoros formai párhuzamok mellett a két fegyver alapanyaga is hasonló.

A szigetvári ágyú azonosításához további fogódzót jelenthet, hogy a hadjárat után a lövegek egy részét Budára szállították. Az országon áthaladó utazók 1591-ben az ottani vár falain és udvarán látták őket. Ez az adat a most vizsgált budai és szigetvári ágyú formai és technológiai hasonlósága, a helyszínek közötti lehetséges történeti kapcsolat miatt különösen fontos összekötő láncszem lehet. A budain és a szigetin kívül ismerünk azonban még egy harmadik hasonló ágyút is, amelyet August von Essenwein német szerző 1872-es művében közölt.³⁴ Ezt a múzeumi kartonok szerint 1940/47 körül még Nürnbergben őrizték, de sajnos a későbbi sorsa ismeretlen.³⁵ Az Essenweintől származó adatok szerint az 1500–1520 körülre datálható, a leírás szerint 363 cm hosszú öntöttvas ágyú a torkolat felé enyhén elkeskenyedik, a csőcsapok környékén és a faránál is az egyébként hengeres csöve nyolcszögletű. A nyolcéjú gúla alakú végén két beütött kör látható, ami egy arc benyomását kelti. A nyúlványába egy erős vaskarikát fűztek. Sajnos a nürnbergi ágyú pontos eredete sem ismert. Csak annyit lehet tudni róla, hogy az Miksa Emánuel bajor választófejedelemé volt, s így került végül a nürnbergi múzeumba. Ez abból a szempontból viszont roppant érdekes, hogy Miksa 1683-ban részt vett Bécs felmentésében, 1684-ben harcolt Buda megkísérelt ostromában, 1686-ban pedig egyik fővezére volt a Budavár visszavívására küldött seregnek. Az ostrom során csapatai a délnyugati bástyákat ostromolták. A vár elfoglalása után a fővezér, Károly herceg átengedte a kegyelem jogát a bajor választófejedelemnek, aki a lakosságot életben hagyta, de a katonáknak három nap szabadrablást engedett. Így Budavárát teljesen kifosztották, megmaradt épületeit is felgyújtották, elpusztították. Lotharingiai Károly később sem ünnepeltette magát, kerülte a propagandisztikus nyilvánosságot, még innsbrucki otthonába is inkább éjszaka érkezett. A bajor választófejedelem azonban minden lehetőséget kihasználta népszerűségének növelésére. Fényes diadalmenetben érkezett Münchenbe, és rendelkezett, hogy monumentális alkotásokkal illusztrálják tetteit. Hadizsákmányáról nincs pontos feljegyzésünk. A lövegek életútjáról ismert adatok, őrzési helyük között meglévő történeti kapcsolatok alapján az is felmerül, hogy a törökök a három ágyút eredetileg egyetlen közös helyszínen, Szigetvár

³⁴ ESSENWEIN, August von: *Quellen zur geschichte der Feuerwaffen*. Graz, 1969.

³⁵ Ezúton is köszönöm Thomas Esernek, a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum igazgatójának a gyűjteményi adatokat.

4a. kép: A szigetvári löveg elefántfejben végződő csőfara

4b. kép: A budai ágyú elefántfejben végződő csőfara

4c. kép: A péterváradi erődben lévő vas ágyú csőfara (Fotó: Négyesi Lajos)

4d. kép: A nürnbergi ágyú csőfara Essenwein 1872-es rajzán

ostrománál használták. A történeti háttér alapján Szigetvártól Budán át Nürnbergig felvázolható egy olyan szál, amely alapján mindhárom ágyú valamilyen módon kapcsolatba hozható Szülejmán szultán 1566-os hadjáratával is. Az azonos formai jegyek, hasonló méretek és az öntési technológia alapján az ismertetett ágyúk első pillantásra azonos műhely termékeinek tűnnek. Azonban egyelőre csak feltételezhető, hogy a szigetvárihoz és a budaihoz hasonlóan a harmadik darab is acélból öntött, a korabeli európai technikai színvonalat messze meghaladó, az igen drága alapanyagból készült. A budairól ma már tudjuk, hogy a szigetvárihoz hasonlóan acélból öntötték, a nürnbergi elveszett ugyan, de továbbra is bízunk az előkerülésében. A közelmúltban sikerült a német gyűjtemény többi darabját is megtekinteni. Meglepetéssel és nem kis örömmel vettük észre, hogy a katalógus szerint kovácsolással készült 15. századi ágyúk között két olyan mozsár is van, amelyek a rajtuk látható nyomok alapján nagy valószínűséggel ugyancsak öntéssel készültek. Legutóbb pedig Négyesi Lajos a péterváradi erőd vaságyújára hívta fel a figyelmet,³⁶ ami a kutatás további lehetséges irányát jelzi.

A szigeti vár védelménél és ostrománál használt ágyúkról szóló források alapján – minden különlegessége ellenére – a most vizsgált fegyvert a korabeli szövegekben említett egyik löveggel sem lehet azonosítani. Arra sincs adat, hogy bármelyik fél korábban ismeretlen ágyútípust, feltűnően új, hatásosabb haditechnikát használt volna, amellyel az ellenfelet meglepethette volna. Ha volt is a korabeli átlagtól eltérően nagyobb határfokú ágyú valamelyik fél birtokában, akkor a történeti háttér alapján arra a törököknek volt nagyobb esélye. Ez azt is jelzi, hogy az ostrom eddig szinte feloldhatatlan ellentmondásának okait nem a magyar fegyverek váratlan tűzerejében, a török hadvezetés fatális

³⁶ Négyesi Lajos téma iránti megtisztelő figyelmét és szakmai segítségét, fotóját ezúton is köszönöm.

tévedésében, hanem sokkal inkább a természetföldrajzi környezetben kell keresni. A támadó törökök az ostromhoz szükséges közeli elhelyezkedés miatt kényszerültek a vár körüli széles mocsárvilágnak a tűzvonalba eső szárazulatain felverni a sátraik egy részét. Ez a döntés tehát nem tévedés, hanem egy tudatos, a veszteségekkel is számoló stratégia része volt. Ez a tudatosság feltételezhető az egész ostromtábor megszervezésére, elhelyezésére, lehatárolására, s azon belül a szultáni sátor helyének kijelölésére is.

A két, Werbőczy és Zrínyi várában használt ágyú sajátos, az európai és az ázsiai kultúrának a haditechnikában kicsúcsosodó tükröződése is volt, amit a szultántól elnyert magyarok főbírája címet viselő Werbőczy István és Szülejmán személyes kapcsolata még tovább színezett. Az európai hadtörténethez és jogtörténethez egyaránt kapcsolódó jelenségek feltárásával Kajtár István több alkalommal is foglalkozott,³⁷ amit a két bemutatott, széles körű kapcsolatokat mutató tárgy újabb kutatási eredményeinek rövid összefoglalása is tovább bővíthet.³⁸

³⁷ KAJTÁR István: A Mediterránium tengerjogának történetéhez: Török szultáni fermán. *Jogtörténeti Szemle*, (6) 2004. 4. sz. 71–77. p.

³⁸ Kajtár Istvánnal minden találkozásunkkor, ha csak két szót tudtunk is váltani, beszélünk az ágyúkkal kapcsolatos újabb kutatási eredményekről, terveztük az egyre tolódo, alig 40 kilométernyi közös utazást Szigetvárra – amely a való életben soha nem valósult meg. Ezt a mulasztást szeretném utólag legalább részben pótolni most ezzel az egyfajta virtuális kirándulással, a két ágyú elmúlt tíz év kutatási eredményeinek rövid áttekintésével.

Varga Csaba*

KULTURÁLIS HOLDUDVAR KÍVÜL ÉS BELÜL, AVAGY A JOGI KULTÚRA FOGALMISÁGA

Korai előfordulásaiban a „jogi kultúra” merő szóhasználat volt a természet- és kultúrtudomány szétválasztására. Később képszerű kifejezésként a jog tárgyi, nyelvi és szokásokban megmutatózó környezetének leírására használták; a jog megvalósultsága jelzésül szolgált; kimunkáltságát, köztől elsajátíttóságát nevezték el vele; majd jogrendek jellemzésekor egyszerű tárgy-megnevezés lett. Utóbb a szociológiában kezdték el a jogrend alkotóelemeként történő tárgyalását. Felmérésekben indikátorként kísérelték meg hasznosítását, de akár mint a jogrendeket kvantifikációkkal leíró próbálkozás, akár mint a jogrend technikai elemeinek ideáltípusokként való felsorakoztatása folytatására alkalmatlannak bizonyult. Ráadásul a jogban valamiféle „belső” tartománynak egyfajta „külső”-től való különválasztása eleve lehetetlen; ilyesmi legfeljebb leegyszerűsítő képes értelemben gondolható.¹

Mint következtetéseiben a jelen írás megmutatja, a „jogi kultúra” egy átfogó világtörténelmi tabló elemeként mint a világban előfordult/előforduló jogi jelenségek mögött megbúvó különféle rendgondolatok s az azoknak megfelelő gondolkodástípusok jelzője viszont már teoretikusan védhető és operacionális fogalom. A „jogi kultúra” és a „jogi hagyomány” azonossága vagy különbözősége fölötti dilemmázás azonban már egy ezen belüli kérdés. Nemzetközi megvitatása a jelen szerző több évtizede vallott álláspontját igazolja: a jogi hagyomány olyan jogi kultúra, amelyben a múlt sajátos kötőerővel rendelkezik. Következésképpen az, amit majd ‘jogi kultúra’-ként fogunk megnevezni, a

* Varga Csaba prof. emeritus, PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszék.

¹ Részletező áttekintésben ld. VARGA Csaba: »Jogi kultúra« és »jogi kultúrák«: *A jog alakváltozatai és felfogásmódjai*. 2020. https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf, 1–5. pont, a szétválasztás kérdésére pedig VARGA Csaba: »Külső« és »belső« a jogban. *Jogtudományi Közlöny*, (38) 1983. 11. sz. 683–688. p.

joghoz képest nem pusztá környezet vagy hozzáadott többlet, hanem magának a jog ontikumának része.²

Mindebből törvényszerűen adódik, hogy a jog jegyei és működésmódjai kultúrán belüliek, a kultúrától függenek. Végso soron ezért a jog voltaképpeni jelentése s ezzel léte sem belülről, hanem az alapul szolgáló kultúra kontextualizáló pozicionálásából magyarázódik: „extra culturam nihil datur”.

Nos, mihelyst olvasmányok s külföldi tanulmányutak nyomán a jogok világa tág(abb)ra nyílt előttem, s rádöbbenhettem nem egyszerűen a múltban egymásra rakódó rétegeire, de a jelenben mutatkozó sokféleségére is, keresni kezdtem a különbségeknek a mélyben meghúzódó valós gyökereit, s azt a fogalmiságot, amelyről feltételezhettem, hogy ezekről saját változatokként – *ennek* változataiként – majd egyáltalán számot adhat.³

Eleinte tisztán jogelméleti körben, a jogászai módszerek különbségeként próbáltam felfejteni a kontinentális és az angolszász jog különállásának rejtélyét;⁴ majd kiderült, hogy nemcsak a *jogban*, hanem főként, sőt magáról a *jogról* való gondolkodásról van itt elsősorban szó;⁵ tehát egy olyan, a társadalmi rend ideáját és ideálját érintő elgondolásról, ami végso soron az érintett történelmi népcsoportok eltérő kultúráinak egész világlátásában – filozófiájában, fogalmiságainak kezelésében, sőt logikájának felfogásában, az emberi tapasztalathoz való viszonyában, így tehát bármiféle általánosság (például a természeti törvények) megfogalmazásában csakúgy, mint történetesen kertépítésük stílusválasztásában – egyaránt dominál.⁶ Ez pedig, mihelyst az egykor bolognai recepciójú római jog két hatalmas örökösén, a *Civil Law* és a *Common Law* birodalmán túltekintve immár a világban bárhol történelmileg egykor felbukkant és/vagy ma felbukkanó jogi berendezkedések hatalmas tömbjeit vesszük górcső alá, egyre egyértelműbben csakis a szolgálni és biztosítani kívánt rend, vagyis az *ordo* mikénti elképzeléseként lesz majd megfogalmazható.⁷

² VARGA 2020. 7. pont.

³ Egészen VARGA Csaba: *Comparatio a jogtudományban s a jogi oktatásban: Alaphelyzetek, érzékenységek és problémák egy multikulturális világban. Állam- és Jogtudomány*, (59) 2018. 3. sz. 73–97. p. vállalkozásúg.

⁴ Elsőként in VARGA Csaba: A »Jogforrás és jogalkotás« problematikájához. *Jogtudományi Közöny*, (24) 1970. 9. sz. 502–509. p.

⁵ Ez a *thinking in law* és a *thinking on law* különbsége s végso soron vett egysége, ami számomra az 1980-as évektől vált nyilvánvalóvá – akkor, amikor elkezdtem az ELTE Bibó-kollégiumának két éven át tartó esti szemináriumaimat éppen a politika mai főszereplőiből akkor toborzódott hallgatóság számára. Lásd VARGA Csaba: *Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról* (Osiris Könyvtár: Jog). Budapest, 1998. 18. p.

⁶ Vö. VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. 2. kiad. Budapest, 2004a.

⁷ VARGA, Csaba (ed.): *Comparative Legal Cultures* (The International Library of Essays in Law & Legal Theory: Legal Cultures 1.) Aldershot etc., Dartmouth & New York, 1992. illetőleg VARGA Csaba (szerk.): *Összehasonlító jogi kultúrák* (Jogfilozófiák). Budapest, 2000.

A társadalomról s az abban kívánatos és biztosítható rendről alkotott nézeteken túl itt egész *világképek* kerülnek a vizsgálódás közös platformjára. Legközösebb közös jegyük az összemérhetőséget, sőt már magát az egymással szembeállító értékelést eleve kizáró kölcsönös különbözőségük; hiszen mindabban, amit képviselnek, az eredeti – vagyis legszorosabban *autochthon* – voltak van jelen. Merthogy mint világcivilizációk különböző helyű és idejű részei, saját feltételeik, megszenvedett tapasztalataik alakították ezeket ki saját rendgondolataikként vélik. S bármiféle kölcsönhatás vagy tanulási folyamat, mely esetleg és olykor mindazonáltal bennük mégis kimutatható, alárendelt jelentőségű saját *autochthonitásukhoz*, eredendőségükhöz képest.⁸ Ebben viszont benne rejlik egyfelől, hogy sikerességük mércéjét is kizárólag a maguk felállította kriterialitások szolgáltatják – függetlenül attól, hogy belülről, szerkezetileg s intézményileg mennyire differenciáltak, mélységben kiépítettek, egyéb diszciplináló mechanizmusoktól különváltak és autonóm módon működőek. Ti. legősibbnek, leginkább primitívnek tetsző esetleges változataik is gyakran meglepően komplex belső felépítést és visszacsatolási rendszert biztosítanak. Másfelől pedig ebből fakad, hogy leggyakrabban mindegyiknél találhatunk olyan megközelítést, összefüggéslátást vagy egyszerűen technikai megoldást, amely olyan mértékig eredeti, hogy az annak megtalálásában rejló genozitást megfigyelője már az egész felépítményre jellemzőként általánosíthatja.⁹

Saját vizsgálódásokban e nagy egységeket neveztem jogi kultúráknak. Nem azt, amelyet közvetlen közelségből kizárólag erre irányuló érdeklődésből tanulmányozok, nem is azt, amelyet mint szomszédét a magaméval összevetek,¹⁰ hanem azok teljes halmazának egyes hordozóit, amelyeket egyetemes emberi

⁸ Az *autochthonitás* [a görög *auto-* + *chth'n* a föld' összetételéből] fogalmának GLENN, H. Patrick: *Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law*. Oxford – New York, 2000. általi bevezetésével a szakmai érdeklődés a bármely kultúraegészben rejló eredetiségre terelődött, míg pár évtizeddel korábban még Alan Watson jogtörténeti kutatásai éppen ellenkezőleg, az emberi *imitatio* s vele a jogi mintakölcsönzés úgyszólván kivételtelen általánosságú előfordulására, azaz egy „mindig ugyanaz is, miközben mindig más is” jellegű jogfejlődés-magyarázatra koncentrált. Vö. WATSON, Alan: *Legal Transplants*. Edinburgh, 1974, valamint VARGA Csaba: Tehetetlenség és kölcsönzés mint egyetemes jogfejlesztő tényező. *Jogi Tudósító*, (10) 1979. 11–12. sz. 4–9. p. és VARGA Csaba: Jogátültetés, avagy a kölcsönzés mint egyetemes jogfejlesztő tényező. *Állam- és Jogtudomány*, (23) 1980. 2. sz. 286–298. p.

⁹ Vö. VARGA, Csaba: Comparative Law and Multicultural Legal Classes: Challenge or Opportunity? In VARGA, Csaba (ed.): *Comparative Law and Multicultural Legal Classes: Challenge or Opportunity?* (Ius Comparatum: Global Studies in Comparative Law 46). Cham, 2020. 3–42. p.

¹⁰ Ilyen összefüggésben használja a '*mentalité juridique*' kifejezést LEGRAND, Pierre: À propos d'une réflexion sur la comparaison juridique. *Revue internationale de droit comparé*, (45) 1993. 4. sz. 879–888. p. és LEGRAND, Pierre: European Legal Systems are not Converging. *International and Comparative Law Quarterly*, (45) 1996. 1. sz. 60 et seq. p. Definíciója – LEGRAND, Pierre: *Fragments on Law-as-Culture*. Deventer, 1999. 27. p. – szerint ez „eszmei dolgok kerete, amelyen belül egy értelmező közösség működni tud, amelynek normatív ereje van e közösség számára, s amely hosszabb időtávlatban megadja e közösség mint közösség egyedi azonosságát”.

fejlődésünk a jog alapvető mintáiként mindeddig létrehozott. Ezek mint ‘jogi kultúrák’ jellemzésében így az egymással összevetésre alkalmassá tett s akár ideáltipikusnak mondható jegyek példálózó vagy általánosító leírását¹¹ találhatjuk.¹² Ezért rögzíthettem már három évtizede, hogy „olyan gondolkodási terület az »összehasonlító jogi kultúrák«, amely éppen az összehasonlító jog s a történeti jogtudomány metszéspontja tájékán helyeződik el.”¹³ Ezek azonban nemcsak produktumok, passzív termékek vagy lenyomatok, hanem egyszermind társadalmi valóságot létrehozó produktív erők. Azaz létükben *ontologikumok*, amik ugyanakkor minden velük kapcsolatos megismerésben *episztemologikus* szűrőkként és keretökként szolgálnak.¹⁴

És mire kellett mindez? Arra, hogy egy *egyetemes jogelmélet* számára a jog eddig megismert lehetőségei – rendszernye, gondolkodásmódja – felvázolható legyen, s hogy a jogi komparatiztika eddigi szűk, formális, a jog esetleges szabály-voltán túlmutatva felmutathatóvá váljék az, amiért egyes jogrendekben egyáltalán érdemes, míg másokban esetleg irreleváns a jog szabályokra alapultságáról beszélnünk.

Két évtizednél régebbenl tette szavá Oxford és Cambridge francia specialista – aki szerint a jogi kultúra nem más, mint „sajátos mód, melynek eredményeként jogintézmények működtetésébe és a jogi szövegértelmezésbe értékek, gyakorlatok és fogalmak integrálódnak”¹⁵ –, hogy általa megidézett olasz–angol szerző önállóan tetsző problematizálása lényegileg éppen „részvétel, különösen Vargának az ugyanezen kiadótól származó, bár Nelkentől közvetlenül nem meghivatkozott két munkájával keltett vitához.”¹⁶

¹¹ Ezt ismeri el HUSA, Jaakko: *Legal Culture vs. Legal Tradition – Different Epistemologies?* *Maastricht European Private Law Institute Working Paper* 2012. 18. sz. 22. p. is: nem önmagában leírt jogi kultúráról, hanem „inkább jogi kultúrákról” van itt szó.

¹² Egy korai megfogalmazás – MERRYMAN, John Henry – CLARK, David S.: *Comparative Law: Western European and Latin American Legal Systems. Cases and Materials* (Contemporary Legal Education). Indianapolis, 1978. 29. p. – szerint „történelmileg mélyen gyökerezően kondicionált, a jog természetét, a jogrendszer sajátos szerkezetét és működését illető attitűdök” ezek.

¹³ VARGA, Csaba: Introduction. In VARGA ed. 1992. xix. p. [Magyarul: VARGA Csaba: *Jogi kultúrák – összehasonlító megvilágításban*. In VARGA szerk. 2000. ix–xviii.] Idézi https://en.wikipedia.org/wiki/Legal_culture.

¹⁴ „Röviden szólva, tapasztalatunkat összegezve eltérő eszmék és cselekvések összekapcsolásával e folyamatban egy számunkra valóságosként megjelenő jelentésvilágot hozunk létre.” – írja ROSEN, Lawrence: *Law and Culture: An Invitation*. Princeton (New Jersey), 2004. 4. p. –, amivel pedig létrejön „az értelemnek az egyik embercsoportot a másiktól megkülönböztető kollektív programozása”. HOFSTEDE, Geert: *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York, 1991. 5. p.

¹⁵ BELL, John: *English Law and French Law: Not so Different?* *Current Legal Problems*, (48) 1995. 70. p.

¹⁶ BELL, John: [recenzió Nelken, David: *Comparing Legal Cultures*. című művéről] *International & Comparative Law Quarterly*, (47) 1998. 1. sz. 248. p.; a meghivatkozott két mű pedig VARGA ed. 1992 és GESSNER, Volkmar – HOELAND, Armin – VARGA, Csaba (eds.): *European Legal Cultures* (Tempus Textbook Series on European Law and European Legal Cultures I). Aldershot etc., 1996.

Mert ez utóbbi célzott szociológiai indikátorképzetével szembefutva – gondolja tovább a kérdést egy finn komparatista – „Mindazonáltal a ‘jogi kultúrának’ nem minden használata vagy meghatározása tisztán szociológiai-jogi világból fakad, merthogy vannak igényesebb és finomabb értésmódjai is e fogalomnak. Hiszen Varga a ‘jogi kultúra’ és ‘jogi tradíció’ manapság alkalmazott összehasonlító fogalmait éppen arra használta, hogy a jogpozitivizmus korlátozottságát meghaladja, s ezzel a jognak önmagáról adott belső leírását egy külsővel váltsa fel. Erős leegyszerűsítéssel kifejezve: a megismerésnek azon nézőpontja, ahonnan jogot egyáltalán érzékelünk, itt a belsőből külsővé változott. Ez utóbbinál pedig különféle társadalmi-történeti, szociológiai és kultúrantropológiai keretekkel találkozunk. Ti. Varga számára, joggal, az összehasonlító jogi kutatásban a hangsúlyeltolódás a pozitivistikus megismerésselmelettől a tágabb társadalmi-történeti összefüggések felé történt, hiszen a ‘jogi kultúra’ meghatározásában a joggal foglalkozó számos terület elemeit látszik felhasználni – nemcsak jogászai stúdiumokat, de szociológiát, filozófiát, történelmet és filozófiát egyaránt.”¹⁷

Mint ugyanis ugyanezen írásában idézi tőlem, „a formálisan objektivált (vagyis törvényhozó által tételezett vagy bírói döntésben kinyilvánított) jog tényleges jelentése csakis a jog teljes környezetével egységben értelmezhető. A jognak pontosan ilyen formális és informális összefüggésrendszerét nevezük jogi kultúrának; és tudjuk, hogy a jogi kultúra a társadalom általános kultúrájába ágyazódik. Már pedig a jogi kultúra magában foglalja a joggal kapcsolatos éthoszt, értékeket, nevesítési s hivatkozási kereteket, a bíróra jellemző készségeket, a joggyakorlatban szokásos elintézési módokat, a jogász hivatásgyakorlás ideológiáját s szakmai erkölcsét és így tovább. Már pedig tudnunk kell, hogy csak egy ilyen módon felfogott jogi kultúra ad a jognak életet, közvetíti megélt történelmünk és kultúránk hagyományait, szabja meg irányát, formálja érzékenységét, s nem utolsósorban támogatja vagy gyengíti esetleges reformszándékait.”¹⁸

E „tág meghatározásban” ezért – folytatja – „az így felfogott ‘jogi kultúra’ nem merev: társadalmi viselkedésmódokban rejtezik, azt írja le, hogy a jogot miként érzik; ugyanakkor nemcsak leíró, mert (a jog olyan objektivált elemeiben, mint a törvények vagy eseteldöntések) a lehetségesnek az elemeit is magában foglalja; társadalmi együttműködésben alakulván a jog tág

¹⁷ HUSA 2012.

¹⁸ VARGA, Csaba: *Transition to Rule of Law: On the Democratic Transformation in Hungary* (Philosophiae Iuris). Budapest, 1995. 85. p. (eredetileg VARGA Csaba: A kezdő jogállam botladozásai. *Magyar Nemzet*, 1992., újranyomva In VARGA Csaba: *Jogállami átmenetünk: Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések* (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5). Budapest, 1998. 65. p. Idézi – rövidítetten – HUSA 2012. 7. p. 28. jegyzet.

értelmű fogalmiasítása ez, hiszen a társadalom vagy egy csoport jogi mentalitásáról szól.”¹⁹

Egészében véve tehát – idézi ismét tőlem²⁰ – „A jogi kultúrák összehasonlító tanulmányozása [...] eleve a jogi jelenség és működés genezisére és formálódására kíváncsi – azon civilizációs tömbökből kiindulva, amelyek emberi gondolkodásunkban, erkölcsben, hitbéli alapon és értékválasztásban különféle kulturális válaszokat egymásra következő korokban újjáépülően létrehozta. Egy általános civilizációtörténeti keretben megnyilatkozó eszmetörténeti érdeklődés ez, mely az ember eszközteremtései, intézményesítési kísérletei tükrében is problémamegoldó lényünkre – gondolataink alakulására, a mindenkori külvilág kihívásaira adott kulturális válaszainkra – ügyel”, mert – további idézésemmel folytatva²¹ – „az egyes emberi közösségekre és civilizációs körökre egyaránt jellemző kulturális válaszadás összefüggésében keresi a jog specificitását.”

Avagy és pontosabban, amint egy amerikai komparatista fejt ki másfél évtizeddel később, „Varga Csaba kiindulópontja épp a másik oldal, a jogok különeműsége. Szemében a jogrendszerek eleve sokfélék. Ebből fakadóan bármiféle osztályozás bármely adott – kontinentális, angolszász vagy éppen vegyes – csoportba eleve mesterséges, s legfeljebb az összehasonlító feladat megkönnyítését szolgálja.”²² „Merthogy Varga Csaba – folytatja egy következő írásában²³ – a jogi kultúra terminusát arra használja, hogy a kutatás számára (»összehasonlító jogi kultúrák« néven) egy új interdiszciplináris területet biztosítson, amely a jogrendszereket nem kizárólag jogi nézőpontból tanulmányozza, hanem szociológiai, filozófiai, történelmi és antropológiai perspektívában úgyszintén. Szerinte ugyanis ez »jellegzetesen aktív, cselekvő, teremtő hozzájárulás, a jelenséget fenntartó társadalmi kultúrában gyökerező magatartás képzetét kelti annak kifejezéseként, hogy miként élük meg, közreműködésükkel milyen módon s mivé formálják, miképpen és hogyan fogalmiasítják, s minő

¹⁹ HUSA 2012. 22. és 23. p.

²⁰ VARGA, Csaba: Comparative Legal Cultures? Renewal by Transforming into a Genuine Discipline. *Acta Juridica Hungarica*, (48) 2007. 2. sz. 104. p. [Magyarul: VARGA Csaba: Összehasonlító jogi kultúrák? *Jogtudományi Közlöny*, (56) 2001. 10. sz. 409–416. p. Idézi HUSA 2012. 12. p. 51. jegyzet.

²¹ VARGA 2001. 99. p. {& 32. p.} Idézi HUSA 2012. 14. p. 64. jegyzet.

²² FROHLICH, Anita: *Mixed Legal Systems in a Cultural-Traditional Context*. In <https://comparelex.org/tag/legal-traditions/>.

²³ FROHLICH, Anita: *What is Legal Culture?* July 10, 2014. In <https://comparelex.org/author/anita-frohlich/page/12/>. Forrása VARGA Csaba: Legal Traditions? In Search for Families and Cultures of Law. *Acta Juridica Hungarica*, (46) 2005. 182. p. [Magyarul VARGA Csaba: Jogi hagyományok? Jogcsaládok és jogi kultúrák nyomában. In VARGA Csaba: *Jogfilozófia az ezredfordulón. Minták, kényszerek – múltban, jelenben* (Jogfilozófiák). Budapest, 2004b. 51. p. Ugyanezen kifejtésemet idézi még HUSA 2012. 7. p. is.

szellemben, mely gondolati reprezentációk és műveletek tárgyává teszik az emberek a valamiféle pusztán tárgyasított lehetőségként felfogott jogot.«²⁴

Saját kifejtéséből következően a *jogi kultúra* így végső soron nem más, mint az a szellemiség vagy rendszmény, mely (a) az adott társadalom egészét átfogó globalitással (b) az alapvetőként felmerülő konfliktusokat rendező, (c) az adott társadalmon belül a legfőbb szabályozó és befolyásoló erővel rendelkező jelenségként²⁴ a jogot létrehozza és fenntartja.

Ennek nyomán végre megjelenik az *összehasonlító jogi kultúrák* diszciplináris természetének meghatározhatatlansága és egyben egyik fő erénye: az, hogy eltérő kultúráknál elvileg kultúránként eltérő összetevő(k)ben kész meglátni ezek egyes változatainak szervező magját, az egészre kisugárzó geniozítását, minden mástól megkülönböztető leleményét. Hiszen – miként idézi tőlem egy brazil szerző – „immár nem egy nemzet joga a kiindulópont, nem is történelem, hanem azon (ott és akkor szüntelenül formálódó) kulturális közeg, amelyben emberi gondolkodásunk támpontjai – hitek és értékek, preferenciák és célok, hagyományok és jártasságok, módszerek és eljárások – adott módon (és nem másként) alakultak, amiben tehát bizonyos (és nem más) rendképzet egy hozzá rendelt (és nem más) eszköztárral (benne fogalmisággal s a logika által játszott szereppel) kibontakozhatott. Ha a végpont felől közelítünk, úgy ez magyarázza, hogy a jogi kultúrák összehasonlító tanulmányozása nem rendelkezik semmiféle előzetesen felállított listával, kérdéssorral vagy fogalmi kataszterrel, avagy módszertannal, amikre nézve, vagy ahogyan egyes kultúrákat és korokat meg kellene válaszoltatnia. Eredendő szemlélete szerint éppen ellenkezőleg: minden egyes kultúra maga termeli ki önmagából azokat a gyakran kizárólag rá jellemző képződményeket – megközelítéseket és problémaérzékenységeket, szerveződési elveket és fogalmi megkülönböztetéseket, intézményesedéseket és eljárási lehetőségeket –, amik egységükben alkalmasak arra, hogy megadják egy általunk utóbb jogiként leírandó rend sajátos jellegét.”²⁵

²⁴ A jog e hármas kriterialitásának s ezzel egyetemes igényű fogalom meghatározásának első ilyen megfogalmazására ld. VARGA Csaba: Antropológiai jogelmélet? Leopold Pospíšil és a jogfejlődés összehasonlító tanulmányozása. *Állam- és Jogtudomány*, (28) 1985. 3. sz. 528–555. p., valamint VARGA 2004a. 298–299. p.

²⁵ VARGA, Csaba: *Comparative Legal Cultures. On Traditions Classified, their Rapprochement & Transfer, and the Anarchy of Hyper-rationalism* (Philosophiae Iuris). Budapest, 2012. 34. p. (Eredetileg VARGA 2007.) [Magyarul VARGA Csaba: Összehasonlító jogi kultúrák? *Jogtudományi Közlemény*, (56) 2001. 10. sz. 409–416. p. Idézi – rövidítetten – RUDOLFO, Fernanda Mambrini: *O modelo garantista na interpretação e na aplicação dos direitos fundamentais. Um estudo comparado do posicionamento processual penal do Supremo Tribunal Federal Brasileiro em 2015 e 2016*. [Disszertáció.] Florianópolis, Universidade Federal de Santa Catarina, 2017. 322. p.

Völgyesi Levente*

VÁROSJOGTÖRTÉNETI KUTATÁSOK EGY JOGTÖRTÉNÉS ÉLETMŰVÉBEN

A nemzetközi történettudományban már hosszabb ideje – legkorábban az angolszász országokban, az 1960-as évekre visszanyúlóan – intézményesült a várostörténet mint önálló kutatási szakirány.¹ Magyarország sem maradt ki-
vétel ezen a területen, s ebbe a körbe csatlakoztak be a jogtörténeti kutatások.²
Kajtár István professzor úr munkássága rendkívül imponáló és összetett, ennek
egyik kimagasló alkotórésze a várostörténeti kutatások. Ezen a területen
1975 és 2000 között fejtett ki meghatározó és iskolateremtő munkásságot.³

* Völgyesi Levente egyetemi docens, PPKE JÁK Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID:
0000-0002-2736-7510

¹ *Urbs – Magyar várostörténeti évkönyv* 1. Budapest, 2006. 9. p.

² Néhány ismertebb példa: CSIZMADIA Andor: *A magyar városi jog. Reformtörekvések a városi közigazgatásban*. Kolozsvár, 1940.; FÜGEDI Erik: *Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából*, (14) 1961. 17–107. p.; Uő: *Jelentés a II. várostörténeti konferenciáról. Arrabona*, (6) 1964. 249–308. p.; BÓNIS György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után*. Budapest, 1962.; KÁLLAY István: *Városi bírászkodás Magyarországon 1686–1848*. Budapest, 1986.

³ Pécs szabad királyi város tanácsának működése 1848–49-ben (1975); A városi önkormányzat közigazgatásának társadalmi-, politikai és személyi környezete az Októberi Diploma időszakában (1980); A városigazgatás demokratizmusa Pécsen 1780–1848 (1982); Pécs szabad királyi város választott polgárságának szószólója a rendiség utolsó évtizedeiben 1828–1848 (1983); Az európai városjog fejlődése a feudalizmus idején és hatása a XIX. századi burzsoá városi jogra (1986); A burzsoá városi jog kialakulása Közép- és Kelet-Európában (1987); A burzsoá városi jog kialakulása Magyarországon. Kandidátusi értekezés (1987); A burzsoá városigazgatás jogi rendjének kialakulása Európában és Magyarországon (1988); Önkormányzati élet Pécsen 1848–1918 (1990); Szemere Bertalan és a városok reformja (1991); Magyar városi önkormányzatok 1848–1918 (1992); Városi önkormányzatok a 18–20. században a Dél-Dunántúlon (1995); A pécsi városi önkormányzat kultúrtörténete a 19–20. században (1996); Az 1848: XXIII. törvénycikk a szabad királyi városokról és a modern városi önkormányzat kialakulása Magyarországon (1998); A magyar városok joga 1848–49-ben és az európai modernizáció (1999)

Amint jelenleg a tudományos teljesítményt egyik oldalról azzal mérik, hogy mekkora a szerző idézettsége, hasonló jelentőséggel bírt anno az, hogy az alkotó tudományos művének megjelenésekor hány ismertetője, méltatója, illetve akár bírálója volt. Kajtár professzor városjoggal kapcsolatos publikációinak recenzensei tekintélyes létszámot alkotnak.⁴

A városokról általában sokan és sokféleképpen írtak az elmúlt fél évszázadban. A megjelent publikációk, monográfiák jelentős része történészek tollából került ki. Ezek a művek – amelyek magas színvonalukkal és rendkívüli alaposságukkal tűnnek ki – elsősorban szociológiai vagy gazdaságtörténeti szempontból vizsgálják az egyes városok vagy bizonyos régiók városszövetének történetét. Kajtár István alapos és mindenre kiterjedő levéltári kutatásaiban, az alkotmány- és jogtörténeti relevanciákkal bíró primer forrásanyagot dolgozta fel, kimerítő alapossággal.

A kutatást két nagy történelmi periódusra lehet bontani: az 1848 előtti és utáni időszakra. Utóbbinak gerincét az 1870. évtől kiteljesedő önkormányzatisággal foglalkozó kutatómunka teszi ki, de az 1848. évi népképviselési jellegű választójogon alapuló átalakulás, valamint az ún. neoabszolutisztikus provizórium időszaka sem elhanyagolható Kajtár István kutatási és publikációs tevékenységében.

Az első kutatott korszak a kora újkori városigazgatás területe. A korszakról már elégséges, ha nem is kimerítő mennyiségű primer forrás áll rendelkezésre, így biztonsággal kutatható. A jogtörténet-tudományi szempontból érintőlegesen feldolgozott jogterületről beszélhetünk, a városjogi kutatások számára így a helyi levéltári anyagok felkutatása és feldolgozása termékeny területet jelentett Kajtár István számára. Ekkor a központi hatalmi beavatkozás és szabályozás igénye már jelen volt, így nem csupán a helyi anyag feltérképezése képzett feladatot, hanem a központi hatalommal és az illetékes vármegyével való kapcsolattartás, esetleges jogviták keretében született forrásokat is figyelembe kellett venni.

Kajtár István kutatási módszerében is elkülöníthető az alkotmányjogi szempontból szétválasztható két terület vizsgálata: az egyik rész az intézménytörténet, amely az egyes városi szervezetek és tisztségviselők hatáskörét, jogosítványait és kötelezettségeit elemezte. A másik egység az alapvető emberi jogok felvázolása: miként érvényesülhettek a városlakók jogai, mennyire számíthattak megtűrt lakosoknak, illetve mennyire érezhették a várost sajátjuknak, valóban városi önkormányzatiságról, vagy csupán hatósági ügyintézésről beszélhetünk.

⁴ Ádám Antal (1985), Béli Gábor (1988, 1990, 1992), Degré Alajos (1984), Gyalay Mihály (1980, 1983), Kállay István (1992), Karpat, Jozef (1982), Kiss László (1992), Mezey Barna (1992), Maczonkai Mihály (1992), Nagy Lajos (1982), Pilkhoffer Mónika (1997), Pólay Elemér (1982), Rajczy Péter (1992), Ruszoly József (1992), Szabó István (1994), Stipta István (1995), T. Mérey Klára (1992), Tócsányi László (1984).

A kutatás folyamán – az 1780. évi pécsi fordulatot tekintve – vizsgálható volt egy püspöki mezőváros és egy szabad királyi város szervezeti és működési antropológiája egyaránt.

A levéltári munka nagy állhatatosságot kívánt, hiszen a városok nem az igazgatási szakok szerint jegyzőkönyvezték és tartották nyilván az iratanyagot, hanem szinte minden ügy a tanácsülések elé került, kiadmányozási jog szinte 1848-ig nem létezett, minden egyes ügyben közvetlenül a tanács döntött, az esetek jelentős részében teljes ülésen. Az ügyeket nem csoportosították, hanem érkezési vagy fontossági sorrendben tárgyalták, így mindent végig kellett tanulmányozni, s a tartalomból kikövetkeztetni, hogy egy adott kutatási részterülethez releváns információt tartalmazott-e a forrás. Egy városon belül sem volt azonos a nyelvezet, azt, hogy egy forrás magyar, német vagy latin nyelven íródott, általában attól függött, hogy éppen ki volt a város jegyzője. A jegyzőváltást a forrásokon azonnal észlelni lehetett.

A publikációk során fellelhető a kronologikus jellegű szemlélet, amely lehetővé tette a történeti fejlődés nyomon követését. Így a török korszakot, majd a felszabadítást követő városfejlődést a 18. század második felének központi szabályozása követte, illetve Mária Terézia jóvoltából a szabad királyi városok számának – a vármegyei nemesség ellenállásával szembeni – növelése. A 18. század meghozta a városi szervezetrendszer központi kialakításának igényét, amely a királyi biztosok nem túl intenzív fellépésének következtében a végrehajtás folyamán nem minden esetben ment át a gyakorlatba.

A publikált kutatási anyag szisztematikus jellegű feldolgozásban is részesült, az egyes jogintézmények differenciált, intézménytörténeti megközelítésben kerültek feldolgozásra. Megkülönböztetésre került a szervezetrendszer, amely hierarchia szerint, illetve az azonos hierarchikus szinten lévők az ellátandó funkcióknak megfelelően kerültek tárgyalásra. A publikációk sora így a tudományos módszereket tekintve egyaránt tartalmazott leíró, jog-összehasonlító, elemző és rendszerező metodikát, a levéltári források alapos feldolgozásának következtében számos érdekes jogeset is illusztrálta a tudományos műveket.

A magyar késő rendi kor századaiban élő népesség különféle típusokba sorolható településeken élte mindennapjait. Tekintettel arra, hogy 1848-ig átfogó jogi szabályozás nem született, minden egyes település külön-külön volt kénytelen alkut kötni feljebbvalójával, földesurával, hogy előnyösebb helyzetbe kerüljön. Természetesen jogi kategóriák kezdettől fogva léteztek, de az egyes kategóriákba tartozó települések más és más tartalommal tudták ezt kitölteni. Az abszolutizmusra törekvő központi hatalom igyekezett a Magyar Királyi Helytartótanács, valamint a Magyar, illetve a Szepesi Kamara útján a városokat egységes joggyakorlatba terelni, szervezetét és eljárását egyaránt uniformizálva.⁵

⁵ KAJTÁR István: *Magyar városi önkormányzatok (1848–1918)*. Budapest, 1992. 15. p.

A város – urával való egyezkedések alkalmával – gazdasági értelemben a szabadabb kereskedés, kedvezőbb adózási feltételek – amelyek jelenthettek akár több, de előnyösebb adófizetést, mint például az egyösszegű és nem fejenként szedett pénzjáradék –, a vámok és egyéb illetékek, járulékok racionalizálása, valamint a jogi előnyök, amelyek főleg a bíraskodásban és kontrollált (földesúr által jóváhagyandó) jogalkotásban teljesedtek ki. Látható, hogy egy város gazdasági ereje alapjaiban határozta meg lehetőségeit.⁶

A késő rendi kor polgárságának viszonyában a személyi szabadság és jogegyenlőség, a lelkiismereti- és vallásszabadság, a nemzetiségi jogok, aktív és passzív választójog vizsgálható leginkább.

Kajtár István részletesen mutatta be a városi szervezetrendszer hierarchiáját, külön a kollektív szervek (városi tanács, külső tanács, választott község), az egyéni tisztségviselők (városbíró, polgármester, szószóló), hivatalnokok, alkalmazottak, valamint a bizottságok, hivatalok szervezetrendszerén keresztül.⁷

A városokat Werbőczy István két nagy kategóriára osztotta: szabad királyi városokra és mezővárosokra. Az újkori gyakorlatban ennek ellenére megállapítható, hogy bár a városok közötti jogi különbözőség fennállt, de ez a gyakorlati életben elhanyagolható eltérésekben jelentkezett csupán. Ezt az a nyilvánvaló tény is alátámasztja, hogy a szabad királyi város lakossága – sokszor a jobb megélhetés kedvéért – mezővárosokba költözött át, dacolva a kedvezőtlenebb jogi körülményekkel. Ebből az következik, hogy az egyén életére az elvi jogi különbség nem gyakorolt hatást. A városi elitizálódás problematikája sem kerülte el a szerző figyelmét, részletesen mutatta be az egyes társadalmi rétegek sorsának alakulását.⁸

Pécs is azon városok közé tartozott, amely nem törődött bele jogi kategorizálásába, hanem tevékenyen részt vett helyzete változtatása érdekében. Minden jelentősebb város ágenst küldött a fővárosba, hogy ügyeinek kellő képviselote lehessen, s lobbizássalszerezzen pártfogókat. A másik megoldás a helyben folyó intenzív küzdelem a jogok kiharcolásáért. Csak azok a városok számíthattak eredményre, ahol az elszántság mellett kellő gazdasági erő is lakozott. A felsőbb hatóságok megnyerése, valamint a földesúr megváltása komoly anyagi áldozatot követelt, amelyet csak a jó körülmények között élő városlakók tudtak meghozni. A harcok kimenetelében más szempontok másodlagosak voltak. A jogok kiteljesedésének az alábbi állomásai voltak, amelyek akár évszázadokra állhattak egymástól: községből mezővárossá cseperedni a földesúrral történő megegyezés formájában; a földesúri terhek egyösszegű megváltása örök időre;

⁶ KAJTÁR István: Városi önkormányzatok a 18–20. században a Dél-Dunántúlon. In HORVÁTH Gyula (szerk.): *A Dunántúl szolgálatában. Előadások Rúzsás Lajos emlékének*. Pécs, 1995. 67–84. p.

⁷ KAJTÁR 1992. 47. p.

⁸ Uo. 15. p.

a király kegyének elnyerése privilégiumlevél formájában; az országgyűlés beikkelyező aktusa.

A városi lakosság jogaiban jelentős eltérés volt. A városi polgárság is rétegződött, elsősorban vagyoni alapon, amely megmutatkozott a család részvételében a város vezető testületeiben is. A 19. század első felében viszont már jelentkezett a tendencia, hogy sokan úgy kívánták élvezni a városi élet előnyeit, hogy nem óhajtottak a város polgáraivá válni. Ezért a városi tanácsok előírták, hogy aki házat vagy boltot, műhelyt nyitott a városban, köteles volt az ingatlan vagyonából való kibecsültetés terhe alatt egy éven belül polgárjogot szereznie. Így a városi tulajdonjog vagy céhes tagság együtt járt a polgárjogokból fakadó kötelezettségek viselésével.

A kora újkori városokban a választójog lassanként elveszítette eredeti funkcióját. A legtöbb tisztség élethosszigan került betöltésre, így csak akkor volt szükség tisztújításra, ha valamelyik tag meghalt vagy elköltözött. Ennek ellenére sok város tartotta az ősi szokást, az évenkénti tisztújítást, ahol a tagok lemondását követően a zárt kör újbóli megválasztására került sor. Ilyenkor sem történt tagcsere, legfeljebb olyankor, ha valaki nem vállalta a tisztséget. Néhány egyszemélyi vezető megválasztása valóságosan is lezajlott évente vagy kétevente, ahol az elvi választás lehetősége fennállt, de a gyakorlat radikális személycseréket csak súlyos köteleltségesség esetén eszközölt. Jelentős személycserék legfeljebb kisebb mezővárosokban fordultak elő, ahol a tisztségviselés jelentős terhet jelentett a városlakók számára. Az általános választójogi szokás mégis az volt, hogy a nagyobb közösség a kisebbet, amíg a kisebb közösség a nagyobbat egészítette ki. A belterjesség általánosan elterjedt volt. A választásokat elviekben királyi megbízott ellenőrizte, gyakorlatilag a legritkábban jutottak el a városokba.

A városok szervezetrendszerére nagyjából azonos volt, az eltérések nem számottevőek. Az egyezés okai az országosan elterjedt szokás, az adott városnál jelentősebb vagy szomszéd város szervezetrendszerének másolása, amely rendszer kialakítását a központi kormányzatok a későbbiekben szentesítették. Bár II. József alatt igyekeztek egységes szabályozást hozni, de ez a gyakorlatban nem hozott nagy eredményt. Városainkban három kollektív, ügydöntő szervvel találkozhatunk: a városi belső tanáccsal, a külső tanáccsal és a választópolgársággal. Az utóbbi két szerv akár azonos is lehetett, de ahol mindkét szerv jelen volt, hatásköre sokszor nem volt tisztázva, élesen elkülönítve. Az egyes testületek elnevezésében nagy változatossággal találkozunk. A városi tanács négy és tizenkét fő közötti (utóbbi a legelterjedtebb), a külső tanács huszonnégy–harmincfős, amíg a választópolgárság létszáma hatvan és száz fő között mozgott. A városbíró a belső tanács vagy tizenkettedik vagy tizenharmadik tagja, sokszor ez vita tárgyát is képezte, mert az alapító levelek ebben a kérdésben nem egyértelműek.

A város egyszemélyi vezetésében a városbíró és a szószóló tűnt ki. A városbíró a várost egyszemélyben képviselte külső hatóságoknál, a város és a belső tanács feje volt, amíg a szószóló a választópolgárság élén állt, s bár elvileg az egész lakosság érdekeit képviselte, gyakorlatilag feladata a belső tanács gazdálkodásának ellenőrzésére szolgált.

A város hivatalnok testülete és a hivatalok nagyon tarka képet mutatnak. Erőteljesen a város nagyságának a függvénye, hogy mennyire bonyolult szervezeti struktúrát alakított ki. Ezek a hivatalok nem rendelkeztek ügydöntő jogkörrel, mert az egész korszakra jellemző, hogy minden várost érintő ügyben a belső tanács döntött. Ha az ügy olyan horderejű volt, hogy külön társadalmi támogatottságra szorult, abban az esetben a külső tanács vagy választópolgárság tagjaival hoztak közösen határozatot.⁹

A fontosabb ügyek előkészítésére bizottságokat hoztak létre. A bizottságok tagsága jellemzően vagy csak néhány belső tanácsosból állt, vagy pedig a belső tanácsosok mellé pár külső tanácsos vagy választópolgár került. Tevékenységükről a belső tanácsnak referáltak, akik meghozták a végső döntést.

Szűkebb páttriája, Pécs város vonatkozásában az alábbi alapvető tudományos megállapítások születtek. A városban mindvégig városbíró állt a hierarchia élén, polgármester elnevezéssel nem találkozhatunk. A város kollektív vezetését a városi tanács látta el. Írásos nyoma a külső tanács megjelenésének 1754-től van. Az ún. választott község (választópolgárság) 1763-tól színesíti a városvezetés palettáját. A magyar, német és horvát ajkú lakosság viszont mindösszesen egyetlen egy szószólót választott, nem külön egyet-egyet, ahogyan ez más városokban a nemzetiségi tagolódás szerint jellemző volt.¹⁰

Kajtár István ezen korszakra vonatkozó tudományos munkássága a kortárs jogfejlődés szemszögéből is tartalmazott hasznosítható elemeket. Az 1990. évi önkormányzati rendszer kiépítésében tudományos tanácsadó képességeit a törvényelőkészítő munka folyamán hasznosították.¹¹

A magyar önkormányzati struktúra az 1870-es években alakította ki a polgári értékek melletti szervezetrendszerét. Valójában ezt volt Kajtár István kutatási területének gerince, ebből született meg a kandidátusi értekezése is. De mielőtt rátérünk ennek a fő kutatási irányynak a méltatására, nem mehetünk el néhány mondat említése nélkül azon publikációs tevékenység mellett, amely az átmeneti időszak (1843–1870) bemutatását tárgyalta. Az 1843/44. évi

⁹ KAJTÁR István: A városigazgatás demokratizmusa Pécsen 1780–1848. In SÁNDOR László (szerk.): *Tanulmányok Pécs város történetéből*. Pécs, 1982. 105–111. p.

¹⁰ KAJTÁR István: Pécs szabad királyi város választott polgárságának szószólója a rendiség utolsó évtizedeiben (1828–1848). In CSIZMADIA Andor (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok V*. Budapest, 1983. 115–127. p.

¹¹ KÁLLAY István: Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). *Levéltári Közlemények*, (63) 1992. 225. p.

országgyűlés városi törvényjavaslata volt az első érdemi etap, amely a rendiség felszámolása érdekében a modern értelemben vett önkormányzatiság megteremtését tűzte zászlajára. Mint ismeretes, ebből nem lett törvény, ahogyan konkrét városi törvény a mai napig sem született, bár 1872 és 1950 között fővárosi törvények születtek.

Az a törvényi rendelkezés, amely részletes bemutatásra került, a szabad királyi városokról szóló 1848. évi XXIII. törvénycikk. Itt leginkább arról ismerhetünk meg részleteket, hogy a városi konzervatív réteg miként kívánta a megváltozott jogszabályi környezetben átmenteni a tradicionális értékeket és az eddig regnáló hatalmi elit érdekeit.¹²

További érdekes kitérő az 1860/61. időszak eseménysorozatának leírása. A közjogi provizórium idején a városok életében meghatározó az a törekvés, amelyben a központi kormányzati előírások maradéktalan érvényesítése mellett azoknak a helyi érdekekkel és egyedi sajátosságokkal való összeegyeztetését szolgálta.¹³

Az átmeneti évtizedek bemutatásán túl, amely hidat képezett a rendi és a polgár korszak városias elgondolásai között, juthatunk el az életmű szemlélésében az 1870/71/72. évhez,¹⁴ illetve az 1886-os korrekciók bemutatásáig. Ez azért is jelentős, mert az 1870-es évek törvénycsomagjához képest 1886-ban, rá tizenhat évvel, különösen a társadalmi folyamatokra tekintettel, új koncepció született,¹⁵ amelyeket nem kizárólag felülről szabályoztak, hanem a közösség önszabályozó, évszázados szakítópróbán edzett közmegegyezésén érlelődött. A magyar újkori szabályozásban a főszerepet a helybéli városi lakosság szellemi és gazdasági elitje vitte, alakította saját közösségének felmerülő problémáira nyújtva megnyugtató megoldást.

Ez a kutatási irány a mai társadalomban oly mértékben hiányzó kezdeményező erőt és öntevékeny csoportok létét hiányolta, amely az újkori városi közösségekben jelen volt. Bemutatásra került a szubszidiaritás azon formája, ahol a központi hatalom csak akkor avatkozott közbe, amikor az feltétlenül szükséges volt.

Ennek az életműnek a részletes bemutatása túlfeszítené jelen tanulmány kereteit, ezért csupán a főbb irányok felvázolására kerülhet sor. Az első kérdés az önálló városi törvény hiányának indoka volt. Mint közismert, az önkormányzati törvények egy három-három elemből álló koordinátát állítottak fel, ahol

¹² BÉLI Gábor: Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). *Baranya. Történelmi közlemények*, (5–6) 1992–1993. 1–2. sz. 120. p.

¹³ DEGRÉ Alajos: Kajtár István tanulmányai Pécs közigazgatásának történetéről. *Levéltári Szemle*, (34) 1984. 370. p.

¹⁴ 1870. évi XLII. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről; 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről; 1872. évi XXXVI. tc. Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről

¹⁵ 1886. évi XXI. tc. a törvényhatóságokról; 1886. évi XXII. tc. a községekről

törvényhatósági és községi illetőséggel rendelkező településtípusokat határoztak meg. Így a vármegye mellett Budapest székesfőváros és a törvényhatósági jogú városok, amíg helyhatósági, községi szinten a rendezett tanácsú városok, valamint a kis- és nagyközségek szerepeltek. Így az a koncepció egy teljesen eltérő struktúrában tárgyalta az egyes településeket, így a szociológiai jellegű szemléletet háttérbe szorították.

Következő kérdés, hogy melyek voltak a virilizmus alkalmazásának kiváltó okai. Ennek részletes elemzésével nem maradt adós Kajtár István, mivel igényes elemzésével túl kívánt lépni azon történelmi leegyszerűsítésen, hogy az egyedüli kiváltó ok a választójog korlátozása volt.

Külön érdekesség a törvényhatósági városok listája: melyek azok a kiválasztási szempontok, amelyek alapján ebbe az igen exkluzív körbe egyes települések beletartozhattak. A vármegyék számához képest ez az 1886-ban meghatározott huszonnégyes lista aggodalomra okot adóan alacsony szám, amely így előrevetített egy újabb kutatási irányt, az urbanisztikai vizsgálódást. Itt már a szerző túllépett az egyszerű jogi kategóriák vizsgálatán, és a társtudományok és segédtudományok eredményeit kellett segítségül hívnia. Ameddig az 1848-as rövid szabályozás a városok hármas kategóriáját a népesség szerint határozta meg, ez önmagában még nem elégséges, bár kétséget kizáróan fontos és vizsgálandó szempont volt. De nemcsak a lélekszám a fontos, hanem a népesség összetétele: nemzetisége, vagyoni állapota, műveltségi foka és még sok más szempont. Egyes városok gazdasági erejét nagyban meghatározta a lakosság vállalkozó kedve és foglalkozási ágának korszerű vagy hagyományos volta.

Nem elhanyagolható szempont a városias külső kialakítása. A jelentősebb városházak, egyéb középületek, sétányok, terek, parkok kialakítása, koncepcionális rendezési tervek megjelenése, az ipari létesítmények tudatos telepítése nagyban elősegítette a fejlődés dinamizmusát. Hosszú távú problémát jelentett, még a 20. század közepén is a kommunális ellátottság kérdése. Ennek a vizsgálata statisztikai módszerekkel igen hatékony, illetve jól mutatja az adott város életminőségének változását vagy stagnálását, amely magyarázhatja egyes városok növekedését, más városok lehanyaglását.

A városi prosperitás egyik értékmérője az energiafogyasztás mértéke, illetve minősége. A város gyarapodását jól mutatja, hogy milyen energiahordozókat, milyen mennyiségben használnak fel, akár ipari, akár lakossági célokra. És itt említhető meg a kutatás egy igen sarkalatos pontja, a gazdasági erő volume-ne. Ahogyan a rendi korszak is tanulsággal szolgálhatott a dualista korszaknak: mindig a gazdasági erő határozta meg azt a politikai befolyást, amellyel az adott város képes volt önmaga számára többletjogokat szerezni. Ez a törvényszerűség a polgári korszakban sem változott. Minden város politikai és jogi mozgásterét alapjaiban határozta meg gazdasági befolyása, amelyet a térségre vagy a nemzetgazdaságra gyakorolt.

A másik, némileg statisztikai, egyébként szociológiai terület az alábbi két vizsgált tétel: a lakosság egészségügyi állapota, illetve a város művelődési szintje. Mind az orvosi ellátás, kórházi felszereltség, a lakosságnak az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférhetősége, de ugyanígy az oktatási és kulturális intézmények állapota jól mutatja a városi életminőség fokát. Ez is egy meghatározó vonzerő lehetett a belső migráció alakulásában.

A városi feladatok növekedésével együtt az azokra fordított anyagi és humán erőforrás mértékének is változnia kellett. A városi költségvetési tételek megoszlása, valamint a közszolgálati személyi állomány differenciáltsága és képzettsége újabb adatokat szolgáltatott az urbanizáció mértékéről.

Visszatérve a szigorúan vett jog világába, figyelemre méltó annak vizsgálata, hogy az adott város milyen területeken és milyen tartalommal élt statútumalkotási jogkörével. Bár ezen szabályokat alapjaiban behatárolta az országos jog szabályrendszere, mégis a helyi különös viszonyokra jó rálátást biztosít a törvényhatósági bizottság jogalkotási tevékenysége. Némileg érdekes színfolt a rendvédelmi szervezet működése. A rendfenntartás állami kézbe vételéig ez a feladat az önkormányzatokra hárult. Be kell látni, kellően mostoha volt a terület finanszírozása. Kajtár István levéltári kutatásai is bizonyítják, hogy Pécs városa állami keretből a rendvédelem fejlesztésére külön céltámogatást kapott.¹⁶

Ha visszatérünk a szociográfia területére, az adott városi polgárság életviszonyainak kutatása kellő mértékben szemlélteti egy város élhetőségét. A szerző erre is vette a fáradságot, s alapos utánjárásával ennek rekonstruálására is kellő időt és energiát fordított. Legalább ennyire időigényes és fárasztó kutatómunka a differenciált hivatali struktúra bemutatása. Vannak kötelezően elvégzendő feladatok, illetve olyanok, amelyet a város egyéni jellege alapozott meg. Az ehhez kiépített ügyosztályok hálózata, illetve azok hatékonysága sokat elárul az urbanizáció mértékéről.¹⁷

¹⁶ KAJTÁR István: Önkormányzati élet Pécsen (1848–1918). *Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat*, (3) 1990. 2. sz. 74. p.

¹⁷ KAJTÁR 1990. 70. p.; KAJTÁR István: A magyar városok jogtörténeti értékeiről. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (73) 2010. 441. p.

**A MAGYAR
JOGTÖRTÉNET, JOGI
KULTÚRTÖRTÉNET
EURÓPAI
KONTEXTUSAINAK
KUTATÓJA:
KAJTÁR ISTVÁN**

Béli Gábor* – Nagy Janka Teodóra**
ARTIFICEM COMMENDAM OPUS

Dr. iur. Dr. habil. Kajtár István DSc. prof. emeritus (1951–2019), a nemzetközi hírű jogtörténész-professzor, közel két évtizedig a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének vezetője, nyugdíjba vonulását követően professor emeritusa, a magyar jogi kultúrtörténet meghatározó képviselője, a magyar jogi néprajzi kutatások elhivatott támogatója, a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport alapító tagja.

Nagykanizsán született 1951-ben, 1970-ben a fonyódi Karikás Frigyes Gimnáziumban érettségizett, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1977-ben vette át diplomáját. A kar Jogtörténeti Tanszékén 1974 és 1977 között demonstrátorként, ezt követően tudományos továbbképzési ösztöndíjas gyakornokként dolgozott, majd tanársegédi (1979), adjunktusi (1982), illetve docensi (1989) kinevezést kapott. A kari közéletben 1990 és 1996 között dékánhelyettesként, 2013-ig a Kari Tanács tagjaként vett részt.

A burzsoá városi jog kialakulása Magyarországon című értekezésével 1987-ben kandidátusi fokozatot szerzett,¹ majd 1994-ben habilitált. Egyetemi tanári kinevezését követően 1995-ben lett vezetője a Pécsi Tudományegyetem

* Béli Gábor tanszékvezető egyetemi docens, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék.

** Nagy Janka Teodóra tanszékvezető egyetemi tanár, PTE KPVK Szociális Tanulmányok Tanszék. MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH). ORCID ID: 0000-0002-0413-9603

¹ KAJTÁR István: Az európai városjog fejlődése a feudalizmus idején és hatása a XIX. századi burzsoá városi jogra. In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből* XVII. Pécs, 1986. 164–187. p.; Uő: A burzsoá városi jog kialakulása Közép- és Kelet-Európában. In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből* XVIII. Pécs, 1987. 106–127. p.; Uő: Az európai városjog fejlődése a feudalizmus idején és hatása a XIX. századi burzsoá városi jogra. In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből* XVII. Pécs, 1986. 164–187. p.; Uő: A burzsoá városigazgatás jogi rendjének kialakulása Európában és Magyarországon.

Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti és Római Jogi Tanszékének, illetve az időközben önállósult Jogtörténeti Tanszékének. Nyugállományba vonulása után (2013) professor emeritusként továbbra is részt vett a tanszék munkájában. A *19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai* című értekezésének megvédésével² 2003-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia doktora, 2017-ben pedig a Szent István Tudományos Akadémia tagja.³ A PTE ÁJK Doktori iskolájának doktori alprogram vezetője, témavezetője, a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskolájának témahirdetője, előadója. Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el: *Sub auspiciis Rei Publicae popularis doktor* (1978), *Pro Scientia aranyérem* (1993), *Magyar Felsőoktatásért Emlékplakett* (1993), *Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje* (2008).

*

A nagyívű jogtudósi életpályát számosan fogják majd értelmezni és értékelni: városiközigazgatás-történettel foglalkozó publikációit, osztrák–magyar összehasonlító jogtörténeti tanulmányait, pécsi egyetem- és jogi képzéstörténeti munkáit, hadtörténeti cikkeit, továbbá a jogtörténész kollégák szakmai eredményeit folyamatosan figyelemmel kísérő, értő állam- és jogtudományi recenzióit egyaránt.

Kajtár István a modern jogállam kiépülése köré összpontosuló, valamint a jogi szimbolika és kultúrtörténet honi megalapozása érdekében kifejtett munkásságának eredményeit rendszeresen publikálta. A Magyar Tudományos Művek Tárában számon tartott, 1973 és 2022 között megjelent 221 közlemény (16 könyv szerzőként és szerkesztőként, 41 tudományos folyóiratcikk, 71 könyvrészlet, mely utóbbiak közel fele idegen nyelvű) és 761 független hivatkozás egyben a jogtörténészi pályáivet is felrajzolja. A tudományos életpályát, amely során a Csizmadia Andor által útjára bocsátott közigazgatás-, intézmény- és képzéstörténeti kutatóból a tradicionális és modern jogfejlődés folyamatát európai kitekintéssel vizsgáló, a jogelmélet és joggyakorlat jelenidejű kihívásaira is választ kereső jogtudóssá, a jövő nemzedékéért (kutatókért és gyakorló szakemberekért egyaránt) felelősséget vállaló egyetemi professzorrá vált.

Kajtár István a hazai jogtörténészek szakmai közössége, „a jogtörténész céh” megbecsült tagjaként mindig törekedett a szakmai kapcsolatok ápolására más jogi karok társtanszékeivel: kereste a lehetőségeket arra, hogy a pécsi

In MEZEY Barna (szerk.): *Jogtörténeti előadások* 1. Budapest, 1988. 85–99. p.; Uő: *Magyar városi önkormányzatok (1848–1918)*. Budapest, 1992.

² KAJTÁR István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa – haladás – Magyarország*. Budapest–Pécs, 2003.

³ Kajtár István székfoglaló előadását „Jogi kultúrtörténet” címmel tartotta a Szent István Tudományos Akadémián (Budapest, 2017. 11. 06.)

tanszék házigazdaként is hozzájáruljon a színvonalas és érdekes tudományos diskurzusokhoz.

Tanszékvezetői működése alatt a tanszék legjelentősebb tudományos konferenciája a „Pécs, Európa kulturális fővárosa” programhoz kapcsolódva 2010. november 18–20. között került megszervezésre számos hazai és külföldi, összesen 33 előadó részvételével. Ennek eredményeit színvonalas konferenciakötet örökítette meg (*Institutions of Legal History and with special regard to the legal culture and history* 2011).⁴

Kajtár István ugyancsak részese volt annak a jogtörténeti műhelyeket mozgósító szakmai munkának, amely Máthé Gábor professzor vezetésével és szerkesztésében a jogtörténész szakmában egyedülálló művet hozott létre. A 18 szerző közreműködésével *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn* címmel összeállított, 2017-ben megjelent, majd 2020-ban kínai fordításban is napvilágot látott testes kötetben a pécsi jogtörténeti tanszék egyik képviselőjeként Kajtár István a magyar jogállam történetét tárgyaló második rész bevezető tanulmányának („Charakterisieren der modernen ungarischen Rechtsentwicklung im 19. Jahrhundert”) szerzőjeként tette le névjegyet.⁵

Az utolsó jelentős tudományos fórum, amelyen Kajtár István professzor részt vett, a Pécsen működő első egyetem megalapítása 650. évfordulójának megünneplését bevezető, a *Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság* és a *Pécsi Tudományegyetem* közös szervezésében megvalósult *VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* volt (2016. augusztus 22–27.), amelyen első alkalommal szerepeltek az állam- és jogtudományok képviselői. Kajtár István a *Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* közreműködésével útjára indított *Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet* szimpóziumon tartott előadást *A jogi kultúrtörténet dimenziói* címmel.⁶

Az 1980-as évek végétől a 2000-es évek elejéig, a politikai kurzusváltások, a nagy, a sokkarú egyetemmé válás, az írógépről a számítógépre áttérés korszakában a pécsi jogi kar 48-as téri épületének második emeletén a három

⁴ BÉLI, Gábor – DUCHOŇOVÁ, Diana – FUNDÁRKOVÁ, Anna – KAJTÁR, István – PERES, Zsuzsanna (eds.): *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History*. Bratislava–Pécs, 2011. Tanulmány a kötetben: Der Schiffskommandant in der neueren Rechtsgeschichte. In BÉLI Gábor et al. (eds.) 2011. 301–311. p.

⁵ KAJTÁR, István: Charakterisieren der modernen ungarischen Rechtsentwicklung im 19. Jahrhundert. In MÁTHÉ, Gábor (Hrsg.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest, 2017. 389–402. p.

⁶ A konferenciakötetben az előadott témát egy választott, általa már korábban vizsgált kutatási területen elemezte: KAJTÁR István: Hegyközségek jogtörténeti szemmel. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Kultúra- és tudományköziség a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet metszetében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016. augusztus 22–27.) Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium előadásai* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 4). Szekszárd, 2018. 129–136. p.

egymásba nyíló tanszéki szoba kedvelt találkozó helye volt a jogtörténészeknek és a jogtudományok más területeit művelőknek. A formákhöz nem kötött beszélgetések sodrában az aktuális szakmai kérdések köré szövődő álláspontok megfogalmazása során a történeti párhuzamok felfedése, megrajzolása többnyire Kajtár professzortól indult – vagy vett különféle irányt a régiek dolgainak felemlésétől akár a haditengerészet történetéig: Tegetthoff admirálistól a japán szamurájig, Yamamotoig.

A felújítással, az uniformizált berendezésű tanszéki szobák létesítésével megszűnt a közös tér, elmaradoztak a korábban rendszeres szakmai és kollegiális összejövetelek. Helyüket teljes egészében a tanszékiek kutatásai által ihletett diskurzusok, az érdeklődő hallgatókkal, szakdolgozókkal, diákkörösökkel és doktori hallgatókkal való foglalkozás, a választott témákhoz igazított konzultációk töltötték ki, amelyek nemegyszer néhány fős szemináriumokká formálódva zajlottak. Az elcsendesülésnek ebben a korszakában születtek meg sűrű egymásutánban a pécsi jogtörténeti tanszék oktatóinak, doktori hallgatóinak eredményeit rögzítő, a szakma részéről elismeréssel fogadott tanulmányok, monográfiák, amelyekben Kajtár Istvánnak meghatározó szerepe volt.

*

Kajtár István az első egyike volt, aki Magyarországon a jogi kultúrtörténetről írt: 1982-ben a pécsi professzor Kengyel Miklóssal az ítéleti preambulumokat vizsgálta,⁷ 1986-ban a fogvatartottak kérvényírási szokásait a Bach-korszak elején.⁸ Két esztendővel később Visegrády Antallal a nemzetközi és hazai szakirodalomban gyakran idézett joghatékonyági vizsgálatokról szóló közös tanulmányban a jogi kultúra jogtörténeti dimenzióiról írt,⁹ az elkövetkező években pedig cikkek sora következett, amelyek a jogtörténészként kutatott téma jogi kultúrtörténeti vonatkozásait is közreadták, új kutatások tárgyává téve „a jog kulturális holdudvarát”.

Nem véletlen, hogy a krakkói, a prágai és a pozsonyi egyetem mellett együttműködést alakított ki a grazi Karl Franzens Universität jogtörténeti tanszékével. Gernot Kocher tanszékvezető professzorral, a jogtörténeti kutatásokhoz a

⁷ KAJTÁR István – KENGYEL Miklós: A Népköztársaság nevében: Adalékok az ítéleti praeambulumhoz. *Jogtudományi Közöny*, 1982. 1. sz. 34–37. p.

⁸ KAJTÁR István: Méltóságod lábainál azért hullok térdre. In KENGYEL Miklós (szerk.): *Studia Juvenum: Seria Juridica* III. Pécs, 1986. 69–81. p.

⁹ KAJTÁR István – VISEGRÁDY Antal: Jogtörténeti és jogelméleti adalékok a jog hatékonyságához. *Jogtudományi Közöny*, 1988. 9. sz. 497–503. p.; Uók: Rechtstheoretische und rechtshistorische Erläuterungen zur Effektivität des Rechts. In TROJAN, Karel (ed.): *Efektivnost spolecenskeho pu-soben i práva v prestavbe*. Prága, 1989. 35–37. p.; Uók: Rechtstheoretische und rechtshistorische Erläuterungen zur Effektivität des Rechts. *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1990. 3–4. sz. 283–295. p.

vizuális információkat (a régészeti leleteket és a képi ábrázolásokat) is segítségül hívó ún. Rechtsarchäologie irányzat képviselőjével 1992-től, *Zeichen und Symbole des Rechts* jogi ikonográfiai monográfiája megjelenésének évétől fiatal pécsi kollégáit is bevonva két évtizeden át hirdettek közös szemináriumokat Pécsen, illetve Grazban.¹⁰ Az együttműködés eredménye nemcsak Kocher professzor több tízezer felvételtől álló jogtörténeti képgyűjteményének a közös jogi kultúrtörténeti szeminárium rendelkezésére bocsátása, illetve monográfiájának a magyar kutatással megismertetése és magyar nyelvű megjelentetése a pécsi tanszék gondozásában,¹¹ hanem Kajtár István mind nagyobb számú és változatos tematikájú jogi kultúrtörténeti tanulmányainak publikálása, továbbá a jogi kultúrtörténet pécsi műhelyének megalakulása volt.¹²

Kajtár István 2004-ben kiadott *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe* monográfiája a kutatási terület és az egyetemi oktatás mindmáig meghatározó zsinórmértékévé vált.¹³ Ahogyan utolsó, a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről (ezek között saját kezdeményezői szerepéről és 1982 és 2016 között megjelent mintegy negyven jogi kultúrtörténeti publikációjáról) írott tanulmányában fogalmazott,¹⁴ munkássága fontos eredményének tekintette, hogy a jogi kultúrtörténeti kutatásokat az európaihoz hasonlóan a hazai jogtörténet-tudomány is „kebelébe fogadta”.

Kajtár István, a „joghistoriát” európai kitekintéssel művelő jogtörténész-professzor iskolateremtő oktatói és kutatói életművét 2019. november 28–29-én a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában az *MTA Pécsi Akadémiai Bizottság Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottsága, az MTA Szegedi Akadémiai Bizottság Jogtudományi Szakbizottsága, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának*

¹⁰ KAJTÁR, István: Rechthistoriker in Graz und Pécs – eine fruchtbringende Kooperation. In HERGER Csabáné et al. (Hrsg.): *Recht ohne Grenzen: Festschrift zum 15. Jubileum der Zusammenarbeit der Grazer und Pécs-er Rechtshistoriker*. Pécs, 2007. 9. p.

¹¹ KAJTÁR István – NAGY Janka Teodóra: Gernot Kocher: Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie. *Ethnographia*, (110) 1999. 2. sz. 516–519. p.; KOCHER, Gernot: Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia. Ford. Herger Csabáné (A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének Kiadványai 11). Pécs, 2008.

¹² KAJTÁR István: A jogi kultúrtörténet a Pécsi Műhelyben. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1). Szekszárd, 2014. 57–63. p.

¹³ KAJTÁR István: Die Grundzüge der Rechtskulturgeschichte in Ungarn um die Jahrtausendwende. In VALENTINITSCH, Helfried – STEPPAN, Markus (Hrsg.): *Festschrift für Gernot Kocher zum 60. Geburtstag*. Graz, 2002. 130–147. p.; Uő: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, 2004.

¹⁴ KAJTÁR István: Áttekintő értékelés a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi digitális adattár* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 8). Szekszárd, 2018. 205–240. p.

Jogtörténeti Tanszéke és a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szervezte emlékülésen és konferencián a hazai jogtörténeti műhelyek kiváló képviselői, kollégák és tanítványok, a jogi kultúrtörténet Pécsi Műhelyének szakmai-baráti közösségéhez tartozó kutatók méltatták.

*A Kajtár István emlékülés és konferencia résztvevői
(Pécs, 2019. november 28–29.)*

Homoki-Nagy Mária*
EURÓPAI
KITEKINTÉSSSEL MŰVELT
JOGTÖRTÉNET-TUDOMÁNY:
KAJTÁR ISTVÁN EMLÉKEZETE¹

Nehéz mindössze néhány évvel Kajtár István professzor úr halála után átfogó elemzést adni tudományos munkásságáról, mert ő nemcsak mester és kolléga volt, hanem barát is. Visszaemlékező írásom célja sem a jogtörténész pálya értékelése, hanem a jogtudós, az iskolateremtő professzor, a nagyszerű kolléga, a kedves barát alakjának megidézése.

Utolsó találkozásunk a *Tárkány Szücs Ernő Jogtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* tevékenységéhez kapcsolódó pályázati megbeszélés volt Szekszárdon, ahol tőle szokatlan módon vidám volt. Vidám abban az értelemben, hogy nem a tőle megszokott, csendes, visszafogott mosollyal hallgatta beszélgetésünket, hanem kipirultan, jókedvűen, szinte kacagva mesélt még tervezett munkájáról, és szólt hozzá a felvetett témákhoz. Visszagondolva, talán ő már tudta, hogy nem fog többet találkozni e csoport minden tagjával, de még ránk akarta bízni azt az üzenetet, amlyet a tág értelemben vett jogtörténeti kutató-sokkal foglalkozó kutatónak tudományos pályája során tennie kell.

Rá is igaz a megállapítás, amelyet *A pécsi joghistóriai műhelyek a huszadik században* kötet egyik tanulmányában a számára meghatározó mesterek, professzorok tudományos tevékenységével kapcsolatban írt: „a professzor tevékenysége a joghistória tudománytörténetére is fényt vet”.² E tömör megfogalmazás napjaink professzorainak feladatát, felelősségét is meghatározza. Ahogy egy professzor oktat, ahogy tanít, ahogy átadja tudását hallgatóinak,

* Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-6423-5568

¹ Ez a tanulmány a 2019. november 28-án Pécsen tartott emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.

² KAJTÁR István: A pécsi joghistóriai műhelyek a huszadik században. In KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok* VII. Pécs, 2001. 229–251. p.

ahogy kutat és a feltárt forrásokat elemzi, az napjaink joghistóriai műhelyeit is jellemzi. Jó lenne, ha ezt a tanítását soha sem felednénk el.

Amit Kajtár István az elődeiről írt, azt magára nézve is kötelezőnek tartotta: eszerint élt és alkotott egész pályája során. Nemcsak a Pécsi Tudományegyetem jogtörténész műhelyének szabta feladatul, hanem minden jogtörténész feladataként határozta meg a jogtörténet tudományának művelését, amely a jövő nemzedékei számára is fontos kiindulópontot jelenthet.

Kajtár István a pécsi jogtörténet-tudomány éppen olyan meghatározó személyisége volt Pécssett, mint elődei: Csizmadia Andor, Degré Alajos, Holub József. A jogtörténet-tudomány művelését ebben a műhelyben tanulta, itt adta tovább tanítványainak és egyben minden magyar kutatónak, akik a jogtörténészek szűkebb családjához tartoznak.

A jogtörténet egy nagyon tág tudományterület, amelynek egy kutató csak egyes részeit, egyes fejezeteit tudja a maga mélységében átlátni és tudományosan művelni. Nem tehetünk másként. Kajtár István elsősorban a közjog, az alkotmánytörténet, azon belül a közigazgatási jog történetét elemezte. Tudományos munkásságának jelentős részét kezdetektől a városi közigazgatási jog, a városijog-fejlődéstörténet kutatása tette ki. Első munkái Pécs városának szervezetrendszeréről, az 1848. évi áprilisi törvények által megalapozott polgári közigazgatási jog kialakulásáról születtek.³ E korai munkákról írott recenziójában Degré Alajos így fogalmazott: „jellemzi a gondos kutatás, a források alapos átnézése, de az is, hogy mindegyik témáját a Baranya megyei levéltárban őrzött Pécs városi levéltárban gyűjtötte ... kutatása nem volt egyoldalú. Nem csak a pécsi forrásokat nézte, igyekezett a pécsi adatokat országos szintről látni. Bőségesen foglalkozik összehasonlító anyaggal, pécsi eredményeit mindig összeveti más városok gyakorlatával...”⁴ A leírtak Kajtár István egész munkásságát végigkísérték. Későbbi kutatásai során a neoabszolutista kormányzati rendszert elemezte, ennek érdekében feltárta és magyarra fordította az osztrák kormányzatnak a magyar közigazgatási rendszer átalakítására vonatkozó iratait. Ezeket az adatokat kapcsolta össze a magyar városi jog egészének 19. századi fejlődésével. Kutatásai során kezdetektől fogva komplexitásra törekedett, melyet bizonyít, hogy „a történeti, a jogdogmatikai és az összehasonlító

³ KAJTÁR István: A városigazgatás demokratizmusa Pécssett 1780–1848. In SÁNDOR László (szerk.): *Tanulmányok Pécs város történetéből*. Pécs, 1982. 105–111. p.; Uő: Pécs szabad királyi város választott polgárságának szószólója a rendiség utolsó évtizedeiben (1828–1848). In CSIZMADIA Andor (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok V*. Budapest, 1983. 115–127. p.; Uő: *Pécs szabad királyi város tanácsának működése 1848–49-ben* (A PTE Jogtörténeti Tanszék kiadványa 1). Pécs, 1975.; Uő: A városi önkormányzat közigazgatásának társadalmi, politikai és személyi környezete az Októberi Diploma korában. In ÁDÁM Antal – BENEDEK Ferenc – SZITA János (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*. Pécs, 1980. 169–181. p.

⁴ DEGRÉ Alajos: Kajtár István tanulmányai Pécs közigazgatásának történetéről. *Levéltári Szemle*, (34) 1984. 369–373. p.

módszer”⁵ segítségével az általa feltárt levéltári forrásokat, a városok történetében, a városi jog fejlődésében meghatározó szerepet betöltő jogforrások, a statútumok, majd pedig a szabályrendeletek elemzésével volt képes felvázolni a magyar városi jog sajátosan magyar, de egyben közép-európai modelljét. Kutatási eredményeit kandidátusi értekezésében *A burzsoá városi jog kialakulása Magyarországon* összegezte. Ebből született meg 1992-ben megjelent monográfiája, amelyben „a magyar városi önkormányzat fejlődését nemzetközi összefüggésekben vizsgálva elemzi a 19. század angol, francia, porosz és osztrák városfejlődési modellek és a rendi korszak végére kialakult magyar városi önkormányzati rendszer viszonyát”.⁶

Kajtár István sohasem csak a helyi forrásokat kutatta. A Pécselt feltárt forrásokat mindig országos, sőt közép-európai összefüggésekben elemezte. Ez a kutatói hozzáállás egész tudományos életpályáját meghatározta.

Egyike volt azoknak a professzoroknak (és nem csak jogtörténészeknek), akik a jogtörténet tudományát nem kizárólag nemzeti tudományterületként értelmezték, hanem az összehasonlító jogtudomány keretei között kutatták és elemezték. Vallotta, hogy egyik a másik nélkül nem létezik. A jogtörténésznek nem elég kizárólag az egyes jogintézmények történeti fejlődését elemezni, nem elég kizárólag az egyes jogintézményekhez kapcsolódó levéltári forrásokat feltárni. Miközben ez megkerülhetetlen (mert egy jogtörténész számára alapvető fontosságú), az egészet egy nagyobb összefüggés rendszerében kell értelmeznie.

Ez a kutatói attitűd határozta meg tudományos munkásságának másik területét is, a német–osztrák jog- és alkotmányfejlődés kutatását. Kiváló német nyelvtudása szinte predesztinálta arra, hogy nemcsak kortársai számára, hanem az utókornak is örökül hagyja, miként kell a nem magyar forrásokat feltárni és elemezni úgy, hogy azzal a magyar jogfejlődés helye is meghatározható legyen az európai jogfejlődés rendszerében. Ez a kutatói hozzáállás tette lehetővé számára, hogy akadémiai doktori értekezésében európai összefüggésében mutassa be a 19. századi polgári magyar alkotmányos rendszer kialakulását és működését.⁷

Kajtár István tudományos érdeklődésének fontos területe volt a magyar városi jog fejlődésének kutatása mellett a német–osztrák alkotmányfejlődés. Ebben szerepe volt annak is, hogy oktatási tevékenysége során különös hangsúlyt fektetett arra, hogy megismertesse hallgatóival az „Egyetemes alkotmány- és

⁵ BÉLI Gábor: Recenzió Kajtár István *A burzsoá városi jog kialakulása Magyarországon*. *Állam és Igazgatás*, (38) 1988. 3. sz. 283–285. p.

⁶ STIPTA István: Recenzió Kajtár István *Magyar városi önkormányzatok (1848–1918)*. *Századok*, 1995. 1. sz. 232–233. p.

⁷ KAJTÁR István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa – haladás – Magyarország*. Budapest–Pécs, 2003.

jogtörténetet”.⁸ Ahogy a magyar városi jog fejlődésére hatással volt a porosz–osztrák rendszer, tág értelemben vett alkotmányos jogintézményeinkre elsősorban az osztrák, de a német alkotmányjogi megoldások is hatottak.

Amikor egy-egy jogintézmény történeti kialakulását, fejlődését vizsgáljuk, akkor az adott kor társadalmának fejlődésével, az azt befolyásoló körülményekkel is tisztában kell lennie a kutatónak. Azt, hogy mi mindenre kell figyelnie egy kutatónak akkor, amikor egy állam társadalmának változását elemzi, azt a badeni jobbágyfelszabadítással összefüggő kutatásaim során magam is megtapasztaltam. Opponensi véleményében éppen Kajtár István emelte ki, hogy a német jobbágyfelszabadítás történetében kitüntetett jelentőséggel bír az a tény, hogy az észak-német Gutsherrschaft vagy a dél-német Grundherrschaft jobbágyágának, illetve a jobbágyi terhek megszüntetésének kérdését vizsgálja a jogtörténész.⁹

Személyesen lehettem tanúja annak a tudományos beszélgetésnek, amelyre Frakfurt/am Main-ban a *Max Planck Institut für Rechtsgeschichte* székházában került sor. A kétezres évek elején német jogtörténészek egy csoportja a jogi transzfer problematikáját kezdte kutatni, amely a magyar jogfejlődés kutatását is érintette. Nemcsak az osztrák magánjog hatott a magyar magánjog fejlődésére, amikor hatálybaléptették 1853. május 1-jén az ABGB-t, hanem jóval korábban a magyar büntetőjogot is erős osztrák hatás érte, amikor önálló magyar büntetőkódex vagy legalább szokásjogi gyűjtemény hiányában a *Praxis Criminalist* léptették hatályba. Miután Kajtár István már jóval e kutatási projekt előtt Béli Gáborral együtt kutatta a *Praxis Criminalis* magyarországi hatását, a levéltári forrásokkal megalapozott tudás birtokában, kiváló német nyelvismeretének köszönhetően lenyűgözte hallgatóságát, és irányt szabott annak a kutatásnak, amely bizonyos vonatkozásban, ha más hangsúlyokkal, de napjainkban is tart.¹⁰

A magánjogtörténet területére nem terjedt ki Kajtár István kutatói pályája. Ez azonban nem jelentette azt, hogy fiatal kollégáit ne tudta volna ezen a területen is irányítani. Lehet, hogy nem kutatta az egyes magánjogi intézményeket a maga mélységükben, de a témával foglalkozó kollégáitól úgy tudott kérdezni, hogy azokban megmutatkozott egyrészt a tudós kíváncsisága, másrészt a téma

⁸ KAJTÁR István: *Egyetemes állam- és jogtörténet* I–II. Budapest–Pécs, 1998.

⁹ KAJTÁR István: A nagybirtok befolyásának érvényesülése a helyi közigazgatásban a XIX–XX. századi Kelet- és Közép Európában. Közigazgatásilag önálló uradalmak (Guttdbezirke, Gutsgebiete). I–II. rész. In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből* X. Pécs, 1979. 89–130. p. és XII. Pécs, 1981. 103–149. p.

¹⁰ KAJTÁR István – BÉLI Gábor: Az osztrák (-német) büntető jogszabályok a magyar jogban a 18. században. (A *Praxis Criminalis*). In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből* XII. Pécs, 1988. 29–64. p.; Uőlk: Österreichisches Strafrecht in Ungarn: Die „Praxis Criminalis” von 1687. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, 1994. 4. sz. 325–334. p.

kutatóját további gondolkodásra készítette. Talán az ókornak és a középkornak a nagy gondolkodói inspirálták – amikor még a mester kérdezni is megtanította tanítványait –, hiszen a tudományos kutatói pályán mindig újabb és újabb kérdések merülnek fel, amelyekre választ kell találni. Ha a feltárt források olvasójukat nem inspirálják kérdésekre, akkor az nem lesz tudományos elemzés tárgya. Kutatási eredményeinek publikálása lehet egy jó forrásközlés (ami a kutatás során szintén nélkülözhetetlen), de az összefüggések feltárása elmarad. Márpedig Kajtár István tudományos pályájának első lépéseitől kezdve az összefüggések feltárására helyezte a hangsúlyt. Enélkül a jogtörténeti kutatások a jövő számára sem tudnak megfelelő támpontot nyújtani.

Kajtár István magán- és professzori életének volt egy területe, amelyet a szó legnemesebb értelmében hobbinak nevezhetünk. Ő is annak mondta, bár a hajók, a tengerek, a tengerjog világa sokkal többet jelentett számára, mint egyszerű hobbi. Szenvedéllyel olvasott e témában, fáradhatatlanul gyűjtötte a forrásokat, és szenvedéllyel kutatta mindazt, ami e kérdéskörhöz tartozik. Talán a végtelen tenger rejtélye, az emberi leleményesség, ahogy a különböző korok hajóit megépítette, hogy még a természet erőit is hatalma alá vonja, vagy egyszerűen a történelem, a történeti események megértése irányában megnyilvánuló vonzódása tette ezt a területet tudományos kutatói pályájának egyik sarokkövévé. E téren megszerzett tudásának csak egy részét tudta már továbbadni tanítványainak,¹¹ a jelentősebb rész dobozokban, kéziratok formájában vár arra, hogy az utódok majd közzétegyék.

A hobbinak tekintett kutatási téma az évek során kialakított Kajtár Istvánban egy újabb kutatási irányt, amelyet jogi kultúrtörténetnek, a jogi szimbólumok világának nevezhetünk. Nemcsak mindannyiunknál korábban felismerte a jogi ikonográfia jelentőségét, hanem arra is felhívta figyelmünket, hogy a jogtudomány világában meglévő és természetesnek tartott szimbólumok jelentőségét meg kell mutatnunk a világnak, sőt azt meg is kell tanítani. Hogy mikor történt meg életében az a fordulópon, amikor már nemcsak a címerekkel, vagy a címerekben megjelenő sással¹², mint jelképpel foglalkozott, hanem azt kezdte vizsgálni, hogy „szeretett hajóin”, milyen szimbólumok jelennek meg, és azoknak mi lesz a jelentősége, azt nem tudjuk pontosan. Talán Gernot Kocher professzor úr inspirálta,

¹¹ KAJTÁR István: A tengeri zsákmányjogról. *Tudományos Dialóg*, 2000. Jogtörténeti ksz. 7–14. p.; Uő: A Mediterránium tengerjogának történetéhez: Török szultáni fermán. *Jogtörténeti Szemle*, (6) 2004. 4. sz. 71–77. p.; Uő: A magyar tengerjog „matuzsálemei”. Az *Editto politico di navigazione marcantile (1774)* és a *Code de Commerce II. Du commerce maritime (1807)*. In MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2006. 225–245. p.

¹² KAJTÁR István: Der Adler als Machtsymbol. In STEPPAN, MARCUS – GEBHARDT, Helmut (Hrsg.): *Zur Geschichte des Rechts. Festschrift für Gernot Kocher zum 65. Geburtstag*. Graz, 2006. 197–204. p.

akihez baráti szálak fűzték, hogy ne csak a jogtudományban általában meglévő szimbólumokkal foglalkozzon, hanem speciálisan a magyar jogi szimbólumokat keresse. Ez az inspiráció tette lehetővé, hogy együtt lehettünk alapító tagjai 2011-ben a *Tárkány Sziucs Ernő Jogtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport*nak, és ez tette lehetővé, hogy bár sajnálatosan rövid ideig, de együtt dolgozhattunk a Nagy Janka Teodóra vezette tudományos műhelyben. Ez volt az a hely, ahol a jogi szimbolikának egy sajátos területét kezdte el kutatni, amely egyrészt a különböző eszközegeket elemezte, másrészt a végrendeletek bevezetőiben megjelenő „liturgikus” mondatokat, azok időbeli létét vizsgálta.

Ennek kapcsán kért meg, hogy vizsgáljam meg a Szentesen összegyűjtött jobbágy-parasztság végrendeleteinek bevezető szövegeit. Arra volt kíváncsi, hogy mely időpontig lehet kimutatni a vallásos érzület hatását a végrendelezés során. Miután a török hódoltság alatt Szentes mezőváros teljes lakossága református hitre tért, ezért a végrendeletek – a város jegyzőinek köszönhetően – azzal a hivatalos formával kezdődnek, hogy az örökhatyó „*a város kikért, hitese bizonyossága előtt, ép elmével*” vallja meg utolsó akaratát. Amikor a 18. század második felében ismét növekedni kezdett a katolikus felekezethez tartozók létszáma, néhány kivételtől eltekintve már a katolikus lakosság sem tért vissza arra a bevezető formára, hogy „*az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében*” kívánja utolsó akaratát elmondani. Megállapítható volt, hogy a végrendelezés területén a hosszú évszázadok során kialakult és formálódott formaszövegek jóval korábban átalakultak, mint az ország más területén. Kajtár István ennek az „eredménynek” is örült, hiszen egy szűk területen ugyan, de bizonyítást nyert, hogy a történelmi események hatására bekövetkezett társadalmi és az ezzel összefüggő egyházi élet változásai alapvetően befolyásolják a szokások, jogszokások világát is. Mindez pedig a jogi szimbólumok átalakulását, megváltozását is jelentette. A jogi kultúrtörténet területén végzett kutatásainak eredményeként jelent meg a *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe* monográfiája, amely a társadalomtudományban megkerülhetetlen alpmunkává vált.¹³

Kajtár István valódi jogtudós volt: kutatásaiban, tudományos munkájában rendkívül alapos és igényes. Ha kérdéssel fordultunk hozzá, körültekintően válaszolt, de számtalanszor hozzátette, még utánaézek a témának, s kutatásainak eredményét e-mailben küldte el. Nem volt olyan írás, amelyet ne olvasott volna el, s ne fűzött volna hozzá apró megjegyzéseket. Életének szinte utolsó pillanatáig érdeklődött szűkebb és tágabb értelemben egyaránt a jogtörténet oktatása és a jogtörténet tudományának hazai helyzete iránt. Ahhoz a tudós nemzedékhez tartozott, amely a „joghistoriát” kizárólag a források alapján, európai kitekintéssel művelte.

¹³ KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, 2004. vö. NAGY Janka Teodóra: Recenzió. *Új Dunatáj*, (11) 2006. 2–3. sz. 91–93. p.

Balogh Elemér* – Stipta István –
Szabó István*****

KAJTÁR ISTVÁN ÉS „A MAGYAR JOGTÖRTÉNE SZ CÉH”

1. „a magyarországi jogtörténészek közösségét ’céhnek’ keresztelte el”

Ha becsukom a szemem, s magam elé idézem Kajtár Pista alakját, mindig komoly, de nagyon kedves arca sejlik fel. Nem találkoztunk az életben túl sűrűn, de azok a szakmai programok, ahol mindkettőn jelen voltunk, ilyen alkalmak voltak. Folyton az volt az érzésem vele kapcsolatban, hogy állandóan gondolkodik valamin. Nekem töprengő, gondolkodó típusú embernek tűnt. Jó hangulatban, oldottan tudtam mindig vele beszélgetni – sohasem felszínes témákról, hanem mindig komoly, jogtörténeti kérdésekről.

Valamiért megragadt bennem az a kép, ahogyan egyszer beléptem – sok évvel ezelőtt – akkori főnököm, Ruszoly professzor úr szobájába, s az asztalán megpillantottam egy fekete kötéses disszertációt. Kérdést sem várva, máris mondta Jóska, hogy Kajtár Pista nagydoktori értekezését kapta meg bírálatra: „Izgalmas és alaposan megírt munka, nem sok bajom lesz vele, de muszáj egy részletes elemzést készíteni róla.” Én is belepillantottam, s elöntött az az érzés, amelyet olyankor érez az ember, ha valami egészen kiváló munka kerül a kezébe, s nem tud szabadulni a feltámadó gondolattól: tudok én valaha ilyent írni?!

Az emlékeim ezen a vonalon folyamatosak, mert következnek az akadémiai pillanatok: Pista kicsit izgatottnak tűnt, de csak addig, amíg meg nem szólalt (akárcsak mindnyájan *anno* az egyetemi vizsgáinkon!) ő és a cenzorok. Jól emlékszem arra is, hogy az opponensek leginkább saját kutatási eredményeik tükrében keresgélve próbáltak valami okosat mondani a disszertációról, mert hibát vagy fogyatékoságot semmit sem találtak. A védelem utáni felszabadult pillanatok is bennem élnek, Pista arcán a kisimult vonások minden izgalomért kárpótoltak. Példát mutatott ebben is.

* Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK Európai Jogtörténeti Tanszék.

** Stipta István egyetemi tanár, KRE ÁJK Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék.

*** Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár, PPKÉ JÁK Jogtörténeti Tanszék.

Nem mulaszthatom el felemlíteni ez alkalomból sem Pistának azt a kreatív vonását, amellyel a magyarországi jogtörténészek közösségét 'céhnek' keresztelte el. Ez bennem valószínűleg azért vert erős visszhangot, mert magam is erősen hiszem, hogy a középkori jogi kultúra olyan értékeket teremtett és tartott fenn századokon át, valamint alkotott olyan (jog)intézményeket, amelyeket a modern liberális jogállami lendület elsöpört, de meglehet, hogy elhamarkodottan... A 'céh' számomra is azt jelenti, amit Pista számára jelentett: egy olyan közösséget, amelybe a tagságot sohasem lehet (gyakran álságos) produkciókkal, 'kapcsolati tőkével' megszerezni, hanem csakis valós teljesítménnyel. Nem a mai korunkban már számokba csomagolt, tudományometriai paraméterek minősítik az embert, hanem csakis az igazi teljesítmény. Az a szellemi erőfeszítés, amely számokkal biztosan nem mérhető.

Mi hát a 'céh' minőségbiztosításának – egy másik, divatos kifejezést használva – a záloga? Mindjárt helyesbíték is, mert a kérdés rosszul van feltéve: nem mi, hanem ki a zálog? A válasz pedig ez: a mester. Miként a középkori céh is mesterekből állott, s az ő értékítéletüktől függött, hogy kit emelnek magukhoz, ez nem lehet ma sem másként. A mester ismeri egyedül tanítványát, s ő tudja megítélni csak helyesen, hogy teljesítménye érdemesíti-e a továbblépésre. A mester is folyton vizsgálzik. Ha jól végezte dolgát, tanítványai az ő tudásával gazdagodnak, és új teljesítményekkel járulnak hozzá a szakma épületének emeléséhez. Kajtár István professzor lelke és munkája mesterré lett tanítványaiban él tovább.

Balogh Elemér

2. „ebből a korosztályból kiemelkedve elsőként kandidált, először habilitált és mindenkit megelőzve szerzett akadémiai doktori fokozatot” – „mindig nagyra becsültük emberi tisztaságát, amely osztatlan szakmai tisztességgel és felkészültséggel párosult”

Azonos évben születünk, ismeretlenül is számos generációs élmény és közösen átélt esemény hozott közel bennünket. A korabeli egyetemi felvételi országosan egységes volt, jelentős történelmi tudást és alapos olvasottságot várt tőlünk. A többszörös túljelentkezés és a korlátozott felvételi keretszám miatt az akkori háromszáz körüli elsőéves joghallgató jogtörténetre predesztinált, alapos történelmi ismeretekkel rendelkező fiatal volt. Ezen belül is volt egy szűkebb réteg, amelyhez tartozók szenvedélyesen ragaszkodtak a történelmi tárgykörökhöz, adott esetben a tételes jogi tárgyak rovására is. Közéjük tartoztunk mi is. Mivel nem kerestünk, nem kaptunk felmentést, így kényszer-katonák lettünk, ugyanott, a lélekgyötrő, szürreális, de tartós közösséget kovácsoló kalocsai

táborban. Más egyetemre kerültünk ugyan, de az azonos tanrendű egyetemi időszak szabott feladatai, a kis létszámú tankörök munkarendje, a mindenkire egyaránt érvényes előmeneteli szabályok közös szellemi tapasztalatokat eredményeztek és hasonló megoldásokat kínáltak számunkra.

A kalocsai forradalmi ezredben, 1970-ben találkoztunk először. Éjjeli őrsekben hosszasan beszélgettünk, miután a felügyeletünkre rendelt őrmester tiltotta a szolgálat közbeni olvasást, mert tapasztalata szerint azon hamar el lehet aludni. Már akkor lelkesen beszélt a hajókról, az admirálisokról, sőt a nemzetközi hadijogról is. Mesélte, hogy bekerült a – tisztek számára fenntartott és jelentős szabad kapacitással rendelkező – ezredkönyvtárba, ahol pauszra másolta a könyvekben talált ábrákat. Nem hiszem, hogy jól érezte magát a nyomasztó légkörben, de már itt emelkedettebb szemlélettel közelítette a valóságot, és megtalálta az érdeklődésének megfelelő lehetőségeket. Úgy tudom, élete végén is a tengeri joggal foglalkozott, és az osztrák-magyar haditengerészeti jelképeket, hajóneveket kutatta. A tengerjog helyet kapott az *Egyetemes jogtörténet* tankönyvében is.

A hallgatói időszakunk közös és meghatározó szakmai élménye az 1973-as pécsi OTDK volt. Két év múlva a budapesti OTDK-n találkoztunk újra, ahol ugyan versenytársak voltunk, de végtelenül szolidáris és segítőkész volt. Itt csatlakozott hozzánk Mezey Barna és Kengyel Miklós is. Nála is értékrendi kérdés volt a diákköri munka; úgy tudom, hogy Ő is olyan munkatársakat hívott a tanszékeire, akik felsőbb éves hallgatókként is kitartottak a jogtörténet mellett, és ezeken a fórumokon sikerrel szerepeltek.

Külső szemlélőként fontosnak tartottam a mesteréhez, Csizmadia Andorhoz való korrekt szakmai-emberi viszonyát. Az is generációs sajátosságunk, hogy kötődtünk valakihez, ha választhattunk, többnyire egy tekintélyes oktatónál írtuk kötelező és szabadon választható dolgozatainkat. Ez a viszony gyakran név nélküli háttérmunkával járt, és tevékenységünk sokáig mások javát szolgálta. Nem zárom ki, hogy ebben az esetben is ez történt, viszont Csizmadia Andor a közigazgatás-történeti monográfiájában már megemlítette, hogy a – rendkívül informatív – táblázatokat Kajtár István joghallgató készítette. Úgy tapasztaltam, hogy munkásságának első évtizedében mestere útmutatásait, tudományos módszerét követte. Erre az időre esnek intenzív levéltári kutatásai is.

A végzés után 1978 májusában olvastam, hogy Kajtár István *sub auspiciis* kitüntetést kapott. Ekkor ez nagy hír, kiemelt esemény volt, az országos napilapok is kivétel nélkül hírt adtak az ilyen, kivételes diplomaátadásokról. Táviratoztam, gratuláltam Neki. Úgy gondolom, ez megérintette, ettől kezdve erősödött a személyes kapcsolatunk is. Utolsó beszélgetéseink egyikén szóba is került, hogy ma már nagyon ritka ez a kitüntetés, mint ahogyan megfogycoktak az odaadó, önfeláldozó tanulmányokat folytató hallgatóink is.

A jogtörténész pályán kezdetben a szokott úton haladt, de városi monográfiája már szabályrendeletek elemzésével készült, így a gyakorlat, a hatályosuló jog vizsgálatával meghaladta Csizmadia Andor könyvének módszertani horizontját. Ő alapozta meg a jogi kultúrtörténetet is: éles konfliktust vállalt a jogtörténet felhígulásától tartó tekintélyes kollégákkal. Nevéhez kötődik az a komoly innováció is, amely a jogtörténet tematika határait kitérítette és a kultúrtörténethez közelítette. Ide számíthatjuk a jogi stílustörténetet, hatalmi jelképek, a közjogi stílustörténet, a jogtörténeti ikonográfia, ikonológia tárgykörében született műveit. Munkássága kapcsolódott a szimbólumkutatáshoz, tágabb értelemben a jogi néprajzhoz is.

Fontos szólni a tanítványokhoz való viszonyáról, a Kajtár-iskola növendékeiről. A munkatársak kiválasztásában alapos és következetes volt. Legalább ilyen fontosnak tekintem, hogy később is személyes ügynek tartotta szakmai pályájuk támogatását. Egy kivétellel közreműködtem a tanszék munkatársainak minősítésében, tudom, milyen aggodalommal, de mindig korrekt módon követte a minősítési folyamatot. Találkozásainkon rendre beszámolt arról, hogy ki, hogyan halad, és mindig név szerint kérdezett rá a miskolci fiatalabb munkatársak előmenetelére is. Számos esetben hívtuk bírálóként, bizottsági tagként a távoli országrészbe. Egy esetben sem hátrította el a felkérést, még az utóbbi időkben sem, amikor az utazás már láthatóan nehezebbre esett.

Szakmai életünk külső keretei, korlátai és lehetőségei lényegében azonosak voltak, így összemérhetők szakmai előmenetelünk állomásai és teljesítményünk lényegi részei is. Kajtár István ebből a korosztályból kiemelkedve elsőként kandidált, először habilitált és mindenkit megelőzve szerzett akadémiai doktori fokozatot. Első volt közülünk, aki körül tehetséges hallgatók tűntek fel, és ezek java része a Kajtár-iskola tagja is lett. Egyéniségének eredeti vonásai pályája kezdetétől elismert státuszt biztosítottak számára. Ezen túl mindig nagyra becsültük emberi tisztaságát, amely osztatlan szakmai tisztességgel és felkészültséggel párosult.

Stipta István

3. „számos fiatal tudományos vezetője volt ... Doktorvater”

Kajtár Istvánnal először hallgatóként találkoztam, személyes ismeretségünk, barátságunk kezdete pedig 1994-es habilitációjához köthető. Pécsre indulván, az autóm hajnali indításakor a műszerfal órája 3:50 perccel mutatott. Autópálya még alig lévén, a több mint 400 kilométeres távolsághoz bizony kellett idő, amíg Miskolcra Pécsre „ledöcögtem”. Az első személyes beszélgetés, a pécsi kollégákkal történő találkozás máig maradandó emlékeket hagyott

bennem. Személyes ismeretségünk, barátságunk így éppen negyedszázadot foglalt magába.

Tudományos vezetőmet, Stipta Istvánt már fiatalkori ismeretség kötötte hozzá. Mindhárman Pisták lévén, aranyos levelezéseket folytattunk: „*Kedves Pista ... Barátsággal üdvözl: Pista*”. Friss tanársegédi kinevezésemen talán még meg sem száradt az aláírás, amikor miskolci mentorom felhívta a figyelmemet Kajtár István *A burzsoá városi jog kialakulása Magyarországon* című kandidátusi értekezésének nem sokkal korábban könyv formájában is megjelent változatára. A művet örömmel olvastam, s ennek recenziója volt életem első publikációja.¹ A polgári kori közigazgatásról szóló előadásaim nem kis részben ma is az itt szerzett ismeretekből táplálkoznak. A régi szabad királyi városok milyen szempontok szerint kapták meg a törvényhatósági joggal felruházott város jogállást, s még lehetne sorolni a máig megmaradt gondolatokat. Stipta Istvánnal sem véletlenül találtak nagyon hamar közös nevezőt, hiszen ő az ezzel kronológiailag párhuzamos vármegye ügyet kutatta. Ezek a közös gondolatok a saját pályámra is kihatással voltak.

Mindezek mellett Kajtár Istvánhoz kötődnek szakmai megmérettetésem legfontosabb állomásai is. Bő két évtizeddel ezelőtt PhD-értekezésem egyik opponense volt, szűk másfél évtizeddel ezelőtt pedig a habilitációm szakértői bizottságának tagja. Mindkét esetben éreztem, hogy nem a rideg cenzor szerepét tölti be, hanem a fiatalabb generáció útját egyengető mentorét. Kajtár István nem csupán az én, hanem számos pályatársam szakmai útját is segítette. Doktori védésekre, habilitációkra számos esetben vonatozott Pécsről Miskolcra, az állomásról mindig szívesen vittem ki az egyetemre, s másnap oda vissza. A reggeli hazainduláskor félórával hamarabb a pályaudvaron kellett lennünk. Két kávéra még legyen idő, mert akik közelebből ismertük, tudjuk, a nap nála csak ezután indult el. Babják Ildikó és Takács Tibor kollégáim egy napon lezajlott doktori védései előtti estén egy vacsorára is eljött hozzánk, ahol kedves feleségével is megismerkedhettem.

Kajtár István tudományos munkásságáról hosszú laudáció írható, amelyet több kolléga meg is tett. Számos tudós papírra vetette gondolatait, amely aztán halála után is gazdagítja az emberiséget, ebben is kiváló volt. Ő azonban nem csupán papírra vetette tudását, hanem az ifjabb nemzedék számos tagjának is továbbadta azt. S ez az igazi küldetés, melyről Mécs László sorai jutnak eszembe:

¹ SZABÓ István: Önkormányzatok és hagyomány. *Dimenziók*, 1994. 127–129. p.

„Egy ismeretlen, ősi fényű
örök Titokról elszakadtan
küldöncnek jöttem, s eltűnök majd,
ha üzenetem általadtam.”

Formálisan is számos fiatal tudományos vezetője volt, s még többnek formai keretek nélkül. Az embert a szülei nevelik fel, ők indítják útjára az életben. Az akadémiai élet kezdetén hasonló a helyzet, amit leginkább a német „Doktorvater” szó fejez ki. A felnőtté válásnak megvannak a pontos jogi határai, ami a tudományos életben sincs másként. Aki betöltötte a 18. életévét, nagykorúvá, önjogúvá válik, aki doktori fokozatot szerzett, habilitált, ugyanúgy emancipálódik egykori mentoraival, mint a nagykorúságot elért gyermek a szüleivel.

A gyermek viszont igazából akkor válik felnőtté, amikor szülei eltávoznak ebből a földi árnyékvilágból. Mindaddig, amíg a szülei élnek, bár saját családjuk van, már semmihez nem kell engedélyt kérniük, de mégis, szükség esetén van kitől tanácsot kérni. A szülők halálakor kerül abba a helyzetbe, hogy az életnek minden problémáját segítség nélkül, önállóan kell megoldania. Minden alkalommal, amikor az ember közeli mentorai közül valakit elveszít, szomorúan veszi tudomásul, hogy egy lépéssel közelebb kerül a felnőttkorhoz.

Szabó István

Korsósné Delacasse Krisztina*
KAJTÁR ISTVÁN ÉS A PÉCSI JOGI
KULTÚRTÖRTÉNETI MŰHELY

Amikor hazai szakmai körökben elhangzik az, hogy jogi kultúrtörténet, nincs olyan, aki először ne Kajtár Istvánra gondolna. Ha kicsit túlozni szeretnék, azt is mondhatnám, ő maga volt a pécsi jogi kultúrtörténeti műhely, túlzás nélkül viszont annyit kétségtelenül kijelenthetek, hogy ő volt a lelke.

Ha pedig az előbbi asszociációt megfordítjuk, az visszafelé is igaz: Kajtár István nevét megemlítve akár a jogtörténészek körében, akár azok között a jogászok között, akik egykor a tanítványai voltak, nyomban eszünkbe jut a jogi kultúrtörténet, és előkerül néhány olyan idekötődő témakör, amelyeket mindenki magától értetődően az ő nevével társít. A tengerek és a hajózás, különösen a hadihajózás történetéről, jogtörténetéről, köztudottan kendvenc témájáról, külön is érdemes megemlékezni, de az is egészen biztos, hogy gondolataink között felvillannak a sasok, a Roland-szobrok vagy a jogi stílus, a kérvénykultúra.

Természetesen nem csupán ezekre a részterületekre emlékezünk vissza vele kapcsolatban, hanem sok egyéb, szigorúbban a jog világához tartozó kutatására (a városi jog, a városi autonómia vizsgálata, az osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek anyagai, a recepció vagy a modernizáció kérdései stb.), amelyek kedvelt szóhasználata szerint az ő „kaszálójának” számítotak, és ilyen – még-hozzá nagyon tarka – rét volt maga a jogi kultúrtörténet is.

Azt hiszem, nyugodtan állíthatom, hogy ő volt az, akinek a nevéhez köthetjük a jogi kultúrtörténettel való foglalkozás fellendítését, még-hozzá nem csupán a pécsi jogi karon, hanem általában Magyarországon is. Szívbeli ügyének tartotta ezt, és visszatekintésében büszkén nevezte e területet olyan matériának,

* Korsósné Delacasse Krisztina egyetemi adjunktus, PTE ÁJK Jogi Történeti Tanszék.

amelynek „hazai megszületésénél bábáskodott”.¹ Ilyen értelemben pedig talán kevés is volna, ha csak a „pécsi” jogi kultúrtörténeti műhelyről tennék említést. Bátran kimondhatom, hogy többről van itt szó: beszélhetünk akár hazai jogi kultúrtörténeti „holdudvarról” is – mindazokról a kollégákról, akik Kajtár István nyomdokain vagy egyenesen útmutatásai alapján indultak el ezen az úton. Ideérttem a szűkebb értelemben vett szakmán túl – és ő is ideértette – mindazokat a tanítványokat, akik ugyan nem lettek jogtörténészek, és talán nem foglalkoznak tudománnyal sem, ám – ha szabad így fogalmaznom – „megfertőzte” őket a jogi kultúrtörténet szeretetével, s akik a tárgy iránti rajongásukat, mintegy hobbiként, gyakorlati jogászként is megőrizték. Többségük seminaristaként indult, majd évfolyam- vagy szakdolgozatuk, sőt diákköri pályamunkájuk témájául választották a jogi kultúrtörténet valamely szegmensét. E hallgatói dolgozatok közül a legkiválóbbakat nagy becsben tartotta, külön iratgyűjtőkben őrizte meg, és vonatkozó írásaiban nemegyszer – kéziratként – hivatkozott is rájuk. (Magam is meglepődtem, amikor egy hallgatókoromban készített dolgozatom, illetve gyűjteményem egyszer csak felkerült az MTMT-be – mint kiderült, egy ilyen hivatkozása alapján.)

Kajtár Istvánnak fontos szerepe volt abban, hogy a jogtörténet hazai művelői közül (legyen az főállásuk vagy sem) egyre többen kezdtek foglalkozni a jogi kultúrtörténettel, jogi szimbólumokkal kapcsolatos kutatásokkal, amelyek számottevő eredményekkel jártak.²

A jogtörténészek közül elsősorban Mezey Barnát és az ő szervező-szerkesztő munkáját, valamint tanszékét, a körülötte csoportosuló, ezzel foglalkozó kollégákat, az ELTE-n tartott jogi kultúrtörténeti konferenciákat, az ezekből megjelent tanulmányköteteket, továbbá Mezey professzornak a hazai jogi kultúrtörténetről adott precíz „látletét” emelte ki.³ Nagy jelentőségűnek vélte Stipta István diszciplínatörténeti tanulmányát,⁴ valamint Homoki-Nagy Mária módszertani tapasztalatainak közlését.⁵ Ám nem feledkezhetünk meg Nagy Janka Teodóráról és a Tárkány Szüics Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi

¹ KAJTÁR István: Áttekintő értékelés a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi digitális adattár*. Szekszárd, 2018. 205. p.

² Uo. 222–224. p.

³ Uo. 224–226. p.; KAJTÁR István: A jogi kultúrtörténet a Pécsi Műhelyben. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szüics Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére*. Szekszárd, 2014. 58. p.

⁴ KAJTÁR 2018. 226. p.; STIPTA István: A jogi kultúrtörténet Magyarországon. In BÉLI Gábor – HERGER Csabáné – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina (szerk.): *Ut juris ordo exigit*. Pécs, 2016. 305–312. p.

⁵ KAJTÁR 2018. 224. p.; HOMOKI-NAGY Mária: Kutatói tapasztalatok a jogtörténet és a néprajz tudományának határán. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szüics Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére*. Szekszárd, 2014. 135–151. p.

Néprajzi Kutatócsoportról sem, amelynek 2011-es létrejötte ékes bizonyítéka volt a hazai jogtörténet- és néprajztudomány képviselői e téren való együttműködésének. Annak, hogy az egyes tudományterületek határai bizony átjárhatóak, és kölcsönösen értékes adalékokkal tudunk szolgálni egymás szűkebb szakterületeihez. E kutatócsoportnak természetesen Kajtár István is alapító tagja volt. Annál is inkább, mivel az alakulás alkalmából maga is arról számolt be, hogy Tárkány Szücs alapműve, a *Magyar jogi népszokások* 1981-es kiadásának kézhezvétele annak idején meghatározó, ritka szellemi örömet jelentett számára.⁶

Azonban ha szűkebb házunk táján, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán maradunk, itt is túlnyúltak a Jogtörténeti Tanszéken az e témára vonatkozó kutatások, elég csak Kengyel Miklós perkulturával, tárgyalótermi kultúrával kapcsolatos munkáira utalni. Hozzáteszem, első jogi kultúrtörténeti jellegű tanulmányát Kajtár István éppen vele közösen jegyezte. A jogalkalmazásban, pontosabban a bíráskodásban érvényesülő szóhasználatot mutatták be már 1982-ben a *Jogtudományi Közöny* hasábjain megjelent, az ítéleti preambulumokat elemző cikkükben.⁷

Ezt követően a nyolcvanas évek közepén jelentek meg olyan publikációi, amelyek úgymond kezdeti kóstolgatásai voltak a jog- és kultúrtörténet határmezsgyéinek, méghozzá eleinte továbbra is főként a jogi vagy joggal kapcsolatos szövegek vizsgálata körében. Az imént említett mellett a kérvénykultúrát feldolgozó első írása is ebben az évtizedben, 1986-ban látott napvilágot.⁸ Később ezt a témát, a jogi-politikai stílust is előszeretettel boncolgatta tovább, nem egy tanulmánya és jogi kultúrtörténeti könyvének több fejezete is foglalkozik vele.⁹

⁶ KAJTÁR 2014. 57. p.

⁷ KAJTÁR István – KENGYEL Miklós: A Népköztársaság nevében: Adalékok az ítéleti praeambulumhoz. *Jogtudományi Közöny*, (37) 1982. 1. sz. 34–37. p.

⁸ KAJTÁR István: „Méltóságod lábainál azért hullok térdre”. Fogvatartottak kérvényezési szokásai a Bach-korszak elején. In KENGYEL Miklós (szerk.): *Studia Juvenum: Seria Juridica III*. Pécs, 1986. 69–81. p.

⁹ KAJTÁR István: Jogi stílusunk kultúrtörténeti gyökereiről. In Hamza Gábor – Kajtár István – Zlinszky János (szerk.): *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*. Pécs, 1996. 124–132. p.; KAJTÁR István: Adalékok a XIX. századi magyar politikai kultúrához: Modernizáció és politizálás. In HORVÁTH Csaba (szerk.): *Konfliktus, konszenzus, kooperáció II*. Pécs, 1997. 146–155. p.; KAJTÁR István: Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei. *Jura*, 2001. 1. sz. 123–127. p.; KAJTÁR István: „Valahányszor a nemzet alkotmányos életfájára az irtó bárd nehezedett...” Politikai stílusunk 1860/1861. In ANDRÁSSY György – NEMESSÁNYI Zoltán – VARGA Tamás (szerk.): *Emlékkönyv Fülöp Miklós születésének ötvenedik évfordulójára*. Pécs, 2006. 130–144. p.; KAJTÁR István: Jogi kultúrtörténeti szövegek a tradíció és a modern határán. In MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történet-tudományok köréből*. Budapest, 2009. 47–62. p.; KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, 2004. 40–50. 78–83. 91. 93–94. 121–125. p.

Ő is ezeket a közleményeit tekintette a jogi kultúrtörténet – többek között mint a pécsi jogászképzésben bevezetett új oktatott tantárgy – kialakulási folyamata első alapköveinek, ahogyan ezt a pécsi jogi kar 90 éves évfordulójára megjelent kötetben tanszéke bemutatásánál írta.¹⁰

Ha Kajtár István jogi kultúrtörténeti munkásságát statisztikai alapokra helyezzük – aki ismerte, tudja, ő maga is mindig szerette a numerikus kimutatásokat –, nincs könnyű dolgunk. Nehéz ilyen szempontból kategorizálni életművét, hiszen általában írásaiban ott rejlett a komplex megközelítés igénye, és akár mindegyikben találhatnánk kulturális vagy szimbolikus vonatkozást. Egy saját számlálás szerint első ilyen tárgyú tanulmányától számítva, tehát 1982-től kezdve 2018-ig „tisztán” jogi kultúrtörténeti szerzősége 37 évet ölelt fel, s ez idő alatt (az ismertetéseket nem számítva) épp három tucat e területhez kapcsolódó írást közölt, amelyeket kisonográfiaja koronázott meg. A jogi kultúrtörténet terén végzett munkáját összegző, a joghallgatók számára is haszonnal forgatható műve, a *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*, 2004-ben látott napvilágot, és azóta is tankönyvként használjuk a tárgy oktatásában. Utolsó megjelent írásaiban már szinte kizárólag kedvelt témáinak szentelte magát.¹¹

A jogi kultúrtörténet Pécsen nemcsak a kutatásban, de a jogászképzésben is helyet kapott, és ennek a folyamatnak már én is részese lehettem. Kajtár Istvánnak kezdetben hallgatója voltam: az első két szemeszterben az „Egyetemes állam- és jogtörténet” kötelező tárgyat adta elő nekünk, majd a második félévtől tagja voltam szemináriumi csoportjának, amelybe a vizsgán mutatott teljesítmény alapján, meghívással kerülhettünk be – ez nyilván óriási dicsőségnek számított. Később tanszéki demonstrátornak neveztek ki, így kezdtem „a keze alá dolgozni”, majd Béli Gáborral végzett együttes konzulensi működése nyomán bekapcsolódtam a jogtörténeti diákkör tevékenységébe. Segítségével már másodévtől számos németországi és ausztriai tanulmányúton, konferencián vettem részt, ajánlásaival külföldi hallgatói ösztöndíjak elnyerésében támogattott. Diplomaszerezésemet követően doktori tanulmányaim során PhD-témavezetőm, majd később tanszékvezetőm is lett. Az akkor már több éves közös munka alapján inkább tekintette magát „atyai kollégámnak”, mint pusztán „Doktorvateremnek”. A 2010-es években a tanszékről engem szemelt ki arra,

¹⁰ KAJTÁR István: Jogi történeti Tanszék. In ÁDÁM Antal (szerk.): *A pécsi jogi kar 90 éve*. Pécs, 2013. 118. p.

¹¹ KAJTÁR István: Szakrális elemek a jogi kultúrtörténetben. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I–II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok*. Szekszárd, 2016. 196–203. p.; KAJTÁR István: Tengerlanttjárók: Benedek Ferenc emlékének ajánlva. In BIRÓ Zsófia – JUSZTINGER János – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete. Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből*. Pécs, 2017. 217–232. p.; KAJTÁR 2018.

hogy „Jogi kultúrtörténet” című kurzusát előbb közösen tartsuk és hirdessük, majd fokozatosan átadta nekem a tárgyat.

Az eltelt évek alatt azonban nekem sem ez volt az első találkozásom a jogi kultúrtörténettel. Már hallgatókoromból is arra emlékszem, hogy az egyetemes jogtörténeti előadásokon hozott példái páratlan intelligenciáról, komoly kulturális háttértudásról tettek tanúbizonyságot. Bámulattal csodáltam és csodáltuk évfolyamtársaimmal a számunkra esetenként éppen azért nehezen követhető utalásait (azokat a bizonyos, néha hatalmas zárójeleit), mert mindaz a kultúrtörténeti háttér, ami számára kézenfekvő volt, nekünk, elsőéves jurátusoknak még nem volt feltétlenül evidencia. Ugyanolyan könnyedén mozgott az orosz cárok, a német tábornokok világában vagy épp Švejk, a derék katona kalandjaiban, mint amennyire nyilvánvaló egyértelműséggel közölte, hogy egy-egy kultúrtörténeti csemegének Ráth-Végh István melyik kötetében nézzünk utána. Lenyűgöző tudásával, mindenre kiterjedő érdeklődésével és vibráló, széles körű műveltséget sugárzó, ám ezzel soha nem hivalkodó stílusával állandóan próbatételek elé is állított bennünket, tanítványokat. Igyekeztünk utána járni, utánaolvasni az általa felvetett kérdéseknek, akkor is, ha ezt nem feltétlenül várta el. A kiválasztott hallgatókból verbuválódott szemináriumi csoportjában azonban már előszeretettel adott fel – bár legtöbbször csak szorgalmi feladatnak – olyan, akkor, az internet és keresőmotorok nélküli világban még hosszas könyvtári bűvárkodást igénylő feladatokat, mint például, hogy derítsük ki, mi az a Fetha Negast vagy a Yassa. Ma persze már nem lenne ez olyan óriási szellemi erőpróba egy joghallgatónak, annál is inkább, mert az általa írt egyetemes jogtörténeti tankönyv(ek)ben mind az etióp joggyűjtemény, a „Királyok Igazsága”, mind Dzsingisz kán titkos törvénygyűjteménye is több-kevesebb részletességgel, de szerepel.¹²

Olykor látszólag apróságokra, önmagukban talán jelentéktelennek tűnő tényekre irányította rá a figyelmünket, ez azonban sohasem volt hiábavaló. Bár nem hallottam, hogy ezt valaha kifejezetten megfogalmazta volna, de azt a törekvését fedeztem fel mindezekben, hogy nem pusztán állam- és jogtörténetet akart oktatni a hallgatóságnak, nem csupán azt próbálta elérni, hogy a diákok tanuljanak meg gondolkodni, látni és érteni az összefüggéseket, hanem azt szeretete volna, ha művelt jogászok kerülnek ki a padokból. S ahogyan hallgatóként nem volt könnyű az állandó szellemi kihívásoknak megfelelni, az ő gondolataival együtt haladni, úgy ennek az örökségnek a továbbvitele is azzal a teherrel jár, hogy ismerjük fel saját korlátainkat, keressük konzekvensen tudásunkban a kitöltésre váró fehér foltokat, hogy soha ne dőlhessünk meglegedetten hátra, hanem hajtson a kíváncsiság, a folyamatos fejlődés és tökéletesedés iránti vágy.

¹² KAJTÁR István: *Egyetemes állam- és jogtörténet II.* Budapest–Pécs, 1998. 149. 159. p.; KAJTÁR István: *Egyetemes állam- és jogtörténet.* Budapest–Pécs, 2005. 294. 305. 322. p.

Nem kevesebbet tanított meg példájával, módszerével, mint a tárgyunkhoz, a kutatáshoz, a tudományhoz való alázatos hozzáállást.

Már felsőbb éves hallgatóként és demonstrátorként kaptam olyan feladatokot tőle, amelyek a jogi kultúrtörténet világába kalauzoltak. Egyszer ki-jegyzeteltem „a Petőfi összezt” joggal kapcsolatos kifejezések, metaforák után nyomozva. (Ki tudja, talán tudat alatt ez a feladat jelentette a kezdő lépést ahhoz, hogy utóbb én is a magyar irodalom és a jogtörténet közötti kapcsolat boncolgatásával kezdjek foglalkozni Jókai regényei alapján.)¹³ Máskor arról kellett összeállítást készítenem (talán egy kurzusára, talán egy hallgatói konferenciára), hogyan jelenik meg a jog a karikatúrák világában. Ekkor ismerkedtem meg a *Borsszem Jankóval* és a *Ludas Matyival*, na meg az *Üstökössel*, azaz néhány jelentősebb hazai élelappal, vagy Honoré Daumier litográfiáival is.

Ez már az az időszak volt, a kilencvenes évek közepe, amikor jogi kultúrtörténeti érdeklődése meghatározóvá vált mind munkásságában, mind pedig az oktatásban. A tárgy tanítása stabilan beépült a tanrendbe, az elméleti-történeti blokk ún. kötelezően választható kurzusaként, és elnevezése is megállapodott. Korábban előbb speciálkollégiumok, majd szabadon választható szemináriumok keretében hirdette meg a karon kb. egy-másfél évtizeden keresztül még különféle címek alatt (*Jogállamiság kultúrtörténeti képekben*, *A jogi kultúrtörténet évezredei*, *Összehasonlító jogi kultúrtörténet*, *Bevezetés az európai jogi és politikai kultúra történetébe*, *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*).

Később a főtárgy, az *Egyetemes állam- és jogtörténet* tananyagába és tankönyvébe is bekerült a jogi kultúrtörténettel való megismerkedés egy-egy fejezet, egy-két tétel erejéig.¹⁴ E kutatási területe a PhD-képzésben is helyet kapott, és az egyik általa hirdetett doktori téma lett: „Az állam- és jogrendszerek kultúrtörténete a tradicionális és a modernizáció határán”.

Nem véletlen, hogy éppen a kilencvenes évekre esett a jogi kultúrtörténeti érdeklődésének e felvirágzása. A Gernot Kocherrel, a grazi jogtörténész professzorral kialakult szakmai együttműködés újabb lendületet adott a pécsi jogi kultúrtörténeti kutatásoknak, különösen ami az ikonográfiát illeti. Kocher *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie* című munkája 1992-ben jelent meg.¹⁵ E könyv, valamint az 1992-től évről évre rendszeresen tartott közös grazi–pécsi szemináriumok, a közös konferenciák

¹³ KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „El lévén készülve ügyének levátájára”. Jogi esetek Jókai A kőszívű ember fiai című regényében. In SZÓLLÓSI László (szerk.): *Pro Scientia Aranyérmesek X. Konferenciája. Budapest, 2010. szeptember 30. – október 03. Előadások*. Budapest, 2011. 239–243. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Jog és irodalom határán: A magyar jogi szaknyelv és az irodalom kapcsolata a 19. században – Jókai nyomán. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 3. sz. 49–55. p.

¹⁴ KAJTÁR 2005. 331–344. p.

¹⁵ KOCHER, Gernot: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*. München, 1992.

számos előadása erőteljes impulzusokat jelentettek a tantárgy fejlesztéséhez, a jogi kultúrtörténet tematikájának újragondolásához, és hozzájárultak a jogi kultúrtörténet oktatásban elfoglalt helyének megszilárdításához. Gernot Kocher a tanszék rendelkezésére bocsátotta a kötet képeinek diagyűjteményét, amely így hosszú éveken, évtizedeken keresztül egy-egy egész szemináriumi kurzus vizuális alapjául szolgálhatott. Már nem pusztán a pécsi közegben érvényesülő hatás volt Kocher említett alapművének megismertetése a magyar jogászai szakmával. Előbb recenzió révén,¹⁶ majd 2008-ban a kötet – szintén e műhelyből kikerülő, az ő kezdeményezéséből elkészült – magyar fordítása által, amely Herger Csabánénak köszönhető.¹⁷

Kajtár István „A jog kulturális holdudvara” cikkében így fogalmazott: „a jogi kultúrtörténet kutatási terepuma vázlatosan leírható egymást metsző körök közös területével, ahol az egyes tudományterületek között sajátos kölcsönhatás érvényesül. [...] Az egyik kör tehát a jog, szoros összefüggésben a hatalom világával [...] A másik kör az a kulturális szféra, [...] mindazon szerzett viselkedési formák köre, amelyeket utódainak ad át a közös tradíció által egyesített személyek csoportja.”¹⁸ A pécsi műhely tagjaként, kicsit átértelmezve a citátumot, hajlamos vagyok azt magunkra vonatkoztatni. Mint a „közös tradíció által egyesített személyek csoportja” feladatunknak kell tekintenünk e hagyománynak és hagyatéknak, azaz szűkebb értelemben a jogi kultúrtörténetnek, tágabb értelemben egy kutatási- és munkastílusnak, a szakma szeretetének és tiszteletének továbbvitelét, továbbadását.

¹⁶ KAJTÁR István – NACY Janka Teodóra: Gernot Kocher: Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie. *Ethnographia*, (110) 1999. 2. sz. 516–519. p.

¹⁷ KOCHER, Gernot: *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia*. Pécs, 2008.

¹⁸ KAJTÁR István: A jog kulturális holdudvara. *Iskolakultúra*, (10) 2000. 1. sz. 3. p.

László Balázs*

ÓKORI GÁLYAHÁBORÚK: KAJTÁR ISTVÁN PROFESSZOR ÚR TENGERI HÁBORÚK JOGTÖRTÉNETI SZEMINÁRIUMA

A 2010-es évek elején már felsőbb éves joghallgatóként és a jogtörténeti tudományos diákkör tagjaként látogattam Kajtár István professzor három – az akkoriban magyar nyelven meghirdetett valamennyi – szemináriumát. A *Jogi kultúrtörténet*, az *Összehasonlító európai jogtörténet* és a *Tengeri háborúk jogtörténete* című kurzusok a tételes jogi szabályozás részletekbe menő megismerése helyett inkább a jogi kultúrtörténeti vonatkozások kiemelését és a hallgatók általános történelmi tudásának felfrissítését, történelmi műveltségük elmélyítését célozták. Ez utóbbi törekvések azonban éppúgy jellemezték Kajtár professzor egyetememes állam- és jogtörténeti előadásait is, amelyekből a tételes jog ismerete mellett az előadó rendkívüli műveltsége és humora is gyakran kitűnt.

Amikor a *Tengeri háborúk jogtörténete* szemináriumán az ókori gályaháborúk témakörében tartott, 10-15 perc helyett közel egyórás kiselőadásomat befejeztem,¹ mosolyogva ezzel nyugtázta: „Kolléga úr, hallgattam volna még!” Ezzel a tanulmányra formálódott előadással emlékezem Kajtár István jogtörténész professzorra.

* László Balázs doktorandusz, PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

¹ Kajtár István professzornak a témában született, az ókori görögök tengeri háborúit tárgyaló tanulmánya csak szemináriumi tanulmányaimat követően jelent meg. KAJTÁR István: Az antik görögök tengeri háborúi a Kr. e. V. században (Hatalom és jog). In MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2013. 182–187. p.

Bevezetés

A nemzetközi jogi megközelítés a tengerjog történetét leginkább az egyes államalakulatok által a tengerek fölött igényelt szuverenitás leépítésének, a tengerek szabadsága elvének születéséig, a 17. század elejétől kezdődő időszakig vezetik vissza.² Ez persze nem jelenti azt, hogy egyes államok vagy korábban a birodalmak saját uralmi körében ne létezhetek volna a vizek, így a tengerek „használatával” összefüggő jogi normák is. Ennek egyik legismertebb példája a rómaiak által a rhodusi jog mintájára átvett, méltányos kármegosztásra vonatkozó, összetett keresetőségi rendszert kialakító *lex Rhodia* (de iactu mercium).³

Mégis, a tengeri háborúk jogtörténetében az újkori és főleg a jelenkori tengeri hadi(-jogi) események mellett, amelyekhez már a tengerek használata, a hadijog és egyéb kapcsolódó területek, például a humanitárius jog tekintetében is egyre kiterjedtebb szabályozás kapcsolódik, az ókori gályaháborúk témája inkább történeti kitekintés lehet. Ezt a szerepet töltötte be Kajtár professzor szemináriumán is, a tematikában hasonló szereppel bíró másik két téma, a hajózás történetének kezdetei és a középkori gályaháborúk között.

A hajózás kezdeteitől a gályáig

A hajózás történetének kezdetleges formái, a sodródó hordalék fatörzsek, majd a bődönhajók és nádtutajok jelentősebb mértékű áru- vagy személyszállításra aligha lehettek volna alkalmasak.⁴ A tengeri kereskedelem és hadviselés érdemleges kialakulása tehát – értelemszerűen a teherbírással, a behajózni kívánt távolságokkal és a sebességgel kapcsolatos növekvő igények okán – megkívánta további technikai megoldások, így az evező és a vitorla, valamint a krétai minósi kultúrához (más források szerint a föníciaiakhoz⁵) köthető hajógerinc és az erre rögzített bordákból álló váz megjelenését.⁶ A korai krétai és egyiptomi fejlesztések pedig többnyire a föníciaiak és a mükénéi akhájok közvetítésével jutottak el az ókori görögökhöz, majd a rómaiakhoz (akik karthágói mintákat⁷

² BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog II.* (Institutiones Juris). Budapest–Pécs, 2010. 104. p.

³ MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók. Egyetemi tankönyv.* Budapest, 1963. 211. p.

⁴ MARJAI Imre: *Nagy hajóskönyv.* Budapest, 1981. 11–13. p.

⁵ GULÁS, Stefan – LESCINSKY, Dusan: *A vitorlás hajók története* (ford.: Poór József). Budapest, 1984. 38. p.

⁶ *Haditengerészet – Víziszonyos rómaiak és a tengeri hadviselés kezdetei. Had- és rendvédelem-történelem, kicsit másképp.* https://emil.blog.hu/2008/05/19/haditengereszet_viziszonyos_romaiak_es_a_tengeri_hadviseles_kezdetei?layout=1%3Fdesktop.

⁷ MARJAI 1981. 25–26. p.

is átvettek).⁸ A legismertebb ókori gályaháborúk pedig Hellász és Róma történetéhez tartoznak.

Már a főníciaiaknál bizonyosan megkülönböztethető a lassabb kerekhajótól a karcsú, gyors, 25–30 (később akár 35–50 méter) hosszú, evezővel hajtott és csak kiegészítésként vitorlával ellátott, eleinte főleg a parti vizekben használható, de a szélről függetlenül haladni képes, általában katonai célra épült hosszúhajó, vagyis a gálya.⁹

Görög és római gályák

A főníciaiakhoz hasonlóan az ókori görögöknél is megtalálhatók voltak a lassabb vitorlás teherhajók és a gyors evezős gályák. Mivel az ekkoriban – akár evezős, akár kiegészítő jelleggel evező nélküli hajókon – használt négyszögletes vitorlákkal eleinte leginkább hátszélben (vagy háromnegyed szélben) lehetett haladni, a nagyobb sebesség igénye megkívánta az evezők számának növelését. Ezért a gályáknak is több típusa alakult ki: az egy evezősoros monera, ennek is legnagyobb példánya a híres ötvenevezős pentekontera, a két evezősoros diera (amelyet már a főníciaiak kifejlesztettek¹⁰) és a három evezősoros triera (vagy galeia). Később pedig már a görögök is építettek öt evezősoros hajókat is.¹¹ Utóbbiakban az egyes evezősorok kezelői egymás fölött (vagy mellett és fölött) ülve helyezkedhettek el.¹² Az evezősorok száma folyamatos növelésének oka az volt, hogy amíg a nagyobb sebesség igénye nagyobb erőt, így több evezőt igényelt, addig a hajók hosszának további növelése már a manőverezhetőség rovására ment volna.¹³

A rómaiaknál a szárazföldi hadviselés mellett az ugyancsak költséges tengeri hadviselés soha nem tűnt hasonlóan fontosnak, különösen akkor nem, amikor a birodalom kiterjesztette hatalmát a Földközi-tenger szinte egész partvidékére.¹⁴ Persze azért a legyőzött ellenségtől lefoglalt hajóhadak mellett voltak saját hajóik is. A rómaiaknál a diera és triera megfelelői a direma és a trirema voltak, de építettek öt evezősoros quinquerema-kat is. Az ennél is nagyobb, több evezősoros gályák tervezése és építése inkább csak presztízs-beruházás

⁸ HORVÁTH Pál (szerk.): *Általános jogtörténet*. Budapest, 1991. 61–62. p.; KAJTÁR István: *Egyetememes állam- és jogtörténet* (Institutiones Juris). Budapest–Pécs, 2005. 30–31. p.

⁹ Vö. egyebek mellett *A Pallas nagy lexikona*, a *Magyar Katoikus Lexikon* és a *Magyar etimológiai szótár* vonatkozó szócikkeivel.

¹⁰ GULÁS – LESCINSKY 1984. 41. p.

¹¹ MARJAI 1981. 25–26. p.

¹² GULÁS – LESCINSKY 1984. 42–43. p.

¹³ *Haditengerészet – Víziszenyos rómaiak...*

¹⁴ MARJAI 1981. 25–26. p.

lehetett, azok már harcászati aligha jelenthettek előrelépést.¹⁵ Ennek oka kézenfekvő: az evezősorok számának növelésével együtt nőtt a hajótest és a legénység súlya is, továbbá a felsőbb evezősorok evezőhosszának növelése azok hatékonyságát és használhatóságát is csökkentette. Ennek ellenére vannak olyan források, amelyek szerint például az actiumi csatában kilenc evezősoros hajók is részt vettek.¹⁶

Az ókori gályákon tüzéséggként – hajóágyú hiányában – katapultokat vagy íjászokat szállíthattak, de harcászati jelentőséggel bírt az ellenséges hajó evezőinek eltörésére és a hajótest roncsolásával a hajó elsüllyesztésére alkalmas döfőorr vagy sarkantyú, valamint a rómaiak által használt, az ellenséges hajóra történő átszállást segítő csapóhíd (corvus). Utóbbit a hajózás történetének irodalma nem kisebb jelentőségűnek tekinti, mint a tengerészgyalogság megalapítása.¹⁷ Ugyancsak megjegyzendő, hogy a rómaiak gályáin – szemben a görögökkel és a középkori gályákkal – általában nem, csak rendkívüli szükség-helyzetben alkalmaztak rabszolgákat, de őket is felszabadították a szolgálatba lépés előtt.¹⁸

Ezzel szemben harcászati szempontból közvetlen jelentőséggel nem bírt, de a tengerészek babonáira utaló kultúrtörténeti érdekességgel említhető a hajószem, amelynek ábrázolása – hasonlóan egyébként az evezősorhoz, a négyyszögletes vitorlához, a döfőorrhoz és a tatfedélzethez – korabeli karthágói mozaik ábrázolásán is fennmaradt. Ennek hátterében a navigációs eszközök, megoldások fejletlensége állt (az iránytű például csak a 10–11. században jut el Kínából a Földközi-tenger vidékére¹⁹), így a szemtől a jószerencsüket, a hajóra és legénységére leselkedő rejtett veszélyek elkerülését várták.²⁰

Az egyre nagyobb és több evezősoros hajók mellett a rómaiak a Kr. e. I. században illír mintára ismét kisebb, mintegy 30 méter hosszú, jól manőverezhető egy evezősoros hajókat kezdtek építeni, ez a hajótípus volt a liburna.²¹

¹⁵ *Haditengerészet – Vízi viszonyos rómaiak...*

¹⁶ GULÁS – LESCINSKY 1984. 44. p.

¹⁷ Uo. 9., 43. p.

¹⁸ P. SZABÓ Béla: Megválaszolatlan kérdések az itáliai flotta katonáinak jogállásával kapcsolatban a principatus idején. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigít. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. 218. p.

¹⁹ MARJAI 1981. 187. p.

²⁰ *Haditengerészet – Vízi viszonyos rómaiak...*

²¹ GULÁS – LESCINSKY 1984. 44. p.

A szalamiszi csata

A Kr. e. V. század első évtizedei görög–perzsa háborúinak harmadik közismert nagy csatája volt – a marathóni és thermopülai szárazföldi ütközetek után – az Athénhoz közeli szalamiszi tengerszorosban vívott hajócsata, amely – a következő évi plataiai és mükaléi görög győzelmekkel együtt – fordulatot hozott a háborúban a perzsa terjeszkedés megállításával.

A szalamiszi ütközet leírásai szerint a szárazföldi győzelmeikkel előrenyomuló perzsák jelentős számbeli fölényben, a különböző források alapján 600–1000 közötti számú hajóval érkezhettek meg a Peloponnészosz félszigethez. A hódító perzsa birodalom flottája – hasonlóan a szárazföldi haderőhöz – a meghódított területek különböző harci kultúráit is egybefoglalva különféle népelemekből, vegyes katonanyagból és többféle hadihajóból állt.²²

Xerxész serege, amelynek leghíresebb hadvezére halikarnasszoszi Artemiszia királynő volt, mintegy 200 triera mellett főleg lassabb és gyengébb pentekonterákból, valamint kereskedelmi hajókból átalakított nehézkes gályákból állhatott, és bár a korabeli leírások szerint a flotta több mint 1300 hajóval indulhatott Athén felé, különböző okok (az artemiszioni győztes ütközet veszteségei, a Szépia-fok közeli állítólagos tengeri viharok – amelyek a korabeli hiedelemvilág szerint Xerxésznek az istenek hatalma elleni gőgös lázadását (hybrisz) büntették,²³ illetve a hellészpontoszi hajóhíd felállítását) miatt legfeljebb mintegy 800 hajóval vehetett részt a csatában.²⁴ Óvatosabb források szerint ez a szám inkább 600 körül lehetett, de mindenképpen legalább kétszeres számbeli fölényben volt a perzsa flotta.²⁵

Ezzel szemben az athéniak Themisztoklész ötlete alapján mintegy 200 trierából álló flottát építettek,²⁶ amely azonban a többi görög hajóval kiegészülve is csak mintegy 3-400 hajót számláló hadat eredményezett.²⁷ Az Eurübiadész által vezetett görög flotta végül Themisztoklész stratégiáját követve becsalagatta a perzsa hadat a szalamiszi szoros keskeny csatornáiba, ahol a hely szűkében a perzsák nagyobb és lomhább hajóinak hadrendje megbomlott, a kisebb és mozgékonyabb görög trierák pedig olyan mértékű pusztítást végeztek (a források szerint a görög flottának mintegy tizede, a perzsa hajóknak azonban

²² KAJTÁR 2005. 26–27. p.

²³ KAJTÁR 2013. 183. p.

²⁴ GULÁS – LESCINSKY 1984. 42. p.

²⁵ TARJÁN M. Tamás: Kr. e. 480. szeptember 20. A szalamiszi csata. <https://rubicon.hu/kalendarium/kr-e-480-szeptember-20-a-szalamiszi-csata>.

²⁶ MARJAI 1981. 36. p.

²⁷ GULÁS – LESCINSKY 1984. 42. p.

legalább egynegyede odaveszett), hogy a perzsák kénytelenek voltak a Helleszpontosz felé visszavonulni.²⁸

A perzsa terjeszkedés megállításának közvetlen hatalmi-jogi következménye lett Spárta jelentőségének csökkenésével és Athén megerősödésével a peloponnészoszi szövetség felbomlása, és a déloszi szövetség létrejötte. Kultúr-történeti jelentősége pedig abban áll, hogy a görögök győzelme nélkül aligha – vagy legalábbis nem az ismert formájában – következett volna be Athén fénykora, és vélhetően az ókori görög kultúra is más formában és mértékben maradhatott volna fenn és gyakorolhatott volna hatást a későbbi európai kultúrára és történelemre.

Pompeius és a kalózok

Az ókori gályaháborúk sorában említhető Pompeiusnak a Földközi-tengeren portyázó kalózok elleni hadjárata, amely a liburnák egyik első fontos bevetése volt.²⁹ Bár Pompeius Kr. e. 70-ben már viselte a consuli tisztséget, a három évvel későbbi Ostia elleni kalóztámadást követően a kalózok ellen indított hadjáratának sikere (szisztematikus támadással a kalózok mintgy 120 támaszpontját semmisítette meg³⁰) is nyilvánvalóan szerepet játszott további politikai megerősödésében, alighanem ennek is köszönhetőe később az első triumvirátusban betöltött szerepét. A triumvirátus és Róma ezt követő történelme pedig (hasonlóan a görögök jelentőségéhez) máig érezhető hatással volt Európa történelmére és kultúrájára (beleértve a magánjog alapvonásait is³¹).

Pompeius kalózok elleni harcával összefüggésben azonban egy konkrét jogi vonatkozás is kiemelhető. Pompeius számára ugyanis a birodalmi és közcél érdekében egy külön törvény, a *lex Gabinia (de piratis persecuendis)* három évi határozott időre biztosította az *imperium maius*, vagyis a legteljesebb, szinte korlátlan hatalom gyakorlását a tengeren és a parttól számított ötven mérföldes zónában.³²

²⁸ TARJÁN M. *A szalamiszi csata...*

²⁹ GULÁS – LESCINSKY 1984. 44. p.

³⁰ MARJAI 1981. 38–39. p.

³¹ KAJTÁR 2005. 44–45. p.

³² PÓKECZ KOVÁCS Attila: Pompeius rendkívüli hatalma (i. e. 67–61). *Római kor*. [https://romaikor.hu/roma_tortenelmet_irt_\(a_romaiak_tortenete\)/a_koztarsasag_idoszaka/a_romai_koztarsasag_valsaga_\(i_e_133_44\)/cikk/pompeius_rendkivuli_hatalma_\(i_e_67_61\)](https://romaikor.hu/roma_tortenelmet_irt_(a_romaiak_tortenete)/a_koztarsasag_idoszaka/a_romai_koztarsasag_valsaga_(i_e_133_44)/cikk/pompeius_rendkivuli_hatalma_(i_e_67_61))

Az actiumi csata

Az ókori gályaháborúk közül a rómaikhoz köthető másik jelentős hadiesemény az actiumi csata, amely azonban – bár hivatalosan az Egyiptom ellen indított hadjárat része volt – a külső ellenség helyett valójában polgárháborús közegben zajlott.³³

Actiumnál Antonius és Kleopátra mintegy 280 négy evezősoros gályát (más források szerint közel 400, részben három-, négy-, öt, sőt kilenc evezősoros hajót³⁴) számláló egyesített flottájával szemben Octavianusnak a Marcus Agrippa parancsnoksága alatt álló mintegy 260 liburnája (más adatok szerint közel 400 liburna és direma³⁵) sorakozott fel. A csata kimenetelét Octavianus hajóinak gyorsasága és jobb manőverezhetősége mellett egyéb tényezők – Marcus Agrippa már a csata előtt sikeresen elvágta Antonius seregeinek utánpótlását, Kleopátra és a keleti sereg hadvezérei között ellentétek húzódtak, a keletiek táborában felütötte fejét a malária, és egyik hadvezérük, Delius is átállt Octavianus oldalára – is befolyásolták, és bár Antonius és Kleopátra is elmenekült a hadszíntérről, Octavianus hadai döntő győzelmet arattak.³⁶

Az actiumi csata következtében Antonius és Kleopátra jószerével elvesztették tényleges hatalmukat, és a következő évben mindketten öngyilkosságot követtek el. Ezzel párhuzamosan Octavianus kiterjesztette uralmát Egyiptomra és annak gazdasági erőforrásaira, hatalmának növekedése pedig rövidesen azt eredményezte, hogy a köztársaság megmentésének látszata alatt Octavianus kiépítette a principátus rendszerét, amelyből rövidesen és szinte szükségszerűen nőtt ki a császárság hatalmi berendezkedése. Az ütközetnek továbbá haditengerészeti tekintetben is voltak hatásai, mivel Octavianus a Földközi-tenger medencéjének gyakorlatilag egészét uralma alá vonva átszervezte a birodalom hadiflottáját, és a korábbi gyakorlat szerint krízishelyzetekben felállított flották helyett tulajdonképpen ekkor jött létre az állandó római haditengerészet.³⁷

E közvetlenebb hatások mellett az actiumi csata kapcsán is megjegyezhető, hogy annak végkimenetele és közelebbi következményei az egész birodalom és vele Európa történelmének és kultúrájának alakulására máig és érződő hatással volt.

³³ TARJÁN M. Tamás: Kr. e. 43. november 26. A második triumvirátus megalakulása. <https://rubicon.hu/kalendarium/kr-e-43-november-26-a-masodik-triumviratus-megalakulasa>

³⁴ GULÁS – LESCINSKY 1984. 44. p.

³⁵ Uo.

³⁶ TARJÁN M. *A második triumvirátus...*

³⁷ P. SZABÓ 2016. 218–219. p.

Zárszó

Kajtár professzor szemináriumán a hajózástörténeti előzmények, köztük az ókori gályaháborúk bemutatása után szó esett a tengeri hadviselés története megannyi jelentős szegmensének – a professzor által részben önálló írásokban is kimunkált³⁸ – jogi és jogi kultúrtörténeti vonatkozásairól, egészen a 20. századi témákkal bezárólag. Kajtár professzor pedig hétről-hétre a hallgatóit megtisztelő alapos felkészültségével és lankadatlan lelkesedéssel beszélt a nagy földrajzi felfedezések koráról és hajósairól, a tüzéség és a gépesítés megjelenéséről a hajózásban, valamint a portyázó hadviselésről,³⁹ az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetéről,⁴⁰ kiemelten a Magyar Adria Egyesületről, a fiumei hajógyártásról és az SMS „Szent István” hadihajóról,⁴¹ az első és a második világháború jelentős tengeri eseményeiről, a tengeralattjárós hadviselésről, valamint kalózokról,⁴² a hajókapitányságról⁴³ és legendás admirálisokról. És persze a hajózás, a tengeri háborúk jogtörténetét, jogi kultúrtörténetét átölelő szeminárium sem múlhatott el a hatalmi jelképek és egyéb szimbólumok – köztük a bizonyosan Kajtár professzor egyik személyes kedvencének nyilvánítható „egy- és többfejű sasok” – említése nélkül.⁴⁴

³⁸ Kajtár István professzor tengerjogi tárgyú publikációinak összefoglalását lásd: SZENTMIKLÓSI Attila: A tengeri zsákmányjog, a hatalmi szimbólumok és a tengeri csaták. Kajtár István munkássága tengerek jogtörténetéről. *Diké*, (4) 2020. 162–177. p.

³⁹ KAJTÁR István: C.S.S. „Alabama” (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez). *Jura*, (4) 1997. 1. sz. 14–16., 20. p.

⁴⁰ KAJTÁR István: A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel. *Jura*, (13) 2007. 2. sz. 185–188. p.

⁴¹ KAJTÁR István: A dualizmus jogi kultúrtörténeti lenyomatai. *Jogtörténeti Szemle*, (9) 2007. 3. sz. 27. p.

⁴² KAJTÁR István: A Mediterránium tengerjogának történetéhez. *Jogtörténeti Szemle*, (6) 2004. 4. sz. 71–72., 75–76. p.

⁴³ KAJTÁR, István: Der Schiffskommandant in der neueren Rechtsgeschichte. „Master next God”. In BÉLI, Gábor – DUCHONOVÁ, Diana – FUNDÁRKOVÁ, Anna – KAJTÁR, István – PERES, Zsuzsanna (szerk.): *Institutions of legal history. With special regard to legal culture and history*. Bratislava–Pécs, 2011. 301–305. 310–311. p.

⁴⁴ KAJTÁR István: Egy hatalmi jelkép kultúrtörténeti gyökerei – a sas. *Jura*, (1) 1994. 2. sz. 11–17. p.

KAJTÁR ISTVÁN BIBLIOGRÁFIA

(Összeállította: *Kajtár Istvánné*)¹

A most közreadott bibliográfia szerkezeti tagolását *Kajtár István* szövegeiből kiválasztott idézetekkel kívántam hangsúlyossá tenni, mondhatni katalogizálni. A kutatási területeket jelző felosztás természetesen átfedésekkel igaz, a címkék mégis eligazítanak, szándékom szerint érzelmi többletet is adnak.

Hivatásának megfelelően itt is első helyre került a jogtörténet tantárgy oktatása. Mindvégig hangsúlyos volt a joghistória haszna, az összehasonlító jogtörténet, a modernizáció, jogi transzfer kutatása. A legtöbb levéltári forrásfeltárást a közigazgatás-történet területén végezte.

Időközben írásaiba egyre inkább beleszövődött, majd vállaltan önálló kutatási területe lett a jogi kultúrtörténet a maga sokszínűségével. Az emberi és szakmai példaképül állítható elődök, a jogászképzés története, az egyetemtörténet megírása, megjelenítése mindvégig szívügye volt.

Intenzíven benne élt a „jogtörténész céh” történeteiben. A kollégák – beleértve az akadémiai berkeken kívülieket is – nagyrabecsülésének írásos lenyomata a recenziók sokasága. A korai évektől kezdve szívesen használt jogi probléma megvilágításához a tengerek és hajók, a hadtörténelem, a haditechnika tárgykörből vett példákat. Később ezek nagyobb teret kaptak publikációi között is. A kalózkodásról, a tengeri zsákmányjogról, a cirkálókról vagy a hajóskapitányokról és a hajónevekről írt tanulmányok után tervebe vett írásának a Szevasztopol munkacímet adta.

Köszönet a szerkesztőknek és a kötet szerzőinek, hogy most ezen a módon lehet együtt szeretett „céhtársaival”. Nagyon kedvelte a szójátékokat, sokszor búcsúzott így, a szó elejét hangsúlyozva: *Szevasztopol*.

¹ Eredeti közlés: Állam és polgára. Kajtár István szakirodalmi munkássága. *Diké*, (4) 2020. 1. sz. 178–189. p.

„A jogászképzés keretei között az alkotmány- és jogtörténeti előadások egyfajta, hogy természettudományi hasonlattal éljünk, anatómiai és egyben élettani bevezetést nyújtanak.”

- 2015 Egyetemes állam- és jogtörténet. 5. javított kiadás. Budapest (p. 414) Társszerző: HERGER Csabáné
- 2013 Egyetemes állam- és jogtörténet. 4. átdolgozott, bővített kiadás. Budapest – Pécs (p. 416) Társszerző: HERGER Csabáné
- 2005 Egyetemes állam- és jogtörténet 3. átdolgozott kiadás. Pécs (p. 368)
- 2001 Egyetemes állam- és jogtörténet 2. kötet 2. változatlan kiadás. Pécs (p. 175)
- 2002 Egyetemes állam- és jogtörténet 2. kötet. Pécs (p. 175)
- 2000 Egyetemes állam- és jogtörténet 1. kötet. Pécs (p. 187) [utánnomás] 1998
Egyetemes állam- és jogtörténet 2. kötet. Pécs (p. 176)
- 1997 Egyetemes állam- és jogtörténet 1. kötet. Pécs (p. 187)
- 1998 Grundzüge der ungarischen Verfassungsgeschichte. Pécs (p. 62)
- 1996 Általános jogtörténet 1. bővített, átdolgozott kiadás. Budapest (p. 503) Társszerzők: HORVÁTH Pál – NAGY Lászlóné – RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – ZLINSZKY János
- 1995 Általános jogtörténet. Budapest (p. 502) Társszerzők: HORVÁTH Pál – NAGY Lászlóné – RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – ZLINSZKY János
- 1994 BRAUNEDER, Wilhelm: Osztrák alkotmánytörténet napjainkigkig. (=Österreichische Verfassungsgeschichte). Fordította: KAJTÁR István. Pécs (p. 361)
- 1994 A Német-Római Birodalom állam- és jogfejlődése (VII. fejezet). In: HORVÁTH Pál – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Általános jogtörténet I. Budapest, 121–140.
- 1994 A német (osztrák) térség állam- és jogfejlődése 1806–1918. In: HORVÁTH Pál – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Általános jogtörténet I. Budapest, 305–326.

„A joghistória feltárhatja a hajdani jogrendszerek, jogintézmények, eljárási módok sikerének – kudarcának okait. (...) Ezek a megállapítások, értékelések, különösen a modern korszakra nézve jelentősek, és sajátos rezervoárt, ismeretanyagot, jogtörténeti génbankot alkotnak.”

- 2010 Über die Rechtsgeschichte und ihren Nutzen. In: MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): Das Wesen der Rechtsgeschichte: Werner Ogris zum 75. Geburtstag. Budapest 41–51.
- 2006 Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára. Pécs (p. 375) Társszerkesztők: ÁDÁM Antal – CSERESNYÉS Ferenc
- 2005 Jogtörténeti tanulmányok VIII. Pécs (p. 605) Társszerkesztők: BÉLI Gábor – SZEKERES Róbert 2001 Jogtörténeti tanulmányok VII. Pécs (p. 451) Társszerkesztő: SZEKERES Róbert

- 2001 Iura antiqua – iura moderna: Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag. Pécs (p. 295) Társszerkesztők: HAMZA Gábor – PÓKECZ KOVÁCS Attila – ZLINSZY János
- 1996 Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Pécs (p. 323) Társszerkesztők: HAMZA Gábor – ZLINSZY János

„Polgári átalakulásunk, modernizációnk egy-egy szakasza sajátos állam- és jogformálási taktikát, technikát, következőképpen más és más értékeket közvetít.”

- 2003 A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa – haladás – Magyarország. Budapest – Pécs (p. 294)
- 2017 Charakterisieren der modernen ungarischen Rechtsentwicklung im 19. Jahrhundert. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn. Budapest, 389–402.
- 2011 Alkotmányfejlődésünk útjai: Válogatás Molnár Kálmán hátrahagyott írásaiból. Válogatta, jegyzetekkel kiegészítette: SCHWEITZER Gábor, szerkesztette: KAJTÁR István. Pécs (p. 200)
- 2006 Valahányszor e nemzet alkotmányos életfájára az irtó bárd nehezedett. In: ANDRÁSSY György – NEMESSÁNYI Zoltán – VARGA Tamás (szerk.): Emlékkönyv Fülöp Miklós születésének ötvenedik évfordulójára. Pécs 130–144.
- 2005 Tradicionális jogi értékek – modern alkotmányos értékek. In: BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok VIII. Pécs, 225–241.
- 2005 Deák-vázlat egy jogász habitushoz. In: SZABÓ István (szerk.): „...a hazának szent ügye...”: Emlékkülés Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából. Budapest, 49–66.
- 2004 A magyar jogalkotás a XIX. században és tanulságai a XXI. századra nézve. In: SZEKERES Róbert (szerk.): Joghistoria a 21. század elején: „Jog és jogászok a 21. század küszöbén” nemzetközi konferencia (Pécs, 2003. október 16.) Pécs, 7–21.
- 2004 Traditionelle Wertordnung in Europa und die Wertordnung der Aufklärung in der Konstituierung der Staaten. In: SZEKERES Róbert (szerk.): Neuere rechtshistorische Arbeiten. Pécs, 3–11.
- 2004 Kossuth Lajos korának vezető rétegei: A kormányzati elit egyes kérdései a tizenkilencedik századi modernizáció során Közép- és Kelet-Európában. In: BALOGH Judit (szerk.): Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója című országos jogtörténeti konferencia tanulmányai (Debrecen, 2002. október 3–4.) Debrecen, 25–46.
- 2004 Hatalmi elit a XIX. századi modernizációban. In: KORINEK László – KŐHALMI László – HERKE Csongor (szerk.) Emlékkönyv Irk Albert egyetemi tanár születésének 120. évfordulójára. Pécs, 73–83.

- 2004 Gesetzgebung und Systemveränderungen. In: GEORGIEV, J. – KYSELE, J. (szerk.): Kapitoly z dějinstavovského a parlamentní hožízení: Sborník příspěvku z 54. konference ICHRPI. Prága, 327–338.
- 2004 Deák und die Modernisierung des 19. Jahrhunderts. In: MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): Nationalstaat – Monarchie – Mitteleuropa – zur Erinnerung an den „Advokaten der Nation“, Ferenc Deák. Budapest, 24–33.
- 2004 Deák és a 19. századi modernizációs folyamatok. In: SZABÓ András – BERTÓK Krisztina – KISTELEKI Károly (szerk.): A haza bölcse: Deák Ferenc. Budapest [CD-ROM]
- 2004 A polgári korszak igazságügy-miniszterei és az európai jogi kultúra. In: CSIBI Norbert – DOMANICZKY Endre (szerk.): Deák és utódai. Magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában: A Deák-bicentenárium alkalmából rendezett országos történelem-jogtörténelem konferencia anyaga. Pécs 2004, 192–207.
- 2003 Deák és a 19. századi modernizációs folyamatok. In: SZABÓ András (szerk.): Deák Ferenc emlékezete. Budapest, 109–117.
- 2001 Európai jogi kultúra – magyar modernizáció a 19. században (büntetőjogi példákkal). In: TÓTH Mihály – HERKE Csongor (szerk.): Tanulmányok dr. Földvári József professzor 75. születésnapja tiszteletére. Pécs, 128–138.
- 2001 1848–1849 és a XIX. századi modernizációnk. In: MEZEY Barna – VÖRÖS Imre (szerk.): A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma: Jogtörténelem 1848-ról. Budapest, 207–218.
- 2000 A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai: Tradíció – Európa – recepció. MTA doktori értekezés. Msc. (p. 209) (Disszertáció benyújtásának éve: 2000, fokozatszerzés éve: 2003)
- 2000 A magyar államiság első ezer éve. Pécs (p. 264) Társzerkesztő: FONT Márta
- 2000 Modernisierung in Ungarn im 19. Jahrhundert und die Staatsfinanzen anhand rechtshistorischer Beispiele. In: LINGELBACH, Gerhard (szerk.): Staatsfinanzen, Staatsverschuldung, Staatsbankrotte in der europäischen Staaten- und Rechtsgeschichte. Wien – Köln – Weimar, 185–190.
- 2000 Állam és jogfejlődés Magyarországon a 19. században. In: FONT Márta – KAJTÁR István (szerk.): A magyar államiság első ezer éve. Pécs, 177–196.
- 2000 A dualista kori magyar állam- és jogrendszer a modernizáció fényében. In: FISCHER Ferenc – MAJOROS István – VONYÓ József (szerk.): Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében: Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Pécs, 307–320.
- 1999 1848–49 és a XIX. századi modernizáció. Jogtudományi Közlöny 1999/5. sz. 193–199.
- 1998 A „konzervatív” és a „modern” a XIX. századi magyar jogtörténelemben. In: BANA József (szerk.): Győri Tanulmányok. Győr, 52–58.
- 1997 Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához. Jura 1997/2. sz. 28–33. 1997 A magyar állam modernizációs folyamatai a XIX. században: kitekintéssel a XX. század első felére. Jogtudományi Közlöny 1997/3. sz. 126–129.

- 1996 A kereskedelmi jog történetének vázlata. Jogtudományi Közlöny 1996/10. sz. 404–414. Társzerző: SZÉCSÉNYI László
- 1996 A büntető igazságszolgáltatás modernizációja a XIX. században. In: KORINEK László (szerk.): Tanulmányok Földvári József tiszteletére. Pécs, 92–100.
- 1995 Modernizációnk és Európa: Adalékok a politikai vitakultúrához az 1843–44-es rendi országgyűlésen. In: MÁTHÉ Gábor – ZLINSZKY János (szerk.): Degré Alajos emlékkönyv. Budapest, 121–130.
- 1990 Rechtstheoretische und rechtshistorische Erläuterungen zur Effektivität des Rechts. Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae 1990/3–4. sz. 283–295. Társzerző: VISEGRÁDY Antal
- 1989 Rechtstheoretische und rechtshistorische Erläuterungen zur Effektivität des Rechts. In: TROJAN, Karel (szerk.): Efektivnost spolecenskeho pusoben i práva v prestavbe. Prága, 35–37. Társzerző: VISEGRÁDY Antal
- 1988 Jogtörténeti és jogelméleti adalékok a jog hatékonyságához. Jogtudományi Közlöny 1988/9. sz. 497–503. Társzerző: VISEGRÁDY Antal
- 1986 Az államügyészség kiépítése Magyarországon a neoabszolutizmus idején. 1850–1854–1861. In: BENEDEK Ferenc – SZITA János (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok VI. Budapest, 208–225.

„A modernizáció eszköztára a recepció, a jogátvétel, a jogimport és a transzfer sokrétű alkalmazása volt.”

- 2012 Rechts- und Gerichtspraxis in Ungarn 1840–1944: Tradition und Transfer. In: POKROVAC, Zoran (szerk.): Rechtssprechung in Osteuropa: Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert. Frankfurt am Main, 173–232. Társzerzők: BERKE Gyula – HERGER Csabáné – KAJTÁR Edit – MÁZI András – NEMESSÁNYI Zoltán
- 2006 Modernizáció jogi transzferrel az európai kultúrában. Jogtörténeti Szemle 2006/3. sz. 70–73.
- 2003 Strafrechtsrezeption in Ungarn in dem 19. Jahrhundert. In: MEZEY Barna (szerk.): Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes. Budapest, 27–38.
- 2001 The Political Image of Europe in the Hungarian Parliament 1843–1913. (The extremities of a seventy-year-old process) In: HAMZA Gábor et al. (szerk.): Iura antiqua – iura moderna: Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag. Pécs, 131–139.
- 2001 Az újkori német jogi kultúra szakirodalma a Pécsi Püspöki Könyvtárban. Kitekintéssel a XIX. század közepéig. In: CSÓKA-JAKSA Helga (szerk.): A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. Pécs, 15–27.
- 1989 Az osztrák jog magyarországi recepciójának kérdéséhez: Jogexport – adaptáció – jogi identitás. In: ADÁM Antal (szerk.): Tanulmányok Szamel Lajos tiszteletére. Pécs, 107–121.

- 1999 A magyar városok joga 1848–49-ben és az európai modernizáció. In: HORVÁTH Attila (szerk.): Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc állam- és jogfejlődéséről. Budapest, 58–70.
- 1998 Österreichisches Recht in Ungarn: Die Problemen der Rezeption und Identität während der Modernisation des Rechtssystems um die Mitte des 19. Jahrhunderts. In: PÉTER Orsolya Márta – SZABÓ Béla (szerk.): A bonis bona discere: Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag. Miskolc, 451–472.
- 1998 Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX. Pécs, 29–64. Társzerző: BÉLI Gábor
- 1994 Österreichisches Strafrecht in Ungarn. Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte 1994/4. sz. 325–334. Társzerző: BÉLI Gábor
- 1988 A burzsoá városigazgatás jogi rendjének kialakulása Európában és Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): Jogtörténeti előadások I. Budapest, 85–99.
- 1987 A burzsoá városi jog kialakulása Közép- és Kelet-Európában. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XVIII. Pécs, 106–127.
- 1987 Die ungarische volksdemokratische Rechtssetzung (1945–1949). In: MALÝ, Karel (szerk.): Příspěvky k dějinám socialistické hostátu a práva I. Prága, 137–149.

„Az európai városok együtt születtek Európával, és bizonyos értelemben általuk született meg Európa. Ha Európa mint önálló történelmi egység létezik, az talán leginkább a városoknak köszönhető.”

- 1992 Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). Területi és Települési Kutatások 9. Budapest (p. 212)
- 2010 A magyar városok jogtörténeti értékeiről. In: BALOGH Elemér – HOMO-KI-NAGY Mária (szerk.): Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged, 435–444.
- 2008 Joghistoriái mozaikkövek a kormányzatról és a közszolgálatról. In: CSEFKÓ Ferenc (szerk.): Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára. Pécs, 19–27.
- 2008 Hegyközségek jogtörténeti szemmel. In: NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Géza (szerk.): Vásárok Világa III. (Szekszárd, 2007. szeptember 15.). Szekszárd, 123–141.
- 2004 A polgári modernizáció közigazgatási autonómiáinak jogtörténeti keretei. In: GERGELY Jenő – STRAUZSZ Péter – ZACHAR Péter Krisztián (szerk.): Autonómiák Magyarországon 1848–1998. Budapest, 192–207.
- 2004 A magyarországi községközigazgatás személyzete a XIX–XX. századi modernizáció során. In: KÉKI Zoltán (szerk.): Jogi beszélgetések 2000–2003. Kaposvár, 28–32.
- 2002 A magyar városigazgatás modernizációja a 19. században. In: HERTA Éva (szerk.): A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. II. Székelyföld konferencia. Csíkszereda, 353–370.

- 2001 Községi önkormányzat és modernizáció a 19. századi Közép- és Kelet Európában: Kitekintéssel a 20. századra. Jura 2001/2. sz. 42–49.
- 2001 A modern községi közigazgatás kialakulása Közép- és Kelet-Európában a XIX. században. Comitatus: Önkormányzati Szemle 2001/10. sz. 61–68.
- 1999 A magyar városok joga 1848–49-ben és az európai modernizáció. In: HORVÁTH Attila (szerk.): Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc állam- és jogfejlődéséről. Budapest, 58–70.
- 1998 Az 1848: XXIII. törvénycikk a szabad királyi városokról és a modern városi önkormányzatok kialakulása Magyarországon. Debreceni Szemle 1998/3. sz. 440–445.
- 1996 A modern magyar állam infrastruktúrájának kiépülése a XIX. században: A dél-dunántúli régió és Pécs példáján. In: VONYÓ József (szerk.): Az Előadások Pécs történetéből '94 és az Előadások Pécs történetéből '95 című konferenciák válogatott előadásai. Pécs, 23–30.
- 1996 A magyar közszolgálat. Közigazgatási szakemberképzés a XX. században. Budapest (p. 157) Társ szerkesztők: BAKA András – LŐRINCZ Lajos – MÁTHÉ Gábor
- 1996 A közszolgálat személyzete 1919–1944. In: BAKA András – KAJTÁR István – LŐRINCZ Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): A magyar közszolgálat. Közigazgatási szakemberképzés a XX. században. Budapest, 7–83.
- 1995 Városi önkormányzatok a 18–20. században a Dél-Dunántúlon. In: HORVÁTH Gyula (szerk.): A Dunántúl szolgálatában: Előadások Rúzsás Lajos emlékének. Pécs, 67–84.
- 1994 Hungarian municipal governments (1848–1918). In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tom. XXXIV 1993. Budapest, 147–157.
- 1993 Zentralisation und Dezentralisation in der Rechtsgeschichte der ungarischen Selbstverwaltungen. In: MIKOLETZKY, Lorenz (szerk.): Bericht über den neunzehnten österreichischen Historikertag in Graz (18. – 23. Mai 1992). Wien 237–239.
- 1993 Újabb tendenciák az osztrák tartományok fejlődésében. Comitatus: Önkormányzati Szemle, 1993 3(1), 63–67. 1993 A hegyközségi igazgatás története és a korábbi szabályozási modell adaptálásának lehetőségei. Msc. Pécs (p. 27) 1992 Kommunális Tudományok Dokumentációs Központja az osztrák községek szolgálatában. Comitatus: Önkormányzati Szemle 1992/11. sz. 79–80.
- 1992 Az osztrák tartományok Európa küszöbén. In: HRUBI László – KISS László – KÓBOR Gyula (szerk.): Európába megy-e a megye? Előadások és hozzászólások az 1992. szeptember 30 – október 2-i harkányi konferencián. Pécs, 166–168.
- 1991 Területi közigazgatás az Egyesült Európában. In: BELYÁ CZ Iván et al. (szerk.): Európa '92: a Magyar Közgazdasági Társaság Baranya Megyei Szervezete, az MTA Jövő kutatási Bizottsága és a JPTE KJK által szervezett konferencia (Pécs, 1991. május 23–24.) előadásai. Ökonómia 1991/1. kötet. Pécs, 51–57.

- 1991 Szemere Bertalan és a városok reformja. In: RUSZOLYJózsef (szerk.): Szemere Bertalan és kora. Miskolc, 187–200.
- 1991 Development of the communal property in Hungary. In: HORVÁTH Gyula (szerk.): Regional policy and local governments. Pécs, 151–161
- 1990 Önkormányzati élet Pécssett (1848–1918). Baranya: Történelmi és honismereti folyóirat 1990/2. sz. 61–74.
- 1986 Übertretungen in den Statuten der Stadt Pécs in bourgeoisien Zeitalter. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.) A közigazgatási büntetőbíráskodás fejlődése az utolsó 100 évben. Tanulmánykötet. Entwicklung der Verwaltungsstrafgerichtsbarkeit in den vergangenen 100 Jahren. Sammelband. Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály kiadványai 17. (Váltakozva német, francia és orosz nyelven). Budapest, 195–208.
- 1986 Az európai városjog fejlődése a feudalizmus idején és hatása a XIX. századi burzsoá városi jogra. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XVII. Pécs, 164–187.
- 1985 A községi tanácsi igazgatás stabilitásának kérdéséhez: Veszprém megye községei 1950 – 1981. Állam- és Igazgatás 1985/1. sz. 88–94.
- 1983 Pécs szabad királyi város választott polgárságának szószólója a rendiség utolsó évtizedeiben (1828–1848). In: CSIZMADIA Andor (szerk.): Jogtörténeti Tanulmányok V. Budapest, 115–127.
- 1983 Az egyes minisztériumok közötti koordináció kérdései. In: CSIZMADIA Andor: A kormányzás egyes kérdései a felszabadulás előtt. (A XI. fejezet, valamint a kimutatások anyagának levéltári kutatása és feldolgozása Kajtár István munkája). 341–360.
- 1982 A városigazgatás demokratizmusa Pécssett 1780–1848. In: SÁNDOR László (szerk.): Tanulmányok Pécs város történetéből: Pécs város szabad királyi rangra emelésének 200. évfordulója alkalmából rendezett II. város- történeti konferencia előadásai. Pécs, 105–111.
- 1981 A nagybirtok befolyásának érvényesülése a helyi közigazgatásban a XIX–XX. századi Kelet- és Közép- Európában. Közigazgatásilag önálló uradalmak (Gutsbezirke, Gutsgebiete) II. rész. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XII. Pécs, 103–149.
- 1980 A városi önkormányzat közigazgatásának társadalmi-, politikai és személyi környezete az Októberi Diploma időszakában. In: ÁDÁM Antal – BENEDEK Ferenc – SZITA János (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok: Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára. Pécs, 169–181.
- 1979 A nagybirtok befolyásának érvényesülése a helyi közigazgatásban a XIX–XX. századi Kelet- és Közép-Európában (Gutsbezirke, Gutsgebiete) I. rész. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből X. Pécs, 89–130.
- 1978 Az önkormányzati jogalkotás történeti áttekintése. Msc. [Államigazgatási Szervezési Intézet] (p. 22)

- 1975 Pécs szabad királyi város tanácsának működése 1848–49-ben. PTE Jogtörténeti Tanszék kiadványa 1. Pécs (p. 47 + 3 melléklet)
- 1973 A közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. tc. végrehajtása Pécssett. Msc. Pécs (p. 43)

„A jogi kultúrtörténet kutatási terepuma vázlatosan leírható egymást metsző körök közös területével, ahol az egyes tudományterületek között sajátos kölcsönhatás érvényesül.”

- 2004 Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe. Pécs (p. 156)
- 2018 Áttekintő értékelés a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): A jogtörténet új forrásai: Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi digitális adattár. Szekszárd, 205–249.
- 2016 Szakrális elemek a jogi kultúrtörténetben. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): Szokásjog és jogszokás I-II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok. Szekszárd, 196–203.
- 2014 A jogi kultúrtörténet a Pécsi Műhelyben. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szekszárd, 57–63.
- 2011 Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History. Bratislava – Pécs (p. 464) Társszerkesztők: BÉLI Gábor – DUCHOŇOVÁ, Diana – FUNDÁRKOVÁ, Anna – PERES Zsuzsanna
- 2011 Hegyközségek bora. In: MEZEY Barna (szerk.): Bor és jogtörténet. Budapest, 16–33.
- 2009 Jogi kultúrtörténeti szövegek a tradíció és a modern határán. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történet- tudományok köréből. Budapest, 47–62.
- 2009 A szőlőskertek (jogi) kultúrtörténeti dicsérete. In: KOKOVAI Szabina – POHÁNKA Éva (szerk.): Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Pécs, 137–145.
- 2007 Über das Symbolsystem der ungarischen Revolutionen und Freiheitskämpfe. In: HERGER Csabáné et al. (szerk.): Recht ohne Grenzen. Festschrift zum 15. Jubileum der Zusammenarbeit der Grazer und Pécs-er Rechtshistoriker. Pécs 2007. 49–62.
- 2007 Der Adler als Machtsymbol. In: STEPPAN, Marcus – GEBHARTDT, Helmut (szerk.): Zur Geschichte des Rechts. Festschrift für Gernot Kocher zum 65. Geburtstag. Graz, 197–204.
- 2007 Állami ceremóniák és rítusok a dualizmus korában. Jogtörténeti Szemle (Különszám) 2007, 5–15. 2007 A dualizmus jogi kultúrtörténeti lenyomatai. Jogtörténeti Szemle 2007/3. sz. 24–31.

- 2006 Jogi kultúra, jogi szimbólumok és rítusok. In: MEZEY Barna (szerk.): Jogi kultúra, processusok, rituálék és szimbólumok. Budapest, 130–145.
- 2006 A forradalmak és szabadságharcok jelképeiről. In: KAJTÁR István – ÁDÁM Antal – CSERESNYÉS Ferenc (szerk.): Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára. Pécs, 217–227.
- 2003 Die Architektur des Parlamentarismus in der Rechtskulturgeschichte. In: COHN, Henry J. (szerk.): Parliaments, Estates&Representation. Aldershot, 89–96.
- 2002 Tradition und Reform: Politische Argumentation in den Jahrzehnten des ungarischen Reformzeitalters. In: MEZEY Barna – MÁTHÉ Gábor (szerk.): Von dem Vormärz bis zum 20. Jahrhundert: Tradition und Erneuerung in der ungarischen Rechtsentwicklung. Budapest – Würzburg, 12–28.
- 2002 Die Grundzüge der Rechtskulturgeschichte in Ungarn um die Jahrtausendwende. In: VALENTINITSCH, Helfried – STEPPAN, Markus (szerk.): Festschrift für Gernot Kocher zum 60. Geburtstag. Graz, 130–147.
- 2002 Architektúra a jogi kultúrtörténetben. Jura 2002/2. sz. 35–44. 2001 Kérvény-kultúránk jogtörténeti gyökerei. Jura 2001/1. sz. 123–127.
- 2001 Europäische Rechtskultur im ungarischen Parlament des 19. Jahrhunderts. In: MEZEY Barna – MÁTHÉ Gábor (szerk.): Von den Ständerversammlungen bis zum Parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn. Studien zur Parlamentarismusgeschichte. Budapest – Graz, 17–24.
- 2000 A jog kulturális holdudvara. Iskolakultúra: Pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata 2000/1. sz. 3–8. 1999 Jogi kultúrtörténet: Kurzusdokumentáció, szöveg-és képgyűjtemény. Pécs (p. 114)
- 1999 A jogi kultúrtörténet vizuális néprajzi forrásai. ÚJ Dunatáj: Tudományos és Művészeti Szemle 1999/2. sz. 68–71. Társszerző: NAGY Janka Teodóra
- 1998 Ikonográfia – ikonológia: Előétel jövődó jogászok és jogtörténészek számára. Jura 1998/1. sz. 1–4.
- 1997 Adalékok a XIX. századi magyar politikai kultúrához: Modernizáció és politizálás. In: HORVÁTH Csaba (szerk.): Konfliktus, konszenzus, kooperáció II. Pécs, 146–155.
- 1996 Jogi stílusunk kultúrtörténeti gyökereiről. In: HAMZA Gábor – KAJTÁR István – ZLINSZKY János (szerk.): Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Pécs, 124–132.
- 1996 Az önkormányzatok története és kultúrtörténete. In: KÉKI Zoltán (szerk.): Jogi beszélgetések 1993–1996. Kaposvár, 25–31.
- 1996 A pécsi városi önkormányzat kultúrtörténete a 19–20. században. In: VONYÓ József (szerk.): Az Előadások Pécs történetéből '94 és az Előadások Pécs történetéből '95 című konferenciák válogatott előadásai. Pécs, 333–336.
- 1994 Egy hatalmi jelkép kultúrtörténeti gyökerei: A sas. Jura 1994/1. sz. 11–17.
- 1986 Méltóságod lábainál azért hullok térdre. In: KENGYEL Miklós (szerk.): Studia Juvenum: Seria Juridica III. Pécs 69–81.
- 1982 A Népköztársaság nevében: Adalékok az ítéleti praeambulához. Jogtudományi Közlöny 1982/1. sz. 34–37. Társszerző: KENGYEL Miklós

„Nur die Persönlichkeit! – Jogtudó értelmiség, nagy elődök a jogászképzésben

- 2013 Gernot Kocher [Antológia]. Szerkesztette, fordította: HERGER Csabáné. A fordítást az eredetivel összevetette KAJTÁR István. Budapest – Pécs (VIP kiskönyvtár; Európai jogtörténeiszportrék 2.) (p. 105)
- 2013 Jogtörténeti Tanszék. In: ÁDÁM Antal (szerk.): A pécsi jogi kar 90 éve. Pécs, 117–134.
- 2011 Juristen und Juristenausbildung 1919–1944 in Ungarn. Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa 2011/4. sz. 77–86.
- 2010 Prof. Andor Csizmadia Dr. Dr. h. c. and his research into the legal history of dualism. In: BARAN, Kazimierz (szerk.): Constitutional Developments of the Habsburg Empire in the Last Decades before its Fall: The materials of Polish-Hungarian Conference (Cracow, September 2007). Kraków, 45–50.
- 2009 „Papi talárján a tudós palástja, az egyik kezében a mise-, a másikban a törvénykönyv”: Dr. Késmárky István jogakadémiai igazgató, jogi kari dékán. In: KAJTÁR István – POHÁNKA Éva (szerk.): A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833 – 1923. A 2009. október 16-án Pécsen tartott tudományos konferencia tanulmányai. Pécs, 89–104.
- 2009 A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923: A 2009. október 16-án Pécsen tartott tudományos konferencia tanulmányai. Pécs (p. 313), társszerkesztő: POHÁNKA Éva
- 2007 Werner Ogris [Antológia]. Fordította: HERGER Csabáné, válogatta: KAJTÁR István. Budapest – Pécs (VIP kiskönyvtár, Európai jogtörténeiszportrék 1.) (p. 182)
- 2007 Rechtshistoriker in Graz und Pécs – eine fruchtbringende Kooperation. In: HERGER Csabáné et al. (szerk.): Recht ohne Grenzen: Festschrift zum 15. Jubileum der Zusammenarbeit der Grazer und Pécsi Rechtshistoriker. Pécs, 9.
- 2005 Rechtsgeschichte: Gedanken für Gegenwart und Zukunft. In: SZEKERES Róbert (szerk.): Rechtsgeschichte: Gedanken für Gegenwart und Zukunft. Pécs, 5.
- 2004 Die freundschaftliche Beziehung der Rechtshistoriker von Graz und Pécs. In: SZEKERES Róbert (szerk.): Neuere rechtshistorische Arbeiten. Pécs, 1–2.
- 2003 A Pécsi Állam- és Jogtudományi Kar története (1923–2002). In: TAKÁCS Péter (szerk.): A jogászképzés múltja, jelene és jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal-beszélgetések. Budapest, 226–230.
- 2001 A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története. Jura 2000/1–2. sz. 121–124.
- 2001 Widmung. In: HAMZA Gábor et al. (szerk.): Iura antiqua – iura moderna: Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag. Pécs, 7–10. Társszerzők: PÓKECZ KOVÁCS Attila – BESSENYŐ András
- 2001 Holub József (1885–1962). In: HAMZA Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok II. Budapest, 119–128. 2001 Csizmadia Andor (1910–1985). In: HAMZA Gábor (szerk.) Magyar jogtudósok II. Budapest, 177–188.
- 2001 A pécsi joghistoriai műhelyek a huszadik században. In: KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok VII. Pécs, 229–251.

- 2000 Jog és iskola. Iskolakultúra: Pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata 2000/2. sz. 71–83.
- 2000 A Jogi Kar professzorai. In: CZIBÓK Balázs – JANKOVITS László – NAGY Ferencné (szerk.): Memoria professorum Quinqueecclesiensium. Pécs, 39–58.
- 1999 A pécsi jogászképzés története. Magyar Jog 1999/2. sz. 94–96.
- 1997 A pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1921–1945. In: NAGY Ferencné (szerk.): Per aspera ad astra. Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról. Pécs, 61–66.
- 1996 Az életpálya. In: HAMZA Gábor – KAJTÁR István – ZLINSZKY János (szerk.): Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Pécs, 1–4.
- 1992 A Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának krónikája 1990–1991. Pécs (p. 20)
- 1991 A Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának krónikája 1989–1990. Pécs (p. 20)
- 1990 A Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának krónikája 1988–1989. Pécs (p. 16)
- 1989 A Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának krónikája 1987–1988. Pécs (p. 18)
- 1975 Pécsi jogi képzés változása 1945–1948 között: Különös tekintettel ennek a jogtudat alakulására gyakorolt hatására. Msc. Kutatási jelentés (p. 46)

„Master next God” – a kapitány, azaz az egymást követő korok hajóit a hajódeszkákon állva irányító tekintély

- 2016 Tengeralattjárók. In: BIRÓ Zsófia – JUSZTINGER János – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete: Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből. Pécs, 217–232.
- 2014 Lepanto, 1571. október 7. In: BENE Krisztián – DÁVID Ferenc – SARLÓS István (szerk.): Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásából. Fejezetek a hadtörténelemből 3. Budapest – Pécs, 139–162.
- 2014 A hajóparancsnok státusza, büntetőjogi felelőssége. Jogtörténeti elemzés. In: KÓHALMI László – GÁL István László et al. (szerk.): Tanulmányok Bodnár Imre egyetemi adjunktus tiszteletére. Emlékkötet. Pécs, 241–247.
- 2013 Az antik görögök tengeri háborúi a Kr. e. V. században. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): Jogtörténeti Parerga: Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére. Budapest, 182–187.
- 2011 Hadihajónevek a tengeri hatalom szimbólum rendszerében. In: MEZEY Barna (szerk.): A szimbólumok üzenete: a jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak. Budapest, 255–267.
- 2011 Az osztrák-magyar haditengerészet jelképeiről. In: BENE Krisztián – DÁVID Ferenc – SARLÓS István (szerk.): Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. Fejezetek a hadtörténelemből 1. Pécs, 83–96.

- 2011 Der Schiffskommandant in der neueren Rechtsgeschichte. In: BÉLI Gábor et al. (szerk.): *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History*. Bratislava – Pécs, 301–311.
- 2010 Imperial (and) royal glosses: In memoriam Géza Herczegh. In: BÉLI Gábor – HERGER Csabáné – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok* 10. Pécs, 83–96.
- 2007 A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel. *Jura* 2007/2. sz. 184–188.
- 2006 A magyar tengerjog matuzsálemi: Az Editto politico di navigazione mercantile (1774) és a Code de Commerce II. Du commerce maritime (1807). In: MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 225–245.
- 2005 Machtsymbole auf der See. Ein geschichtlicher Beitrag zur Namengebung der Kriegsschiffe. In: SZEKERES Róbert (szerk.): *Rechtsgeschichte: Gedanken für Gegenwart und Zukunft*. Pécs, 46–67.
- 2004 A Mediterránium (sic!) tengerjogának történetéhez: Török szultáni fermán. *Jogtörténeti Szemle* 2004/4. sz. 71–77.
- 2000 A tengeri zsákmányjogról. *Tudományos Dialóg* 1. Jogtörténeti különszám 7–14.
- 1999 Német segédcirkálók a második világháborúban: A tengeri kaméleonok. *Rubicon* 1999/5–6. sz. 82–83. 1997 „C. S. S. Alabama.” Adalék tengeri háborúk jogtörténetéhez. *Jura* 1997/1. sz. 14–20.

„Köszönet [a kötet] míves gondos közreadásáért. (...) Megismerését, feldolgozását, elemeinek felhasználását, beépítését a joghistorikus recenzens a történész szakmának javasolni tudja.”

- 2013 Anatol Schmiéd-Kowarzik, Unteilbar oder untrennbar? Die Verhandlungen zwischen Cislejthanien und Ungarn zum gescheiterten Wirtschaftsausgleich 1897. *Südost-Forschungen* 72. 453–456. Társszerző: HERGER Csabáné
- 2013 A hatalommegosztás államszervezete: gondolatok egy minap megjelent magyar alkotmány- és közigazgatás-történeti egyetemi jegyzet kapcsán: [Bódiné Beliznai Kinga, Gosztonyi Gergely, Horváth Attila, Képes György, Mezey Barna, Völgyesi Levente: *Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korban: a hatalommegosztás államszervezete, 1848–1949*. Szerk. Képes György. ELTE Jogi Kari Jegyzetek 9. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 234 p.] *Jogtörténeti Szemle* 2013/2. sz. 54–56.
- 2012 Az osztrák minisztertanács protokolumai 1850 október – 1851 május. *Jura* 2012/1. sz. 254–255.
- 2012 A fenyítőházak forradalma – Mezey Barna monográfiájáról: [MEZEY Barna: *A fenyítőházak forradalma: a modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában*. Budapest 2012, 540 p. *Jogtörténeti Szemle* 2012/4. sz. 51–54.
- 2011 Új monográfia Bosznia-Hercegovina közjogtörténetéről: Szabó Szilárd könyvéről. *Jogtörténeti Szemle* 2011/4. sz. 73–75.

- 2011 Osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1850 október – 1851 május. *Jogtörténeti Szemle* 2011/2. sz. 64–65.
- 2011 Nagymonográfia Ausztria államszervezetéről (1918–1955) – Szabó István. *Jogtörténeti Szemle* 2011/1. sz. 64.
- 2011 Grundlagen der österreichischen Rechtskultur. Festschrift für Werner Ogris zum 75. Geburtstag. *Jura* 2011/2. sz. 257–260. Társszerző: HERGER Csabáné
- 2009 Osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek az Októberi Diploma kiadását követő hónapokból. *Jura* 2009/2. sz. 238–239.
- 2009 Az Osztrák Császárság kormányzata hatalompolitikai kurzusváltás előtt. (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. IV. Abteilung. Das Ministerium Rechberg. Band 2. 6. März 1860 – 16. Oktober. Wien 2007) *Jura* 2009/1. sz. 236–237.
- 2009 A népi jogéletről Makón (1781–1821): Nagy Janka Teodóra: Jogélet a két „vész” között. *Jura* 2009/1. sz. 238–239.
- 2008 Jogtörténeti munka a 19. század végi magyar igazságszolgáltatási reformokról. (Antal Tamás: Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900) Szeged, 2006). *Jura* 2008/1. sz. 225–226.
- 2008 Az osztrák nagypolitika irányváltás előtt (1860): (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848– 1867. IV. Abt. Das Ministerium Rechberg. Band 2. Wien, 2007). *Jogtörténeti Szemle* 2008/4. sz. 48–49.
- 2007 Ruzsoly József: Európa alkotmánytörténete. *Dialogus* 2007/10. sz. 26–27.
- 2007 A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyvei az 1850-es esztendő derekáról. (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abt. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 3. 1. Mai 1850 – 30. September 1850. Wien 2006 XLII +361 o.) *Jura* 2007/2. sz. 215–216.
- 2007 A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyvei 1850 elejéről. (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867: II. Abt.: Das Ministerium Schwarzenberg, Band 2. 8. Jänner 1850 – 30. April 1850) *Jogtörténeti Szemle* 2007/2. sz. 58–59.
- 2006 Históriai-joghistoriai kötetek déli szomszédállamaink ismeretéhez. (HEKA László: A magyar-horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete 2004; Horvátország kulturális és művészettörténete: Bevezetés a kroasztikába 2004; Szerbia állam- és jogtörténete 2005). *Jura* 2006/2. sz. 135–136.
- 2006 A Szász tükör: (Eike von Repgow: A Szász tükör. Közreadja: BLAZOVICH László – SCHMIDT József, Szeged 2005). *Jogtörténeti Szemle* 2006/2. sz. 93–94.
- 2005 Szegedi jogászprofeszoroknak szentelt emlékkönyvekről. *Dialogus* 2005/8. sz. 54–62.
- 2005 Szeged megyei jogú város közönségének! A Város és jogtörténésze. (RUSZOLY József: Szeged szabad királyi város törvényhatósága 1872–1944. Szeged 2004). Szeged: A város folyóirata 2005/2. sz. 34–35.
- 2004 Monográfia a térszerkezet mikroelemeinek összekapcsolásáról (SOMLYÓ-DYNÉ PFEIL Edit: Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás). *Magyar Tudomány* 2004/12. sz. 1450–1452.

- 2004 Az osztrák kormányzat válságos időkben (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. IV. Abt. Das Ministerium Rechberg. Bd. L. 19. Mai 1858 – 2/3. März 1860). Jura 2004/1. sz. 183–184.
- 2004 A Habsburg-birodalom krízise és a modernizáció az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében. 1848. december 5. – 1850. január 7. Jogtörténeti Szemle 2004/1. sz. 80–81.
- 2002 Új jogi néprajzi munka jelentkezik. (Nagy Janka Teodóra: A tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon). ÚJ Dunatáj 2002/3. sz. 32–36.
- 2001 A magyar országgyűlés történetének képeskönyve. Album a magyar joghistória kedvelőinek. Magyar Jog 2001/3. sz. 191.
- 2000 Pályaképek: Emlékkönyvek a szegedi jogi karról. Szeged: A város folyóirata 2000/2. sz. 23–25.
- 1999 Gernot Kocher: Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie. Ethnographia 1999/2. sz. 516–519. Társszerző: NAGY Janka Teodóra
- 1999 Modernizáció és magyar államiság. Forráskötet az osztrák-magyar kapcsolatok 19. századi történetéhez. (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848 – 1867, V. Abt. 9.) Jogtudományi Közlöny 1999/6. sz. 275–276.
- 1998 Jogtörténeti útikönyv Bécsről. Jogtudományi Közlöny 1998/2. sz. 69–70.
- 1998 Gernot Kocher: Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie. ÚJ Dunatáj 1998/3. sz. 516–519. Társszerző: NAGY Janka Teodóra
- 1997 1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében. (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. I. Abt. Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848. 20. März 1848 – 21. November 1848). Jura 1997/2. sz. 47–49.
- 1996 Kormányzati politika – egykorú minisztertanácsi jegyzőkönyvek tükrében. Magyar Közigazgatás 1996/2. sz. 111–112.
- 1995 Arcképek Közép-Európa jogászrendjének történetéből (Juristen in Österreich 1200–1980). Jura 1995/1. sz. 27–28
- 1995 A „Régiók Európjája” sorozat első kötete (Régiók és városok az olasz modernizációban. Szerk. HORVÁTH Gyula. MTA RKK, Pécs 1993). Magyar Közigazgatás 1995/2. sz. 126–128.
- 1994 Útikalauz az Osztrák Császárság kormányzattörténetéhez. (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abt. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Band 7. 15. Oktober 1863 – 23. Mai 1864). Jura 1994/2. sz. 50–52.
- 1994 Palotás város: Gondolatok a Szeged története III. kötetéről (Szeged 1991). Jura 1994/1–2. sz. 149–151.
- 1992 Kormányzattörténeti alapforrás a 19. századi osztrák és magyar jogtörténethez (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867). Jogtörténeti Szemle 1992/2. sz. 68–69.
- 1991 A magyar helyi önkormányzatok időtálló történelmi hagyományából. Győri tanulmányok 1991/1. Fejezetek a győri önkormányzatok történelméből. Szerk. LADOS Mihály). Magyar Közigazgatás 1991/11. sz. 1054–1056.

- 1989 Egy hivatás felkészülése az új Európára. Jogászképzés az ezredfordulón. („Das Rechtsstudium für das Europa von morgen” szimpóziumról. Bécs, 1989. május 24.) Jogtudományi Közlöny 1989/10. sz. 549–551.
- 1985 Ruszoly József: A szegedi népképviselői közgyűlés 1848–1871. Állam- és Igazgatás 1985/11. sz. 1052–1053.
- 1984 Csizmadia – Máthé – Nagy: Magyar közigazgatástörténet: kézikönyv levéltárosok használatára. Levéltári Szemle 1984/1–3. sz. 391–393.
- 1984 Új archontológiai kiadvány (Fejes Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői, 1945–1950–1982). Levéltári Szemle 1984/1–3. sz. 387–389.
- 1984 Nemzetközi Közigazgatás- és Jogtörténeti Konferencia. Állam- és Igazgatás 1984/3. sz. 277–279.
- 1984 A „Magyar Közigazgatástörténet” jegyzet vitája. Állam- és Igazgatás 1984/6. sz. 564–566.
- 1983 Ruszoly József: A választási bíráskodás Magyarországon 1847/1948. Jogtudományi Közlöny 1983/12. sz. 775–777.
- 1982 Tanulmányok Baranya megye ifjúsági mozgalmának történetéből 1868–1950. Levéltári Szemle 1982/2–3. sz. 445–447.
- 1982 Közigazgatási reform Magyarországon a török kiűzése után. Könyv az Einrichtungswerkről. Jogtudományi Közlöny 1982/3. sz. 227–228.
- 1981 Tanulmányok Csongrád megye történetéből: 19. század. Somogyi-Könyvtári Műhely 1981/1. sz. 49–50.
- 1981 Szegedi joghallgatók államtudományi dolgozatai 1-2. köt. Szeged, 1976–1979. Állam- és Igazgatás 1981/2. sz. 189–190.
- 1979 Közigazgatástörténeti kerekasztal-konferencia. Jogtudományi Közlöny 1979/11. sz. 773.
- 1978 A szegedi „Acta Iuvenum” új sorozatának első kötete. Jogtudományi Közlöny 1978/7. sz. 439–440.

Jogtörténeti Értekezések

(alapította Kovács Kálmán)

1. RÉVÉSZ Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után*. Budapest, 1971
2. BUZÁS József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején*. Budapest, 1971
3. MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970)*. Budapest, 1972
4. RÁCZ Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Budapest, 1972
5. BUZÁS József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában*. Budapest, 1973
6. KOVÁCS Kálmán (hrsg. und eingeleitet von): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband*. Budapest, 1974
7. NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés)*. Budapest, 1975
8. DEGRÉ Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, 1977
9. RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után*. Budapest, 1977
10. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben*. Tanulmánykötet. Budapest, 1979
11. MEZEY Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981
12. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1982
13. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Budapest, 1983
14. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Tanulmánykötet. Budapest, 1984
15. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1986
16. KOVÁCS, Kálmán – RÉVÉSZ, T. Mihály (hrsg. und eingeleitet von): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen*. Studienband. Budapest, 1987
17. MEZEY Barna: *A magyar polgári büntetőügy kezdetei*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó

18. POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, 1995
19. MEZEY Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Osiris Kiadó
20. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000, Gondolat Kiadó)
21. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Studienband. Budapest, 1997
22. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Gondolat Kiadó
23. GÖNCZI Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó
24. POMOGYI László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
25. FÖGLEIN Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
26. MEZEY Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
27. MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Studienband. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
28. MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó
29. HAJNAL Hugó: *Csemegi Károly*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
30. KÉPES György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
31. MEZEY Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
32. BECCHI, Paolo – SEELMANN, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
33. HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó
34. LADÁNYI Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó
35. CHAUVEAU, Adolphe – HELIÉ, Faustin: *A bűnrészesség*. Budapest, 2008, Gondolat Kiadó
36. HORVÁTH Attila – KOLTAY András – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sapienti iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
37. KÉPES György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó

38. MEZEY Barna (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
39. MEZEY Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
40. BRAUNEDER, Wilhelm – KOHL, Gerald: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
41. KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
42. ROKOLYA Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban*. Budapest, 2013, Gondolat Kiadó
43. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
44. STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
45. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A rendszer-váltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
46. NAGY Noémi (szerk. és előszó): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
47. KARÁCSONY András (szerk. és előszó): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
48. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
49. RAYMUNDUS PARTHENOPEIS: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata*. (Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta BLAZOVICH László) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
50. MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
51. MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai. 16–20. század*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
52. HORVÁTH Boldizsár: *Emléktörödékek köz- és magánéletemből*. (Sajtó alá rendezte CIEGER András és MATOLCSI Réka) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
53. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk. és előszó): *Ábrázolt és épített jog*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
54. GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A velünk élő történelmi cenzúra*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
55. LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó

